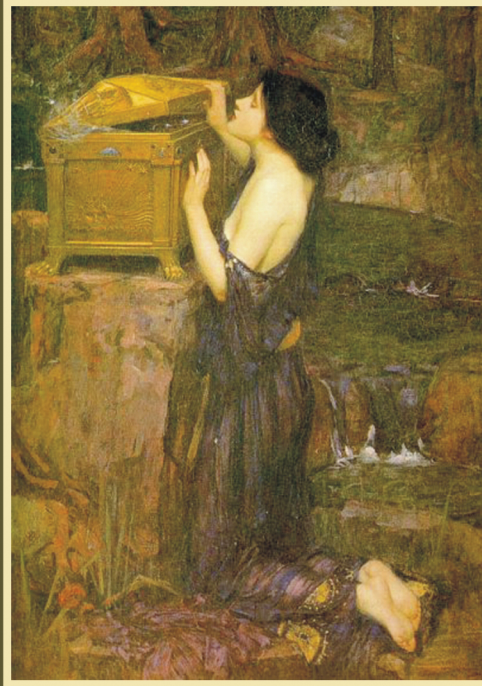

Pandora Könyvek 23.

Ködöböcz Gábor

ERDÉLYI ÉLMÉNY – ERDÉLYI GONDOLAT

Esszék, tanulmányok, kritikák, interjúk

EGER, 2011

Ködöböz Gábor

ERDÉLYI ÉLMÉNY – ERDÉLYI GONDOLAT

Esszék, tanulmányok, kritikák, interjúk

Pandora Könyvek

23. kötet

Ködöböcz Gábor

ERDÉLYI ÉLMÉNY – ERDÉLYI GONDOLAT

Esszék, tanulmányok, kritikák, interjúk

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. Mózes Mihály

A 2010-ben megjelent kötet:

Fekete Péter: Szülőfalum, Tiszaszőlős a nevekben,
földrajzi neveinek tükrében (22. kötet)

Ködöböz Gábor

ERDÉLYI ÉLMÉNY – ERDÉLYI GONDOLAT

Esszék, tanulmányok, kritikák, interjúk

Líceum Kiadó
Eger, 2011

Lektor:

Bertha Zoltán

A borítón

John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN: 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2011. április

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

A debreceni iskola dicsérete.....	7
-----------------------------------	---

I.

Kányádi Sándor költészetszemléletének alakulása.....	15
Értéktanúsítás és sorsvállalás Kányádi Sándor portréverseiben.....	23
A transzszilván tradíció és a szülőföld-mítosz újragondolása Kányádi Sándor hetvenes évekbeli költészetében.....	37
„én félek még reménykedem” A remény és félelem motívuma Kányádi Sándor lírájában.....	47
A változat- és motívumösszegzés alakzatai Kányádi Sándor költészetében (Fától fáig, Fekete-piros).....	59
Szintézissteremtő törekvések és egyetemes üzenetek nagyszabású líraalakzata: <i>Halottak napja Bécsben</i>	69
„Boldog akinek térdén egy nemzet lovagolhat” A Kányádi-recepció főbb tanulságai.....	77
A nyolcvanéves Kányádi Sándor köszöntése.....	81
„fényből s gondból egyberostált ember-vándor” Nagy Gáspár Kányádi-élménye.....	83
Végtelessel játszó véges (Adalékok Szilágyi Domokos portréjához).....	87
„Ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra” Találkozások Sütő Andrással.....	90
„A határhelyzet bennem van” Portrévázlat Csenger Leventéről.....	95
„Mintha egész életemben egyetlen könyvet, egyetlen költeményt írnék...” Kovács András Ferenc köszöntése.....	102

II.

Kányádi Sándor: Felemás őszi versek, avagy a verseket recitáló Pán Cogitó.....	107
Az értékkeremtő magány áldott emlékü klasszikusai (Áprily Lajos és Jékely Zoltán emlékezete).....	109
Könyvekbe zárt fájdalom (Ferenczes István: <i>Székely apokalipszis; Bacchatio Transsylvanica</i>).....	113
Egy írástudó székely szerelmes földrajza, avagy a szülőföld vallomása Demeter József: Magyardellői napdalok, illetve Suszteráj című köteteiről.....	117
„A nyelv hatalmasabb használóinál” Egy nagy formátumú antológia tanulságai, avagy az Erdély-mítosz megtisztítása.....	122
Az intenzív jelenlét könyve Szokolczay Lajos: Erdélyi ősz.....	128

A részekből összeálló egész	
Bertha Zoltán: Sorsjelző; Erdélyiség és modernség.....	132
A versekbe menekített város oltalmazó poézise	
Barabás Zoltán: Kútbanézók.....	137
A szonettben megtalált szabadság Lipcsei Márta: Életdicséret.....	142
„vers születik behunyt szemeim mögött”	
Lipcsei Márta: Hullámszünet.....	146
Nyelvi erő és csillámló játékosság Pataki István: Vétlen és védtelen.....	150

III.

A kint- és bentvalók. Beszélgetés Csiki Lászlóval.....	155
Jelentés a völgyből. Beszélgetés Farkas Árpáddal.....	163
„A nyelv nékem a hazám”. Beszélgetés Ferenczes Istvánnal.....	187
Felparcellázható-e a comberdő? (Élet és művészet labirintusában)	
Beszélgetés Szakolczay Lajossal.....	199
„Meghallani a magyar Atlantisz harangszavát”	
Beszélgetés Bertha Zoltánnal.....	222

A debreceni iskola dicsérete

Görömbei András 60. születésnapjára

A Gondviselés különös kegyelmének köszönhetően 1977-től 1983-ig koptattam az egykori (ma már a Debreceni Universitas részeként létező) Kossuth Lajos Tudományegyetem padjait és lépcsőit. Magyar–történelem szakos hallgatóként sok szép élményben volt részem, de a pályámat leginkább eldöntő hatások és ösztönzések az irodalmárok részéről értek. Több mint húsz év távlatából egykori kedves professzoraimnak, mesterként tisztelt tanárainak ajánlom az alábbi sorokat.

Az esztétikumra, a szépre és a tágas terekre fogékony emberként nagy ajándéknak tekintem, hogy jó pár évig a különleges atmoszférájú és páratlan architektúrájú egyetemi főépület vonzásában, valóban álomszerű díszletek között élhettem és tanulhattam. A debreceni diákként eltöltött évek személyiségfejlődésemre gyakorolt hatása úgyszólván fölbecsülhetetlen, hiszen – óriási szerencsémre – tehetségben, tisztességben szakmai és emberi kvalitásban is a legkiválóbb, egészen példaszerű tanárokkal találkozhattam, és ennek elgondolhatatlan nagyságú emberi hozadékáért nap mint nap hálát adok a Fennvalónak. Olyan példaadó, szemlélettágító és -gazdagító tanáraink, máig büszkén vállalt mestereim voltak, mint Béládi Miklós, Bitskey István, Fülöp László, Görömbei András, Imre László, Julow Vitkor, Kovács Kálmán, Szuromi Lajos és Tamás Attila, akiknek morálisan és mentálisan is nagyon sokat köszönhetek. Ők tették számomra nyilvánvalóvá, hogy a választott pályán az emberi és szakmai hitelesség alapvető és nélkülözhetetlen követelmény. A személyiség jelenlétével színezett tárgyi tudás pedig a katedrán azt jelenti, hogy legyen közöm – még hozzá mélyen és bensőleg, a személyes érintettség szintjén legyen közöm – ahhoz, amiről éppen beszélek. Ilyen szempontból igazán szerencsésnek mondhatom magam, mert mindig azt az író, költőt szeretem a legjobban, akit éppen tanítok. Két évtizedes tanári munkám legfontosabb tanulsága roppant egyszerű: szeretni kell a tárgyat. A tárgy szeretete azért is fontos, mert Rilkével szólva: a költőkhöz, a versekhez csak szeretettel lehetünk igazságosak. A szeretet ugyanis nemcsak egy érzésmi-nőség, hanem megismerő, megvilágosító, megtartó és üdvözítő erő. Azt látom, hogy vannak sokan, akik nem szeretik a tárgyat; nem igazán értem őket, hogy miért büntetik magukat és diákjaikat azzal, hogy olyasmivel foglalkoznak egy életen keresztül, amit nem képesek szeretni.

Az emlékezés szereplőiről alkotott képem szubjektivitását ellensúlyozza, hogy a fentebb említett tanárokat nemcsak szemináriumokról, vizsgákról és előadásokról ismerem, hanem számos egyéb élethelyzet (szakestek, borozások, kirándulások, almaszedések, focimeccsek, beszélgetések) élményszerű tapasztala-

lata teszi teljesebbé és hitelesebbé a róluk adott miniportré-szerű jellemzést. Számomra külön öröm, hogy memoárom szereplői legjobb tudásom szerint mindig egymást segítve, a maximális kollegialitás jegyében, szeretetben és jó barátságban tették/teszik a dolgukat. A méltán nagy tiszteletnek örvendő és sokak által irigyelt debreceni iskola másfajta feltételek között bizonyosan nem is jöhetett volna létre.

Az alfabetikus sorrendet megtartva a sajnálatosan korán és ereje teljében elhunyt *Béla*di Miklósról szólok először, aki született esztétaként, a mértékletesség, a higgadtság, a kiegyensúlyozottság képviselőjeként maradt meg az emlékezetemben. A '45 utáni irodalmunkról, ezen belül a határon túli magyar irodalomról szóló élvezetes, akkortájt még igencsak unikumszámba menő előadásait a tágas horizontú szemlélődés, az elfogulatlan tárgyilagosság, az igazságkereső szenvedély, a bámulatos tájékozottság és imponáló tudásanyag avatta egyedivé és feledhetlenné. Biztos ítélőképességgel társuló, sallangmentesen elegáns stílusát ma is mintának tekintem.

A tudós erudíciót megtestesítő és hallgatóit az értékteremtő magatartás, a minőségi tudás felé terelgető, inspiráló tanárként emlékszem *Bitskey István* professzor úrra, aki a szorgos igyekezet és az iparkodó törekvés fontosságát hangsúlyozva oltotta belénk a munka szeretetét és a tárgy iránti alázatot. Az ő nyíltszívű, derűt és harmóniát sugárzó személyiségében a szakmai és emberi tisztesség, az erkölcsi következetesség példaszerű tudós tanári erényekkel (tüzetes elmélyültség, filológia pontosság, körültekintő alaposág) egészül ki. A reformáció koráról, a „hitviták tüzeiben” jeleskedő prédikátorokról és a Pázmány Péterről tanultakon túl Balassi- és Zrínyi-élményem is őhöz fűződik. Ugyanakkor az anyanyelv és szülőföld éltető forrásaira figyelmező szemléletével Bitskey István formálta, erősítette bennem az „embernek magyart, magyarnak emberit” eszményi modelljét. Debreceni és egri találkozásaink szellemi és lelki értelemben mindig feltöltődést, felüdülést jelentenek számomra.

Rendkívül felkészült, hihetetlenül sokoldalú, kivételesen impulzív, a humorra is fogékony, igen szeretetre méltó tanárom volt *Fülöp László*, aki nagy-nagy empátiás készséggel megáldva a feltétlen bizalom és őszinteség jegyében viszonyult a hallgatóihoz. Hamisítatlan szeánszként ható, máig emlékezetes műelemzéseivel a konfesszionális jellegű tárgyszeretet, a személyes érintettség, a ráhangolódás, a behelyezkedés és a kontemplatív elmélyültség fontosságát plántálta belénk. Nemcsak a Pilinszkyról, Szabó Lőrincről, Weöres Sándorról és Nagy Lászlóról alkotott képem megalapozottságát köszönhetem őneki, de az első publikációm megjelenésében vállalt önzetlen segítségéért, nagylelkű lektori közreműködéséért is hálával gondolok rá.

Az életértékek és életszentségek iránt elkötelezett példaadó személyiségként, a természet- és valóságközeli szemléletmód megtestesítőjeként munkál bennem *Görömbei András* professzor úr, aki első találkozásunktól mind máig igazi ajándékemberként van jelen az életemben. A szellemi és lelki természetű kincsek

végeláthatatlan sorából egyebek mellett Nagy László, Sütő András, Sinka István, Németh László, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár és Csoóri Sándor műveit tette számomra élményszerűen és értő módon befogadhatóvá, s ezáltal értékvilágom részévé. Ugyanez érvényes az általa szerkesztett és játékos dedikációjában a „legértékesebb könyvének” titulált kötetre (*XX. századi esszék az irodalomról*), amely többek között Ady, Babits, Márai, Hamvas Béla, Illyés Gyula, Cs. Szabó László és Mészöly Miklós írásaival segíti az eszmélkedést, miközben a magyar szellemei égbolt végtelen dimenzióival, sokszínű értékeivel szembesíti az olvasót. Nemigen lehet vita tárgya, hogy a kortárs magyar irodalomban Görömbei András esszéírói munkássága a legszebb hagyományok folytatója. Legutóbbi kötete (*Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, 2003) is ezt támasztja alá. Írásait a nyelvi tisztaság, a gondolati igényesség, az erkölcsi következetesség és világképi tágasság avatja élményszerűvé és egyedivé. Mindig örömmel, élvezettel olvasom őt, titokban azt remélve, hogy legjobban sikerült kísérleteimben talán az ő hatása is fölismerhető.

Az általam régóta példaembernek tekintett Görömbei András portréja az erkölcsi tisztaság és bátor kiállás, a szakmai és emberi igényesség, a csodálatra méltó munkabírási, a minőségeszményt és létteljességet megcélzó értéktudatos cselekvés, az összmagyarságért vállalt áldozatos szolgálat mozaikjaiból áll össze, ugyanakkor a rokonszenves szerénység, a tapintatos figyelem, a finom humor, a féltő szeretet és önzetlen segítőkészség is fontos jellemzője. Szavakba aligha foglalható hálával és köszönettel tartozom neki, mert a maga szelíd következetességével (s még inkább személyes példamutatásával!) mindig a szerves és tudatos építkezés vállalása, a testre szabott feladat, a férfias erőfeszítés felé terelgetett azzal a szándékkal, hogy valódi képességeimmel azonos lehessenek, s hogy végső soron emberebb ember legyek. Hitem szerint Isten kegyelme mindig embereken keresztül nyilvánul meg. Sohasem volt kétségem afelől, hogy számomra Görömbei András jelenti az egyik legnagyobb kegyelmet.

Görömbei András barátsággal érintkező mentor-tanári szerepe az egyetem befejezése után is számos formában megnyilvánult: konferencia-meghívások, publikációs lehetőségek biztosítása, külön polcot elfoglaló s munkámat nap mint nap segítő könyvküldemények a hazai és a határon túli magyar irodalom köréből, a nagydoktori védésére és az akadémiai székfoglalójára szóló meghívás, a PhD-dolgozatom házi vitájának mintaszerű megszervezése és az értekezés könyv alakban való kiadásának segítése. A barátság, a figyelem, a tapintat és bizalom folytonosságát jelző, gondosan kézzel írott levelek, képeslapok tucatjairól már nem is beszélve. Természetesen ezek a jobbító szándékú, munkára és tanulásra sarkalló, esetenként dicsérrettel sem fukarkodó üzenetek rendre komoly ösztönzést és erősítést jelentettek számomra. Miként a borozással egybekötött beszélgetések a Tokaji Íróklubban, avagy az oldottabb egri találkozások egy-egy könyvbemutatót, illetve Hitel-estet követően. Az efféle alkalmak a dsidás

életörömök és életszépségek fesztelenebb megélésével erősítették az egymáshoz fűző szálakat.

A dedikált könyveken és levélküldeményeken kívül van még néhány Görömbei Andrástól származó dokumentum, amiket ereklyeként őrzök. Annak idején a tőle kapott szakdolgozati minősítést, újabban a disszertációmról írott elismerő véleményt titokban sem remélt kitüntetésnek vettem, ám annál nagyobb örömmel fogadtam. A lehető legnagyobb ajándék azonban mégiscsak az, hogy egyfolytában egyengeti a pályámat, folyamatosan figyel rám, és fogja a kezem. Fölöttébb ritka, csak a legnagyobb tanáregyéniségeknél megfigyelhető magatartás ez, amit aligha lehet méltóképpen megköszönni. Már csak azért sem, mert ami voltam, vagyok, de ami lettem (jelentős mértékben általa is!), az nem mindig voltam. Kérem Istent, hogy áldja meg őt minden jószágáért, s kívánom, hogy a végtelen türelemmel és feltétlen szeretettel életre hívott, az ő tanáremberi lényét oly pontosan kifejező, sokaknak kedves „üvegharang” adjon számára derűt, napfényt, nyugalmat!

A létezés mélységeinek megértéséből táplálkozó rokonszenvesen pozitív gondolkodás, a derűs, optimista szemlélet vonzó példajaként emlékszem *Imre László* professzor úrra, akit a feladatra koncentrált tettekésség és problémaérzékenység mellett az alighanem tanulhatatlan kommunikációs készség és az emberekkel való bánni tudás avat a szememben igazi integratív személyiséggé. A kritikus (önkritikus), szelíden ironikus (önironikus) magatartás éppúgy a sajátja, miként a mindenkori hallgatóság számára is példászerű kérdező- és kételkedni tudás eleganciája, a sokirányú tájékozottságot és rendkívüli affinitást feltételező lényeglátó szellemesség és csillámló játékosság. Megértő, emberi melegséget és bizalmat sugárzó patronáló tanári ténykedésén túl szeretettel gondolok rá azért is, mert Madách-képem alakulásában neki volt meghatározó szerepe. A Kányádi Sándorról írott disszertációm házi vitáján nemcsak személyes jelenlétével, hanem kinyilvánított szimpátiájával is megtisztelte törekvéseimet.

A kreatúratudat mozdíthatatlan zártságát és megrendült nyitottságát egész lényével és magatartásával kifejező *Julow Viktor* professzor úrra halála után sok évvel is a legnagyobb lelkeknek kijáró tisztelettel és kegyelettel gondolok vissza. Karitásos életeszmenyét (amely egyszerre volt súlyos és szerény) a dolgokhoz, emberekhez és jelenségekhez közel hajoló szeretetteljes elmélyültség, végtelen bölcsességgel társuló alázat, mélységes humánus, a világbeli történéseket árnyaltan és fegyelmezetten konstatáló csöndes sztoicizmus, a tragédiákon fölül-emelkedő belső béke és harmónia tette igézővé és példászerűvé. Csokonai- és Petőfi-élményem mellett egy Vekeri-tónál folytatott meghitt beszélgetés is öhozzá kapcsolódik.

A sokak által kiválasztottként tisztelt és küldetését fájdalmasan korán bevégző *Kovács Kálmán* a karizmatikus tanárember nyilvánvaló jegyeit magán viselő, reveláló személyiség volt, aki élet és irodalom viszonyrendszerét, a költéssel való foglalkozás végső emberi értelmét a szellem és szerelem szétszálazhatatlan

egységében tette élményszerűen evidenssé. A nagy formátumú emberekre valló talentumával szüntelenül a lényegösszefüggésekre, a léttörvényekre, az emberméltóság heroizmusára figyelmező, ám az ember sebezhetőségét, törekénységét is részvétellel szemlélő, magával ragadó egyéniségként él bennem. A hozzá kötődő Arany-, Ady- és Vajda-élményemen túl az egyetemi felvételi vizsgán tanúsított türelme és embersége miatt is hálás szívvel gondolok rá.

Az irodalomszemléletemet és műelemző módszereimet mindmáig alapvetően meghatározó *Szuromi Lajos* olyan invenciózus tanárként ragadta meg a hallgatóságát, aki hihetetlenül szellemes és koncepciózus előadásai során ráció és emóció, gondolati mélység és poétikus emelkedettség hibátlan szintézisét valósította meg. S tette mindezt a világ legtermészetesebb módján, legendásan füstbe burkolózva, egyik cigarettáról a másikra gyújtva, miközben cáfolhatatlan logikával, érzékletes pontossággal és csiszolt stilizáltsággal veretes létmondatok sokaságát osztotta meg velünk. Az ő óráin tapasztalható szellemi izgalom és varázslatos hangulat még a matematikus és fizikus hallgatókat is a 12-es terembe vonzotta. A *Csongor és Tünde* misztériumszerű, briliáns elemzését ma is felülmúlhatatlannak tartom.

A gondolkodói bátorságot etikai szigorral ötvöző, fokozottan intellektuális alkatú, roppant fegyelmezett tanárként emlékszem az esztétikai ismereteimet és József Attila-képemet megalapozó *Tamás Attila* professzor úrra, aki az abszolút felkészültség és igényesség megtestesítőjeként él bennem. Szüntelen töprengésre, elmélkedésre készítő, az evidenciák fölülvizsgálatára ösztönző lényével és személyes példamutatásával is az értelmiségi létforma esélyére és felelősségére irányította hallgatósága figyelmét. Döbbenetes hatást gyakorolt ránk, amikor egyik előadásán az akkor még tabunak számító Illyés-verset (*Egy mondat a zsarnokságról*) teljes egészében felolvasta. Nem kevés kurázsira valló és egzisztenciális kockázatot is vállaló cselekedetével talán olyasfélét üzent nekünk, hogy nem mindig lehet megtenni, amit kell, de mindig meg kell tenni, amit lehet.

Bizonyos vagyok abban, hogy olyan mértékben létezem érvényesen tanárként, illetve irodalomtörténészként, amennyiben a fentebb emlegetett mestereim szakmai és emberi példáját követni tudom. A debreceni iskolában kapott tudással és emberséggel, szellemiséggel és lelkülettel jól sáfárkodni életem egyik legfőbb célja és törekvése.

(In: Cselekvő irodalom. Írások a hatvanéves Görömbei András tiszteletére. Szerk.: Bertha Zoltán és Ekler Andrea. Budapest, 2005.)

I.

Kányádi Sándor költészetszemléletének alakulása

1. Az állandó készenlét és a modernség programja

Kányádi Sándor azon kevés költőink egyike, akinek több alkalommal is megjelentek összegyűjtött versei (*Fától fáig, Fekete-piros versek, Vannak vidékek, Valaki jár a fák hegyén*). Ez igen jó lehetőséget kínál arra, hogy az életmű alakulástörténetében (a keresés-rátalálás-beteljesítés stációiban) bekövetkező poétikai módosulásokat, világgépi változásokat figyelemmel tudjuk kísérni. A Kányádi-recepció legautentikusabb képviselői (Cs. Gyimesi Éva, Görömbei András, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Márkus Béla, Pécsi Györgyi, Pomogáts Béla) szerint a népitől a modernig vezető illyési út erdélyi reprezentánsát tisztelhetjük a Kolozsváron élő költőben. „Az elméletíró is izgalmasan mainak, korszerűnek látja Kányádi költészetét. Óriásinak az utat, melyet a költő bejárt – a hagyományostól a modernig, a daloktól a »szövegek«-ig.¹ Ráadásul a Kányádi-líra esélyei legalábbis reménykeltőek, hiszen legutóbbi kötete (*Valaki jár a fák hegyén*) közel 30 ezer (!) példányban kelt el, ami verseskönyv esetében elképesztően magas számot jelent. A Kányádi-kötet iránti fokozott érdeklődés azért nagyon fontos, mert az értelmezés előfeltétele az olvasás, és megfordítva: az olvasás természetes velejárója a valamilyen szintű értelmezés. Ezért is különös, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete² Kányádi Sándort teljesen említetlenül hagyva kelt olyasféle benyomást, mintha ez a költészet egyáltalán nem is létezne. A Debreceni Irodalmi Napok szerkesztett anyaga (Alföld, 2000/2.) is arra enged következtetni, hogy Kányádi Sándor poétikája és mindenkori lírai énjének szituáltsága a posztmodern optikája és elvárás-horizontja alapján szinte teljességgel láthatatlan és értelmezhetetlen. Ezen nem is nagyon csodálkozhatunk, hiszen a jellegzetesen posztmodern jegyek Kányádi költői világától idegenek.

Amint az a lírai szubjektum létbeli pozícióját és esztétikai magatartását tükröző értékjelképekből, önstilizációs-önértelmező alakzatokból és egyéb reflexív természetű megnyilatkozásokból kiderül, Kányádi Sándor mindig is «közösségi rítusként és kulturális kötőerőként» fogta fel az irodalmi cselekvést. Ebből adódóan a futó divatokon fölülemelkedő, morálisan elkötelezett, közösségi érdekelt-ségű költészetet művel, amely fél évszázada formálódik az állandó készenlét, az organikus és tudatos építkezés jegyében. Az ő esetében az „ártatlan” szöveg, a tisztán irodalmi motiváció teóriája nemigen jöhet szóba, hiszen a mindenkori költemény horizontját és értékvilágát alakító szövegalany valóságtapasztalata és létérzékelése olyan poétikai beszédmódban artikulálódik, amely élet és költészet átjárhatóságát sohasem szüntette meg. Sőt, a poétikai én kifejezetten abban ér-

¹ Márkus Béla: Bot és batyu. Kányádi Sándor: Szürkület. Alföld, 1979/5. 81.

² Vö.: Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története 1945–1991. Argumentum Kiadó, Bp., 1994.

dekelt, hogy őrizze kiküzdött alkotói integritását, hűséges maradjon önmaga – eredetében és végtelenségében szemlélt – transzcendenciájához.³

A tisztán irodalmi motiváció Kányádi költészetében azért sem lehetséges, mert az irodalmi cselekvés nála sohasem függetleníthető a megszólalás közegétől és körülményeitől. A műalkotás számára mindig „szellemi-erkölcsi energiák átvitele az együtt alkotó olvasókba, illetve értelmező közösségekbe”.⁴ Az a (nyugat-európai) modernségmodell, hogy „az irodalom legyen csak irodalom, tartsa távol magát a szociológiai valóságtól”⁵, számára elfogadhatatlan. A Kányádi-féle esztétikai magatartás érvényességét, az irodalomnak a nemzeti (közösségi) önazonosság és önismeret ápolásában betöltött szerepét az alábbi nézetek is messzemenőig alátámasztják: „senki büntetlenül ki nem kapcsolhatja magát a közösségből” (Danilo Kiš), „a nem etikai bázison termelt esztétikai értékek önnön ellentétükbe, nevezetesen giccsbe csapnak át” (Hermann Broch), „minden nagy dolog abból született, hogy az embernek hazája és nemzeti hagyománya van” (Martin Heidegger).⁶

Kányádi Sándor az erdélyi magyarság gondjaiban osztozó krónikásként, a kisebbségi üzenetek tágas horizontú költőjeként él az irodalmi köztudatban. Olyan szerző ő, aki „azért tanult meg európaiul, modernül, hogy európai szinten fogalmazhassa meg Nagygalambfalva problémáját. Az út során arra is képessé vált, hogy európai, egyetemes gondokat, kérdéseket is megfogalmazzon, de nála az európai, az egyetemes kérdésföltevés mindig Nagygalambfalva problémájával együtt jelenik meg”.⁷ A költővel készült interjúkban, vallomásokban is ez a következetes erkölcsiség, az állandó készenlét, a Pilinszkyvel rokon „mozdulatlan elkötelezettség” látszik a leghangsúlyosabb mozzanatnak. A morális alapon megítélt magyar irodalmi hagyományról és a Petőfi-hatásról szólva megjegyzi: „Fontos számomra a stílusdemokrácia, a közérthetőség, de nem a gügyögés. Az én ideálom az volna, hogy a szó és a tett, a költő és az ember ugyanazt jelentse. A magyar költészetben ez nagyjából így is volt. Vannak kivételek, de azért valahol mindig volt valami nagy tisztesség”.⁸ Modernség és költészet kapcsán mondott szavait is bizvást szembesíthetjük a verseiben megjelenő alapmagatartással:

³ Vö.: Görömbei András: A poétikai én változásai Csoóri Sándor költészetében. In: Tanulmányok Csoóri Sándorról. Válogatta és szerkesztette Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 350.

⁴ Görömbei András: Csoóri Sándor költészetszemlélete. Tisztatáj, 2000/2. 71.

⁵ Vö.: Pécsi Györgyi: A Báránka meg a Ló. Új jegyzetek Kányádi Sándor régi verseiről. Tisztatáj, 1992/3. 68.

⁶ Vö.: Görömbei András: A nagy olvasó. Márkus Béla: A betokosodott kudarc. In: G. A.: Létértelmezések. Felsőmagyarország Kiadó, 1999. 347.

⁷ Pécsi Györgyi: „minden más táj csak óceán”. Jegyzetek Kányádi Sándor költészetéről. Forrás, 1988/10. 46.

⁸ Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: Disputa Kányádi Sándorral. In: Én otthon vagyok költő. Tárogató Kiadó, Bp. 1993. 138.

„Az igazi modernség nem a mindenkori divat hajszolása, hanem az állandó keresése a változóban (...) A poézisnek van akkora ereje, ha igazán poézis, hogy egy nyelvközösséget össze tud kötni”.⁹

Figyelemre méltó az is, hogy miként vélekedik a saját költői hagyományhoz való viszonyáról: „Ha a *Virágzik a cseresznyefát* és mostani kötetemet (*Sziürkület*) nagy magyar irodalmi példával próbálok illusztrálni, akkor úgy viszonylanak egymáshoz, mint Ady Endre két első kötete az utána jövőkhöz. (...) De még egy dolgot, amit én a kezdő verseimben sem tagadok meg: magatartást, hozzáállást, vershitet én azóta sem cseréltem”.¹⁰ Az írásban kizárólag technikát látó, a „mit” helyett csak a „hogyan”-ra figyelő eszménytelen pragmatizmus korában már-már üdítő kivételnek számít, ahogyan Kányádi Sándor a követendő költői magatartásról és a költészet szerepéről nyilatkozik: „Az, hogy a költészet állandó hiányérzetünk ébrentartója, szerintem forradalmi meghatározás. A nem beletörődő, állandóan jobbítani akaró, az önmagát mindig megújítani képes, a végleges megfogalmazásokat nem elfogadó ember típusa a forradalmár. (...) Én nem hiszek a végleges megfogalmazásokban, noha a költőnek az a dolga, hogy igyekezzék megközelíteni a tökéletest, a pontost, a véglegest. A végleges megfogalmazás mindig viszonylagos, egy bizonyos kornak, egy bizonyos időnek, bizonyos tudásnak és tapasztalatnak a pillanatnyi rögzítése. A forradalmár az, aki ezzel nem éri be, és keresi mindig a tökéletesebbet”.¹¹

A fenti gondolatokat érdemes összevetni egy meghatározottságában, jellegében és attitűdjében egészen másfajta költészettípus képviselőjének nézeteivel: „Az újnak nemcsak az az értelme az irodalomban, és másutt sem, hogy eltér a régítől. Ez kevés. Lényegeset kell hozzátenni az eddigiekhez, olyan lényegeset netán, amely eddig való fogalmainkat is kényszerűen, visszamenőleg átrendeztetni, mint az einsteini fizika a newtonit. És mint a komplex hasonlat a hasonlatról való képzeteinket, költői és nemcsak költői lélektanunkat”.¹²

2. A lírai alany önmeghatározásainak változása és folytonossága

Hagyomány és újítás, kontinuitás és diszkontinuitás kettőssége, avagy a „tökéletes”, a „pontos”, a „végleges” megfogalmazás igénye jól nyomon követhető Kányádi Sándor lírai megszólalásaiban is. A kiválasztottság-, a küldetés- és szereptudat – akárcsak Nagy László, Illyés vagy Csoóri Sándor esetében – Kányádinál is rendkívül gazdag, változatos formában nyilvánul meg; az önfelmutatás és önerősítés olyan válfajait hozva létre, melyek muszajherkulesi gesz-

⁹ Nádor Tamás: Beszélgetés Kányádi Sándorral. Könyvhét, 1999. május 20.

¹⁰ Kántor Lajos: A vers: állandó hiányérzetünk ébrentartója. Beszélgetés Kányádi Sándorral. In: K. L.: Birtokon belül? Téli beszélgetések Erdélyben. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1989. 22.

¹¹ Uo. 23.

¹² Nemes Nagy Ágnes: A költői kép. In: Metszetek. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1982. 71–72.

tusokkal képesek a fájdalomból is energiát csiholni. Vagy ha úgy tetszik: igazgyöngyöt a szenvedésből.

Az önnön lehetőségeivel, adottságaival való szembenézés, a sorsvállalás egyre tisztuló tudata fogalmazódik meg *Harmat a csillagon* című versében: „S ha elszólít a Nap, / nyugodt lélekkel mondják: / tócsákkal nem szövöttek, / liliumok fürödtek benne, / úgy tűnt el, amint érkezett”. A változásban őrzött állandóság, a halálos veszedelmekből átmenekített életremény, a folytonos alkalmazkodáskényszerben az eszmények csengőszavára és Mikes példájára figyelő önazonosság, az értéktanúsító helytállás éthoszában célt és értelmet tételező magatartás kollektív érvénnyel szólal meg az *Óreg iskola ünnepére* vallomásos soraiban: „...ünnep előtt / ünnep után / addig vagyunk – leszünk / amíg a lépcsők bennünk is / vásznak – vénülnek / s újulnak a falak amíg / halljuk a csengőt / s benne a tengert / és minden rodostóban / zágont”. Az informális helyzet és az esztétikai érték igen szoros, ontologikus természetű kapcsolatára is utalhatnak a Simon Bolivar és San Martin emlékére írott *Koszorú* veretes strófái, hiszen itt már az imitatio Christi, vagyis az áldozatszimbolika válik hangsúlyossá: „valaki engem kiszemelt / valamire valakikért / hullatni verejtékemet / s ha nincs kiút hullatni vért”. A szellem emberének kényesen tiszta morálja is megszólal a versben: „s megvetek minden protokollt / és minden kincstári babért / a közönyöst a langyosat / kiköptem ha nyelvemhez ért”. Szándékoltan köznapibb formában, a depoetizáló groteszk és az alulstilizáltság eszközeivel tárgyiasul a közösségért, az olvasóközönségért érzett felelősség a *Reggeli rapszódia* rendhagyóan tördelt, tipográfiaileg is jelentésszerű textusában: „... még a / versben kevésbé járatosak is / föl-föllélegeznek egy-egy / jobban sikerült levegő / vételemtől”. Ezen gondolat előképe (*Játszva magyarul*) ugyancsak a szellem emberét, s a homo ludens üdvözítő hermeneutikáját állítja a középpontba: „aki megért / s megértet / egy népet / megéltet”. Wittgenstein egyik kulcsmondata szerint „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”.¹³ Kányádi mintha erre rímeltetné *Időmadárijesztő* című versének legfontosabb gondolatát: „... amikor / már-már vérembe rögsődnek a ki nem mond-/ható szavak, megpróbálom nagy költőnek / érezni magam”. Innen már egyenesen visz az út a minőségeszmény jegyében megformált, posztulatív értékű ars poeticához, ami a *Szürke szonettek* legemlékezetesebb darabjában (*Pergamentekercsekre*) ekként tárgyiasul: „... írónádatam leteszem / mintsem vályogból sziklát / hazudni legyen kénytelen”.

A fogyatkozó remények ellenére is makacsul őrzött művészi integritás biztosítása egyre intenzívebb erőfeszítéseket kíván az olyan deszakralizálódó, dehumanizálódó világban, ahol „sír a báránka vérének venni / diadalmas kések fenődnek” (*Vae victis*), s ahol a farkastörvények könyörtelen logikája érvényesül: „aki szegény volt / még szegényebb / lesz a tehetős / tehetősebb / (...) s a magamfajta / hegedősnek / vérének veszik a / tehetősek” (*Nóta*). A kiküzdött alko-

¹³ Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. 90.

tói pozíció folyamatos fenyegetettsége, a magasztos és fenséges minőség naponkénti ellehetetlenülése nyomán kialakul a rezignációval vegyes megrendültség állapota, melyben az elégikus lemondás „dérverte” futamai ismétlődnek: „Dérverten állok egy régi sor / s befelelelő növő szárnyak / sajdulnak csontomig amikor / a darvak égre szállnak” (*Metszet*), „a megváltott és meg nem váltott világ / minden híradójában latrok százai ezrei / mentődnek föl naponta pilátusok légiói / mossák a kezüket nyilvánosan” (*Nagycsütörtökön*), „s hátra ne nézz kiket szeretsz / a maguk utján nem utánad / mendegélnek akaszd a fára / üresen maradt tarisznyádat” (*Távolodóban*).

A lassan növő árnyak döbbenete, a „végéhez közelít a kezdet”¹⁴ fenyegető bizonyossága szólal meg a Gondviselésre hagyatkozó, a Fennvaló szándékait hol tétova, hol egészséges reménykedéssel fürkésző versekben: „megítélsz-e majd istenem / kételkedőn is arra vágyom / hogy valaki ne földi szem / elébe kelljen egyszer állnom” (*A folyók közt*), „nem hálálkodom / nem is kérdelem / hogy őket miért / s engem miért nem / mert szeretsz Uram / szeretsz Te engem / és legközelebb / nem hagysz veretlen” (*Azt bünteti, kit szeret*), „ahogy az isten észrevétlen / beléd épül minthogyha volna / ahogy te is valamiképpen / vagy a ház és annak lakója” (*Ahogy*). Kányádi kétségekkel teli küzdelmét, szakrális és profán, remény és félelem viaskodásának transzcendenciára nyíló távlatait a *Valaki jár a fák hegyén* című poémában figyelhetjük meg: „... én félek még reménykedem / ez a megtartó irgalom / a gondviselő félelem / kísért eddigi utamon (...) valaki jár a fák hegyén / mondják úr minden porszemen / mondják hogy maga a remény / mondják maga a félelem”.

Az önfelmutatás és önmeghatározás gesztusait táguló körökben, szigorú önkontroll jegyében végző poétikai én domináns módon azért lehet a hűség, a bizonyosság és a megmaradás letéteményese, mert etikai értékrendszere következetes és ellentmondásmentes, erkölcsi-formai mélyszerkezete szilárd és egyértelmű. Kányádi Sándor úgy képes a „közérthető összetettség” költője lenni, hogy „etikai és esztétikai értékeit nem kell szétszálaznunk”.¹⁵ A számos reflexív (önreflexív) elemet tartalmazó ars poeticák és vallomások – a tisztán irodalmi motiváció, az ún. „ártatlan szöveg” teóriájának meghaladásával – egymást kölcsönösen feltételezve, magyarázva és erősítve bizonyítják, hogy „az esztétikai élmény nem esztétikai jellegű tapasztalatok révén születik meg, és nincs tisztán esztétikai megértés; az értelmezést történelmi, társadalmi előítélet és fogalomrendszer vezérli; kulturális mintákat alkalmazunk – akarva-akaratlan”.¹⁶

A Székely János által kifejtett dilemma szerint a mai költészet nem tud egyszerre hatékony, kommunikációképes és ugyanakkor korszerű is lenni. Ha kom-

¹⁴ Vö.: Kányádi Sándor: *Aztán*.

¹⁵ Görömbei András: Sörény és koponya. Kányádi Sándor új versei. Jelenkor, 1989/3. 283–284.

¹⁶ Márkus Béla: „Letörlöm inkább...” Markó Béla: Kannibál idő. In: Márkus: A betokosodott kudarc. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1996. 51.

munikációs igényét megőrzi, konzervatív lesz, ha igazán modern akar lenni, kénytelen lemondani a kommunikációról.¹⁷ A Kányádi-versek szövegalánya viszont megfelelő alkotó- és alakító erővel rendelkezik ahhoz, hogy a kommunikációképeség és a korszerűség követelményét egyidejűleg érvényesítse. Kányádi Sándor esetében legalábbis zavarba ejtő, hogy miközben végig önmagát írja és alkotja utánozhatatlan természetességgel, autonóm hűséggel és fegyvellemmel, aközben – a maga kétarcúságával és kísérletező kedvével – a metamorfózisra, a megújulásra, az átváltozásra való képesség költőjeként ragadja meg az olvasót. „A költészetértelmezések iránti kíváncsisága és érdekeltsége a befogadói magatartások változásában megóvta őt az egysíkú elképzelésektől – kísérletező kedvűvé: experimentálóvá tette”.¹⁸ A poétikai – műfaji sokszínűségében is szuverén, a metamorfózisaiban is önmagát őrző költő egyszerre képes dialógust folytatni a magyar és világlíra legjavával. Egyed Péter teljes joggal nevezi Kányádit reflexív alkatú költőnek, aki „megteszi az utat a pikareszk felől az ironikusig, miközben „az utópia ös-egységéből egység-mozzanatként csak a moralitás érzékenység-formái maradnak meg”.¹⁹

Az életművet a hatvanas évek derekától változó intenzitással kísérő nyelvi-poétikai kétely valóban a reflexivitást helyezi előtérbe. A műhelygondokról, alkotói dilemmákról és a költészet általános helyzetéről megfogalmazott verses üzenetekből kétféle következtetést vonhatunk le: a nyelvre mint uralhatatlan jelrendszerre való ráutaltság korszakos paradoxona Kányádit is megéri, ugyanakkor az újszerű feltételekhez való alkalmazkodás nem jelent nála törést vagy önfeladást; a *Harmat a csillagon* hitvallását és alapvető művészi törekvését – ha némileg módosult formában is – képes megőrizni. Bizonyos versekben a nyelvi-stilisztikai kétely az anakronizmus, a korszerűtlenség bírálatát jelenti: „Ne szólj, a szavak elrongyolódtak, / ütött-kopott ószeri limlomok” (*Ne szólj*, 1965), „Untatják már a metaforák a lelket (...) pincékben, padlásokon hányódik a fennkölttség (...) tavakká gyűltek a szavak, / fáradt gépolaj rajtuk a pátosz” (*Mégis*, 1967). Más helyütt az alkotóerő és az eredetiség hiányára, illetve a reminiscenciák veszélyére figyelmeztet: „Megírtak már mindent (...) Lassan az életünk is / merő utánérzés. / Magától ír a gép, / és csupa másod-harmad példányt / kopog.” (*Másolat*, 1967), „kár annak a papír, aki / nem tudja megművelni” (*El-elcsukló ének*, 1952-68). Megint másutt az öncélúság elutasítása: „riszálják magukat tetszetős / interjúban riszálják magukat / európa boldog költői egymással / versenyeznek a beállítás / különböző pózaiban (...) beszélnek beszélnek / egymásnak beszélnek” (*Versek a vers körül* – Széljegyzet lábjegyzettel,

¹⁷ Vö.: Visky András: A világ lelkiismerete. (Marosvásárhelyi beszélgetés Székely Jánossal). Látó, 1990/6. 689–709.

¹⁸ Márkus Béla: „Irodalom csak játék az egész”? Kányádi Sándor újabb verseiről. Tiszatáj, 1990/3. 86.

¹⁹ Egyed Péter: Mítosz és kísértetjárás között. Igaz Szó, 1979/3. 249.

1974-77), valamint az üresség és felszínesség leleplezése jelenik meg: „Mire való üres dobozokat / rakni a kirakatba, / mire való? (...) Veszedelmes képzettársításokra / csábítanak, veszedelmesebbre, /mint az egész újabbkori költészet / ilyen irányú kísérletei. / Ne, ne, ne rakjatok / üres dobozokat a kirakatba!” (*Üres dobozok*, 1968).

Miközben Kányádi Sándor szívós eltökéltséggel keresi a megfelelő nyelvi-formai megoldásokat, a közlés és kifejezés újszerű lehetőségeit, a tárgy nyelv metanyelvvé alakításának technikáit, a költészetellenes valóság és az antilíra jelleményeire is kénytelen reflektálni: „lassacskán azon kell eltűnődnöm / miért is írunk pajtás verseket / s van-e vajon költészet még a versben / vagy már régen elinalt megszökött / nem ül a rímek bilincsébe verten / s a versek kongó cellák börtönök” (*Kuplé*, 1974–77). A depoetizáló, dehumanizáló törekvések eme kiábrándító láttelepe a nyolcvanas évek némely darabjaiban a „versszolgabírák” által (is) gerjesztett alaptalan és álszent társadalmi elvárások bírálatával egészül ki: „miért éppen a költőktől várnátok / barokkosan billegő és jóltáplált / vigaszt mikor a miatyánk egy-két aszkéta igéjével is / évekig elvagytok (...) miért ne / kem kellene krisztusi vér / hullatás árán is valódi / költeményeket szereznem” (*Reggeli rapszódia*, 1983), „nem mondok én ki / mondhatatlant mert / félek ha ki / mondanám rámszakadna / nem vagyok hős ó / hősök nem / alkalmazottak / vagyunk valamennyien” (*Díztelen dal*, 1982).

3. Folyamatos párbeszéd a magyar és világirodalmi kánonnal

A kortárs költészetben egyedülálló statikai bravúrnak látszik az, ahogyan Kányádi Sándor tradíció és modernség, hagyomány és újítás kényes egyensúlyát megvalósítja. Miközben Petőfi, Arany, Ady, József Attila, Radnóti, Erdélyi József és Sinka István örökségére ügyel, művészetfilozófiai érvénnyel bíró portréverseiben (*Apáczai, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Páskándi Géza, Arghezi*) a szellemi rokonság megvallásán túl saját világképét is gazdagítja. A Jékely Zoltánnak és Illyés Gyulának odaáttra küldött krónikás énekeiben, illetve a Szilágyi Domokos, Latinovits Zoltán, Lőrincze Lajos, Kacsó Sándor emlékére írott lírai nekrológjaiban is a lírai személyiség legteljesebb érintettsége és érdekelttsége ismerhető fel. A nagy elődökkel és egykori pályatársakkal való dialogikus kapcsolat révén az ön- és létmegértés új dimenzióinak bekapcsolása, ontológiai-metafizikai távlatokba helyezése megy végbe.

Kányádi költészet szemléletének alakulásában, a lírai személyiség formálódásában meghatározó szerepük van a műfordításoknak. „A műfordítás nemcsak műhelygyakorlat, de élmény is, izgató metamorfózis; sikerültebb fordításaimat oly közelinek érzem, hogy örömmel adnám ki saját verseim mellett, ugyanabban a kötetben”.²⁰ „Mindenekelőtt Arghezit venném fel a kötetembe. Nagyon szere-

²⁰ Bálint Tibor: Égi és földi utakon. Utunk, 1969/10. 3.

tem, s el is árulhatok egy titkot: senki se vette észre, hogy nagyon sokat tanultam tőle. (...) Argezi föltétlenül századunknak s Európának egyik legnagyobb költője”.²¹ A műfordítást másodlagos fontosságúnak tekintő olvasók és kritikusok számára nagyon megfontolandó az, hogy senki sem lehet jobb költő annál, mint amilyen jó műfordító. „A műfordítás és versírás voltaképpen egy töről metszett két ága a költői gondolkodásnak. A versfordítás nagyon közel áll a versíráshoz; olyan közel, hogy a versírás »lopás« a fordítástól, a fordítás pedig »lopás« a versírástól. Olyan kölcsönös függőség ez, hogy filológus legyen a talpán, aki a versírás és versfordítás gubancát kibogozza”.²² Amit ilyen-olyan megfontolásból eredetinek vélünk, annak sok esetben valamely fordítás lehet a közeli vagy távoli forrása, ami pedig fordítás, az szinte kivétel nélkül az eredeti költői élmény másként meg nem szólaltatható kifejeződése. „A költő a műfordításba belopja önmagát, egy idegen költői tradíciónak az ismeretével együtt a saját élményanyagát, amit másként talán el sem mondhatna. A fordítást tehát saját versként, nem egyszer saját verse helyett írja”.²³ Így válik a műfordítás a nemzeti költészet szerves részévé. „Aki fordításra adja a fejét, eleve egyetlen nyelvközösség szolgálatára vállalkozhat. Hiszen csak saját nemzetét, kultúráját gazdagíthatja.”²⁴ A költő művészi inspirációkat, gondolati ösztönzéseket is kaphat a műfordítás közben cserébe azért, hogy „buzgón töltögette saját vérét idegen szellemekbe”.²⁵ Ilyen összefüggésben a szöveggőziség vizsgálata a költői beszéd és gondolkodás jobb megértését, az életművön belüli történések pontosabb fölvezolását szolgálhatja. Az artisztikummal való élményszerű találkozáson túl Kányádi Sándor egyberostált műfordításainak kötete (*Csipkebokor az alkonyatban*) is ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet.

(Bárka, 2001/2.)

²¹ Beke György: Kányádi Sándor. In: Uő: Tolmács nélkül. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 481–482.

²² Bányai János: Mindennapi fordításunk. In: B. J.: Hagyománytörés. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 136.

²³ Uo. 138.

²⁴ Kányádi Sándorral beszélget Nádor Tamás. Könyvhét, 1999. máj. 20.

²⁵ Kálnoky László: A műfordító halála. In: K. L. válogatott versei. Unikornis Kiadó, Bp., 1998. 75.

Értéktanúsítás és sorsvállalás Kányádi Sándor portréverseiben

1. A portrévers mint művészetfilozófiai érvényű ars poetica

Kányádi Sándor tágas horizontú, dialogikus természetű költészetén belül számszerűsége és minősége miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel a portré- és utalásos versek, illetve a lírai nekrológok csoportja. A magyar irodalmi hagyományban is számos antológiára való portré- és utalásos verset találunk. Ezek közül csak néhány kanonizált darabot említek legkiválóbb költőinktől: Ady Endre: *Vitéz Mihály ébresztése*, *Találkozás Gina költőjével*, Illyés Gyula: *Bartók*, *Zrínyi a költő*, Babits Mihály: *Petőfi koszorúi*, Weöres Sándor: *Homálynoky Szaniszlóhoz*, *Szergej Jeszenyin emlékére*, Nagy László: *Balassi Bálint lázbeszéde*, *József Attila!*, Juhász Ferenc: *Illyés Gyula képes-könyve*, Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*, *Mozart*, Farkas Árpád: *Dózsa-arc*, *Kőrösi Csoma Sándor*, Markó Béla: *Költők koszorúja*. A felsorolt versek kivétel nélkül a ráhangolódás és belehelyezkedés kontemplatív állapotában íródtak. Alapmotíváltságukban is megegyeznek, hiszen a megszólítottal vagy megidézettel fölsimert sorspárhuzam és sorsközösség jelenik meg bennük, méghozzá egy pontosan körvonalazható minőség- és embereszmény jegyében. Ennek poétikai reprezentációjaként a küzdött létbeli pozíció önerősítő, öntanúsító megvallása, a legerősebb vonzások nyomán kikristályosodott morális-szellemi attitűd emblematikus felmutatása történik. A választás és vállalás szükségképpen önmeghatározás is egyúttal, amiben a lírai személyiség legteljesebb érintettsége és érdekelttsége ismerhető föl.

Kányádi úgy avat vershőssé egy-egy személyiséget (Illyés Gyula, Apáczai, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Páskándi Géza, Arghezi, Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal, In memoriam Szilágyi Domokos, Arany Jánosra gondolva), hogy a kanonizált értékek kiemelése, a szellemi szövetség és lelki rokonság érzékeltetése révén a 'vox humana', illetve az integer személyiség pozícióit erősíti. A költőelődökhöz és/vagy pályatársakhoz írott portrékban, illetve a peregrinus ősoket megidéző példázatokban a tradíció(k)hoz való kötődés sohasem általánosságban, hanem egy bizonyos értékrendhez s követendő magatartáshoz való programszerű kapcsolódásként jelenik meg. Az identitásképzés, az önépítés szempontjából is lényeges, hogy a példa rendre példázattá, a portré pedig önportrévá válik. Ebben az értelemben a portréversek művészetfilozófiai érvényű ars poetikák, illetve konfesszionális jellegű monológok, hiszen bennük a lírai alany önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy- és célképzeteit mutatja föl. A nagy előddel, választott példaképpel vagy pályatárssal való dialogikus kapcsolat a nyelvi tradíció, a poétikai paradigma és a kulturális emlékezet ébrentartásán túl

az irodalmi, sőt a legtágabban vett kultúrantropológiai hagyomány átörökítését, végső soron pedig a saját költői világkép erősítését, gazdagítását szolgálja.²⁶

Az idéző, szólító költeményekkel sok tekintetben analóg a sirató- és búcsúversek, a lírai nekrológok vonulata (*Kádár István siratása, Visszafojtott szavak a Házsongárdban, Asztalos István balladája, T. A. sírjára*). Az eltávozottakhoz szóló, odaáttra küldött versek legfőbb esztétikai-emberi hozadéka az ön- és létmegértés új dimenzióinak bekapcsolása, a nembeliség ontológiai-metafizikai távlatokba helyezése, az emberi létezés alaphelyzetének és alapmotiváltságának érzékeltetése lehet. Nagy László Kondor Bélára emlékező szavait idézve: „nagypróbás ínségünkben oltalom az égi barát, mert szívében nem lakik félelem”.²⁷

2. A magavállalás éthoszának hommage-szerű darabjai

(Illyés Gyula, Weöres Sándor, Szabó Lőrinc, Apáczai, Prométheusz – Latinovits Zoltánnak)

Kányádi Sándor művészportréiban nyilvánvalóan jelen van az eszményítő, mitizáló törekvés. Ezt az eljárást követi egymást erősítő és feltételező prózaverseiben, így az Illyés Gyulát megörökítő személyes hangvételi, hommage-szerű darabjában is. (*Illyés Gyula*) Ez az önportrénak is kiváló alkotás a valahová tartozás és sorsvállalás morálját engesztelhetetlen méltósággal és kényes szigorral fejezi ki.

Talán az Illyésre olyannyira jellemző, mindent átfogó s mindent együttlító tekintet indokolhatja, hogy a 'nézés', a 'látás', illetve a 'szem'-motívum féltucatszor jelenik meg a műben. A tisztán zengő, érzékletes nyelvnek s a kommunikációképes irodalomnak való elkötelezettségre utalhat a másik gyakran ismétlődő szövegem: a „szavak”. Valóságérzékét és tájhoz való ragaszkodását pedig a harmadik hangsúlyos mozzanat, a 'föld' fejezi ki. Ezek a tartópil-lérszerű, gondolatilag is meghatározó motívumok a szöveg arányosan elrendezett tételmondataiban bukkannak föl: „Ha van a szavaknak edzőpályájuk, akkor a magyar szavaké jelenleg az ő szűkre húzott szeme sarkában van. Ott tanulnak fegyelmet, pontos erő- és önismeretet. (...) Ámuldozhat a lyukkártyákkal passziánszozgató stilisztika, hogy ezek a mindenünnen hazagondoló igék meny-

²⁶ Az elmondottak illusztrálásaként Farkas Árpád szellemi szövetséget kinyilvánító, heroikusan öntanúsító költeményét idézem: „Nem vagyunk mi hejdehej-legények, / másodtiszték sem vagyunk, / nem vagyunk derék kapitányok. / Volnák csak jámbor hegedősök / kórémuzsikával, / pici fúrulyával, / szorongó torokkal, / elkékülő szájjal, / görcsbe-rándultan is / fújjuk, ugye, Bátor, / végső pillanatig, / miként ama zenekar / a Titanic / fedélzetén” (*Kányádi Sándornak*).

²⁷ Nagy László: Boldogságtörödékek. In: N. L.: Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött írások. Válogatta és szerkesztette Kiss Ferenc. Bp., 1979. Magvető Kiadó, 159.

nyire a hajdani mesterlegényeink szemével járják a világot. (...) Egyébként a földön él, teljes mivoltában. Egy darabka földön, aránytalanul nagy égbolttal a feje fölött. De az ege is lakható”.

Az első szövegrész Illyés metsző és alakító pillantásán túl, Arany Jánosra emlékeztető nyelvi eltökéltségét, tisztaság-, pontosság- és hagyományigényét is felidézi. A második citátum az Európát végigtalpaló s az odakint tanultakat itthon kamatoztató peregrinus ősök áldozatos helytállását, feltétlen hűségét emeli példává. A példaadók között persze maga Illyés is ott szerepel, hiszen miután a húszas években Párizsban tanulta 'Európát', hazatérve sohasem feledte, hogy az európaiság valódi értelme az itthoni használhatóságot és elhivatottságot jelenti. Az idézet harmadik része a természet- és valóságközeli létforma mellett a szociológiai és tárgyi világ pontos ismeretével kiegészülő bámulatatosan sokirányú érdeklődést, egyedülálló műveltséget és párját ritkító szellemi aktivitást villantja föl. A 'lakható ég' a tehetséggel és szívós küzdelemmel meghódított spirituális csúcspontokat, szellemi magaslatokat sűríti magába, de akár a „haza a magasban” éthoszát is sugározhatja. Az „aránytalanul nagy égbolt” hermeneutikájába talán még a különféle időrétegek (történelmi-, mitikus-, világ- és életidő) Illyés-művekben tárgyiasuló sokfélesége is beleérthető. Miként a személyes léttörténet régvolt ősökig (pusztai rokonság, pásztorok, prédikátorok) visszanyúló determináltsága, avagy a művészelődöket fölelegető poétikai memória (Zrínyi, Kazinczy, Petőfi, Babits) jelenléte is szerves része a nagy egésszel világnyi felületen érintkező hatalmas költői égboltnak. Nem beszélve azon szerzőkről (Janus Pannonius, Berzsenyi, Csorba Győző, Takáts Gyula, Weöres Sándor), akik a pannóniai mediterrán hangulat, a füge- és mandulafa, Tihany és a Kopaszhegy révén közvetetten és virtuálisan szövődnek bele az összetett szemantikájú szövegbe.

Arra is felfigyelhetünk, ahogyan a *Fekete-piros* című Kányádi-vers bizonyos alkotóelemei észrevétlenül belopakodnak a sorokba (föld, ég, délután, kimenős(ek), fej, szem, mandula), a szöveghorizontot még tovább tágítva és reláció-jelentésekkel gazdagítva. Hasonlóképpen épül be a textusba a Kőműves Kelemen-féle archetipikus magatartás, illetve „a magas Déva-vára” Ratkó József által (is) újraértelmezett motívuma. A metaforikus jelentésű „nagy égbolt” kontextusába beágyazódó szövegrész („Rengésálló téglákból rakta, hogy állna akkor is / magas Déva vára, ha netán talpunk alól, fejfáink alól elfordulna a föld”) a 20. századi magyar történelem földcsuszamlásszerű tragédiáira, a nemzeti/nemzetiségi létezés folyamatos veszélyeztettségére utal. Ez a mozaik külön is kiemeli a kisebbségi és diaszpóra magyarság szolgálatában végzett illyési erőfeszítéseket, melyek mindig az 'ötágú síp' megóvását és polifón gazdagságát célozták.

A Kányádi és Illyés között mutatkozó feltűnő hasonlóságok okán (nyelvszemlélet, költészetfelfogás, nemzetkép, magyarságélmény, európaiság) szinte teljesen természetes, hogy a kolozsvári költő történelmünk nagyjai közt láttatja, s a nemzeti panteonba emeli Felsőrácegrespuszta szülöttét: „Ha szobrász vagy

festő volnék, s III. Béla arcmásához keresnék élő, s méltó / modellt (...), elmenék / Tihanyba, a Kopaszhegy alá, nézném, ahogy gyakorlott mozdulattal ropantgatja a szeme-formájú mandulákat – és szótlánul munkához látnék”.

(*Weöres Sándor*) Amikor Kányádi a magyar Orpheusként emlegetett Weöres Sándorra összpontosítja figyelmet, akkor egy olyan par excellence lírikust emel a szemlélet középpontjába, aki kivételes éberségével, apollói derűjével, nyelvi leleményével és ontológiai érvényű költői igazságával segíti olvasóit a létteljeség felé. Kányádi választása sokfelől motivált, hiszen a szimfóniaszerűen összetett, kivételes formakultúrájú Weöres-életmű faggatása közben időben és térben hatalmas távlatokat átfogva lehetünk részesei annak a misztériumnak, amely a tiszta fényű ősi lét romlatlan idilljétől a 20. századi világlátás rettenetéig vezet bennünket.

A misztérium jobb megértését (is) célozhatja Kányádi sajátos optikájú portréja, amely a Weöres-jelenség lényegét működése közben ragadja meg. Méghozzá élményélességgel, szeretetteljes empátiával és példaszzerű alázattal. A csöngői mesterről alkotott kép összetettsége költészetének alaki-formai változatosságával, verseinek műfaji-hangnembeli sokszínűségével mutat megfelelést. A kreatív játékoságból, újszerű ötletekből, nyelvi leleményekből soha ki nem fogyó Weöres a szüntelenül szerepjátszó, alakváltoztató, maszkok mögött rejtőzködő, áttűnésekben tündérkedő, állandó tűnékenységben és rebbenékenységben leledző, talányos, titokzatos költőként él a tudatunkban. Kányádi prózaverse ezt a sokfelől táplálkozó szintetikus gazdagságot, világnyinak tetsző végtelenséget a színképelemzés technikájával igyekszik megragadni.

A lírai alany meglepő metamorfózisai („tékozló római polgár, keleti kényúr, fölünyes arisztokrata, pap és bohóc egyszemélyben”), a mágikus-liturgikus érzékenységhelyek megnyilvánulásai („orvosnak – sámán, bírónak – kádi”), a homo ludens bohókás tréfálgatásai és mosolyt fakasztó csínytevésai („állandóan fügét mutat az olvasónak”, „bukfencet vet, madárrá változik”), az orfikus költői karakter jellegzetes gesztusai („gyermekkorod egy-egy rég kihunyott emlékét villantja eléd, az anyaméh-sötét ősködre, az emberiség embriókorára emlékező tekercesidet játssza le ördögös magnóján”) mind-mind reális alapját képezhetik a weöresi alkotó- és alakítóerőről szóló legendáknak, mítoszoknak. Ezeket a legendásító törekvéseket persze a szerző részéről az a kozmikus bukolikának nevezett sajátos alkotómódszer is ösztönözhatta, amely a mikro- és makrovilág egymás felé áhító elemek újbéli egyesítésére törekszik a költői szemlélet által.

A növényi, állati és emberi lét rekvizitumaiból egybeszótt, gazdag ornametikájú képvilág (füge, macska, egér farkincája, cserép, hieroglifek, kéreg, levél, madár(toll), anyaméh, ősköd, embriókor, magnó, teve vagy öszvér farkabojtja, csillag, kalap) Kányádi művében egyértelműen Weöresre vall. Még akkor is, ha e futó leltár némely eleme (madár, anyaméh, ősköd, magnó, teve, csillag, kalap) a kolozsvári költő magánmitológiájának is része. A létezés pante-

isztikus módon felfogott rendjében életértékekre (életszentségekre) figyelmező filozófia („nincsenek haszontalan dolgok”) ugyancsak mindkettőjük sajátja.

A csillagon ülő, ősi dalokat dúdolgató költőfenomén mintha csak létünk csonkaságaira, súlyos hiányosságaira mutatna rá az archaikus kultúra mágikus és mitikus érzékenység-formákra nyíló közegében. Ilyen aspektusból közelítve jelenlét- és emlékezetvesztésben szenvedő, látszatokban és pótcselekvésekben vergődő életünk kritikája, összes kisszerűségünk, fantáziátlan földhözragadtságunk és intellektuális alkalmatlanságunk döbbenetes láttelepe is ez a mű („s nem érted, miért, nagyon szomorúnak látszik”). Jóllehet a szöveg partitúrája a csilámló játékoság, a lebírhatalatlan mágia és a tiszta derű felé látszik elmozdulni, önfeledt és felszabadult játékoságról nemigen beszélhetünk. Könnyedség és küzdelem, apollói elegancia és izzadságszagú erőfeszítés, éteri szárnyalás és földhözragadt nehézkesség bináris oppozíciója vonul végig a szövegen, ami a költői létforma és a prózai valóság, szellemvilág és nyárspolgári morál szakadéknyi távolságát fejezi ki. És enigmatikus módon talán azt a weöresi tanítást is, ami mégiscsak némi ’halovány-fakó’ reménnyel töltheti el az opus szerzőjét és olvasóját egyaránt: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra”.

(*Szabó Lőrinc*) A hasonló poétikai kód és ritmikai megformáltság alapján fölépülő, a magavállalás éthoszával egy irányba mutató prózaversek harmadik jelentős darabja Szabó Lőrinc portréját rajzolja meg. A Kányádi költészete felé számos inspirációt közvetítő szerző a lírai modernizmus egyik legfontosabb alakja. Amint Kányádi hommage-szerű prózaverse is mutatja, Szabó Lőrinc ezernyi kétségben és káprázatban fogant költészete a fausti típusú lázas nyugtalanság és tüzes kielégületlenség jegyében írható le („hajtotta a piromániások türelmetlensége is”), amely szenzualitás és intellektualitás kettősségében teremt meg a létbeli örömeik és szenvedések szkeptikus és illúziótlan modelljét („gyónt, vezekelt és üvöltött, jajgatott egyfolytában”).

A kisebb-nagyobb intenzitással mindannyiunkat foglalkoztató kérdés (elbírom-e a világot, és elbír-e a világ engem?) Szabó Lőrincet egy pillanatig sem hagyta nyugodni; alkati meghatározottságából eredően mindvégig drámai izzásban élt. Mintegy a könyörtelen önéleboncolás, a pontos önelemzés / önfeltárás módszerében, a tökéletes védtelenség és teljes kitakartság állapotában felmutatva a lét animalitás és/vagy divinitás felé nyíló tartalmait („kellett az a kényelmes viselet tagbaszakadt mivoltának, neandervölgyi mozdulatainak, de kiváltképp börtelen húsának, védtelen maradt idegeinek (...) mert akármilyen bő is volt az a csuha, mindegyre eleven húsába tapadt, kirojtosodott idegeihez súrlódott”). Ebben a szövegrészben rejtjelesen benne van a „minden csak idegállapot vagy megfogalmazás” gondolata, de ezen túl az is, hogy a költő egész lényével, idegeivel és zsigereivel, mondhatni a testével írja sok vers(töredék)ből összeálló hatalmas opusát („egyetlen hosszú mondatot mormogott végig (...) törte, tördelte véget nem érő mondatát”).

A metaforikus csuha-motívum többszöri szerepeltetése a keleti bölcsesség keresetlen egyszerűségét, a kolostori élet puritán fegyelmét juttatja eszünkbe. Szabó Lőrincre vonatkozóan pedig az aszketikus megszállottsággal, szerzetesi fegyellemmel végzett munka imamalomszerű robotját, melynek eredményeként „elénk fektette végtelen ösvénynek tetsző mondatát”. A személyes szenvedésnek, az önkínzó robotnak értelmet adó életmű valóban irányokat, elágazásokat, csapásokat mutat, s ezek közül felelősen és lélekteljesen választhatjuk ki a nekünk megfelelő ösvényt.

A természetben feloldódó panteisztikus boldogság, a természeti látvány kínálta érzéki öröm Szabó Lőrinc költészetének egyik vissza-visszatérő szövege. A kérdésre, hogy mi szeretne lenni, ha nem volna Szabó Lőrinc, így válaszolt: „Gyík a napsütötte kövön”.²⁸ A mikrokozmosz személytelenségébe vágyódó lélek ezzel is érzékeltette, hogy a nemegyszer börtönként megélt individuális létezését nem tekinti abszolút értéknek. A portré univerzális lírai részvétet sugárzó zárlatában ez a végakaratszerű kívánság látszik beteljesedni: „s elment gyíknak egy napsütötte köre; onnan pillog ránk a tavaszi verőfényben”.

Kányádi az utolsó stáció megjelenítésében is a finomságokra figyelő diszkrét humánus, végtelen tapintat és feltétlen alázat költőjének mutatkozik („mondta volna még reménytelenül, de a szíve abbahagyta; fölmagasodott íróasztala – imamalma mellől s egy utolsó szisszenéssel szorosabbra húzta derekán csuhája kötelét, ettől a mozdulattól olyan halhatatlan elegancia sugárzott lényéről, egész természetéről, mint a legnagyobbak szobrairól, képeiről”), s ezáltal Szabó Lőrinc alakjának is mítoszi holdudvara támad a klasszikusok számára fenntartott panteonban.

A gazdag metaforikájú és összetett szemantikájú szöveg számos motivikus érintkezést mutat Kányádi egyéb műveivel („csuhája kötelét” → *Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal*, „mindegyre eleven húsába tapadt” → *Kufsteini grádicsok éneke*, „kijórtosodott idegeihez” → *El-elcsukló ének*, „s elment gyíknak egy napsütötte köre” → *In memoriam Szilágyi Domokos*), ami megintcsak erős kohézióval bíró, organikusán építkező, dialogikus versvilágra enged következtetni.

(*Apáczai*) A konfesszionális mélységű, intellektuális igényű portréversek vonulatába illeszkedő *Apáczai* az erdélyi példaadók egyik legvonzóbb alakjának állít emléket. Apáczai személyében a peregrinusi magatartás és a karizmatikus kiválasztottság eszményi modelljét mutatja föl a szerző. A 17. századi erdélyi művelődés- és oktatásügy legkiválóbb képviselője hollandiai tanulmányok után tér vissza szülőföldjére, s lesz a gyulafehérvári kollégium legendásan következetes, nagy tekintélyű tanára. Megalkuvás nélküli fanatizmusa, radikális puritanizmusa miatt innen távozni kényszerült, s a kolozsvári református iskola igazgatója lett. A tanárként, filozófusként, pedagógiai íróként egyaránt jelentős sze-

²⁸ Rába György: A „megszűnt én” költészetének húrjain. (Az érett Szabó Lőrinc). In: R.Gy.: Csönd-herceg és a nikkal szamovár. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1986. 136.

mélyiség előtt tiszteleg a fragmentumszerű portrévers, amely az elhivatottság tudatát és a sietség pátoszát tükröző ritmikai formarendjével fejezi ki az életút fájdalmasan korai lezárultát. (Apáczai alakja egyébként más versekben is felbukkan: *Krónikás ének – Jékely Zoltánnak odaátra, Kőkoporsó.*) A 34 évesen derékba tört pálya a magyar messiások tragikus-talányos misztériumát, a kereszt-hordozás és vérhullatás máig ható értelmét világítja meg.²⁹

A magyar nyelvű tudományos szakirodalom és nevelésügy úttörőjét tanítványai ugyanúgy mesterként tisztelték, s mindenüvé követték, mint ahogy az iskolateremtő heroikus helytállásának adózó kései költő utód teszi: „megyünk hát mögötte amerre előjárói tekintetének / fénykévéi mutatják az irányt s az ösvényt lábunk előtt / követjük mint diákjai annak idején gyulafehérvárról kolozsvárra jövet”. (A dolgok rendje ugyanis az, hogy az Apáczaiak, Szenci Molnárak, Misztótfalusik, Körösi Csomák iránymutató példája megelőzze a magyarság létjogáért és az anyanyelv fennmaradásáért tettekés maiak küzdelmét.) A kvalitásai okán igen fiatalon mesterré avanszált Apáczai rokonszenves tanáremberi portréját a nagyokra jellemző szerénység („háttal állt arcát nem láthatjuk”), a feltűnés nélküli, feladatra koncentráló igyekezet / „nem volt ideje megfordulni / hogy szoborba képbe örökíthessük”), a rábízottak iránti maximális felelősség és feltétlen alázat („bátorítón visszapillant az utána menőkre”), a túlkapásokat s vadhajtásokat nyesegető józan mértéktartás („mosolya amúgyis nyugalomra intette volna a buzgólkodókat”) és a beszédes bizalmat szülő őszinte kölcsönöség („megyünk hát mögötte”, „követjük”) mozaikjaiból formálja meg a költő.

Az identitásunkat alapvetően meghatározó, a létünknek értelmet adó, a használónál mindig hatalmasabbnak mutatkozó, s a fenyegetettségben legfőbb menedéket jelentő anyanyelv képezi Apáczai és Kányádi közös éthoszának legdominánsabb elemét. A nyelvre való ráutaltság és a nyelvnek való elkötelezettség változhatatlan morálja szólal meg a verszárlat klasszicizált nyugalmú, puritán egyszerűségű szelvényében: „egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv”. A költő magánmitológiájának legsajátosabb metaforái (’batyu’, ’bot’, ’ösvény’), a couleur locale tisztaságában (’gyulafehérvár’, ’kolozsvár’) és a fény képzetkörben (’villanófény’, ’tekintetének fénykévéi’) megfürödvé jelzik a nyelvi közösségért hozott áldozat történelmileg is sokszorosan igazolt értelmét, illetve az Apáczai-féle muszájherkulesek századokkal dacoló tiszta sugárzását.

(*Prométheusz – Latinovits Zoltánnak*) A Prométheusz mint mitológiai fogantatású kettős portré az egyetememes lírai részvét és a protestáló vétó modellszerű költeménye. Miközben a görög mitológia egyik legvonzóbb alakjára utaló cím a vers tér- és időkoordinátáit kitágítja, a szöveg konnotatív jelentéseit pedig egye-

²⁹ Összhangban azzal a Németh László-i gondolattal, miszerint „a magyar irodalom és kultúra a legcsodálatosabb torzók múzeuma” (Németh László: Új reformkor felé. In: Uő. A minőség forradalma I. Püski Könyvkiadó, Bp. 1992. 33.)

temes távlatokba helyezi, aközben az alcím a versfogantató élményhelyzetre, a lírai szubjektum indíttatásaira és értékpreferenciáira irányítja a figyelmet.

A pragmatikai kontextus kapcsán érdemes megemlíteni Latinovits Zoltán nevezetes írását (*Ködszurkáló*, 1973), amely a korabeli magyar kultúra és szellemi élet számára igen nagy kihívást jelentett. A színházi élet visszasságait leplezetlen indulattal ostorozó írás leginkább az önálló arculatra, a saját véleményre képtelen tehetségtelenek, a hatalmat követelő álművészek és a magukat nyeregben érző önimádók haragját váltotta ki. Az igazmondásáért meghurcolt és megbélyegzett Színészkirály 1976. június 5-én éjszaka már „a mennyei színházban társalkodott a hallgatag és hideg csillagokkal”.³⁰ Latinovits Zoltán halálát követően több emlékezetes szépségű vers született.³¹

A Prométheusz és Latinovits Zoltán közötti asszociatív-logikai kapcsolatot bizonyára a tűz képzetkörben, a titáni indulatban, a protestáló vétóban, az önmérsztő lobogásban, az öntörvényű, szuverén működésben és a méltatlan szenvedésben ismerhetjük föl. A mitológiai figura emberiségért vállalt áldozata és a magyar színészszeni magatartása oly mértékben hasonló, hogy sorspárhuzamról, sőt lényegi sorszazonosságról is beszélhetünk. A két szerepmodell mindenekelőtt a soha-meg-nem-elégedés, a változtatni és szolgálni akarás, a magasabbra, többre és jobbra törés éthoszában mutat érintkezést. Mindkét esetben feltűnő a legfőbb léttörvények ismeretéből és az értéktudat bizonyosságából fakadó attitűd, valamint a létezési nivó radikális érvényesítésével párosuló fokozott felelősség. Prométheusz és Latinovits az egyedül érvényesnek gondolt létforma, a kizökkent világot helyrebillenteni igyekvő elkötelezettség jegyében állandóan és következetesen törekedett arra, hogy értékpozícióját kifejezze. Ez az adott relációban szükségképpen botrányos cselekedetnek, sőt szentségtörésnek minősült. Ez a magatartás természetesen vont maga után a büntetést és üldöztetést. Az ókori és legújabbkori titánok sorsa azért is példázatos, mert akik saját közegükben stigmatizáltak és kiátkozottak, azok legendaszerűen megdicsőült eszményképek is lehetnek utóbb.

Kányádi jeremiád- és vádiratszerű versének metaforikájában a 'lánc' meg a 'sas csőre karma' elsősorban Prométheusz megpróbáltatásaira³², az 'árulás füstje' és a 'fuldoklás szégyene' pedig inkább Latinovits megaláztatására utal. Az elvontabb létfilozófiai érvényű közelítés az abszolút negativitás és létrontás je-

³⁰ Szigethy Gábor: Lovag a ködben. In: Latinovits Zoltán: Emlékszem a röpülés boldogságára. Összegyűjtött írások. Magvető Kiadó, Bp., 1985. 16.

³¹ Nagy László siratójából (*Gyászom a Színészkirályért*) idézek pár sort: „Mi történt megint, mi történt? / Kicsoda ment el megint / valami vézró eskü szerint / szétdőlvá a köznapi törvényt? // Eb voltál, vagy nagyranótt Krisztus? / Csak jó ripacs, vagy színészkirály? / Szépség, vagy hetven kilogramm színhús? - / a színfalak mögött az irigység, / közöny és középszer még hezitál”.

³² A Prométheusz és a saskeselyű-motívum más-más kontextusban, de lényegileg hasonló szerepben fordul elő Petőfi: *Kazinczy Gáborhoz*, Vörösmarty: *A vén cigány* és Arany János: *Keveháza* című versében.

gyében értelmezi a saskeselyű és az áruulás motívumát. Előbbihez a méltatlan pusztulás, utóbbihoz az emberi ármány és hitványság képzete társul. Miként azt a szöveg konnotációját gazdagító messiási szenvedéstörténet is (Júdás áruulása és némely apostol önmegtagadása) példázza. A szintaktikai rendben az ötödik sor végéig késleltetett állítmány ('fáj') egyrészt a drámai feszültség forrása, másrészt a prométheuszi és jézusi sorsképlet, illetve az ontológiai alaphelyzet és alapmotíváltság kifejezője. Az „óraműpontossággal visszajáró sas” a program-szerű pusztítás tobzódását, az életértékek állandó fenyegetettségét és a nyíltszívű önzetlenség prédává silányult kiszolgáltatottságát sugallja.

A tragikus magárahagyottság döbbenetét, a megsalátottság keserűségét (írásjelek nélkül is!) fokozott affektivitással érzékeltető befejezés („miért kellett körém / gyújtánatok az erdőt”) a vádló-panaszló, illetve a perlekedő-számonkérő versbeszéddel a mindent elborító lángtenger, a szemernyi esélyt sem hagyó tűz képében artikulálja a kivételes, 'delejtű' emberekre a hitványság felől leselkedő halálos veszedelmet.

3. A szellemi rokonkereső attitűd jelentkezése az utalásos versekben, és a lírai nekrológokban (In memoriam Szilágyi Domokos, Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal, Krónikás ének Jékely Zoltánnak – odaátira)

(*In memoriam Szilágyi Domokos*) A Forrás első nemzedékének fájdalomból is energiát csiholó, «messze fényekig ellátó», apollói költőjét méltán soroljuk a József Attila-i léptékű klasszikusaink közé. Szilágyi Domokos líratörténeti jelentőségét a kritikusok és pályatársak már életében felismerték; halálakor pedig igen sok verses és prózai méltatás / emlékezés született. Ezek egyike Kányádi Sándor költeménye.

Az örökké nyughatatlan, végtelennel ölelkező Szilágyi olyannyira iszonyodott a végességek embertelenül beszabályozott rendjétől, hogy következetesen és állandóan kibeszélt a KÉP-ből. Míg nem a mosolyelvű létforma után mindhiába áhítózó poéta 38 éves korára végképp kinőtte a világot, és maradéktalanul eggyé vált a számára egyedüli elfogadható realitást jelentő végtelennel. A *Búcsú a trópusoktól* szerzője a kányafői „kényszerleszállás” során 1976. okt. 27-én vetett véget életének. Búcsúlevelében írja: „Én ma lelépek e világi életből. Ne kérdezd az okát – én sem tudom. (...) Ezen már nem lehet segíteni. (...) Mamát, tudom, leveri a dolog, de nincs más választásom. (...) Nem vagyok részeg, és – ahogy mondani szokás – tiszta elmével írom e sorokat. Mint egy hülye gimnazista.”³³

A létbeli kényszerúségek között mindvégig a sokdimenziós szellemi szabadságot hajszoló Szilágyi Domokosról Lászlóffy Aladár a temetésén így szólt:

³³ Szilágyi Domokos: Búcsúlevel (Nagy Máriának). In: A költő életei. Szerk.: Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 263.

„nagyon nagy költő volt és lesz, mindnyájunk között a legnagyobb, mert még életében meg tudott halni”.³⁴ Ez tökéletesen összecseng a Bartók-vers üzenetével: „halál elől meghalásba menekül, aki él”.

A Szilágyi Domokos emlékére írt Kányádi-nekrológ képzetkörei (’örökhiány’, ’szavak elálló lélegzete’, ’árván maradt völgy’, ’néma orgona’, ’hóharmatverte szavak’) a totális kisémmizettség és vigasztalhatatlan szomorúság egynemű élményét közvetítik. Mintha a végeslét pokolbéli kínjait végtelen szabadságra cserélő halhatatlan költő végzetes lépésével hasított volna irtatlan sebet a természet rendjébe („téli-gyülekezőről lemaradt / riadt kicsi gyík / szemébe kövülni / döbbenetnek”). Mintha a mikro- és makrokozmosz is a mélységes döbbenet és időtlen bánat parttalanul áradó emberi tartalmait sugározná vissza („örökkön ismétlődő / fugák egy néma orgonán”).

Az éles cezúrákkal tagolt, erősen tördelt szerkezetű sirató szintaktikai rendjét a lélegzetvétel zihálásához igazodó szegmentáltság, a fájdalom anatómiáját leképező szaggatottság határozza meg. A párhuzamosan sorjázó főnévi igeneves szerkezetek („örökhiánynak maradni”, „bot nélkül vágni a végtelennek”, „riadt kicsi gyík szemébe kövülni döbbenetnek”) az állapotszerű körülményt a személyesség és személytelenség, a befejezettség és befejezhetetlenség, a végesség és végtelenség nyugtalanító kettősségében fejezik ki. Az emberi léptéken és földi dimenziókon jóval túlmutató szintagmák az egzisztenciális szenvedést kozmikus tágitva, rejtjeles utalásokkal gazdagítva (Bach, Beethoven, Mozart, Bartók) emelik a verset az összetett jelentés-szerkezetű és fogalmilag nehezen megragadható művek sorába. Az értelmezést azonban nemcsak az elhallgatásokra, kihagyásokra épülő, sűrítő, sejtető technika teszi bajossá, hanem a képi látásmód és a fogalmi nyelvhasználat lényegi különbsége is. Amit a költő a képek nyelvén gondol, azt a fogalmak nyelvére pontosan lefordítani teljességgel lehetetlen.

A Szilágyi Domokos tragédiáján érzett vigasztalhatatlanságot („mivel érde-meltük / mivel”) valamelyest enyhíti a tőle származó gondolat: „a vers nem akkor kezdi életét, midőn megírják, hanem amikor újjászületik az olvasó szívében”.³⁵ Ezen a ponton utalhatunk a másik idevágó Kányádi-vers (*Hétlábú bogár*) emlékeztető szöveghelyére: „most már nyugodt lehetsz / oldaladon a fiaddal / sírotok ugyan jeltelen még / de mesternek nagynak mondanak” (...) „hantoltál önmagad fölé gyönyörű / benemsüppedő vershantokat / töprenghet most a sok hű barát / vajon melyik jeltelen sír a tied”.

(*Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal*) Kányádi sóhajnyi opusa a csend misztériumában szakrális módon áhított, ám kegyelem hiányában meg nem valósult találkozásról ír. Minthogy a vers Pilinszky halála után három évvel szüle-

³⁴ Lászlóffy Aladár: De profundis. In: A költő életei. Szerk.: Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. 265.

³⁵ Kántor Lajos: A lépték keresése. In: Uő: Ki vagy te, Szilágyi Domokos? Balassi Kiadó, Bp., 1996. 53–54.

tett, a cím utalhat az életben tervezett találkozás(ok) realizálatlanságára, de a transzcendens tartományokkal való kapcsolatteremtés kudarcát is jelölheti.

A központozás nélküli szöveg első szelvénye („egyszer már majdnem sikerült / egyik verssorod csuhakötélén / mint az artistáknak a trapéz / följutnom”) a határozott célképzetű és fölfelé irányuló, vertikális mozgás részleges és viszonylagos eredményét (’majdnem sikerült’) rögzíti, de azzal a liturgikus tapasztalattal megtoldva, hogy a költészet mágikus erejével („egyetlen verssorod csuhakötélén”) a gravitáció törvénye is fölfüggeszthető, ami a ’trapéz’ képében megjelenő égi terek elérését teszi lehetővé. A vastag, durva anyagból készült csuha a papok, szerzetesek reverendáját, illetve kázmását jelenti. Ennek megfelelően a metaforikus „csuhakötél” is erős és teherbíró lehet. Akárcsak Pilinszky lírájának keresztényi/katolikus beágyazottsága, koncentráltan egynemű költészetének transzcendenciára figyelő, mozdulatlan elkötelezettsége. A fenti idézetben szereplő ’artisták’, illetve ’trapéz’ a költői mesterség veszélyeire, a légtornász szalatóihoz fogható nyaktörő mutatóvonalakra figyelmeztet. Miközben persze Pilinszky első kötetének (*Trapéz és korlát*) címadó darabjára is utal.

A kettős portré(töredék) következő szövegegysége („de láttam hogy te a / megváltás lassacskán kétezer / év óta egyre húzódo zűrös / utómunkálataival vagy el- / foglalva”) a keresztény hagyomány legalapvetőbb és legneuralgikusabb pontjára, vagyis az üdvözülés lehetőségére és/vagy lehetetlenségére mutat rá. Az ’egyre húzódo’ meg a ’zűrös’ jelző arra enged következtetni, hogy a lírai alany némi távolságtartó kritikával, nem kevés szkepticizmussal és iróniával szemléli a messiási eszme lassú és gyötrelmes alakulását. Ez a kudarcokkal, gyakori visszalépésekkel tarkított nehézkesség vélhetően a világban működő gonosz erővel, netán az antikrisztus jelenlétével is összefügg. Ezzel együtt a lecke mindenki számára ugyanaz: személyes részt kell vállalnunk a megváltás egyetemes művéből. Leginkább talán azért, mert – Pál apostollal szólva – „tagjai vagyunk egymásnak”, és kiszakíthatatlan részei a nagy Egésznek.

A lírai miniatűr záróakkordja („szemérmesen és / megértő tisztelettel vissza- / ereszkedtem a porondra”) csak az első közelítésben jelent kudarcot (ugyanis a remélt találkozás elmaradása), végső soron a lírai személyiség önmaga fölötti győzelmeiként, a lélekteljes alázat, a létmélységeket átvilágító szeretet megnyilvánulásaként is fölfogható. A Pilinszky által is sokszor hangoztatott szeretet az egyedüli, ami a magánytól és kétségbeeséstől az egyes embert, a semmibe hullástól, az apokalipszistól pedig a világot megmentheti. A maga módján Kányádi verse is erre tesz kísérletet. Azáltal is, ahogyan – afféle Chagall-angyalként – a transzcendens magasságokba fölemelkedik, s azáltal is, ahogyan – mélységesen emberi módon – visszaereszkedik a világszínpadot jelentő porondra. Az út során a szöveg alany, s általa az olvasó is megérthet valamit a Pilinszky-létélmény lényegét képező szakralitás istenközeli csöndjéből és a rejtőzködő bizonyosság oltalmazó nyugalmából.

(*Krónikás ének Jékely Zoltánnak – odaátra*) A *Sörény és koponya* című kötet utolsó ciklusa (*Históriás énekek odaátra*) a 16–17. századi irodalmi hagyomány énekszerzőihez kapcsolódva újítja meg és avatja mai érdekűvé az archaikus műfajt. Kányádi krónikás énekeinek már a dedikációja (Illyés Gyulának³⁶, illetve Jékely Zoltánnak – odaátra) is jelzi a hajdani és mai énekszerzők helyzetének és törekvésének lényegi különbségét.

A Nyugat harmadik nemzedékének nagy formakultúrájú, elégikus hangvételi költője, a műfordítóként is kiváló Jékely Zoltán 1982-ben halt meg. Kányádi egy évvel később született rendhagyó krónikás éneke emlékidezés, illetve tisztelgés a halkszavú költő művészi-emberi nagysága előtt. Az alcímbe szereplő 'odaátra' mintegy a vékonyka földi jelenlétre figyelmező mementóként tudatosítja a vendéglét transzcendencia általi meghatározottságát, valamint az evilági történések metafizikai távlatból fölsejlő mélyebb és pontosabb értelmét.

A Kányádi-vers formarendjében (a saját szöveg három részre való tagolása) és szemantikai hálózatában is kitüntetett szerepet játszik a hármas szám. Az örök minőségeket és ideákat tükröző számok között is különösen szakrális a hármas szám, amely „azt szimbolizálja, hogy az ég és föld egyesülése létrehozta az embert, s ezzel teljessé lett az isteni megnyilvánulás. Így lehet a három a totalitás, az isteni rend és tökéletesség szimbóluma.”³⁷ Talán ezzel is összefügghet, hogy Kányádi művében a 'hármasban' öt alkalommal fordul elő; ebből négyszer múlt idejű igealakokkal ('lépdeltünk', 'maradtunk', 'voltunk', 'átkocogtuk'), egyszer pedig a 'mindig hármasban' szintagmában. A hármas szám a következő esetekben jelzi a számszerű előfordulást: 'házsongárd', 'keres(te)lek', szép, duna, hiába, sír (önállóan és szóösszetétel előtagjaként), szó(la). A háromszorosan szent hármas, az angyali karok és a múzsák számával megegyező kilenc is figyelemre méltó szerepet tölt be a műben. Ennyiszor fordul elő a 'vers', a néven nevezett költők (írók) is kilencen vannak, mint ahogy a Rilke versfordítás is kilenc sorból áll. A kozmikus egyensúly száma, a világmindenség rendjét szimbolizáló nyolcas azért érdekes, mert ennyiszor történik utalás Don Quijote 'rozoga' lovára, továbbá a Rilke-vers Kányáditól való fordításában a 'hull' alakváltozattal együtt szintén nyolcszor fordul elő.

A Kányádi-lírában relatíve hosszúnak számító kompozíció szintagmatikus és paradigmikus tengelyében az elmúlásképzetek (házsongárdi temető, ősz, lehelés) és a keresés-motívum dominanciája figyelhető meg. Utóbbi nem-egyszer a hiábavalóság árnyékába vonva: „már apád sem találta”, „sírod a házsongárdban nem lelem”. Az életmű más darabjaiban is hangsúlyos házsongárd-motívum (*Egy csokor orgona mellé, Visszafojtott szavak a Házsongárdban*) érzelmi, hangulati és gondolati szempontból rendkívül komplex tartalmakat sűrít magába. Lászlóffy Aladár *Házsongárd* című könyve is azt példázza, hogy Kolozsvár

³⁶ Lásd: Görömbei András: Kányádi Sándor krónikás éneke. Alföld, 1989/5. 42–48.

³⁷ Hoppál-Jankovics-Nagy-Szemaám: Jelképtár. Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1990. 194.

nevezetessége a szent helyek között is talán a legelső. Házsongárd tehát nem csak temető, nem egyszerűen sírkert, sokkal inkább kultúrhistoriai jelentőségű különleges zarándokhely és nemzeti panteon, amely méltán lehet múltunk, jelenünk és jövőnk egyik szakrális szimbóluma. A versben utalásszerűen és egy sornyi vendégszöveggel („itt ringatja rég az álom”) jelenlévő Áprily-mű (*Tavasza házsongárdi temetőben*) is ezt támasztja alá. A lírai személyiség persze Jékely Zoltán elbeszéléskötetéből (*A házsongárdi föld*) is kaphatott inspirációkat.

A másik fontos elem, a keresés mozzanata nemcsak a múltbeli emlékek föl-idézését („legelőször a házsongárdi kaptatón / voltál szívélyes kalauzolóm”, „évek múltán a bérházrengeteg / útvesztőiben kerestelek”, „ballagdáltunk a margit-hídon át”, „átkocogtuk hármásban a dunát”), hanem a régi és újabb sírok kutatását is jelenti („ó a házsongárdban hányszor kerestelek / mint a kitartó s konok turista sereg / keresgél sírhantról sírhalomra”). A jeltelen sírhantról s elkorhadt síremlékek látványa, a keresés hiábavalósága és a tisztességtevő emlékezés realizálhatatlansága a versbeli rezignált szomorúság és elégikus lemondás egyik legfontosabb tényezője. A másik pedig a pusztulás Rilke-versben megszólaló egyetlen-legességének tudata: „Mi mind lehullunk. (...) hullva hull le minden.”

Az elmúlástudat szorongató élményét ellensúlyozza a derűsebb, játékosabb szövegrészek humorral vegyített oldottsága, idillel érintkező emberi melege („dicsérted ügyességemet / szinte kár értem / hogy időm versekre fecsérlem / életlen fejszéddel is mily kiváló / tehetség vagyok mint favágó (...) kiskocsmák fény presszó s mert áron odajár / végül a kis royal / és mindig hármásban vagy még többedmagunk / margitka szomorú áhított angyalunk (...) serlegből ittunk a brassói ötvös ősz / munkája volt-e mint egy édes ősz / megvillant benne a bor tüze / hármásban voltunk akkor is emlékszel-e”). A baráti társaság, a jóízű poharazgatások, a ’titkokat rebbenő tünde nők’, a pompás serleg és a ’bor tüze’ az életértékek, életszépségek és életörömök iránti nyitottságot jelezve implicit módon mintha egy végleg letűnt életforma ’a la recherche’-szerű radnótis szomorúságát is kifejezné.

Az egykori költő-baráthoz szóló verset a szerzőkre, művekre, szereplőkre, műfordításokra és műhelyproblémákra való sok utalás teszi hangsúlyozottan irodalmiassá (szász imre, agrhezi-vers, jambus, spondeus, áron [Tamási], lator, grandpierre, rosinante, donkihót lova, apád [Áprily], apácza, aletta, petőfi-vers, rilke: ősz). A felsoroltak szerepeltetése jórészt szerzői hitvallásként, a szellemi rokonkereső attitűd megnyilvánulásaként is fölfogható, hiszen Petőfi, Apácza, Áprily, Tamási és Arghezi alakja (munkássága) Kányádi költészetéről szólva szinte megkerülhetetlen.

Ugyanez vonatkozik Rilkére is, akinek a verse (*Ősz*) az odaátról (*Jékelytől*) jövő éteri sugallat hatására („fordítsd le ezt a kedvemért te sándor”) kerül a krónikás ének mesterien előkészített, liturgikusan hangszerelt és poetikusan megemelt zárlatába. A Rilke-vers címe és atmoszférája különben Jékely Zoltán egyik

verskötetét (*Őrjöngő ősz*) is eszünkbe idézi. Maga Kányádi pedig a transzcendens üzenet éber meghallójaként, az égi barát kegyeletteljes elkötelezettjeként a tisztességgel végzett munka oltalmazó derűjével reflektálhat önnön helyzetére és az általa tolmácsolt Rilkére: „Elkészültem. Várok. Mikor ír le, / akiről általam ekképpen szóla Rilke:” (...).

(Forrás, 2001/2.)

A transzszilván tradíció és a szülőföld-mítosz újragondolása Kányádi Sándor hetvenes évekbeli költészetében

1. Kommunikációképes paradigma és/vagy korszerűség

A hatvanas évek végétől számos jele van annak, hogy a irodalom, a költészet társadalmi státusa a romániai magyar irodalomban is átalakul. Amint Király László *Kék farkasok* (1972) című regénye is jelzi („...prózába hanyatlott költészet áradt a zöld fű fölött”), az irodalom korábbi fontossága megszűnőben, kontextusa változóban van. „A «prózába hanyatlás» háttérében a beszéd meghatározott rendje biztonságának elvesztése állhat”.³⁸ A regény főszereplője, Kis Harai Mihály illúziótlan keserőséggel veszi tudomásul a transzszilván eszmeiség váltságát, a biztosnak tetsző hagyomány- és értéktudat megrendülését. A művészi megnyilatkozás hetvenes évekbeli feltételrendszerének változását a Csipkerózsika-vita is jól tükrözi. Az erdélyi irodalom aktuális közérzetét és kommunikációs állapotát leképező polémia nem egyszerűen szembenálló beszédmódok, hanem gyökeresen különböző értékrendek, szerepfelfogások és irodalmi paradigmák egymásnak feszüléseként írható le. Ebben a vitában „a társadalmilag elkötelezett, közösségi szolgálat elvét valló felfogás polemizál az elvontabb, «irodalombb», «filozofikusabb» irodalmiság ideáljával”.³⁹

A beszéd-ellenbeszéd struktúrára épülő Csipkerózsika-vitában voltaképpen a transzszilván tradíció értéktételezése (herderi paradigma, sajátosság méltósága) az egyetemesség, az individualitás és a „tisztá esztétika” felől kérdőjeleződik meg. Ahogyan Sütő András írja esszéjében: az irodalom társadalmi szerepe „krétázott meg neoavantgárd kérdőjelekkel”.⁴⁰ A Bretter György-féle „itt és mást” programjára hivatkozó teoretikusok túlságosan a „mást”-ra helyezik a hangsúlyt, miközben a breterri örökség másik elemét („itt”) teljesen figyelmen kívül hagyják. Ennek jegyében az irodalmi cselekvést elméleti előfeltevésekhez kötik, a kommunikációképes paradigmát pedig az absztrakt nyelviség gondolati modelljével cserélik föl. „Ebből az aspektusból az etikai és esztétikai szempontok társítása elutasításra talál, ugyanis a moralitás kérdése teljesen alárendelődik az életvilág praxisától elszakított, elvont nyelviség totalitásának. Az erkölcs fogalma relatívvá, adott diskurzusok függvényévé válik, amelyeket nincs lehetőség összemérni”.⁴¹ Ezzel szemben a Sütő-féle felfogás – az esztétikai érték és az in-

³⁸ Papp Endre: Az irodalom mint etikai fenomén. Pályakép Király Lászlóról. Hítel, 1999/4. 88.

³⁹ Uo. 89.

⁴⁰ Sütő András: Csipkerózsika. In: Uő: Csipkerózsika ébresztése. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1993. 157.

⁴¹ Papp Endre: i. m. 90.

formális helyzet szoros, ontologikus kapcsolatából kiindulva – az etikum és esztétikum szétválaszthatatlanságát vallja, hiszen „az irodalom mint életvilágban funkcionáló kommunikatív cselekvés nem függetleníthető a nyelvi alakítás körülményeitől, környezetétől, hatásaitól”.⁴²

2. A lírai személyiség integritása és értéktudata a versválság idején (*Mosolyok mögött, Bedeszkázott szökőkutak*)

A Forrás nemzedékekkel és az Új Symposion szerzőivel dialogikus kapcsolatot tartó, s a kortárs költészet folyamataira reflektáló Kányádi-lírában az irodalom megváltozott szerepével, a poézis viszonylagos térvésztesztésével való szembenézés az alkotói pozíció komolyabb megrendülése nélkül következik be. Ez még akkor is így van, ha a hatvanas évek derekától megfogalmazódó nyelvi-stilisztikai-poétikai kételyek („*Ne szólj, Másolat, Mégis*”) a *Szürkület* című kötetnek is egyik fontos alkotói dilemmáját jelentik. A hetvenes évek fiatal szerzőinek és teoretikusainak (Szöcs Géza, Balla Zsófia, Egyed Péter) az a törekvése, amely egy radikálisan megtisztított, pátosztalanított, szemantikailag is megújuló nyelvi eszményben és alkotói gyakorlatban manifesztálódott, valamilyen mértékben Kányádit is megérinthette. Ennek hatására a nyelvhez, az alkotáshoz, az irodalmi közléshez való viszonya – önnön előzményeihez képest – nem radikális jelleggel, de észrevehetően megváltozik; a versbeli személyiség szerepe bizonyos fokokig átértékelődik. A *Szürkület* szerzőjén azonban alkati, művészetfilozófiai és morális okok miatt sem lesz úrrá az a fajta leszámolás-kényszer, amelyik Székely János esetében a lírával való teljes szakításhoz vezetett. Miközben illúziótlanul vet számot a versválság tagadhatatlan jeleivel (*Széljegyzet lábjegyzettel, Félfüllet délről, Bedeszkázott szökőkutak, Kuplé*), aközben az eszményépítés és művészi integritás folytonosságát is makacsul őrzi (*Mosolyok mögött, Időmadárijesztő, Játszva magyarul, Hajnal felé egy déli városban*).

A költészettörténeti szituációt érzékeltető versekkel együtt (Székely János: *Sztriptíz*, Szilágyi Domokos: *Hogyan írjunk verset*, Domonkos István: *Kormányeltörésben*) Kányádi Sándor *Kuplé*-ja is a lírai létforma távlattalanságának élményét szólaltatja meg: „... lassacskán azon kell eltűnődnöm / miért is írunk pajtás verseket // s van-e vajon költészet még a versben / vagy már régen elinált megszökött / nem ül a rímek bilincskébe verten / s a versek kongó cellák börtönök”. A *Kuplé*-ban adott látletet és a végső konklúzió birtokában („... a költökre nem figyel senki sem”) az olvasó is eltűnődhet azon, hogy a 20. század végén vannak-e, lehetnek-e valódi esélyei az emberarcú létezésnek.

Ez a dilemma jelenik meg igen gyakran Szilágyi Domokosnál, akinek *Ballada éjjel* című versében az eszményi állapotot megcélzó szelíd kívánság olvasha-

⁴² Uo. 90.

tó: „Merre sodor/ az idő eljutok oda ahol / az anyag létformája a mosoly?”. A mosoly kétségkívül a mentális fejlettség, a lelki egészség fokmérője, s a normálisan működő emberi közösségekben annak őszinteségéhez nem férhet kétség. A derűt, napfényt és harmóniát sugárzó mosoly az emberi érintkezés minőségi formája, a földi lét egyik legszebb ajándéka. A kevésbé szerencsés, működési zavarokkal küszködő közösségekben viszont a mosoly kényszeredett, félszeg, lemondó, sajnálkozó, sőt őszintétlen is lehet. Még az is megeshet, hogy a mosoly – paradox módon – épp az általános mosolytalanság elfedését célozza. A kényszeredett félmosoly nemritkán a beszéd kiváltását, a félreérthető szavak helyettesítését szolgál(hat)ja a kommunikációs zavarokkal bajlóuló közegben.

A *Mosolyok mögött* című Kányádi-vers élményi háttérében az a tapasztalat húzódik meg, hogy a városi létforma elidegenedettség és személytelensége rejtőzködésre, álarcviselésre, önvédelemre készíti az embert. A vers címe és az intonáció („mosolyok mögött lakunk / apró-kis lépcsőházi / mosoly mögött”) a lélektől lélekgig menő kommunikáció tragikus lehetetlenségét, az interperszonális kapcsolatok elképesztő ürességét, illetve a kényszerűségből fölvetett szerep méltatlan kisszerűségét és őszintétlenségét sugallja. A lélekölően természet-ellenes lépcsőházi és panel-lakozást ironikus futamokkal konstatáló idő- és értékszembebesítő vers első része az inautentikus létforma elviselésének fortélyait, a lelki önvédelem praktikus lehetőségeit villantja föl. Miközben persze a sorok között egyfolytában ott bujkál a létsivárság és létcsonkaság miatti tehetetlen szomorúság is, hiszen „ahogyan élek, az a hazám”.⁴³

A szövegalany aktuális közérzetében a veszteségtudatból és hiányérzetből fakadó rezignáció legalább olyan súllyal jelenik meg, mint a dominánsnak tetsző gunyorosság. A „mosolyok mögött” háromszor ismétlődő szintagmája az adott helyzetben talán legcélszerűbb, legkisebb kockázattal járó kommunikációs stratégiára, a látszólag udvarias(kodó), ám mégiscsak szerepjátszó alakoskodásra utal. A „mosolyok mögött” azt jelenti, hogy a személyiség takarásban van, hiteles emberi kapcsolat, érdemleges érintkezés tehát nem lehetséges. A lárvaarcú rutin-mosolyt és rutin-biccentést követő „már otthon is vagyunk”, illetve a rossz közérzetet kompenzáló „megkönnyebbülten bújtatjuk / házikabátba pongyolába / papucsba a lelkünk” az elsődleges jelentésen túl ezért asszociálhatja önmaga ellentétét is: otthontalanságot az „otthonosság”-ban és nyugtalanságot a „nyugalom”-ban. Ebben a furcsa paradoxonban a közép-kelet-európai létezés abszurdoid élményei, azon belül pedig a kisebbségi skizofrénia sokkoló jelenségei sűrűsödnek össze.

A *Mosolyok mögött* című versben az imitált lakályosság ironikus-fanyar képeit ellenpontozza a gyermekkori, emberszabású közeg biztonságot adó nyugalma, a falusi világ létbeni otthonosságot leképező idillje. A második szövegrész legfőbb üzenete az lehet, hogy a felnőtt ember titokzatos hajszálgökökkel,

⁴³ Vö.: Balla Zsófia: *Ahogyan élek*

időben egyre fényesedő emlékekkel és tápláló forrásokkal kapcsolódik a tudatában „imago mundi”-ként megjelenő szülőfalu és szülői ház szakrálissá növesztett színtérvalóságához. Az útrabocsátó mikrovilág emberségből tarisznyáló és helytállásra képesítő fészekmelege (lásd: *A mi utcánk*) így lehet az öt kontinenst átfogó ismerethalmaz enyhén mitizált alfája és omegája, illetve a külső-belső tájakon tett utazások abszolút viszonyítása pontja („későbbben (...) afrika ázsia amerika / de még a messzi-messzi ausztrália is / templomszög egyetlen négy-ötház / utcájában kezdődött / s végződött nekem”). Az idézett szövegrész a ’világföldrajz’ és a ’lélekföldrajz’ összefüggését érzékeltetve implicit formában a „minden más táj csak óceán” gondolatát is magában foglalja.

A vers harmadik szerkezeti egysége a tiszta reflexivitás, a biztos értéktudat jegyében vet számot a költőileg megtett úttal („a horizontális titokzatosságból / negyven év múltán vertikális lett”), egyértelműen jelezve, hogy a külső tájakat a belső tájak, a látványszerű megidézését célzó tárgyiasságot pedig az összetettebb létélmények személyiségközpontú megragadása váltotta föl. „Az ív, amit Kányádi Sándor eddig megtett, talán példa nélküli: a 19. században gyökerező líra szinte észrevétlenül válik 20. századivá, a falusi, paraszti világ európai horizontúvá”.⁴⁴ S ennek folyományaként Nagygalambfalva problémája egy poétikailag sokarcúvá formált, korszerű költészet keretében kaphat hangot. A némileg maliciózus verszárlatban megszólaló önértékelő reflexivitás finom fricska a strukturalista szövegelemzőknek és a tiszta irodalmi motiváció képviselőinek: „elégedett lehet velem ekképpen a / legmodernebb igényeket / támasztó szövegmagyarázó is / igazán elégedett”.

A szándékosan alulstilizált, köznapi beszédhez közelálló szabadverses forma utolsó két sorában („pedig fölvonó sincs gyalog / tesszük meg a három emeletet”) nem annyira a liftnélküliség kibírhatalansága, sokkal inkább az integritás és tudatosság jegyében mind magasabbra hágó, lépésről lépésre haladó emberi-művészi erőfeszítés nagysága fejeződik ki. A grammatikai logikát gondolati logikára cserélő, áthajlásokra és központozás-nélküliségre épülő szöveg Kányádi egyik legbeszédesebb hitvallásaként mutat rá individualitás és kollektivitás, személyesség és személytelenség, emberi és művészi létezés összefüggéseire.

A jelenlét- és emlékezetvesztést tematizáló, az érzéketlenség és létfelejtés ellen hadakozó *Beszélezett szökőkutak* az egyetemes tél vízióját, a kozmikus pusztulás közeledtét a mind inkább feleslegessé váló és egyre jobban leértékelődő költészet pozícióvesztésével, a versbeli metakommunikáció társadalmilag kikényszerített elsorvasztásával kapcsolja össze. A Nemes Nagy Ágnes által „folyékony szobor”-nak illetve „szilárd szökőkút”-nak⁴⁵ nevezett vers a hetvenes

⁴⁴ Pécsi Györgyi: „minden más táj csak óceán...”. Jegyzetek Kányádi Sándor költészetéről. Forrás, 1988/10. 46.

⁴⁵ Sorok és sorközök. Beszélgetés Nemes Nagy Ágnessel a versről és a verselemzésről. In: Trencsényi Borbála: Az értelemig és tovább. AKG Kiadó, Bp., 1995. 41.

évektől egyre válságosabb helyzetben van. A költészettörténeti szituáció depimáló élménye a „bedeszázott szökökutak” virtuális valóságában jelenti önmagát. A morbidnak vagy inkább bizarnak tetsző cím élet- és természetelleneséget sugall, a spontán folyamatok és működések durva elfojtását, az esztétikai létforma akadályoztatását, a művészi alkotótevékenység ellehetetlenítését fejezi ki. A fenyegetés észlelése és az önvédelem sürgető kényszerűsége artikulálódik a mármár transzparenszerűen kiemelt, s háromszoros ismétléssel nyomatékosított szövegelemben: „deszkázd be szökökútjaid”. A vészjóslóan ható s dermesztő fuvallatokat rezonáló lírai miniatűr kezdő- és zárósorának drámai figyelmeztetésében („hallod-e tél jön hallod-e (...) nyakadon nyakadon a tél”) az olvasó is érzékelheti a költői létformára, a ’vers-szökökút’-ra leselkedő veszedelmet. Ami persze végső soron az emberi létezés alapminőségét érintő fenyegetettséget jelent.

A megváltozott, barátságtalanná váló közegben is abszolút értéket jelentő ’vers-szökökutak’ bedeszázása két okból sem tűrhet halasztást: egyrészt a hiábavaló áldozat elkerülése („véredből jégrózsa ne virítson”), másrészt a mind nyilvánvalóbban költészetellenessé, versidegenné silányuló környezet érdektelensége motiválja a lírai alanyt („meglesz a város neszezés / csobogás nélkül is elé”). Az önmegszólító vers olyan drámai regiszteren szól a költészet körüli vákuumról, hogy ennek kapcsán az összes többi értékteremtő szerep tragikus lehetetlensége is fölvetődik. És ami az emberéredékű létezés szempontjából leginkább elszomorító: miközben „a költőkre nem figyel senki sem” (*Kuplé*), „a karaván mégis halad” (*Félfüllel Délről*).

3. A provinciálisban felismert egyetemesség (Portya után, Mikor szülőföldje határát megpillantja)

A *Szürkület* (1978) című kötet nagyfokú tudatosságról árulkodó és minden tekintetben letisztult verseit olvasva a szülőföldhöz való feltétlen ragaszkodás, illetve a táj-kultúra-ember hármas egysége a legszembeötlőbb vonás. Jóllehet a transzszilvanista elkötelezettség, a tájházához és hagyományokhoz való hűség kezdettől jellemzi Kányádi költészetét, kiérlelt programként, távlatos gondolati konstrukcióként a hetvenes években jelenik meg. „Kányádi lírájának éppen az a nagy hozadéka, hogy a «szülőföld» vallomása, programja rendkívül tág szellemi dimenziókban és igen hajlékony, modern versbeszédben, képletesen: európai szinten ölt formát. Úgy fogalmazhatnánk, hogy az eszköztár modernségének saját költészetébe való áthagyományozása, átgyökereztetése után ténylegesen is haza megy, és megépíti a szülőföld mítoszát.⁴⁶ Innentől kezdve a költő attitűdje radikálisan megváltozik; „nem az egyetemesben keresi a sajátost, hanem a saját-

⁴⁶ Pécsi Györgyi: „akármikor jössz itthon van az isten”. A szülőföld mítosza Kányádi Sándor költészetében a hetvenes években. Forrás, 1999/5. 16.

tosban, a provinciálisban az egyetemes érvényűt”.⁴⁷ Ennek megfelelően a versbe emelt szülőföld már nem a ’couleur locale’-t, hanem magát az ’imago mundi’-ként tisztelt ’hely’-et jelenti. Azt a szakrális helyet, ami pótolhatatlan, egyetlen és örök. A *Szürkület* számos verse (*Portya után, Mikor szülőföldje határát megpillantja, Folytonosság, Mikor Janus elhagyta Páduát, Egy zarándok naplójából, Halottak napja Bécsben*) bizonyítja, hogy Kányádi a „vándor mesterlegényvágy” (*Tallér*) jelenlétében is őrzi és erősíti önmagában „a mindenünnen hazagondoló igék” (*Illyés Gyula*) költőjét.

A jellegzetesen peregrinusi magatartás egyik legtökéletesebb foglalatja a *Portya után* című ars poetikus vers. A hetvenes években már nagy utazóként számon tartott költő vélhetően egy hosszabb (repülő)útról hazatérve írta pár soros terjedelmében is figyelemre méltó opusát. A címbeli ’portya után’ úgy jelenti az élményekben, kalandokban gazdag feltöltöttség állapotát, illetve a megértett tapasztalatok ’poggyászat’, hogy eközben asszociatív a honfoglalás-kori magyar törzsek kalandozásait, portyázó hadjáratait is felidézi. A ’portya’ szerepeltetése mindenképpen telitalálat; a szó sajátos stilisztikai értéke érzelmi-hangulati többletjelentésében rejlik. A kifejezés holdudvarához az ön- és világmegismerést segítő szellemi-lelki gyarapodás feltétlenül hozzátartozik. A távoli tájak és kultúrák ismeretével, a felfedezés örömeivel hazatérő ember lélekben és szellemben mindig megújulva, hitben és hűségben megerősödve tekint az „égi magasból” ’tenyényi’-nek látszó szülőföldre. Ám az avatott szem – a Radnóti-vers idegen pilótájával szemben – odafönről is mindennek tudja a helyét és szerepét. Ez a szeretetteljes, féltő és éber tekintet jelzi a lírai alany jellegzetes pozícióját.

Akárhogy is tagoljuk a textust, bárhogyan is tesszük ki a központozás nélküli szöveg lehetséges írásjeleit, a levegőben megtett „szédítő utak” értelmét mindig a földet érés adja meg. Kiváltképpen akkor, ha a föld a szülőföldet jelenti. Ugyanakkor a szülőföldtől való ideiglenes eltávolodásnak is megvan a maga haszna. A „jó volt fölszállnom is” a költői képzelettel analóg szárnyalást, a repülés boldogságát fejezi ki. És a hirtelen megváltozott arányokat, a másfajta optikát, a távlatosabb szemlélődést, a dimenzionális mélységet és magasságot. Az „égi magasból” megpillantott, vagy még inkább a belső látás révén sejtelemszerűen érzékelt „tenyényi hely” lehet az egyre kisebbedő gyermekkori ’tisztás’ (*Fától fáig*), lehet a „közös tenyényi udvar” (*Halottak napja Bécsben*), lehet a „templomszög egyetlen négy-ötházás utcája” (*Mosolyok mögött*), de a tenger által ostromolt ’homokvárak’ is (*Halott delfin*).

A kulturális kötőerőként és közösségi ritusként funkcionáló költészet szolgálatteltevő morálja kap hangot a kategorikus imperatívuszt megszólaltató verszárlatban: „toronyiránt kell tovább vernem az ösvényt”. A lírai személyiség számára a legfőbb létparancs és legsúlyosabb felelősség a szellem jelzőfényeivel nyújtandó

⁴⁷ Uo. 16.

útmutatásban rejlik. A *Tallér*-ban megfogalmazott program nyomán („több ezer méterről alápillogóban / morzsákat hint a lélek: / ösvénynek tetsző utakra”) így jutunk el az *Apáczai* éthoszáig („megyünk hát mögötte amerre előljárói tekintének / fénykévei mutatják az irányt s az ösvényt lábunk előtt”), s a *Folytonosság* transzcendenciában megtalált bizonyosságáig („lábod ősi ösvényre ismer / akármikor jössz itthon van az isten”).

A szülőföldet abszolút viszonyítási pontként megéneklő versek sorában talán legemlékezetesebb az epigrammatikus tömörségű *Mikor szülőföldje határát megpillantja*. A Janus Pannoniust idéző, enyhén archaizáló cím a szűkebb és tágabb szülőföldet egyaránt jelölheti; Erdélyre, Székelyföldre és Nagyalambfalvára is vonatkozhat. Az időhatározói kötőszóval kezdődő egyes szám harmadik személyű szintagma a hazaérkezés várakozásteli izgalmát, az otthonnal való lélekteljes találkozás hasonlíthatatlan örömét nagy affektivitással vetíti előre. A cím a külső és belső tájakon megtett kalandozásoknak, a valóságos és virtuális vidékeken bejárt portyázásoknak értelmet adó pillanatot rögzíti: a voltaképpeni állandóság, az örökké magunkban hordozott bensőséges mikrovilág tárgyi mivoltában való megragadhatóságát, tényleges fizikai közelségét fejezi ki. A ’szülőföldje határát’ már messziről észrevező lírai alany számára a hazatérés komplex élményi tartalma „etikai, ontológiai, önismereti axiómákkal”⁴⁸ földúsulva jelenik meg. A valahova tartozás tudata, az otthon-levés biztonsága ugyanis a személyiség identitását, a világban és a létben való eligazodás képességét jelenti. Erős kötődések, éltető források, elvághatatlan gyökerek és titkos hajszálerék nélkül ugyanis lelki egészségről, emberi hitelességről és autentikus létezésről aligha lehet szó.

Mindez együttesen és egyszerre tolul föl a hatalmas tér- és időtávlatokat át-fogó, tágas horizontú nyitóképben: „a szívem kolumbusz árbockosárból / kiáltó matróza mikor / idáig érkezem”. A bravúros metaforában az újvilágot elsőként megpillantó és ’föld’-et kiáltó matróz ujjongó öröme, a felfedezés (újrafelfedezés) metafizikai borzongása szólal meg. A hazai tájat a költészet számára felfedező Pannonius és a korszakos felfedezésével világtörténelmet író Kolumbusz virtuális élményrétegei sűrűsödnek össze a lírai személyiség «messze fényekig ellátó»⁴⁹ matrózának sajátos optikájában. A szív a tökéletes érzelmi azonosulás, a feltétlen elkötelezettség és odaadottság kifejezésére szolgál. A szülőföld határában a vers hőse minden egyes alkalommal átéli és újraéli azt a lázas ujjongást és heves szívdobogást, amit az újvilágot elsőként meglátó ügyeletes matróz átélhetett.

A második szövegrész reflexív vallomása („minden más táj csak óceán / ez itt a föld / a föld nekem”) nem hagy kétséget afelől, hogy a világban levésnek az otthonlét a legfőbb értelme. Az óceánként egybefolyó „idegen” tájak és ismeret-

⁴⁸ Pécsi Györgyi: i. m. 20.

⁴⁹ Vö.: Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*.

len vidékek halmazából afféle zárványszerű szigetként és abszolút rendezőelv-ként emelkedik ki a mindig visszaváró, a megtartó és (helyben)maradásra bíró egyetlen 'hely', a mitikus, mágikus és intellektuális tartalmakat magába sűrítő szülőföld. A szűkszavú nyelvi sűrítés eme artisztikus versében a Kányádinál igen gyakori tenger-képzetkör az élménytárgyasítás és jelentésképzés alapja. A direkt és indirekt formában jelenlévő motívumok (Kolumbusz, hajó, hosszú, óceáni utazás, árbockosár, vitorlák, matróz) a rövid lírai formában különösen szembeötlően jelzik a költő organikus és tudatos építkezését. Az értelmi és érzelmi hangsúlyokkal nyomatékosított záróakkord („ez itt a föld / a föld nekem”) a Petőfi–Vörösmarty–Ady–Radnóti–Dsida–Illyés-féle hagyományt továbbgondolva erősítheti bennünk a valahová tartozás és a sorsvállalás morálját.

4. Riadalom és reménykedés a nyelvi identitás példázataiban *(Noé bárkája felé, Egy csokor orgona mellé)*

Az életmű számos darabja bizonyítja, hogy Kányádi a szorongatottság közepe a teljes megsemmisülés helyett a menthető értékek védelmére koncentrálnak, s a traumatikus élményekből is a helytállás és méltóság, ha úgy tetszik a „vox humana” révén talál szabadulást. Az erdélyi lírában igen gyakori gyöngykagyló metafora⁵⁰ paradoxális értékszerkezetéhez hasonlóan (negatív ok, pozitív okozat) működik tehát Kányádi „kétélű optimizmusa”, hiszen a versvilágot (és annak hangszerelését) alakító léthelyzet a remény és félelem irányában egyformán nyitott. Ezt a nyitottságot – művenként differenciált formában – a szerző sajátos attitűdje helyezi meghatározott koordináták közé, s teszi az aktuális verset az optimizmus vagy a pesszimizmus felé nyitottabbá (*Noé bárkája felé, Egy csokor orgona mellé, Ellenvers avagy folytatás, Képeslap*). A „nyelv ma néktek végső menedékek”⁵¹ helikoni tanítása jegyében a Kányádi-líra megannyi darabja tanúságtétel és bizonyosság lehet arra, hogy a féltve őrzött, tisztán zengő nyelv erős vár a szorongatásban, menedék a gondban, oltalom a bajban. Akárha a példázatos sorsmodellé emelt *Apáczai* verszárlatát hallanánk: „... egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv”.

A bármely közösség létének értelmet adó nyelvi identitás és a legtágabban felfogott kulturális-szellemi integritás a lokalitáson jóval túlmutató érvénnyel, kozmikus tér- és időkeretben szólal meg a *Noé bárkája felé* szándékosan alulstilizált lírai víziójában. A jól ismert bibliai történetre komponált példázat a közöséget összetartó titkos „hajszálgökökerek” és nyelvi tudat mindenek-fölöttiségét hirdeti, riadalmat és reménységet egyidejűleg magába foglaló prófétai hevülettel: „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy táj-

⁵⁰ Vö.: Cs. Gyimesi Éva: Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban. In: Cs. Gy. É.: Honvág a hazában. Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1993. 19–107.

⁵¹ Vö.: Reményik Sándor: *Az ige*.

szó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges. // Zuhoghat akár negyvenezer nap / és negyvenezer éjjel, ha egy / buboréknyi lelkiismeret- / furdalás sem követi a bárkát”. A szöveg legszembeütőbb vonása az összetartozás tudatát grammatikailag is erősítő többes szám első személyű igealakok használata, továbbá a nyelv megtartó erejébe vetett hit pátosztalan, minden fennkölséget és magasztosságot nélkülöző kifejezése. Ez a magatartás sokszorosan is indokolt, hiszen a költői elkötelezettség elsősorban a nyelvnek való elkötelezettséget jelenti. Az eszköztelenül sorjázó, rövid és határozott kijelentések az intencionáltság lényegére utalnak: a szerzőt „nem a nyelv költői hatóereje, hanem a pusztá léte foglalkoztatja; tehát nemcsak művészi, hanem erkölcsi gondja a nyelv. (...) Úgy alkot, mintha minden mondat a végső lenne”.⁵²

A vers második része a poétikai törekvések mellett jól példázza azt is, hogy a fokozott felelősségvállalás révén az etikum miként lényegül át esztétikumká: „Mert leapad majd a víz. / És fölszárad majd a sár. / És akkor majd a megőrzött, / a meglévő szóból újra- / teremthetjük magát / az első búzaszemet / ha már igével élünk / tovább nem lehet”. Ehhez hasonló reményelvű bizonyosságot olvashatunk ki Ferenczes István: *Ordasok tépte tájon* című megrázó kötetéből is: „Mélységes mélyek kútjai az anyanyelvnek, bármennyire is hordják rá a követ, döngölik rá az agyagot, sosem lehet tudni, mikor és hol tör fel a mélyből”.⁵³ A magyar irodalmi hagyománnyal folyamatos párbeszédben lévő Kányádi ebben a versében is dialógust folytat más költők műveivel.⁵⁴

A legszentebb helyek (templom, temető, iskola) fenyegetettsége közepette az Istenhez fordulás egyúttal a sorsdemonstráció, az esélylatolgatás, a sorsfaggatás alkalmá is. Az „Isten se tudja: megvagyunk-e még” (Kovács András Ferenc: *Erdélyi töredék*) helyzetében kerülnek előtérbe a ’szellem jelzőfényei’: a versek, a könyvek, a tékák; s mindezek letéteményeseként a használóinál mindig hatalmasabb anyanyelv. A hajdani peregrinus ősökkel, a szülőföld nagy példaképeivel közösséget vállaló Kányádi a legyőzöttség és kilátástalanság helyzetéből is képes valamiféle vigaszt és méltóságot csiholni, a reményen túli reménnyel képes ráatalálni az egyébként nagyon is kétséges kegyelmi állapotra.

Ezt példázza az utalásos versek közé tartozó *Egy csokor orgona mellé*, amely Jékely Zoltán *A marosszentimrei templomban* című költeményét gondolja tovább. A lírai személyiség megrendültségét tárgyiasító műben a zsoltáros áhítat, a fájdalmas szembesülés és a konfesszionális léthelyzet talál magának formát. A vers nyitóképei feltűnően változatos és hangsúlyozottan személyes effektusokkal érzékeltetik a pünkösdi képzetkör összetett lelki tartalmait, illetve a magyar iro-

⁵² Cs. Gyimesi Éva: Kányádi Sándor. In: *Uó: Találkozás az egyszerűvel*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 92.

⁵³ Ferenczes István: *Ordasok tépte tájon*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997. 66.

⁵⁴ A szóba jöhető hasonló tematikájú versek közül csak néhányat emelek ki: Arany János: *Újévi köszöntés*, Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*, Tóth Árpád: *Elégia egy rekettvebokorhoz*, Mezei András: *„Lesz-e báka?*, Illyés Gyula: *Próba után*, Kovács István: *Történelem*.

dalmi hagyomány megteremtésében kulcsszerepet játszó Szenci Molnár Albert halhatatlan érdemeit. Az „orgonaszó orgonaillat”, valamint a régiséget idéző „lépésmezízű zsolttár” és a „máig zsongító óborom” nagyon áttételesen utalhat a Szentlélek eljövételére is, elsősorban azonban a nagy példakép emléke és teljesítménye előtt tiszteleg a szerző.⁵⁵

A teljesítmény előtti tisztelgés arra is alkalmat kínál, hogy az évszázados hagyomány jelenkori helyzetével is illúziótlanul nézzen szembe a közössége gondjaiban osztozó lírikus. A Jékely-vershez kapcsolódva, s mintegy arra rímelve „szólalnak meg most a Kányádi-versben is az anyanyelvi közösség fogyatkozásán, pusztulásán, széthullásán érzett fájdalom szavai.⁵⁶ A *Folytonosság* lokalizálatlan pusztulás-leltárát konkretizálja a második szövegrész komor tónusú helyzetjelentése: „ledőlt a cinterem fala / kövei földbe vástak / védtelen áll a dombon / maholnap egyesegyedül / istené lesz a templom / csupán egy ajkon szól már / paptalan marosszentimrén / haldoklik szenci molnár”.

A dísztelenül puritán, rezignációtól sem mentes záró sorokban a lírai személyiség hallatlan fegyelmességgel és erőfeszítéssel képes megőrizni a tragikus jelen elviseléséhez szükséges hitet, a transzcendencia segedelmével mégiscsak halovány bizakodással meghaladva a kétségbeejtő helyzetet: „hoztam egy csokor orgonát / ülök őbenne bizon / ülök hol várja jézusát / a házsongárdi siron”.

(VÁRhely, 2000/4.)

⁵⁵ Szenci Molnár alakja különben későbbi versekben is felbukkan: *Krónikás ének* – 1988 januárjából, *Kököporsó*. Akárcsak a szeretett költőelőd Jékely Zoltán is megjelenik: *Krónikás ének – Jékely Zoltánnak odaáttra*.

⁵⁶ Bitskey István: A zsolttárhagyomány Kányádi Sándor költészetében. In: In honorem Czine Mihály. Szerk. Görömbei András és Kenyeres Zoltán. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 204.

„én félek még reménykedem” A remény és félelem motívuma Kányádi Sándor lírájában

Kányádi Sándor, a Nagyalambfalváról indult s már jó ideje Kolozsváron élő 70 esztendőös poéta a kortárs magyar irodalom egyik megkerülhetetlen alakja. Eddigi – remélhetően még korántsem teljes – életműve az egyetemes magyar irodalom legmaradandóbb értékei között jelöli ki a helyét, közvetlenül a legmagasabb csúcsok közelében. Kányádi az irodalmi avantgard és régiség sajátos szintézisét megteremtve úgy nőtt bele Arany János „kalapjába”, hogy a 90-es évek bizonyos verseiben az utómodern irányába mozdult el a szerző írásmódja. Ez a poétikai változás legszembetűnőbb formában *Azt bünteti, akit szeret, Távolodóban, Aztán, Valaki jár a fák hegyén, Az ismeretlen költő emlékszobája, Ahogy, Nagycsütörtökön, Mintha csak tréfa, Töredék* című verseiben jelenik meg. A felsorolt példák is arra intenek bennünket, hogy le nem zárt életművek esetében fölöttébb veszélyes poétikailag megkopott gesztusokról, illetve megújulásra való képtelenségről beszélni. Annál is inkább, mert a fent jelzett paradigmaváltás előzményei a *Kikapcsolódás* című kötettől folyamatosan érzékelhetőek. És itt nemcsak a *Fától fáig* meg a *Halottak napja Bécsben* említhető, hanem olyan kevésbé exponált darabok is, mint pl. a *Nevükön kellene, Boldog volt a szücsmester, Úgy fogok meghalni, Mosolyok mögött, Dísztelen dal, Elrontott rondó, Madárijesztők, Sor(s)vers, A prédikátor könyve, A ház előtt egész éjszaka*. Ezt a listát még tovább bővítve könnyen beláthatjuk, hogy a Kányádi-versek egyik vonulatában már jó ideje a szabadvers vált meghatározóvá, másrészt pedig az is nyilvánvalónak látszik, hogy szerzőnk pozíciójában valamennyiünk érintettsége, emberlétünk közös fundamentuma jelenik meg, ami végső soron az ontológiai-metafizikai alaphelyzettel és alapmotiváltsággal lehet azonos. A *Mosolyok mögött* ’77-ből való önmeghatározását tehát aligha vonhatjuk kétségbe: „... a horizontális titokzatosságból / negyven év múltán vertikális lett / elégedett lehet velem ekképpen a / legmodernebb igényeket/ támasztó szövegmagyarázó is / igazán elégedett...” Ez az értékelő mozzanatot is tartalmazó önreflexió – mintegy a művészi fejlődés poétikai és világképi változásait konstatálva – félreérthetetlenül jelzi, hogy a 60-as évek derekától mindinkább előtérbe kerül a személyiség léthelyzetét vizsgáló attitűd, s ennek nyomán elszaporodnak az egzisztencia közérzetéről szóló poémák. A *Fától fáig* versszárlatában tetten érhető illúziótlan keserűséget fokozatosan a kiszolgáltatottság, a fenyegetettség, a félelem élménykörei váltják föl. Az egzisztencialista létérzékeléssel rokon abszurditás és mély zsigeri félelem kifejezői egész versfüzérére állnak össze: *Jönnek hozzám, Változatlan változat, Mert félek, Egy öregember utolsó fohásza, Mélyhűtött álmok helyett, Ostinato, Könyvjelző, Úgy fogok meghalni, Sor(s)vers, A prédikátor könyve, A ház előtt egész éjszaka*. Az utóbbi művel kapcsolatban Kányádi Sán-

dor a következőket mondja: „Több nyelvre is lefordították, és azon csodálkoztam el, miért éppen ezt és ezeket a fajta verseimet fordítják.” (...) „Ennek a versnek sikere volt Hollandiában, Norvégiában, a svédeknél, finneknél, sőt még Amerikában is. Úgy látszik, a világ belenőtt a verseimbe. Mert a századvég életérzése, rendkívül szomorú: a félelem. Mindegy, hogy a KGB-től, vagy a szekuritate-től félünk, vagy attól, hogy a maffia kocsija áll meg a házunk előtt, esetleg villamoson, pályaudvaron rettegünk a terrorista robbantásoktól. A mi életérzésünkbe, a diktatúrában kialakult félelmeinkbe az utóbbi időben belenőtt a nyugat. Más a töltése ugyan, de a lényege ugyanaz: félelem.” (Forrás, 1997/2)

A félelem és remény motívuma Kányádi 80-as évekbeli lírájában is gyakran megjelenik, nevezetesen a Sörény és koponya című kötetben.

A közérzetanalízisként és helyzetjelentésként is olvasható Szürke szonettek ciklusában figyelemre méltó poétikai vívmányai, az újszerűség élményével ható esztétikai értékei miatt kitüntetett hely illeti meg a vallomásos szerepversként és allegorikus történelmi példázatként egyaránt felfogható *Pergamentekercsekre* című kompozíciót. Még a legkiválóbb Kányádi-versek mércéje szerint is hallatlan műgonddal kimunkált, remekbeszabott alkotás – a körömverek ötletszerű, montírozó gyorsfelvételen túllépve – a roppant művészi fegyelemre valló, kerek epikus metaforákból, illetve komplex képekből építkező ötször tizennégy sor. A Domokos Mátyás által is egyetemes érvényű, nagy versként aposztrofált szonettfűzér a hamleti léthelyzetben papírra vetett, a „civilizált” Európához szóló segélykiáltás, amely egy agonizáló nép végállapotát látatja, azzal a bizonytalan tetsző, keserű reménységgel, hogy „a többit / megírja más”. Ezt a művet tehát azzal a tudattal kell olvasnunk, hogy valami módon benne van az is, amit a kötet egyik körömvere ekként anticipál: „Lesz-e majd torok / elüvölteni, amit / most elhallgatunk?!” Mert egy pillanatra sem feledhetjük, hogy ez a vers a ki nem mondható félszek idején született, amikor még a Román Írószövetségből való kilépés is valóságos hőstettnek számított.

A totális alávetettség, a teljes kisémmizettség, a mindent megmételmező félelem élményköreiből fogant alkotás az elvadult zsarnokság, illetve az újfasiszta barbárság közepette – mint-egy művészi modus vivendiként – a szabadság és megmaradás lehetőségét a szonett klasszikus alakzatában találja meg. Ahogyan a *Dachau-i képeslapokra* című szonett harmadik részében megfogalmazódik: „kifészkeltem agyamban is / für alle falle egy / szonettnyi – kis / férőhelyet / ahol a gondolat / a zárt formában áttelelhet / fölszabadul és megmarad / még akkor is ha agyonvernek”. Ez a idézet szinte tökéletesen analóg a *Pergamentekercsekre* című szonett első részének ars poeticájával: „s mert szóval szólnom nem lehet / s mert törvény sincs mi védene / kivághatják a nyelvem / a számadások szélire / versekben szedtem amiket / le kellett volna nyelnem”. A harmadik Forrás-nemzedékhez tartozó jeles költő, Markó Béla – nagyrészt a radikális költészet-felfogás felismeréseit követve, különös tekintettel az informális helyzet és az esztétikai érték szoros, ontologikus összefüggéseire – szintén a szonett műfajá-

ban látja a szabadság foglatát. Nézete szerint „a szétszedett és összerakott, csak magára a költőre hasonlító új forma maga a szabadság”. Avagy Csengey Dénes Balassa Péterhez írott nevezetes levelének egyik végkonklúzióját kölcsönözve: „Az általunk kívánt szabadság egyetlen megvalósítható létmódja a tökéletes művészi forma.” Ehhez társítható Balassa Péter fejtegetésének egy általánosan érvényes kitétele: „A művészet az a szabadságbirodalom, ahol mindaz megtörténhet, ami a valóságban nem.” Mindezt alapul véve mondhatjuk, hogy „minden szonett egy szabadságrándulás”, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából. A Kányádi-szonettek esetében a Drakula-rendszer minden Orwell-utópiát megcsúfoló abszurd és teljességgel irracionális képtelenségéből. Mert igaz ugyan, hogy az ember a helyzetek foglya (jelen esetben a totalitáriánus berendezkedése), de – amint ezt Páskándi Géza megjegyzi – különös fogoly: „Ő maga is teremti a helyzeteit, amelyek aztán foglyul ejtik, esetleg megszabadítják”. Valami ehhez hasonló alapmagatartás motiválja a pergamentekercsekre körmölő, és a „maszekolás” közben döbbenetesen nagyhatású, valóban katartikus értékű vád- és védíratot egyidejűleg készítő írnok-rabszolgát is, aki a beleképzeléses, önstilizációs, vallomásos szerepvers lírai hőse. A kimért, fegyelmezett szonettformába való művészi „belekényszerülés” mint egy adekvát és autentikus megragadása a személyiség és közösség egyre zsugorodó létlehetőségeinek, annak a Pilinszky-féle „levegőtlen prés”-nek, amelyre a lélekölő beszűkülés, a sziszifuszi küzdelem hiábavalósága és égbekiáltó fájdalma nyomja rá a bélyegét. Az a fajta heveny hiányérzetből és mélységes felelősségtudatból táplálkozó fájdalom ez, amelyben a lírai alany a végleges, visszavonhatatlan szétesés és szétszóródás aspektusából szemléli közösségét, s faggatja a kimérhető, belátható időt. Ilyen értelemben ez a mű a nyers hatalmi erőszaknak és az igazság fegyvertelen letéteményesének, az írástudónak időfölköten örök dilemmáját és nemzetekfölöttien örök szituációját fejezi ki. A fáraó írnokának szociografikusan pontos, tényszerűen tömör, ugyanakkor fenyegetően baljóslatú, ótestamentumi hangoltságú helyzetjelentéséből és közérzetanalíziséből egy olyasféle tragikus prófécia kerekedik, amely a kiszolgáltatott személyiség ellehetetlenülését, a vergődő közösség elcsángósodását, valamint a tarthatatlan helyzet libanonizálódását vetíti előre. A metszően éles, intenzíven sűrítő, helyenként erősen lírizált képsorokban nyilvánvalóvá válik, hogy a szonettforma itt valójában egy huszadik századvégi civilizáció- és kultúrtörténeti botrány keretében szolgál. A szonett ugyan itt is a nyelvi ökonómia műfajaként mutatkozik, de a műforma által kínált poétikai-szintaktikai lehetőségeket már-már szétfeszíti a témaválasztásban rejlő fokozott drámaiság, a végletes feszültség, a sűrítő-sejtető balladisztikusság, továbbá a jövődőlő, jeremiádszerű prófétikusság, illetve a látomásos, enyhén mitizáló költői attitűd. A lírai én alapmagatartását ugyanis a tragikusan ellehetetlenült és teljességgel kilátástalannak tetsző léthelyzettel szemben a túlhevült, ám fegyelmezetten megzabolázott affektivitás jellemzi. A költői karaktert az a fajta könyörtelen szembenézés és kinyilatkoztatásszerű szó-

kimondás határozza meg, amely már nemcsak a nyelv, az oktatás, a kultúra, a színház és az irodalom veszélyeztetettségét érzékeli, hanem a legvégső és leg-szentebb mentsvárak: a templom és a temető fenyegetettségével is számol. Öszszességében tehát a szabályos, zárt szonettforma sokszorosán indokolt, hiszen a versfogantató élményhelyzet embertelen rettenetét szépen és adekvátan kimondani (s ezzel némiképpen a borzalmakat föl is oldani) leginkább egy ilyen míves, fegyelmezett struktúrában volt lehetséges. Ilyen aspektusból a szonettciklus – a lírai totalitásképzésen túl – egyfajta vers- és alkotáslélektani kiskátéként is szemlélhető, amely a megszenvedettség, a pokoljárás orpheuszi jegyeit magán viselő „hangtompító” gyötrellemmel tárgyiasított hitvallás az alkotóműhely szorongató gondjairól, egyszersmind a művészi-emberi helytállás rendíthetlenségéről.

Kányádi a *Pergamentekercsekre* című költeményében nyilvánvalóan szereplírárt valósít meg, amikor – mintegy félíg-meddig áttetsző álarcot öltve magára – tudatosan behelyezkedik a fáraó írnokának szerepébe és helyzetébe. A művészi alakváltás funkciója jelen esetben nem lehet más, mint mérlegkészítés és ítékezés a patológikus rémuralomról, a „milliók egy miatt” madáchi képtelenségéről. Ugyancsak létjogosultsága van a sorsversként való értelmezésnek, hiszen a költő behelyezkedik egy bizonyos közösség tudatállapotába is, s ilyen minőségében a kollektívum nevében szól annak szorongató létgondjairól. Ilyenformán a mű az egyéni és a közösségi líra kritériumainak egyaránt megfelel. Ami a lírai alany szerepét és megnyilatkozásait illeti, tisztán monologikus szituációról beszélhetünk. Ezt támasztják alá a kiragadott szintagmák is: „én a fáraó írnoka / ezennel kijelentem” /; „versekbe szedtem”, „arról is maszekoltam”; „írónádamat leteszem”, szikkadok holtraváltan” stb. Ez a fajta lírai monológ (amit különben a bennefoglaltak miatt teljes joggal nevezhetnénk drámai monológoknak is!) sokféleképpen felfogható: a lírai alany nemcsak önmagához beszélhet, de szólhat közösségéhez, az olvasóihoz, számadást készíthet a történelemnek, és Istenhez is fordulhat. Jelen esetben mindezek együtteséről van szó. A lírai hős monológját az teszi drámaivá, hogy az alapvershelyzet elemei és a lírai alany között konfliktus, sőt antagonizmus feszül. A költői alapmagatartást a nyíltan megvallott szembenállás, az öntanúsító, bajvívó attitűd határozza meg, amely többek között olyan szövegelemekben jut kifejezésre, mint pl.: „bár kényszerítettek soha / semmit se szépítettem” /; „utáltam mit a hivatal / naponta rámrótt / packázásaival / a gyáva előljárót” /; „írónádamat leteszem / mintsem vályogból sziklát / hazudni legyen kénytelen”. A minőségeszmény jegyében megformált posztulatív értékű ars poetica egyrészt a szellem emberének felelősségét, másrészt az írástudó hatalommal szembeni erkölcsi fölényét példázza.

A címmel a költő alaphangulatot teremt, és kitágítja az időt. A papír helyett tudatosan szerepeltetett pergamentekercs az antik kultúrát és részben a Bibliát idézi (pl. erre íródott az Eszter könyve), s később a vers szövetébe is beépül. A második egység végén hasonlóként tűnik fel újra: „bőrük akár a pergamen / melyre írom az énekem”. Meg kell jegyeznünk, hogy a pergamentekercs – a

kultúrtörténeti tények ismeretében – némi ellentmondást és fejtörést okozhat, hiszen az egyiptomi fáraók írnokai nem használtak pergament. Templomfalakra, osztrakonokra, fára, elefántcsontra és papíruszra írtak; a pergamentekercsek használata csak az i. e. II. század derekán kezdődött, jóval a piramisépítő idők (i. e. XXVII–XI. sz.) után. A kisázsiai Pergamon városa épp azért állt át a hártya-vékony állatbőrök használatára, mert Egyiptom leállította a papírusz exportját. (Egészen pontosan II. Euszenész alatt, i. e. 197–159). Mindezt figyelembe véve a költő „tévedése” szándékos; ennek oka egyrészt cenzurális, másrészt képi-tartalmi. A régmúltba való visszatekintés ürügyén és az egyiptomi képzetkör segítségével bont ki a szerző egy ars poeticával vegyített allegorikus történelmi parabolát. A külső időt kitágítva jelenéről alkothat ítéletet. Ez a fajta külső időkezelés, mely átöleli az írásbeliség kezdete és napjaink távolságát, az értékek szintjén egyetemessé tágítja a mondandót. A vers keletkezésének idejét és a jelenhez való kötődését (ún. történeti meghatározottságát) a benne foglalt való-ságvonatkozások mellett leginkább a központozásnélküliség, valamint a tipikusan XX. századi keletkezésű köznyelvi, helyenként a zsargonális szóhasználat-hoz közelálló kifejezések használata bizonyítja. Ilyenek pl. a „maszekoltam”, az „elfuserált”, a szintagmák közül pedig a „nem jön össze a mű”.

A szonettciklus első darabjának a Szereptudat és sorsvállalás címet adtam. Ez a fortissimóként ható felütés hallatlanul érzékletes és pontos képet fest az egyes szám első személyű grammatikai formulában megszólaló lírai alany helyzetéről és a szituációhoz való viszonyáról. Az írnok-költő arra is magyarázattal szolgál, hogy milyen kényszerítő körülmények és miféle belső indíttatások alapján születtek meg a hivatalos számadások szélire vetett nem hivatalos, apokrif jellegű számadások, vagyis a szonettek. Miközben – Illyés Egy mondat a zsarnokságról című verséhez híven – röntgenszerű láttelepet kapunk a totalitárius berendezkedés minden törvényt megcsúfoló természetéről és az alattvalók védtelen kiszolgáltatottságáról, már itt elhangzanak azok az öntanúsító kinyilatkoztatások, amelyek egyébként az egész művet végigkísérik. („s mert szóval szólnom nem lehet / s mert törvény sincs mi védene / kivághatják a nyelvem / a számadások szélire / versekbe szedtem amiket / le kellett volna nyelnem”) Íme, a Két hexameter József Attila-i parancsából és a mégis-morál szenvedélyéből már az alapvershelyzetben főlragyog a példázatos értékű magatartás- és cselekvésmodell. A kétféle értékrend alapján születő kétféle számadás – nevezetesen a korlátlan hatalmú fáraó parancsára írott jelentés, illetőleg a belső készletéből, a lelkiismeret parancsából megfogható marginális saját számadás – a párhuzam és az ellentét költői eszközeivel valósul meg. Az önerősítő és önfelmutató „maszek” számadás nyilvánvalóan az önmagával és helyzetével való szépitgetés nélküli szembenézést artikulálja; azt teszi mérlegre, hogy az írnok-költő – mint megítélő és kifejező lény – tud-e, s ha igen, miként tud a gerincroppantó és lélektipró időnek ellenállni úgy, hogy önmagához és közösségéhez is hű maradjon. A despotizmus szimbólumaként megjelenő fáraó, illetőleg az írástudók felelősségét, a szellem

embereinek magasrendű moralitását megtestesítő írrok közötti feloldhatatlan ellentmondást fejezi ki az olyan cselekvésértékű (illokúciós) igék és igei szerkezetek, mint pl.: „ezennel kijelentem”; „bár kényszerítettek soha / semmit se szépittem”; „utáltam mit a hivatal / naponta rámrótt”; „versekbe szedtem amiket / le kellett volna nyelnem”. Az elhatárolódást, sőt a minősített szembenállás a hierarchia alsóbb szintjein is konkretizálódik: „utáltam...packázásaival / a gyáva előljárót”. Az idézett szövegrészekben feltűnő az egyértelműen negatív képzetkörökhöz tartozó, pejoratív tartalmú kifejezések túlsúlya (kényszerítettek, utáltam, rámrótt, packázás, gyáva); ami a továbbiakban a totális jogfosztottságot, létbizonytalanságot és kiszolgáltatottságot rögzítő, baljóslatúan fenyegető sorokban („s mert törvény sincs mi védene / kivághatják a nyelvem”) egészül ki a zsarnoki hatalom gátlástalanságának anatómiájával, s mintegy ennek abszolút tagadásaként az egyedül érvényes, belső parancsoknak engedelmessé, etikus létforma öntanúsítása zárja le az első egységet („a számadások szélire / versekbe szedtem amiket / le kellett volna nyelnem”). Az archetipikus értékrendek és magatartásformák disszonanciájának aláfestését szolgálja – a Kányádinál egyébként viszonylag gyakran előforduló – hangsúlyos vezérritmusú, időmértékesen modulált verselési technika, ami az egész ciklust végigkíséri. Ez a fajta bimetrikság a maga sajátos módján, közvetett, áttételes formában erősítheti a versbeli kettősségek és feszültségek kifejeződését. A szonettfűzér általános ismérveként említendő a központozásnélküliség, az enjambement szembetűnő gyakorisága, összekötő elemként a tagolt előbeszéd, továbbá, hogy az egyes darabok „nem a grammatikai, hanem a gondolati logika szerint szerveződnek”; ezzel is segítve a mondandó szabad lüktetését, rímelve a kor s a lét szabálytalanságaira. A központozás teljes hiányát, illetve a sorozatos áthajlásokat a jelentésgazdagító, az asszociációs síkokat merészen kitágító funkció indokolja.

A kompozíció második részének a Megalománia és következményei címet adtam. A számadások szélén tovább íródik tehát a vers, és általa az egész gondolatmenet (lírai történésfolyamat) egyetlen pozitív értékeként – az írrok-költő értékrendjét modulálva – az alkotás, a művészet van jelen. Lévéen, hogy a második egységben a lírai alany már nemcsak önmagát, hanem közösségét is képviseli a fáraóval szemben, ez a szonett a létállapotként elszenvedett köz- és magánsérlemek drámaian sűrített „anatómiai ábrája”. Ebben a patológikus rémuralom működési mechanizmusát kivetítő részben a nézőpont elmozdulása, (szűkítés-tágítás), a grammatikai forma megváltozása és a hangnem módosulása figyelhető meg. Az előbbi szonett szubjektívizált alanyisága, szóvagyázó és értékőrző lírai hevülete itt egy visszafogottabb, a botrányos történések tényeit és összefüggéseit fokozottan szem előtt tartó epikai nyugalmú narrátori pozícióban ölt testet. Az értékelő, kommentáló, összegező narrátori attitűd az ítéletalkotáson és reflexivitáson túl „(nem jön össze a mű pedig / az idő egyre sürget”) arra is lehetőséget kínál, hogy felülről lefelé haladva megismerjük a társadalom valamennyi fontos rétegét. (A hierarchikus lánc három elemével – ha csak utalásszerűen is –

az első darabban már találkoztunk: a fáraó, az előjáró és az írnok.) A teljesnek tekinthető „társadalmi piramis” a következőképpen fest: fáraó, geometerek, felügyelők, írnok(ok), a nép: szolgák és rabszolgák. Ebben a láncban a felügyelők maguk is szolgák: „hiába hajcsárolják / a népet a felügyelők / rabszolgákat a szolgák”. Egyetlen ember van tehát, aki – legalábbis formálisan – nem szolgál, s ez a fáraó. Ő viszont önnön cezaro- és gigantomániájának rabjaként a maga nagyravágyó, elvakult önhittségében – effektíve – szintén nem lehet szabad („a fáraó nem hallgatott / a geometerekre / maga döntött s az alapot / túlméretezte”). Ezen a ponton olyan allúziók lopakodnak be a mű szövegébe és lehetséges konnotatív jelentéseibe, amelyek bizonyos konkretizációt sem zárnak ki. A piramis alapjainak túlméretezése egyrészt jelentheti az eufémisztikusan szocializmusnak nevezett rendszer súlyos aránytévesztéseit, másrészt azt a palotamonstrumot, ami a néhai Conducator számára állított esztelen emlékműként zárta volna le a „Szocializmus Győzelme” sugárutat. A „milliók egy miatt” madáchi képtelenségét, illetőleg a kollektív szenvedéstörténetek – történelmileg sokszorosan igazolt – logikáját követve „a nagy mű” hiánytalan felépülésének nem lehetnek valós esélyei, hiszen („aki tehette megszökött / hiába hajcsárolják a népet a felügyelők”; „nem jön össze a mű”); A szakasz zárlatában a „nagy mű” érdekében munkára kényszerítettek túlhajszoltságának, elcsigázottságának megérzékítéseként bukkan fel újra az egyiptomi képzetkörből kilógó pergamen motívum. A plasztikus, nagy felidéző erővel bíró hasonlat révén egy félelmetes, népnyzó rezsim képe bontakozik ki az olvasó előtt. Lényegében egyenlőségjel kerül a rabszolgák (a nép bőre) és a juh- vagy kecskebőrből készült pergamen közé. A kényszerszermunka során az emberek az animális-vegetatív létezés szintjére süllyednek, a despotikus rendszer „ráspolya” által hártavékonyra csiszolt bőrük a hatalom „számadásait” őrzi – mintegy mementóként. (Gondoljunk arra, hogy készítették a pergament: az állatok lenyúzott bőrét meszes vízben áztatták, kifesztették, szárították, kagylókkal csiszolták stb.) A fáraó-hatalom azonban nemcsak a néppel, hanem a tudomány képviselőivel, vagyis a geometerekkel is szemben áll; ilyen módon tagadva mindenféle racionális megfontolást. („a fáraó nem hallgatott a geometerekre”) A második szonett még figyelmet érdemel azért is, mert szövegszerűen itt tűnik föl először a „mű” („nem jön össze a mű pedig / az idő egyre sürget”), majd – mint az ismétlődés révén kitüntetett pozícióban lévő szövegelem – a negyedik darab végén tér vissza („hallgassa hogy jajognak / a nagy mű érdekében / szülésre parancsoltak”). A mű, mint már említettük: a piramis. Ma a piramisokat emberfeletti alkotásokként, csodaként tartjuk számon. Nem tudjuk pontosan, hogy egy viszonylag alacsony termelési mód miként volt képes ezeket megépíteni, azt viszont biztosan tudjuk, hogy sokaknak meg kellett halniuk, amíg egy-egy piramis felépült. A mű szó önmagában pozitív értéképzetet kelt, ebben a szöveggörnyezetben azonban előjelet vált, és a perojatív szövegelemekhez kapcsolódva egyértelműen lefokozódik, s negatív jelentések hordozójává válik. („nem jön össze a mű”); „hogy jajognak a nagy mű érdekében

szülésre parancsoltak”); „szikkadok holtraváltan / egy elfuserált piramis / fulasztó árnyékában”). Az ellenpontosító bipolaritás még erőteljesebbé válik azáltal, hogy az írnok szerepében rejtőzködő költő a következő szonettben a számára életelixírt jelentő művészi értékekről dalol („olykor ha nem néztek oda / arról is maszektoltam / ami a való s a csoda / közötti félúton van”).

Az általam „Elíziumi ábránd”-nak elkeresztelt harmadik egység az egész ciklus leginkább poétikus, legszárnyalóbb sorait tartalmazza. Az emberérdekű költészet és az emberellenes valóság szakítása itt válik visszavonhatatlanná, még pontosabban szólva: az adott közeg sivársága itt cserélődik fel a költő féltve őrzött eszményeivel. A költő saját műve – mint egyedül hiteles, egyetemesen érvényes és maradandó értéket képviselő alkotás – ad absurdum kerül szembe a fáraó alapjaiban elhibázott művével, amely „nem jön össze”. (Ráadásul az előző szakaszbeli sor („az idő egyre sürget”) azt az értelmezést valószínűsíti, hogy sietni kell, mert közeleg a fáraó halála, és vele együtt a hatalom – pontosan ugyan nem datálható, de a közeljövőben szükségszerűen bekövetkező bukása. (Vesd össze: *Kettős ballada* – a szerző) Miközben a népet szégyenletes szolgáltságba taszító hatalom bűnös túlkapásaival a saját sírját ássa, addig titokban – hazárdírozva és „maszektolva” – készül a költő ércnél maradandóbb műve, amelyben a halhatatlanságát építgető lírikus legdédélgetettebb vágyait éneкли meg („egy boldogtalan szárnyanincs / madárról kinek párja / egy áhitott, de lábanincs / égi madárka.) Ez az éteri tisztaságú metaforikus vallomásosság nem csak megható, de fájdalmas is, hiszen az egymás után áhítózó, és találkozásuk esetén egymást kiteljesítő két kis madár csak a csodában bízhat. Egyesülésük lehetetlensége majdhogynem bizonyosság, mivel távolságuk ég és föld távolsága. Még a kevésbé figyelmes olvasónak is feltűnhet, hogy ezt a szonettet a népköltészetünkben jól ismert vezérmotívumok kísérik végig: a csoda-madárka-szerelem-virág-bánat motívumaira gondolunk, amelyek az éltető hagyományokhoz való szoros kötődést éppúgy jelzik, mint ahogy a romlatlan, tiszta, ősi magyar nyelv iránti elkötelezettséget is kifejezik. Az elíziumi boldogság elérhetlensége miatti vigasztalhatatlan szomorúságérzetet erősítő a bánat a szerelem fölé helyeződik, ugyanakkor némi vigasszal töltheti el az olvasót, hogy a költemény lokális vonatkozásmezőiben a lírai alany „égi madarai” jutnak a legfelsőbb pontra, magasan az el sem készült, „elfuserált” piramisok csúcsai fölé.

Az általam „Éthosz és átok” címmel jegyzett negyedik szonett – az adott helyzetben egyedül lehetséges modus vivendiként – a visszavonulása. Az „írónádatam leteszem” a lírai történésfolyamatban a passzív rezisztencia tudatos vállalását, a minden valóságérzékelt elvesztett hatalom kívánalmainak megtagadását fejezi ki, hitet téve egyszersmind az írástudó felelőssége, a szellem emberének tisztessége mellett is. A zsarnoksággal való nyílt szembeszegülés bátorságában legfőképpen önnön félelmeinek legyőzését kell látnunk. Az ellenszegülés gesztusának kinyilvánításában – egyfajta öntanúsításként és elégtételszerű ítéletként – benne foglaltatik mindaz a kollektív és egyéni sérelem, amelyet a szenved-

déstörténet során az egyes embernek és a közösségnek el kellett viselnie. Az írnok-költő részéről a fáraó által megkívánt hivatalos számadások beszüntetését (s ezzel a látszatként fenntartott engedelmesség negligálását) megint csak az a fajta József Attila-i morális parancs indokolja, amely az esztétikai magatartás legfőbb követelményeként a művészi hitelességet jelöli meg. A kritikus, választásra kényszerítő helyzetben az önkéntes száműzetés vállalása még mindig a kisebbik rossz a lírai alany számára, sőt, a „vályogból sziklát / hazudni legyen kénytelen” elkerülése végett ez az egyedül lehetséges út. Az előző rész pozitív értéképzetekben bővelkedő, szárnyaló szépségű sorai után – az ótestamentumi jellegű versbeszéd részeként – ismét túlsúlyba kerülnek a negatív értéképzetű, erősen pejoratív tartalmú szavak és szövszerkezetek. Ilyenek pl.: „a kéjt csak kínzásban lelő / alattomos heréltek”; „jajongnak”; „szülésre parancsoltak”. A „vakuljon ha vakítják / s higgye hogy véghezvihető” sorok készítik elő a fáraóra vonatkoztatott s annak „lelkiismeretét” megcélzó profetikus átok-özönt, amely a négyszeres anaforikus szerkezettel nyomatékosított s ószövegségi beszédformával dúsitott drámai helyzetképben exponálja a szenvedés osztatlan sorsközösségét („és hallgassa az éjben / hallgassa hogy zokognak / hallgassa örök-ében / hallgassa hogy jajongnak / a nagy mű érdekében / szülésre parancsoltak”). Ez az a félelmetes és minden abszurditáson túlmenő állapot, amelyben az élet minden humánus tartalmától, minden üdvözítő értelmétől és nembeli céljától elidegenedett, mivel egyetlen valós, ám teljességgel bizonytalan esély kínálkozik: a pusztá túlélés. A kétségbeejtően dehumanizált közegben még az áldás is átokká minősül, még a szülés sem válhat örömmé, hiszen a paranoiás téboly parancsára történik, s a harminc milliósoknak megálmódott „dicsó” birodalmat szolgálja. Az „és hallgassa az éjben”; „hallgassa örök-ében” sorokkal kapcsolatban kell szólnunk a vers belső idejéről, ami nagy valószínűséggel az éjszaka lehet. Egyrészt mint a vers születésének ideje (napszak) másrészt mint az adott közeg sötét barbarizmus (létállapot). A műben egyébként még két helyen található a napszakra vonatkozó utalás: „és elfújtam a mécszet”; illetve „egy elfuserált piramis / fullasztó árnyékában”. A művészi létérzékelés, tágabban pedig a költői világkép szempontjából is lényeges vonás, hogy a lírai történésfolyamat során egyetlen pillanatra sem látjuk meg a Nap sugarait, csak a nyomasztó éjszakát vagy a fullasztó homályt érezzük. Itt kell kitérnünk a szonettciklus narratív időkezelésére is. Az első egység jelen idejű kijelentése után visszakanyarodunk a múltba, ahonnan időnként vissza-visszatérünk a jelenbe. A két idő tehát meglehetősen szabályossággal váltogatja egymást. A negyedik rész felütése például a jelenre vonatkozik: „írónádamat leteszem”, míg a következő darabban (5.) ez már befejezett ténynek bizonyul: „írónádamat letevém / és elfújtam a mécszet”. A cikluszáró szonettben a jelen idő dominanciájával a másik két idő is szerepel („most elhagy engem az idő”; „szikkadok holtraváltan”). A múltra irányuló leltárkészítés, illetőleg a jövőre vonatkozó utalások a jelen aspektusából értékelődnek („időm egy imbolygó tevén / a sivatagnak léptet / ami belőle mérhető / becülettel kimér-

tem”), és a továbbiakban („...se érdem / se fortély soha vissza nem / hozhatja mit a teve visz / ennyire tellett istenem”).

Az általam *Vízió és reflexió* címmel megjelölt záróvers a lezárttság, a befejezettség élethelyzetéből fakadó közvetlen, tiszta líraiságot valósít meg. Az utolsó egység kulcsszavai az idő, a teve, a sivatag és az „elfuserált piramis”. A vezérmetafora azonban kétségkívül a teve. Az írnok-költő a fáraót, pontosabban a kényszerűségből fáraóra pazarolt időt (számadások készítése) dromedárpiedesztálra emeli, amelynek púpja a piramis. A vizionális képalkotó technika révén a piramis tevépúppá degradálódott, a hajcsárok pedig közönséges tevehajcsárokká lettek. Az „időm egy imbolygó tevén / a sivatagnak léptet” nyilvánvalóan tiszta fikció. A tétova teve idővel lassan tovatűnő, sivatagba avagy semmibe vesző alakja egyrészt előkészíti a filmes módon kimerevített zárókép statikusságát, másrészt az idődimenzió behatároltságát érzékelteti a magát istennek képzelő despota és az alávetettek vonatkozásában. A teve-képzet mintegy tűnékenyvé teszi, finoman elúsztatja az időben mindazt, ami a mindenkori fáraó-eszmében történelmileg időtlennek és maradandónak látszik. Az „elfuserált piramis” szintagma jelzi a piramisépítő igyekezet hiábavalóságát és érvénytelenségét. Ez a negatív értékkepzeteket keltő szó szerkezet a mű zárlatában rendkívül nyugtalanító gondolatokat sugall, hiszen vélhetően mindenféle életérték totális tönkretételét, a tökéletes dehumanizáltság állapotát sűríti magába. Meglehet, éppen ezáltal lesz ez a műalkotás olyan eszméletően katartikus hatásúvá, talán – miként azt Görömbei András írja – „azáltal sugározza a legtöbb erőt és méltóságot, hogy képes a beteljesüléshez közeledő tragédiával való illúziótlan szembenézésre”.

Vannak versek, melyek befogadása a szokásosnál jóval nagyobb koncentrációt és intenzívebb ráhangolódást kíván az olvasótól. A lírai személyiség érdekelttségét a lehető legkomplexebb formában, konfesszionális jelleggel felmutató *Valaki jár a fák hegyén* című vers kétségkívül ilyen. Többszöri olvasás után is olybá tűnik, hogy a leghelyénvalóbb a kontempláció csöndjébe történő visszavonulás, a tökéletes elnémulás. Mert – Ottlikkal szólva – a hallgatás még tud mondani valamit a végső lényegről, a szavak viszont csak szétmaszatolnák azt, ami odabent érintetlenül megvan. A megszólalás jelen esetben sem a legadekvátabb magatartás, de a személyes érintettség, a vers általi kikérdezettség okán az interpretáció (de legalábbis az értelmezéskísérlet) kockázatát mindenképpen vállalnunk kell. Még egyszer hangsúlyozva az irdatlan mélységek és magasságok veszélyét, hiszen – a Kányádi-líra egyik legsajátosabb esztétikai jellegzeteségeként – ebben a versben is megtapasztalhatjuk, hogy a szavak a szakadékok s a tündöklő gondolatok a hidak.

A paradigmatiszós szövegek korában, a konstrukciós és dekonstrukciós olvasás évadján előfordulhat, hogy némelyek megköveznék érte, de viszonylag nagy biztonsággal és kellő körültekintéssel írnom le, hogy a *Valaki jár a fák hegyén* című poéma a közelmúlt egyik legsúlyosabb és leginkább reveláló erejű alkotása. Feltétlenül azzá teszi hibátlan kompozíciója, természetes szépsége, belső

arányrendje, nyelvi tisztasága és emberi mélysége. Legáltalánosabban pedig a lírai szubjektum létbeli pozíciója, a versbeli személyiség integritása, a szerzőnek a legvégső stációval is illúziótlanul szembenező attitűdje. Aligha kétséges, hogy a 90-es évek lírai antológiájában ez a vers a kanonizált művek sorában kaphatna helyet. Az ismétlés, a párhuzamosság és a gondolatrítmus szabályai szerint föl-épülő vers szemantikai hálózatában a születés és halál, illetve a megmaradás és megsemmisülés oppozíciója teremt szavakkal nehezen kibeszélhető drámai feszültséget, még pontosabban: mindkét eshetőségre nyitott félelem- és/vagy reményelvű hangulatot. Miközben persze a kétségek és félelmek alagútjában afféle világító lámpásként végig ott érezhetjük az Ige szavait: „Ne félj, mert én veled vagyok!” Ez pedig a jelentésképzés és a világvég szempontjából is hihetetlenül fontos mozzanat, hiszen a vers intencionáltságával összhangban erősítheti ama meggyőződésünket, hogy igazából csak kétféle emberi magatartás tarthat számot az értelmes jelzőre: amelyik ismeri Istent és teljes szívvel szolgálja őt, illetve amelyik nem ismeri, ám teljes szívvel keresi őt. Azt a valakit, aki „jár a fák hegyén”, akitől az életet kapjuk s akinek aztán visszaadjuk, hiszen ő „úr minden porszemen”. Habár a kompozíció belső tere imaginárius tér, a cím kapcsán óhatatlanul is a Bibliából ismerős Olajfák hegyére gondolunk, ahol Jézus a nagycsütörtöki utolsó vacsorát követően tanítványai körében volt ugyan, mégis végzetesen magára hagyatva, fogvacogató félelemben virrasztott, és várta elkerülhetetlenül bekövetkező végzetét. Azzal a sajtáságosan istenemberi gyötrellemmel és ambivalens óhajjal, amit földi halandó sohasem lehet képes föloldani: „Uram, vedd el tőlem ezt a poharat, hogyha lehet!” egyébiránt pedig „legyen úgy, ahogy te akarod!” Különbözik a cím még háromszor tér vissza az öt versszakból álló, központozás nélküli szövegben (1., 3., 5. vsz.), ezáltal anaforikus és szimmetrikus jelleget kölcsönözve a műnek. A „valaki jár a fák hegyén” nemcsak architektúrális, tartópillérszerű szövegelemként fontos, de a relációjelentések terén is kitüntetett szerepet tölt be. A lehetséges allúziók közül utalok Dsida Jenő *Nagycsütörtök*, *Út a Kálváriára*, *A sötétség verse*, *A félelem szonettje*, valamint Ady Endre *Nem csinálsz házat*, *Volt egy Jézus*, *Menekülés az Úrhoz*, *A nagy Híető*, *Valaki, valaki emleget*, *Köszönöm, köszönöm, köszönöm*, *Istenhez hanyatló árnyék* című verseire. A Kányádi-mű címében szereplő, majd háromszor megismétlődő 'valaki' határozatlan névmás közelebről meg nem határozott személyt fejez ki, ám a szövegösszefüggés (utalások, attribútumok, körülírás) alapján ez a valaki mégiscsak azonosítható, tehát egy bizonyos valakiról van szó. Az első olvasásra talán enigmatikusnak tetsző határozatlan névmás használatához a Koszorú című vers idevágó részlete szolgálhat magyarázattal: „valaki engem kiszemelt / valamire valakikért / hullatni verejtékemet / s ha nincs kiút hullatni vért.” A kontextus alapján a 'valaki' itt is pontosan néven nevezhető. Feltételezhető, hogy – Dsidához és Adyhoz hasonlóan – Kányádinál is az aleatorikus jelleget, az Isten létében immanens módon bennerejlő meghatároz(hat)atlanságot és megragadhatatlanságot jelöli a valaki. Ezt a valakit Lucien Goldmann rejtőz-

ködő Istennek nevezi. Bizonyára azért, mert a teremtő másképp „van”, mint ahogy a világ tárgyai és teremtményei „vannak”. A teremtő léte független, a teremtmény léte pedig függő. Amiként van a forrás és van a víz. Isten „megtapasztalása” leginkább azért okozhat problémát, mert ő nemcsak lényében „egészen más”, hanem létében is. Ez a felismerés jelenik meg Berzsenyi *Fohászkodás* című versének nyitányában: „Isten! Kit a bölcs lángesze fel nem ér, / Csak titkon érző lelke óhajtva sejt: / Léted világít, mint az égő nap, / De szemünk bele nem tekinthet.” Valószínűleg van ennek a szövegnek másfajta olvasata is, de az intencionáltságához igen közel eshet az az értelmezés, miszerint a lét Istenben létező, de Isten nem a létben létező. (Természetesen ez utóbbi kijelentés a legkevésbé sem érint(het)i a hit igazságát, hiszen a hit számára alap és kiindulás az, hogy Isten „létezik”.)

A *Valaki jár a fák hegyén* a transzcendens létélményt egyetemessé emelő poemaként a virrasztó költői magatartás rilkeien éber, radnótisan rebbenékeny és Hölderlin-szerűen plasztikus kifejeződése. A kései József Attilát az áttetsző forma és a létösszegzés révén megidéző vers önkéntelenül is az artisztikum neoplatonista eszményére emlékezteti az olvasót. A költemény különös bravúrja, ahogyan a csiszolt formával és a kreatúrátudat tragikus derűjével uralni tudja az elmúlást, az eredendően félelmet kiváltó végső mozzanatot pedig a „megtartó irgalom” és „gondviselő félelem” fénykörébe vonva humanizálni képes. A kompozíció legkomorabb vízióját („engem is egyetlenegy sötétlő maggá összenyom”) a csillag és a tűz képzetkör dominanciája – mintegy a reményen túli remény távlatait megőrizve – képes ellensúlyozni. A szakrális tartalmakat dimenzionálisan elmélyítő, a remény és félelem megszokott relációját átértékelő, a fogalmi szembenállás helyébe a fölcserélhetőséget tételező mű ezért is lehet a költő legszemélyesebben kozmikus és legkozmoszabbban személyes darabjainak egyike. Ha másért nem, hát azért, mert a versben megszólaló lírai személyiség tudása arra az időfölöttien örök dilemmára is kiterjed, hogy vajon „nem kell-e nagyon is meglennünk ahhoz, hogy egy kicsit is elveszettnek érezzük magunkat...?” (Tandori) Ami pedig a poétikai tanulságokat illeti, ez a klasszicizált formában egyetemes üzeneteket magába sűrítő, a későmodern elvárásoknak is eleget tevő vers kötetcímadó minőségében is mutatja a Kányádi-líra izgalmas távlatait és újszerű lehetőségeit. Szilágyi Márton ÉS-beli írása is (1998. jan. 23.) reményt keltően dinamikus, új szintézist ígérő állapotában láttatja a 70 éves költőt, külön kiemelve, hogy újabb opuszai alapján még bőven tartogathat meglepetést, ezért még mindig korai lenne egy átfogó Kányádi-kép fölvázolása. Ezt akkor is igen figyelemreméltó észrevételnek tartjuk, ha egyébként joggal úgy véljük, hogy a Kányádi-monográfiával már most is jócskán el vagyunk késve.

(Hitel, 1999/5.)

A változat- és motívumösszegzés alakzatai Kányádi Sándor költészetében (Fától fáig, Fekete-piros)

1. A létrontás és létabszurdítás meghaladásának példázata: Fától fáig

Székely János mindenképpel természetes költőnek nevezi Kányádit, akinek „ritmusából, lélegzetvételéhez igazodó szólamtagolásából, talán ujja begyéből is természetesség árad”.⁵⁷ Kányádi Sándor természet- és valóságközeli, természetes észjárású lírikus, akinek nemcsak tematikája és motívumrendszere kötődik a természethez (az erdélyi tájhoz), de metaforikája is organikus természetességgel nő ki a tárgyi világból, és oda is tér vissza. Leginkább ezért lehet olyasféle benyomásunk Kányádi verseit olvasva, hogy minden a helyén van, s hogy költeményeit másképpen meg sem lehetett volna írni. Versszövege az egyetlen lehetséges szöveg. Ezt teszi a természet és természetesség varázsa, ami legteljesebb formában, esztétikailag legmaradandóbb érvennyel a *Fától fáig* versvilágában jelenik meg.

Ebben a lét-költeménynek is nevezett, egyetemesen folklorisztikus jellegű poémában megfigyelhetjük a növényvilág, ezen belül „a fa-motívum jelképváltó mozzanatát, éppen az átváltás pillanatában. A fák kettős szerepet kapnak. Egyrészt még ijesztő, félelmetes természet-bálványokként rögződnek belénk, de ugyanakkor megszelídített szerepben: útjelzőkként is szolgálnak. A nyárfák félelme, a bükkök biztonsága, a gyertyán himbáló ágai, a Kányádi-képvilág egész fa motívuma ebben a már-már tudatalatti világba tartozó jelképben sűrűsödik össze: Nevemet a fába vésem”.⁵⁸ Ebben a némileg atavisztikus, mágikus mozzanatban a gyermekkori tisztasághoz, megtartó közösséghez való visszavágyódás és visszatalálás reménye éppúgy benne lehet, mint az írástudó elmúlással és felejtéssel dacoló igyekezete a kulturális emlékezetben való megmaradás érdekében. A versbeli kisfiú gyötrelmei így mutatnak messzebbre, ekként stilizálódnak életreszóló költői programmá: „Tovább tovább fától fáig / magad lopva botladozva”.

A nézőpontváltó, szintéziselvű költeményben természetlira és ars poetica találkozik szerencsésen. Az éjszakai erdőben lovait kereső kisfiú mitizálódott motívuma „a jelen mozgatta képzelet szürrealista szabadsága révén lesz a végső

⁵⁷ Székely János: Természetes költő. In: Uő: Egy rögeszme genezise. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 241.

⁵⁸ Vásárhelyi Géza: Megszámlálhatatlan tele korsó. Korunk, 1973/9. 1468.

emberi lehetőségeinket fölmérő példázattá, illetve a megismerő helytállás jelenbe átcsapó dantei szimbólumává”⁵⁹. A tárgyias elemekből, emlék-képekből, mondókákból, belső monológokból, narratív szövegrészekből fölépülő, kihagyásos szerkezetű vers Kányádi egyik legdrámaibb, intellektuálisan telített alkotása. Egy lehetséges közelítés szerint „a rettegés, az iszonyatba fulladó kétségbeesés és magabátorítás kiemelkedő szépségű balladájának”⁶⁰ tekinthetjük a művet.

Az utóbbi kötet címmé emelt *Fától fáig* az emberi lélek legbensőbb zugait végigpásztázva, az idegi-zsigeri működés anatómiai ábráját rekonstruálva, a tudatalatti rejtjeles ultrahangjait közvetítve a Kányádi-líra egyik magaslati pontjaként válhatott költészetünk kanonizált darabjává, a változat- és motívumösszegzés egyik legmaradandóbb líraalakzatává. Az elveszettségérzés riadalmát a kétségbeesett oltalomkeresés gesztusaival vegyítő vers a reményelvű, létérdekű helytállás drámai küzdelemben fogant, lélektanilag hiteles dokumentumaként lehet a Kányádi-féle létértelmezés és sorsszemlélet archetipikus modellje. Az éjszakai erdőben lovait kereső kisfiú látszólag konkrét helyzete időtlen szituációt példáz: „a teljességre hasztalanul törekvő élet és a megváltó halál alternatívái között önmagát mégis életre ítélő ember szorongását, amelyet az eszmény iránti – rezignáltan is konok – hűség változtat pozitív energiává.”⁶¹

A *Fától fáig* a félelmeket ezernyi kétségben fogant magabátorítással, heroikus erőfeszítésekkel legyőző, az élethitet lebírhatalan pokolmélységekből is átmenekítő, az eszményi vágy- és célképzetek csengőszavát szívós, kitartó araszolással követő emberi akarat apoteózisa. Egyszersmind a gyermekkorból ismerős és változó intenzitással mindannyiunkban továbbélő félelmek, megnevezhetetlen szorongások nyelvi birtokbavétele, intellektuális meghaladása – rejtett képességeink, titokteljes energiáink mozgósítása által. Végső soron a földi jelenlétet átvilágító metafizikai éberség tudatosítása, célirányos működtetése az irracionális, antihumánus tartalmak radikális visszaszorítása és uralhatósága érdekében.

Az óvatosan, lopakodva araszolható, a lassú, szívós haladásban időnként meg-megrettenő és visszahőkölő lélek-állapotot részben a ’fától fáig’ hétszeri felbukkanása, részben pedig a konok helytállásra buzdító, magabátorító, ’tovább (tovább)’ nyolcszori ismétlődése fejezi ki. Egyfelől a dramatikus, zenei szerkesztésmód benyomását keltve, másfelől a Kányádinál viszonylag gyakori ismétlődéses variációk és variációs ismétlődések kompozíciós szerepére utalva. A párhuzamosság és gondolatritmus szabályaira épülő, az emberi lélek legapróbb rezdüléseit is leképező szerkezetben a gyermekkori makulátlanságtól, az ifjúkori

⁵⁹ Láng Gusztáv: Kányádi Sándor. Utunk, 1970/15. 5.

⁶⁰ Baróti Pál: Egy versszemlélet végletei. Utunk, 1969/8. 2.

⁶¹ Cs. Gyimesi Éva: Kányádi Sándor. In: Találkozás az egyszerivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 77.

illúzióktól való kényszerű eltávolodást a 'tisztás' ötszöri és a 'csengő' négyszeri előfordulása jelzi. A „hol a tisztás”, illetve a csengőre utaló, tizenkétszer ismétlődő „hallom nem hallom” a riadalom és a reménykedés egész verset átjáró drámaiságát példázza. Az iszonyatba fulladó kétségbeesés és a verbalításban varázsígét kereső menekvéskényszer kettőssége az „Őznek rókának farkasnak lenni” kezdetű rész párhuzamos szintagmáiban jelenik meg oly módon, hogy a 'lenni' feltűnő gyakorisága nem is annyira a monotóniát, hanem valamiféle nyelvi-grammatikai tagolatlanságot érzékeltetve fejezi ki a szorongatott léthelyzet emberfeletti erőfeszítésekkel artikulálható lényegét, s az elveszettség-érzés leküzdésének tragikus lehetetlenségét („csak lovait kereső kisfiúnak ne lenni”). A megvált(oztat)hatatlan szituáció nehezen kibeszélhető rettenetét, irgalomért esdeklő riadalmát az alábbi infinitívusz-halmaz is jól szemlélteti: „Sírni kéne énekelni / éjnek lenni / nem is lenni / csak ne kéne beljebb menni”.

A Kányádi versvilágában kezdettől fontos szerepet játszó motívumok (fa, nyárfa, ló, csengő, sörény, farkas, hold, nap, ág, erdő stb.) ebben a poémában – a szintézis- és példázatteremtő törekvésnek megfelelően – a korábbi jelentések által is feldúsulva, allúziókban gazdagodva válhatnak a sorsmítosz emblematikus hordozóivá, a létérzékelést ontológiai mélységekben, egyetemes érvennyel megragadó komplex metaforákká. A gyermekkori élményből táplálkozó mitizálódott motívum: a ló, illetve az éjszakai erdőben lovait kereső kisfiú a vers szintagmatikus és paradigmikus tengelyének is kitüntetett eleme. A hajthatatlan eszménykeresés szimbólumává emelkedő ló szövegszerűen csak kétszer fordul elő, de közvetett formában (tárgyi attribútumaival) legalább tucatnyi alkalommal utal rá a szerző, tehát a lírai történésfolyamat irányító és strukturáló mozzanataként mindvégig jelen van a versben. Olyasféle szöveg-elemekre gondolok, mint pl. „legalább a csengettyút hallanám”, „Visszafelé majd / sörényébe markolok Vágtába jövök”, „Most nem hallom biztos állnak / jóllaktak már bóbiskolnak” stb. A más Kányádi-versekből ismerős farkas (*Téli alkony*, *Ellenvers avagy folytatás*, *A farkas és a bárány*, *Sörény és koponya*) önállóan vagy szó szerkezetben négyszer szerepel a folyamatosan veszélyeztetett, rettegetélti léthelyzet valóságos és szimbolikus kifejezőjeként. Az életmű leggyakrabban előforduló motívuma – a fa – ebben a versben önállóan ötször, szó szerkezetben (fától fáig) hétszer fordul elő. A költő metaforikájában kivételes helyet betöltő 'nyárfa' a korábbi versek nyomán (*Nyárfa*, *Két nyárfa*, *Látomás*, *Két nyárfa közt*, *a dombtetőn...*, *Kicsi behajló nyárfa*) itt ötször bukkan fel, kiegészülve a bükkal és a gyertyánnal.

A *Fától fáig* felé vezető úton egyébként több olyan vers is található, amelyik egy bizonyos fa köré épített szimbólumon nyugszik. A *Bot és furulya*, a *Tövisfa*, a *Tűnődő vén juhárfa*, a *T. Á. sírjára*, a *Belvárosi udvar* egyaránt azt példázza, hogy a Kányádi költészetében hangsúlyos értékminőségeket és érték szerkezeteket igen gyakran különféle fához kötődő értékjelképek fejezik ki. Így lehet az almafa, a barackfa, a nyírfa „a félténivaló törekenység, gyöngédség,

tisztaság jelképe; míg az akác és a fűz eleinte a szegénység, illetve a tisztesség, utóbb pedig az elmúlás miatti szorongás” szimbóluma. A nyárfa leginkább az elbizonytalanodás, az egyedüllét, ritkábban az összetartozás jelképeként szerepel.⁶² A fa-motívum első gyökeres hangulatváltása a meghalt édesanya emlékével függ össze; a költő már tudatosan használja a természeti jelképek sorstragikum hordozó jellegét: „Máskor talán egy árnyék, / fű-, fa- vagy virág-játék, / az is rád hasonlíthat; / holtomiglan ismeretlent / siratok, ha siratlak” (*Holtomig ismeretlen*).

Kányádi vezérmotívumai és konstans szemléleti elemei organikus természetességgel nőnek bele egy-egy motívum – és változatösszegző nagy vers szerkezeti-szemantikai rendjébe. A *Fától fáig* motívumait is versek egész sora készíti elő. A mű ontogenezisét vizsgálva több vers is a látókörünkbe villan: az *Álom és a Rege* a hajthatatlan eszménykeresés, a *Kikapcsolódás* és az *Apokrif ének* a rezignáltabb szemlélet, a *Tűnődve áll a férfi* a nézőpontváltó szerkezet, a *Félvén se félve* a heroikus pesszimizmus, az *Elszabadult, fut a lovam* és a *Gyermekkor* pedig az eredendő pragmatikai kontextus révén tekinthető előzménynek. Ez a futó felsorolás is jól mutatja a Kányádi-líra lényegi vonását: az organikus építkező tudatosság és a szintézissteremtő igény állandó jelenlétét.

A *Fától fáig* polifonikus partitúrája, gondolati gazdagsága és drámai karaktere leginkább három közlésforma montázszerű váltakozásának köszönhető: a gyermek belső monológja, a narratív-intellektuális szövegsík és az idézetek sorozata teszi ezt a verset szerkezetileg és szemantikailag is egyedülálló kompozícióvá. Ez a gondolatilag s formailag hallatlan műgonddal kiérlelt alkotás az életmű egészére kiterjedő érvénnyel igazolja, hogy az ember veszteségei és vereségei ellenére is több a sorsnál. Több azért, hogy reflektálni és szembenézni képes, és több azért, hogy a gyermekkori hit hamvas tisztaságát, a fiatalkori szenvedély lobogását a súlyos tapasztalatokkal bíró felnőtt ember illúziótlan hitére képes cserélni. Ebben az összefüggésben válik jelentéssé a verszárlatban szereplő három, szorosan összetartozó, egymást feltételező és kiegészítő metafora: „Anyatej / Hangyatej / Ecet”. Túl azon, hogy a lét teljességét fokozataiban, élményi összetettségében, intellektuális gazdagságában képes felmutatni, ez a metaforasor az élettörténet tényszerű vonatkozásait a léttörténet szubsztanciális vonatkozásaiban sűríti össze. Az „anyatej, hangyatej, ecet” az egész vers kontextusában, makroszinten hordoz jelentés-többletet, kifejezve „a tiszta hittől a keserű kiábrándulásig vezető utat”⁶³.

A létküzdelem során egyre illúziótlanabbá váló szemlélet stációit, a kifosztódás értelemmel kontrollált fokozatait, a vereség- és veszteségtudat rezignáltan heroikus futamait szövegszerűen is illusztrálhatjuk: „Jól eljöttem Hol a tisztás”, „Rég nem hallod mégis hallod”, gallyaid a fák kinőtték”, „Neved heges hieroglif

⁶² Vásárhelyi Géza: i. m. 1467.

⁶³ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 83.

/ Száraz ágon csüng a csengő / lovad farkas tépte széjjel / Dzsungel már az erdő / Anyatej / Hangyatej”, „Elszissent az út alólad / Nyárfák félelme ülepült / homlokod pólusaira”, „Kínálkozó ágak / hurkot himbáló filozófusok”, „Anyatej / Hangyatej / Ecet”. A kései József Attilát is megidéző „száraz ág” a kismizmizettség okozta reményvesztettséget, a „dzsungel már az erdő” a biztos fogódzóként szolgáló korábbi evidenciák megszűnését, az emberi-tárgyi világ veszedelmes kaotikusságát, a mikro- és makrokörnyezet kiismerhetetlenné, ijesztővé válását fejezi ki. A „neved heges hieroglif” ugyanezt az abszurdal érintkező életérzést sugallja, a sérülés, a megsebzettség jelentéskörét kapcsolva a felismerhetetlenség és értelmezhetetlenség képzetéhez. A lírai szubjektum dantei erdejében az emb-lémák és szimbólumok konvencionális rendje és használati módja összezavarodott, leküzdhetetlen akadályt emelve a tájékozódás és továbbhaladás elé. Az sem kizárt persze, hogy a jelképek (és jelszavak!) hamisságára, ürességére derült fény utólag, s az átláthatatlan dzsungellé váló erdő nem más, mint a korábbi eszmények és hitek visszaját és érvénytelenségét leképező metafora.

A *Fától fáig* versvilágában a szakrális és profán érintkezésének is tanúi lehetünk. Ez a jelenség analógnak mutatkozik félelem és remény, hit és kétség ket-tősségeinek egész költeményen végigvonuló hullámmozgásával. Ugyanakkor a párhuzamos szerkesztésű, fokozásra épülő hiperbolikus alakzatokban, a lélegzet-vételhez igazodó, önerősítő – magabátorító gesztusokban („katona leszek hajós-kapitány leszek / fölfedezem Amerikát (...) Próféta leszek betegeket gyógyítok / Jézus leszek / föltámasztom édesanyámat”) a Kányádi-líra legfontosabb eszmé-nyeire és értékpreferenciáira ismerhetünk rá. Ez a fajta magatartás – sok szem-pontból Adyra, Németh Lászlóra, Illyés Gyulára és Nagy Lászlóra utaló módon – „a másokért való, kompromisszumok nélküli, szabad és bátor élet” mellett tesz hitet, miközben „az erőszaknak, rettenetnek, gyalázatnak, türhetetlennek való behódolás”⁶⁴ minden formáját elutasítja.

A lét abszolút értékeit szem előtt tartó következetes erkölcsiséget jól példázza a verszárlatot megelőző szövegrész, amely a madáchi (ádami) szituációval vet számot: „Kínálkozó ágak / hurkot himbáló filozófusok / C'est la vérité monsieur / Die letzte Lösung mein Herr / Fél tizenkettő / bolond mind a kettő”. Az egzisztencialista filozófusokat súlytalanító játékossággal, de mégiscsak a madáchi morál jegyében illeti a 'bolond' jelzővel, hiszen – miként egy másik versében írja – „az életre semmilyen nyelven sem rímél a halál” (*N. Stănescu búcsúja*). A poéma távlatait kijelölő szövegalanynak minden kétségen átmenekített konok elkötelezettsége artikulálódik itt. Ennek szellemében ítéli magát az életbeli küz-delem vállalására, a «fától fáig» történő heroikus továbbhaladásra.

⁶⁴ Vö.: Székely János: Természetes költő. In. Egy rögeszme genezise. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 237.

2. A megmaradni tudás drámai misztériuma: Fekete-piros

„Kányádi nagy adottsága, költészetének nagy ereje a gondolathoz mért maximális tömörség és tisztaság, a fogalmazás végérvényessége”.⁶⁵ Ennek pregnáns példája Kányádi félhosszú avantgárd montázsverseinek egyike, a drámai izzású, félelmes létsűrűségű *Fekete-piros*. A lírai személyiség alkotó-alakító energiáinak maximális mozgósításával és a kulturális emlékezet komplex megidézésével létrehozott kompozíció a Kányádi-féle sorsélmény emblematikus darabjaként áll egy poétikai korszakküszöb határán. Egyebek mellett a polifonikus jelentésvilág, az élesen metszett, feszes metaforizáltság, a szűkszavú nyelvi sűrítés és az intellektuális fegyelem avatja ezt a verset a Kányádi-líra egyik magaslati pontjává.

A „megmaradás e fájdalomosan szép példázata”⁶⁶ már a címbeli színszimbolikával is drámai feszültséget teremt: élet és halál, szerelem és gyász, szabadság és rabság, életszentség és létrontás, megváltás és kárhozat örök esélyeit szuggerálva irányítja az értelmezői tudatot. A fekete-piros eredetileg a mezőségi (széki) népviselet és népi hímzés két alapszínéként ismert. Innen terjedt el és lett elvontabb jelentések hordozója, leginkább a tragikus tapasztalatokkal telített erdélyiség szimbóluma, a fenyegetett kisebbségi létezés drámai metaforája. A globális közhézió eszközeként is funkcionáló cím egyrészt az alaphangulat betájolásában, másrészt a vers asszociációs körének, értelmezési tartományának kijelölésében játszik fontos szerepet. A fekete és a piros oly módon alkot drámai ellentétpárt, hogy eközben – legalábbis potenciálisan – a feketében mindig benne van a piros, a pirosban pedig a fekete. Miként azt a *Fekete-piros versek* emblematikus kötetborítója is mutatja: a fekete - piros bináris oppozíciója nem kizárólagos érvényű, a komplementer-jelleggel is számolni kell. (A szövegbeli ismétlődések miatt valamelyest hangsúlyosabbnak tűnő ’fekete’ a 20. századi magyar lírában nemcsak jelzőként, de verscímként is igen gyakori.)⁶⁷ A szín Kányádi művében a vers egész tartalmának összefoglaló jelképeként hat az olvasóra. „Különösen szembetűnő ez ott, ahol a színek kontraszthatása szolgáltatja a vers szerkezeti csomópontjait”.⁶⁸ (Ilyen vagy ehhez hasonló eljárással találkozhatunk Nagy

⁶⁵ Székely János: Természetes költő. In: Sz.J.: Egy rögeszme genezise. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 236.

⁶⁶ Cs. Gyimesi Éva: Kányádi Sándor. In: Cs.Gy.É.: Találkozás az egyszerűvel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 88.

⁶⁷ Vö.: Ady Endre: *A fekete zongora*, Babits Mihály: *Fekete ország*, Illyés Gyula: *Fekete-fehér*, Nagy László: *A fekete költő*, Csoóri Sándor: *Anyám fekete rózsá*, Szilágyi Domokos: *A fekete festő*, Balla Zsófia: *Fekete advent*, Kovács András Ferenc: *Olvasni fekete havazásban*, Farkas Árpád: *Fekete karácsony*

⁶⁸ Láng Gusztáv: Arany és kék szavakkal... (A színszimbolika Dsida Jenő verseiben.) In: L.G.: A lázadás közzjátéka. Dsida-tanulmányok. Savaria University Press, Szombathely, 1996. 58.

László: *Karácsony, fekete glória*, valamint Vas István: *Mikor a rózsák nyílni kezdtek* című verseiben.)⁶⁹

A *Fekete-piros*-ban a cím alatti viszonylag terjedelmes paratextus a pragmatikai kontextusra utalva egyszersmind azt is példázza, hogy „nincs tisztán esztétikai megértés; az esztétikai élmény a nem esztétikai jellegű tapasztalatok révén születik meg”.⁷⁰ A paratextus – a tisztán irodalmi motivációt tagadva – azt közli velünk, hogy a *Fekete-piros* című poémában az érzéki látványból nő ki a láthatatlan jelentés. Látvány és látomás kettősségében születik az érzéki csodának nevezett vers, amelyben a költő nemcsak azt fejezi ki, amit gondol, hanem azt is, hogy verset gondol. A vers érzéki csodáján különben nem a vers kompozíciója értendő csupán, vagyis nem pusztán a megformált és kimondott sorok, hanem legalább ilyen mértékben az elrejtett és ki nem mondott sorközök is.

A sűrítő, sejtető technika, a befogadó asszociatív leleményére és figyelmes együttműködésére apelláló metaforikus szerkesztés egyik fő tanulsága az lehet, hogy „a vers többé-kevésbé a sorközökért íródik”.⁷¹ (Ahhoz persze, hogy a vers a «sorközökért írójék», meg kell írni a sorokat is.) Nem biztos tehát, hogy egy versben a kimondott, racionalitásra ható tartalmak a legfontosabbak. Meglehető jobban kell figyelni arra, ami nincs kimondva: a mögöttes tartalomra, az érzelmi sugallatra, ami nem egyszer hiányokból (nagyon is jelentésszerű) elhallgatásokból, elrejtettségekből áll. Ilyesféle belső, ki nem mondott (direkt formában talán ki sem mondható!) tartalmakból is építkezik a *Fekete-piros* versvilága, s igazából ezáltal válik a transzszilván tematikát részben avantgárd kifejezestechnikával egyetemesítő versmodellé. Bizonyos, hogy jelen esetben sem elegendő a poétikai kód ismerete; Erdélyt, a transzszilvanizmust, a romániaiságot kell ismernie és értenie annak, aki ezt a verset a maga intenzív totalitásban, (a létezés izgalmával ható nyelvi intenzitásként) kívánja megérteni.

A szenvedés és helytállás, a teremtő fájdalom és kagylótürelem éthoszát expresszív mágiával tárgyiasító „leíró költemény” a széki lányok néma táncát megörökítve „mitikus nyelven szól az erdélyi magyarság történelmi megpróbáltatásairól”,⁷² jelenbeli fenyegetettségéről és jövőbeli esélyeiről. A létbeli korlátozottságot a lét teljessége felől szemlélő szövegszubjektum legfőbb törekvése arra

⁶⁹ Vö.: Ugyanez a kontrasztosító technika lehet a drámaiság záloga Sinka Istvánnál: „S kinn a szérüskertnek fekete szalmáján / a vak História veres csikót ellett” (*Százezer udvar*), Ady Endrénél: „Piros Ősz, piros Föld, piros Ég. / De a gondolatok ma: kormok, / De a gondolatok fekete” (*Nóták piros ősszel*), illetve Petőfinél: „Hagyjátok el azt a piros-fehér-zöld színt, / Lejárt az ideje! / Más szín illeti most a magyar nemzetet: / Piros és fekete. / Fessük zászlainkat fekete-pirosra, / Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa” (*Fekete-piros dal*).

⁷⁰ Márkus Béla: „Letörlöm inkább...” Markó Béla: Kannibál idő. In: Márkus: A betokosodott kudarc. Széphalom Könyvműhely, Bp., 1996. 51.

⁷¹ Sorok és sorközök. Beszélgetés Nemes Nagy Ágnessel. In: Trencsényi Borbála: Az értelemig és tovább. AKG Kiadó, Bp., 1995. 41.

⁷² Pomogáts Béla: Megtartó hagyomány. Kányádi Sándor: Fekete-piros. In: P.B.: Kisebbség és humánium. Tankönyvkiadó, Bp., 1989. 195.

irányul, hogy a széki lányok archaikus koreográfiájú táncában megjelenített «éleltszentségről leoldja a létrontás salakját». ⁷³ Az imaginárius közegbe emelt, a konkrét tér- és időkoordinátákból kiszigetelt hangtalan tánc az intenzív totalitás jegyeit magán viselő szakralizált mozgássorként válik az idegenség- és elveszettségérzést ellenpontoszó belső végtelen szimbólumává. A 'mozdulat-ország' háttérben megidézett hatalmas idődimenziók relációjában a méltóság- teljes körtánc megszakít(hat)atlan folytonossága fejeződik ki: „Honnan járnak, honnan hozták, / honnan e mozdulat-ország? / Szétlőtt várak piacáról, / csúrföld- jéről, még a sátor / vagy a jurta / tüze mellől, röptette föl / a csipők, a csuklók, térdek / katapultja?”

A látványból kinövő „példázatvers”-ben (Görömbei András) véges és végtelen, pillanat és öröklét, jelenségidő és eszmeidő fonódik egybe. A profán környezetből szokatlan élességgel kimetszett, zene nélküli mozgássorban („egy pár lány, két pár lány / fekete-piros, fekete / táncot jár”) a Kolozsvárott szolgáló széki lányok nemcsak egymással, hanem a megtartó hagyománnyal is találkoznak: a kényszerűségből elhagyott szülőföld folklór emlékeivel, rituális szokásaival, néprajzi kultúrájával, végső soron egész kultúrantropológiájával.

Az útrabocsátó és éltető tradíció kultúrantropológiai lényegét a versbe foglalt tánc- és dallamvilág fejezi ki. Az ismétlődések miatt egy Mezőségen (Széken) ismert lassú csárdás lehet leginkább ideillő: „Anyám, anyám, édesanyám, / gondot mért nem viselsz reám.” A vers összes többi dala közt e dallam – pontosabban fél dallam – lehet a legjelentősebb, hisz felbukkanása után még ötször felidéződik e szöveg variálva, majd eltűnik: „Honnan járnak, honnan hozták, / honnan e mozdulat-ország?” „Vagy régebről, húszezerből? / Még a nyelv előtti ködből ...” Ugyanez az ütem, ritmus, dallam húzódik meg az alábbi, a sorokat felező, így a rímeket megkettőző részben is: „Körbe-körbe / majd pörögve / majd verődve / le a földre / föl az égre / szembenézve / sose félre ...” Az idézett szövegrész trochaikus lejtése igen közel áll a magyar ritmusérzékhez, ezért a fenti sorokból kettős dallamot érezhet ki az értő olvasó. ⁷⁴ A textusban imittamott felbukkanó időmértékes verslábak (pl.: „Fejük fölött neonág, / csupa világ a világ!” – anapesztizált jambus) a magyaros ütemek sorába illeszkedve még disszonánsabb hangulatot kölcsönöznek a műnek.

A *Fekete-piros* textusa stilárisan igen különböző alkotóelemekből épül föl (leírás, költői meditáció, népdalrészletek és töredékek), s „ez a montázstechnika a szöveget erősen mozgalmassá, rapszodikussá teszi”. ⁷⁵ A hagyomány és modernség szintéziséen alapuló szövegformálás a szerző poétikai törekvéseit jelzi.

⁷³ Vö.: Lőrinczné Thiel Katalin: Hamvas Béla, a „Céhen kívüli” gondolkodó. Új Forrás, 1993/10. 81–84.

⁷⁴ Vö.: Móser Zoltán: Jászol és koporsó. Kányádi Sándor Fekete-piros c. verséről. Tiszatáj, 1989/9. 45.

⁷⁵ Pomogáts Béla: i. m. 199.

Még pontosabban: összetett mondanivalókat komplex módon megragadó, egyéni versnyelv kialakításának szándékát. A párhuzamosság és gondolatritmus szabályai szerint fölépülő, érzelmileg-gondolatilag erősen tagolt szöveget az ismétlések révén strukturálja és fogja egységbe a szerző. A kompozíció hangsúlyos szegmentuma: a „fekete - piros - fekete / táncot jár” sorpár hétszer ismétlődik; négy alkalommal „Egy pár lány, két pár lány” előtaggal, kétszer a „járda szöglete” utótaggal. Hasonlóképpen ismétlődnek az „Akár a kéz, ha ökölbe kékül. / Zeneszó, énekszó nélkül”, illetve „A magnó surrog így” sorok. Az ismétlődések – kitüntetett pozíciójú szövegelemekként – egyfelől a poéma rendező elvét alkotják, másfelől az intencionáltságot szolgálva emelik ki a mondanivaló lényeges elemeit.⁷⁶

A magára maradt, tragikusan elárvult emberi közösség veszélyeztetettségét, elveszettség-érzését nagy felidéző és megjelenítő erővel bíró expresszív szöszervezetek fejezik ki: „billegő tutaj”, „süllyedő háztető”, „alámerülő sziget”, „úszó koporsófödél”. A víz képzetkör által egybekapcsolt szintagmák egymást erősítve érzékeltetik a védtelen közösség feje fölött mindinkább összecsapó hullámok vízszterhes „táncát”, s a folytonos fenyegetettség Dsidánál is megszólaló rettenetét.⁷⁷

A paradoxális értékszerkezetű alkotás poétikai eszközei avantgárd módra mérészek, s az archaikus népköltészetre vallóan hajlékonyak, plasztikusak: a vers a nem hallhatóból idézi fel a hangot, a néma tánc ritmusából a dallamot, a nem láthatóból a hajdani látványt, a már elfeledtéből a jelenvalót, a tagadásból az állítást, az idegenségből az otthonosságot, a kárhozatból a megváltást, a kétségből a bizonyosságot, a végesből a végtelent, a személytelenből a személyeset. Végső soron – amint a Babitsról értekező Tandori írja – a félhosszú vers határolt végtelenjének egyidejű zártsága és nyitottsága; „a megkötött dolgok szabad lebegése és a szabad dolgok lebegő megkötése”⁷⁸ jelentheti a *Fekete-piros* poétikai lényegét.

E poéma figyelemre méltó vonása, hogy egyszerre jelenik meg benne az irodalom gadameri hármas arculata: a játék, az ünnep és a szimbólum.⁷⁹ A Kolozsvárott szolgáló széki lányok számára a csütörtök és vasárnap délutáni kimenő a találkozás, a tánc, a szabadság alkalmá, s mint ilyen a teljes érvényű lelki realitással, az ünneppel azonos. Az ünnepi érzés meghatározója a *Fekete-piros*-ban nem az önfeledt öröm, sokkal inkább a komorsággal vegyes emelkedettség, a

⁷⁶ Vö.: Pomogáts Béla: i. m. 200.

⁷⁷ „... te elhagyott, te bús, kopár sziget, / magyar sziget a népek Óceáján!” (*Psalmus Hungaricus*) Itt jegyezzük meg, hogy a 'sziget' a *Szürkület* című kötet egyik leggyakoribb motívuma és konstans szemléleti eleme.

⁷⁸ Vö.: Tandori Dezső: Tárgy vagy ürügy? In: T.D.: Az erősebb lét közelében. Gondolat, Bp., 1981. 26.

⁷⁹ Vö.: Loboczkó János: A művészet „antropológiája” Gadamer hermeneutikai filozófiájában. In: L.J.: A műalkotás: „A létben való gyarapodás”. Akadémiai Kiadó, Bp., 1998. 82–113.

hétköznapi helytállásból fakadó tragikus pátosz („Sír a csizma, sír / a szédítő táncból ...”). Az ünnep lelki realitása a táncban találkozó lányok számára a hétköznapi szenvedések kagylótürellemmel kihordott igazgyöngyében ragadható meg. Az ünnepi játéknak, azaz a táncnak vannak bizonyos kötöttségei és szabályai, de minden pragmatizmustól mentes (eszményi) jellegénél fogva „az ünnepi időt időtlen ünneppé”⁸⁰ tudja emelni.

A *Fekete-piros* világát létrehozó 'poeta sacer' a szabályos ritmusban ismétlődő néma tánc (táncjáték) rituáléjában a ráismerés, a megértés, a teremtés és a megtartás mozzanatai felől értelmezi az ünnep lényegét.⁸¹ Az intenzív jelenlétet feltételező, embereket egybegyűjtő ünnep az individuális elszigeteltséget feloldva, a „magányos cédrus”-lélet megszüntetve erősíti az összetartozás tudatát, kondicionálja a kollektivitás élményét. A „Körbe-körbe / majd pörögve / majd verődve / le a földre / föl az égre / szembenézve / sose félre” szövegrész szemantikája a görcsös egymásba kapaszkodáson túl transzcendenciára nyíló tudást is tartalmaz: az ünnep az áldozat ideje is, amikor a „külön, egyéni, magányos Én levetése révén szabadabbá válik az út az isteni létbe, ami a közösség kezdete”.⁸²

Voltaképpen a racionális és mitikus minőség sajátos találkozása ez a költemény. A *Fekete-piros* egyfelől racionalizálja a mitikust, ugyanakkor mitizálja a racionálist. Az eszmé(ny)nek az érzéki világban való felmutatása, az ideának a jelenséggel való összekapcsolása a műalkotás „racionalizáló” törekvését jelzi, az érzéki látványnak a konkrét tér- és időkoordinátákból történő kiszigetelése, dimenzionális elmélyítése viszont a lényegmegragadás mitikus horizontját nyitja meg. A *Fekete-piros* misztériumában ez azt jelenti, hogy „valami jelenlevőből valami még inkább jelenlevő keletkezett, egy valóságból egy magasabb valóság”⁸³. A verszárlatban komplex módon megfogalmazódó mitikus lényeg („A magnó surrog így. / S amit ha visszajátszol? / Koporsó és Megváltó-jászol”) ezt a magasabb valóságot artikulálja oly módon, hogy az egymást kizáró vagylagoság helyett az együtt értendő és csakis egyidejűleg érvényes új minőséget mutatja föl: a romlandóban a romolhatatlant, a múlandóban a múlhatatlant.

(Kortárs, 2002/7.)

⁸⁰ Kerényi Károly: Az ünnep lényege. Ford. Tatár György. In: K.K.: Halhatatlanság és Apollonvallás. Magvető, Bp., 1984. 350.

⁸¹ Vö.: Sinka István: *Anyám balladát táncol*.

⁸² Hamvas Béla: Ünnep és közösség. In: H.B.: A láthatatlan történet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 159.

⁸³ Kerényi Károly: i. m. 347.

Szintézisteremtő törekvések és egyetemes üzenetek nagyszabású líraalakzata:
Halottak napja Bécsben

Az egyetemes magyar irodalom valaha született legnagyobb darabjainak egyikét (Kányádi: *Halottak napja Bécsben*) olvasva egymás után tolnak föl bennem az esszéíróként is kiváló költők verssel kapcsolatos reflexiói.⁸⁴ A *Halottak napja Bécsben* nem csupán egy líraalakzat; sokkal inkább drámai misztérium, az emberi létezés izgalmával ható nyelvi intenzitás. A Mozart-zenemű (*Requiem*) szerkezeti modelljét leképező lírai rekviem koncepciójában és kompozíciójában is a hiánytalanság (a létteljesség!) benyomását keltő, minden rétegében mívesen megmunkált, reprezentatív darabja a költőnek. Ami József Attilánál az *Eszmélet*, Kosztolányinál a *Hajnali részegség*, Nagy Lászlónál a *Menyegző*, Pilinszky-nél az *Apokrif*, az Kányádinál a *Halottak napja Bécsben*. A szerző által is legfontosabbnak tartott, nagyszabású poéma az életmű egyik pilléréként, máig fölül nem múlt alakzataként tarthat számot a magyar és a nem magyar olvasók érdeklődésére. Miként azt az angol, svéd, német, francia, finn, holland, észt, román nyelvű fordítások, illetve azok fogadtatása jelzi, a *Halottak napja Bécsben* valóban kultúrhistoriai jelentőségű alkotás.⁸⁵

Az oratóriumszerű vers ontogenezisét vizsgálva időben távolabbról a *Sárga kankalin*, az *Öreg ének*, a *Végül*, a *Félvén se félve*, a *Palackposta*, közelebbről pedig a *Mondóka*, a *Kaland*, a *Bartók*, a *Halott delfin* és a *Vezényelt eskü* említhető. A *Halottak napja Bécsben* élményvilága, motívumkincse a 80-as, 90-es évek verseiben is tovább él: *Örmény sírkövek*, *Sörény és koponya*, *Tömegsírvers*, *Visszafojtott szavak a Házsongárdban*, *Valaki jár a fák hegyén*. Legteljesebb formában *A folyók közt* szonettfüzérében, ez a lírai rekviem klasszicizált ikerdarabjának is tekinthető.

⁸⁴ „A költészet a mítoszi hagyományokból felbuzgó igazságforrás, az a tökéletes eszköz, amely egyedül képes az emberi életet a maga totalitásában megragadni” (Szekely János: *Költők találkozója*. In: Sz. J.: *Egy rögeszme genezise*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 261., „A költészet sűrítés. A világ gomolygó tűzmagja. Érzéki metaforája.” (Csoóri Sándor: *A meg hasonlás világos háttere*. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél*. Püski Kiadó, Bp. 1994. 260., „A vers világmodell, semmi sem méltó a költészet névre, ami nem a világ szerkezetét modellálja.” (Szekely János: *A valódi világ*. Osiris-Századvég Kiadó, Bp. 1995. 78.

⁸⁵ *All Souls’ Day in Vienna*. Fordította: Makkai Ádám. In: *Homeland in the Heights* (Haza a magasban) II. világháború utáni magyar költészeti antológia. Válogatta és szerkesztette: Bertha Csilla. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 2000. 140–149. *All Souls’ Day in Vienna*. Fordította: Sohár Pál. In: *Maradok – Iremain Magyar költők hangja Erdélyből*. Szerkesztette: Harkó Gyöngyvér. Pro-Print, Csíkszereda, 1997. 207–231. *All Souls’ Day in Vienna*. Fordította: Peter Zollman. In: Sándor Kányádi: *There Is A Land – Selected Poems – Válogatta és fordította: Peter Zollman*. Corvina Books Ltd., Bp. 2000. 81–96.

A *Fától fáig* és a *Fekete-piros* montázsaihoz hasonlóan ez a vers is nézőpontváltó, motívumösszegző, szinoptikus természetű líraalakzatként írható le. A szintéziselvű struktúrában a lírai alany a nemzetiségi- és diaszpóra-létforma történelmi, illetve metafizikai tapasztalataival vet számot, a haláltánc látomásai-val, prófétikus vízióival feldúsítva, mindvégig egyetemes érvénnyel és kozmikus tágított horizonttal.

A vers pragmatikai kontextusa (a költő Bécsben az Ágoston-rendiek templomában hallgatja Mozart *Rekviemjét*) nemcsak inspirációként van jelen, hiszen erre hangszereltetik a Kányádi-opus; a szimfónia-forma tehát a zenemű szerkezetével mutat megfelelést. „A vers egyes szegmentumait a *Rekviem* egyes tételei hívják, s nemcsak hívják, de polifon párbeszédet, vitát is folytat a vers a zenével.”⁸⁶ Az asszociatív montázstechnika eljárásait követő alkotás csak első olvasásra tűnhet egymástól távoli képzetek laza hálózatának, valójában nagyon is szigorú szabályok és kötött forma szerint épül föl. A vers magva, szövegszervező erőközpontja („Oszlopnak vetett háttal / hallgattam az ágoston-rendiek / fehérre meszelt templomában / hallgattam a rekviemet”) az alapvers-helyzetet tágító és távlatosító asszociációs bázisként, illetve meditációs objektumként háromszor fordul elő, a kompozíció algoritmusát, architekturális rendjét is meghatározva. A versszimfónia nyitányában és zárlatában hangsúlyosan megjelenő sorok („Befonnak egyszer téged is / valami pompás koszorúba / idegen lesz majd és hideg / minden akár e bécsi utca”) a lírai alaphangulat betájolásában, a tér- és időkoordináták meghatározásában játszanak fontos szerepet.

Pécsi Györgyi példászerű tanulmányban tekinti át a zenei műforma és a verskompozíció szerkezeti-gondolati párhuzamait; a nyilvánvaló korrelációkat és a lényegi különbségeket. A legszembetűnőbb eltérés az, hogy Mozart a holtak lelki üdvéért, nyugalmaért mondott gyászmisét, Kányádi pedig az élőkért, akiknek élete ítélő híján maga az apokalipszis. („csak a bíró késett eddig / bűn bűn alól új bűnt vedlik / s nem tudhatjuk vajon meddig // tartatunk ítélet nélkül / s mint bűnhödtünk azt is végül / nem róják-e vissza vétkül”)

A múltat a jelennel, az élőket a holtakkal szimultaneista módszerrel egybe-montírozó s közöttük láthatatlanul működő titokzatos kapcsolatot sejtető eljárás a vers világképi természetének egyik legárulkodóbb vonása. A ’danse macabre’-val (haláltánc), még pontosabban: apokaliptikus haláltánc-vízióval indító költő a legkiválóbb középkori mesterekhez (Hieronymus Bosch, Dürer, Holbein) fogható képi erővel szuggerálja, hogy az ember halottai egyfajta közösséget jelentenek. Közösséget metafizikai, transzcendens, kultúrantropológiai és valóságos értelemben egyaránt. „Azért van haláltánc, mert a holtakkal való közösség nem evilági, valami helyett van, ezért nyomasztó”.⁸⁷

⁸⁶ Pécsi Györgyi: „minden más táj csak óceán” Jegyzetek Kányádi Sándor költészetéről. Forrás, 1988/10. 52.

⁸⁷ Egyed Péter: Mítosz és kísértetjárás között. Igaz Szó, 1979/3. 248.

A Kányádi-vers özönvízre emlékeztető látomásos képsoraiban kétségkívül a metafizikai tudás érintkezik az evilági tapasztalattal: „Mondják hogy ítéletidő tombolt / összeért a temető s a mennybolt / vízszintben állt ösvénnyel az árok / egymást se látták a gyászhuszárok (...) és a sírok is mint leláncolt bárkák / táncoló farukat föl-le-földobálták / volt minden egérlyuk gurgulázó korsó / s hogy elúszott volna akkor a koporsó”. Az itt megjelenő motívumok és képzetkörök (temető, mennybolt, gyász, sírok, koporsó, vízözön, bárka) a lírai alaphangulat megeremtésén túl a konnotációs struktúra megszervezésében is fontos szerepet játszanak, hiszen a lírai történetfolyamat egyik szólamát mindvégig uralják. Ami az idézett szövegrész képalkotó technikáját illeti, paradox módon a néphagyomány archaikusabb rétegeivel, illetve a legújabb poétikai eljárások közül a posztszürrealista szemléletmóddal hozható kapcsolatba.⁸⁸

A közel 400 soros alkotás időben, térben, tartamban és formában minden korábbi összegezésnél teljesebb. A hagyományos és modern versbeszéd szintéziseként megszülető versszimfónia a tudatos és organikus építkezés legfőbb poétikai eredményeit, a szerző korábbi pályaszakaszainak legfontosabb törekvéseit foglalja magában. A polifonikus, kontrapunktos szerkezetben a műfaji-hangnembeli összetettség (népdal, szabadvers, kötött vers, konkrétvers, epikus leírás, regős-ének, szaggatott drámaiság, látomás, személytelen tárgyiasság, vallomásosság) révén a kompozíció nem részeiben, hanem egészében jelent új és másfajta minőséget. A *Halottak napja Bécsben* nemcsak nyelvében és struktúrájában, de létérzékelésében, világképében is olyan összefoglaló verse Kányádi hetvenes évekbeli költészetének, amely szinoptikus természeténél és értékszerkezeti polivalenciájánál fogva egy poétikai korszakküszöb határán helyezkedik el.

A vers poétikai eszköztára, műfaji összetettsége, alaki-formai változatossága, nyelvi, hangnembeli sokszínűsége és rétegezettsége már-már breviáriumszerű gazdagságot mutat. A létről (és a versről) való tudás eme kanonizált darabja „olyan hatalmas kompozíció, amely egymagában is képes tükrözni a teljes költői világképet. (...) A nagy egészben szintézisbe kerül Kányádi költészetének minden nyelvi színe, rétege: a mondókák, népköltészet, népnyelv, tájszavak, idegen nyelvi elemek, a magas kultúra képei és fogalmi motívumai, az érzelmi vallomás és az érvelő intellektus kifejezőeszközei”.⁸⁹ A versbeli élményrétegek egynemű tragikumát, a halottak napi gyász komorságát oldandó a funkcionálisan sorjázó beszédformák retorizáltsága, az egyes szerkezeti egységek stilisztikai, frazeológiai megformáltsága rendkívüli változatosságot mutat. A *Rekviem* partitúráját „lekottázó” verskatedrálisban így kerülnek egymás mellé a kötetlen szabadvers, az aprólékos „konkrétvers”, az egyszerű dal, a panasz, a parafrázis, a fohász, a könyörgés, a katonai vezényszó- és bökvers-imitáció, az epikus leírás, az apoka-

⁸⁸ Ugyanez a jellegzetesség Nagy László és Csoóri Sándor költészetében is megfigyelhető

⁸⁹ Görömbei András: Kányádi Sándor. In: *Uő: Napjaink kisebbségi magyar irodalma*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993. 64–65.

liptikus látomás legkülönbözőbb tónusú, egymást kiegészítő alakzatai.⁹⁰ „A poema jelentésgazdag nyelvi-szerkezeti sajátosságai révén válik költőivé”.⁹¹

A külső és belső forma kapcsán hivatkozhatunk a sok évszázados esztétikai tapasztalatra, miszerint a vers mint szerkezet feltétlenül reprezentálja alkotójának személyiségét, költészetének jellegét. Ebben a vonatkozásban Kányádi Sándor a nyelvi-kulturális-történelmi sokféleségből táplálkozó összetettség költője. *A Halottak napja Bécsben* azért is kivételes teljesítmény, mert – miként a Rilke költészetéről értekező Tandori írja – „amit mond, csaknem teljesen arról is mondja, ahogy mondja. A versbe a vers építkezéséről szóló «kommentár» költői kiszólás nélkül, jeltelenül képes tehát beépülni”.⁹² Kányádi esetében ez a poliszémikus, kontrapunktos szerkesztést és a multikulturális, multinyelvi felkészültséget jelenti. Ez a versbe emelt helység- és folyónevekben éppúgy megmutatkozik, mint a tárgyi és szellemi kultúra élő és nem élő alakjaiban, hordozói-ban. A kompozícióban előforduló színhelyek ellentétbe és párhuzamba is állíthatók egymással: Bécs és Kolozsvár, Szabófalva és San Francisco, Nagyalambfalva és Kossuth törökországi bujdosása, az Ágoston-rendiek temploma és a fekete-fehér falusi templomok. Ráadásul mintha kölcsönösen etalonjai és referenciái (inverz függvényei) is lennének egymásnak. Hasonlóképpen Mozart és Bartók, a költő „földig alázott” édesapja és a bujdosó Kossuth. Ugyanígy a Maros és a Mississippi, a Küküllő és az Angara.

A versszimfónia stilizáltsága, nyelvezete is ugyanezt a sokféleségből táplálkozó összetettséget tükrözi: egy román és egy német nyelvű versrészlet (Alexandru: *Logosz* című költeménye, illetve egy erdélyi szász népköltészeti töredék) beépítése jelzi a három erdélyi kultúra együttélését és kölcsönhatását. A nyelvi sokszínűséget, a kulturális rétegezettséget erősítő francia és német vendégzsövegek kerülnek a textusba, továbbá Celánói Tamás „Dies irae”⁹³ kezdetű latin nyelvű éneke és annak fonetikai analógiával bővített profanizáló jellegű parafrázálása. „A hangsúlyos latinosság, s tágabban mindaz, amit a *Rekviem* és Mozart konnotatív jelent, a keresztényi, nyugati kultúrkörbe tartozás változatlan igénybejelentése”.⁹⁴ Kányádi műfordítói kvalitásait mutatja, hogy amikor román költőbarátja fentebb említett versét teljes terjedelemben beépíti, majd a két Alexandru-sort ülteti át magyarra, makulátlanul visszaadja a román nyelv muzsikáját és briliáns magyar rímet talál a megfelelő román szóra. („Tu esti

⁹⁰ Vö.: Márkus Béla: Bot és batyu. Kányádi Sándor: Szürkület. Alföld, 1979/5. 84.

⁹¹ Cs. Gyimesi Éva: S van-e vajon költészet még a versben? Korunk, 1979/7–8. 645.

⁹² Vö.: Tandori Dezső: Tárgy vagy ürügy. In: T.D.: Az erősebb lét közelében. Gondolat, Bp. 1981. 25.

⁹³ A „Dies irae” Ady Endre azonos című versét is felidézi.

⁹⁴ Pécsi György: „Akármikor jössz, itthon van az isten”. A szülőföld mítosza Kányádi Sándor költészetében a hetvenes években. Forrás, 1999/5. 24.

văpaie fără grai / de dincolo de matca mumii / te vagy a láng a szótalán / az áldott anyaméhen túli.”)

A *Halottak napja Bécsben* a hétköznapi tudat földhözragadságából kiemelődő, az idő- és térbeli korlátokat merészen ledöntő, katartikus hatású poéma. „Sikerül mitikus tér- és idődimenziókat sugallva önmagukban partikuláris szöveg-egységeknek is egyetemes jelentésösszefüggéseket kölcsönöznie”.⁹⁵ Kányádi költészetében a hatvanas évek közepétől megjelenő összetettebb időszemlélet teremti meg a különmemű, de szubsztanciálisan mégiscsak összetartozó emlékek, élmények egyidejű megragadásának lehetőségét. Az összetett látásmódot érvényesítő szimultaneizmus előtérbe kerülését műfordítói munkássága is magyarázhatja. Anatol Baconsky: *Hullák az űrben* (1968) című válogatott verskötetének fordítójaként a következőket írja: „Az idő pedig, amiben ez az arckép létrejön, a konkrét történelmi idő rétegeinek a filozófiai s a mitológiai – bergsoni, prousti – idővel való egyszerre érzékelése, egy-egy verspillanatnyi egyszerre láttatása. Közönségesebben szólva: egymásba stilizálása. A megélt, az átélt s a megsejtett idő gyakori szimultán jelenvalósága váltja ki azt a feszültségtöbbletet, amelytől az egyébként sem szelíd szöveg végképpen verssé sűrűsödik”.⁹⁶ Ezek a szavak a *Halottak napja Bécsben* időszemléletét, sőt a hetvenes évek költői termését is jól jellemzik. „Nem a metaforák, ikonok felé tolódik el, hanem a szerkesztés, a szerkezet által terhelődik a vers, a szöveg jelentéstöbblete. A nyelvi felszínen egyszerűsödik a versbeszéd, azonban a felszín alatti szó-szociologikus háttér (asszociáció, egyidejűség) olyan összetett jelentést mutat, amely a hagyományos megfogalmazással csak körülményes-kedve, körülírással, lényegesen nagyobb terjedelemben mondható el.”⁹⁷

Az architektonikai szempontból verskatedrálisnak tekinthető, hatalmas távlatokat átfogó liturgikus költemény tér- és időszerkezetét a bergsoni és prousti szemléletmód felől közelíthetjük meg. A vers imaginárius térszerkezetében a mennyei, földi és pokolbeli terelemek szimultaneista meg-jelenítése a dimenziális teljesség, a kozmikus hiánytalanság benyomását kelti. Az emberi történelem szintjén a genezis és az utolsó ítélet jelöli ki a vers mitikusan racionális és racionálisan mitikus időszemléletének kereteit. („bűn a vég és bűn a kezdet”, „ott égje el a tűz / vagy ott rohadjon ítéletnapig”, „Róla is majd emlékezzél / akiért a földre jöttél / jézus meg ne feledkezzél // adjad hogy jó véget érjen // de szándékos felől kérdezd meg / mielőtt harsonáid megfúvatnád”) A lírai rekviem egyik különös bravúrja, ahogyan a pokol-mélységek borzadályát a földi terek abszurdításba csapó tragikumával s a mennyei magasságok szabadulást hozó

⁹⁵ Cs. Gyimesi Éva: S van-e vajon költészet még a versben? *Korunk*, 1979/7–8. 645.

⁹⁶ Pécsi Györgyi idézi Kányádi Sándor *Arckép rekviemmel* című írását. (In: A. E. Baconsky: *Önarckép az időben*. Bp. 1979. 131–140.) Forrás, 1988/10. 53.

⁹⁷ Pécsi Györgyi: *Uo.* 54.

idilljével kapcsolja össze. Így lesz a vers a bartóki diszsonancia és az értékszerkezeti polivalencia egyik legemlékezetesebb 20. századi modellje.

Az erősen szintetikus értékszerkezetű alkotásban a szakrális és a profán, a fenséges és az alantas, az ünnepélyes és a köznapias, az emelkedett és a földhözragadt, a légiesen poetikus és a kiábrándítóan antipoetikus, a lélekemelő és a lélekölő, a kozmikus és a személyes minőségei kerülnek egymással párhuzamba és / vagy ellentétbe. A fenti minőségek úgy simulnak egybe, hogy eközben az eklektikusságnak még a gyanúja sem merülhet föl. Ezzel csak az vetekekedhet, ahogyan a töredékekből megkonstruálja a teljesség eszményi modelljét, a „haza a magasban” eszméltető apoteózisát. Miközben persze a provincia-létben immansens módon benne rejlő egyetemességet is érzékelteti, sőt a végsemmisséggel szembesített megmaradás-reményt is közvetíti.⁹⁸

Az elmúlás rettenete és a feltámadás reménye között hullámzó nagyívű kompozíció a világlomlás, a létrontás és a nemzetsorvadás tragikumát a kozmikus relációk, a transzcendens távlatok összefüggésében, ám a legújabb tudományos teóriáktól is motiváltan szemlélve képes ellenpontoszni és megőrizni a jövőbeli létezés esélyét. A végtelen terek egymáshoz súrlódó magánya, a létezés ember utáni csöndje intonálja a verszárlat reményen túli reményét: „így legalább / megvolna még a remény a tíz-húsz / milliárd évnyi jövődöbe vethető / hit a feltámadásra / vagy valami ahhoz hasonlóra”.

A *Halottak napja Bécsben* úgy lehet a mindenre gondolás, a mindent szintézisbe hozás univerzális foglalatja, hogy eközben – éppen a teljes odaadottság, a Rilket és Hölderlint idéző metafizikai éberség okán – a tökéletes kiüresedés, az egyetlen hidrogénatommá zsugorodó végsemmisség aleatorikus víziója is. A meghökkentően szarkasztikus csattanóval záruló poéma egyik fő tanulsága az lehet, hogy „a *Fától fáig* népinek nevezett költője egyre inkább reflexív alkatú lesz, megteszi az utat a pikareszk felől az ironikusig. Mindez azt jelenti, hogy a *Fától fáig* élmény-archéi nem sokat változtak, ám sokat változott a szemlélet: az utópiától világosan elkülönült a mítosz és a látszat. Az utópia ős-egységéből pedig egység-mozzanatként csak a moralitás érzékenység-formái maradnak meg”.⁹⁹

Ennek bizonyosságaként a költemény három szöveghelye érdemel külön figyelmet. Az első a sanda szándékokat, az ordas eszméket, a gyűlöletkeltést el-

⁹⁸ Az inter- és transztextualitás okán is tanulságos egy futó pillantást vetni a Kányádi-vers problematikáját továbbgondoló Forrás – nemzedékek műveire. Egyed Emesénél az ironikus futamokkal vegyített keserűség: „köszöni szépen erdély éppen múlik / küszködünk benne halálunkon túlig” (Históriás töredék), Gál Éva Emesénél a megviselt lélek elfülő reménye: „Ennyi halálból nincs feltámadás! (...) de életünket kioltja a kétely, / mert nemlétünket is fölérjük ésszel” (Erdélyi szonett), Kovács András Ferencnél a pusztulásképzeteket a szakralitás jegyében meghaladó értékörző szemlélet: „Romhalmaz alól majd emelj ki minket, / csönd törmelékéből végy ki, Zsoltár, / Veszett kövek kiáltása voltál!” (Psalmus Transsylvanicus) szólal meg.

⁹⁹ Egyed Péter: Mítosz és kísértetjárás között. Igaz Szó, 1979/3. 249.

utasító, a veszteség- és vereségtudat fölviillantásával a közös felelősségre apelláló szövegrész, amely az előítéletes gondolkodáson fölülemelkedve a vox humana jegyében artikulálja a türelem, a megbékélés és összefogás mindennél fontosabb morálját: „jó volna kezét rázni ismét / s a vállat átölelni testvér / mielőtt bután el nem esnék / mielőtt bután el nem esnél”. Nem előzmény nélküli hangütés ez a magyar lírában, hiszen Ady: *A Duna vallomása*, illetve József Attila: *A Dunánál* című verse tematizálja ezt az élményt.

A textus következő mozaikja is dialogikus kapcsolatban áll a magyar irodalmi hagyománnyal: „Aj miféle népek volnánk / szégyentől mért ég az orcánk / mivel vétettünk mi többet / mint akár a legkülönbek”. A belénk sulykolt s mármár zsigerivé váló viselkedésmintákat, identitászavaros, büntudatos reflexeket elutasítva nemzetföltő-nemzetostorozó indulattal kéri számon a konvenciókat, a rossz beidegződéseket meghaladó, autentikus magatartást: „vén zsidók ószövet-ségi / nyelvével kéne most élni / de hallgatunk senki se mer / feleselni az isten-nel”.¹⁰⁰

A versszimfónia harmadik, a lírai alany etikai öntanúsítása szempontjából legfontosabb szövegrésze egyértelmű érték-preferenciák jegyében kötődik a *Szóathoz*. A *Halottak napja Bécsben* eszmei-erkölcsi mélyrétege manifesztálódik az alábbi sorokban: „ő itt maradnom adj erőt / örökre itt legyen megáldott / hol sötétben enyésznek el / gyilkos hiábavalóságok”. Ez a konfesszionális könyörgés a szülőföld-szeretet és a szülőföld-mítosz megvallásán túl a „rendületlenül” imperatívuszában megfogalmazódó feltétlen hűség és helytállás parancsát, az „itt élned-halnod kell” mindenek fölött álló evidenciáját is kinyilvánítja. Kányádi eme identitásverse szellemi rokonságot mutat 20. századi líránk olyan kanonizált műveivel, melyek valami módon a Vörösmarty-versben hangsúlyosan megjelenő haza-hazátlanság, gyökeresség-gyökértelenség, otthon-lét-idegenség kérdéskörét gondolják tovább. Ezeket a reprezentatív darabokat (Ady: *A föl-földobott kő*, József Attila: *Hazám*, Radnóti: *Nem tudhatom...*, Márai Sándor: *Halotti beszéd*, Szilágyi Domokos: *Bartók Amerikában*, Domonkos István: *Kormányeltörésben*, Tözsér Árpád: *Adalékok a nyolcadik színhez*) összefoglaló néven „Szózat-variációk”-nak nevezzük. A felsorolt versekben a szülőföld és a haza (a maga tárgyi, szellemi kultúrájával együtt) „nemcsak morális választás-ként, hanem létismereti kérdésként is fölvetődik”.¹⁰¹

A nemzeti aspektusnak, ha úgy tetszik a nemzeti identitásnak a művészi teljességigény horizontjából való kiküszöbölhetetlenségére figyelmeztet W. B.

¹⁰⁰ Az idézett szövegrészekben Radnóti: *Nem tudhatom...* és Dsida Jenő: *Psalmus Hungaricus* című verseinek jellegzetes attitűdje jelentkezik: „Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, / s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép, / de élnek dolgozók itt, költők is büntelen, / és csecsszópók, akikben megnő az értelem” (Radnóti); « „ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar, / itt nincsen alku, nincsen semmi „de” » (Dsida).

¹⁰¹ Vö.: Pécsi Györgyi: *Szózat-variációk*. In: P. Gy.: *Olvasópróbák*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994. 7–19.

Yeats Nobel-díjas költő: „az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki,
s ez a kesztyű a nemzetünk”.¹⁰²

(Magyar Napló 2001. július–augusztus–szeptember)

¹⁰² Vö.: Bertha Zoltán: Pillantás a mai erdélyi magyar irodalomra. In: Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Szerkesztette Görömbei András. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 64.

„Boldog akinek térdén egy nemzet lovagolhat” A Kányádi-recepció főbb tanulságai

Kányádi Sándor azon kevés költőink egyike, akinek több alkalommal is megjelentek összegyűjtött versei (*Fától fáig, Fekete-piros versek, Vannak vidékek, Valaki jár a fák hegyén*). Ez igen jó lehetőséget kínál arra, hogy az életmű alakulástörténetében (a keresés-rátalálás-beteljesítés stációiban) bekövetkező poétikai módosulásokat, világgépi változásokat figyelemmel tudjuk kísérni. A Kányádi-recepció legautentikusabb képviselői (Bertha Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Görömbei András, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Márkus Béla, Murvai Olga, Pécsi Györgyi, Pomogáts Béla, Szokolczay Lajos) szerint a népitől a modernig vezető illyési út erdélyi reprezentánsát tisztelhetjük a Kolozsváron és/vagy Budapesten élő költőben. „Az elméletíró is izgalmasan mainak, korszerűnek látja Kányádi költészetét. Óriásinak az utat, melyet a költő bejárt - a hagyományostól a modernig, a daloktól a «szövegek»-ig”. Ráadásul a Kányádi-líra esélyei legalábbis reménykeltőek, hiszen legutóbbi kötete (*Valaki jár a fák hegyén*) közel negyvenezer (!) példányban kelt el, ami verseskönyv esetében elképesztően magas számot jelent. A Kányádi-kötet iránti fokozott érdeklődés azért nagyon fontos, mert az értelmezés előfeltétele az olvasás, és megfordítva: az olvasás természetes velejárója a valamilyen szintű értelmezés.

A Kányádi Sándor életművében konstituálódó líratípus a szerves építkezés és a szintézisteremtés lehetőségében bízó értelmezői közösségek számára alapvető fontosságúnak, némely vonatkozásban pedig modellértékűnek látszik. A vele érdemben és elmélyülten foglalkozó recepció úgy véli, hogy a Kányádi-féle lírai létértelmezés – az utóbbi évtized disszonáns hangjai ellenére is – megkerülhetetlen értéke a magyar irodalomnak.

A kolozsvári költő öt évtizedes irodalmi jelenlétét hagyomány és újítás, tradíció és modernség, kontinuitás és diszkontinuitás kettősségében lehet értelmezni. Kányádi művészetében a tradíció biztonságérzetét talán csak a megújulásra kész ambíció lendítőereje múlja fölül. A hagyományos költői népiességtől induló lírikus a klasszikus modernség és az utómodernség vívmányait elsajátítva vált a transzszilván tradíció poétikailag sokarcú, kánonképző költőjévé.

A kritika (és általában a befogadás) számára az egyik legnagyobb talány abban áll, hogy Kányádi a nyelvi, kulturális, történelmi sokféleségből táplálkozó összetettség költője, ám költészetének erkölcsi-eszmei mélyrétege hihetetlenül szilárd. Modellszerűsége is abból adódik, hogy a művészi megnyilatkozás a különböző nyelvhasználatok viszonylagosító diskurzusával dacolva képes artikulálni a lírai személyiség értékrendjét és létbeli pozícióját. Az életmű organikus jellegére vall, hogy a pályáivben megfigyelhető folyamatos változás, szüntelen tágulás és állandó gazdagodás közben a költői szemlélet magja és formai mély-

szerkezete lényegileg érintetlen marad. Kányádi Sándor egyfelől végig önmagát írja és alkotja autonóm hűséggel és fegyelemmel, másfelől viszont a metamorfózisra, a megújulásra való képesség költőjeként ragadja meg az olvasót. A poétikai-műfaji sokszínűségében is szuverén, az átváltozásaiban is integritását őrző költő.

A recepciótörténet tanúsága szerint a Kányádi-szövegtörzshez viszonylag nagy számban fordulnak elő egy-egy poétikai tapasztalat korszakküszöbén elhelyezkedő paradigmatiszta művek. A legsajátosabb művészi törekvéseket és meghatározó szemléleti jegyeket esszenciálisan magukban hordozó reprezentatív darabok a Kányádi-poézis líratörténeti jelentőségén túl azt is igazolják, hogy a művészetet közösségi rítusként és kulturális kötőerőként felfogó szerző az irodalom herderi paradigmájához kötődve alakítja ki poétikai elveit és építi föl líravilágát. A változatos effektusokat alkalmazó, nézőpont-váltó, motívumösszegző líraalakzatok vizsgálata olyan tanulással szolgál, hogy a világmépítésben és szemantikumképzésben kulcsfontosságú toposzok, konstans szemléleti elemek jelentésekben, allúziókban egyre inkább feldúsulnak, mígnem komplex metaforává, rendszerint lét- és/vagy sorsmetaforává válnak. A költői értéktudatot kifejező értékjelképek vonatkozásában különösen szembeeső Kányádi természet- és valóságközeli attitűdje.

Az életmű avatott ismerői szerint a népitől a modernig vezető illyési út erdélyi reprezentánsát tisztelhetjük Kányádiban, akinek 19. századi indíttatású lírája szinte észrevétlenül válik 20. századivá, a falusi élményvilág pedig európai horizontúvá. Az általam mérvadónak tekintett szerzők a népitől a modernig, a daloktól a „szövegek”-ig megtett utat végigkövetve a poétikai paradigma és az esztétikai magatartás bizonyos fokú átértékelődésére hívják föl a figyelmet.

Kányádi reflexív jellegű életművét a hatvanas évek derekától változó intenzitással kíséri a nyelvi-stilisztikai-poétikai kétely. A korszerűség és kommunikációképesség egyidejű realizálhatósága, a nyelvi jel és jelentés összefüggésének problémája őt is megérinti ugyan, de az újszerű feltételekhez való alkalmazkodás nem jelent nála törést vagy önfeladást; a jel és jelentés viszonya igazán sohasem válik kérdésessé. Az én-disszimiláció, illetve a deszemiotizáció programja például csak átmenetileg és periférikusan jelenik meg verseiben (*A költészet iratlan szolgálatai szabályzatából, El kellene*).

A lírai alany elhasonulása és tárgyakra való áttűnése kapcsán jegyezzük meg, hogy a költőtől a teljes kitérődés és a személytelen tárgyiasság egyformán idegen. A Kányádi-líra szignifikáns vonulata azt bizonyítja, hogy a lírai én akkor is kifejezésre juthat – még hozzá változatos nyelvi, grammatikai, ritmikai, képi eszközökkel –, ha meg sem jelenik. A versvilág nagyjából azt igazolja, hogy szimpla személytelenség és tárgyiasság helyett szerencsésebb felületi vagy stílusszintű személytelenségről és tárgyiasságról beszélni.

Ami pedig a poétikai paradigma változását illeti, az első három, árnyalatokban eltérő, de lényegileg hasonló írástechnikát működtető kötet után a *Kikapcsol*

lódás (1966) jelzi azt a törekvést, amely a korábban képviselt későromantikus poétika háttérbe szorításában, illetve egy modern, avantgárd kifejezéstechnikát is alkalmazó írásmód térhódításában ragadható meg. E kötet lírai személyisége lételményében, világérzékelésében a folytonosság helyett inkább a szakítás gesztusaival jellemezhető. Ugyanakkor – a *Függőleges lovak* darabjaival együtt – már a későbbi kötetek lírai karakterének domináns jegyeit is előrevetítik e cezúrjellegű kötet versei.

A lírai modernizálódás Kányádi költészetében nem jelent(het) teljes szakítást; a hagyományok éltető ereje az átalakulásban is megmarad. Kányádi mindig a már meghódított minőség többletével lép a transzformáció mind magasabb lépésfokaira. A *Kikapcsolódás* versvilágában voltaképpen nem történt egyéb, mint hogy a korábbi emblematikus művekben fölépülő metaforikus jelstruktúrák felől nézve a költő birtokba vette, megértette és meghaladta saját lírai hagyományát. A referenciaszövegek dinamikus elemei az új kommunikációs helyzet továbblépésre sarkalló tényezői lettek, miként a hajdani szimbólumok is inspiráló előzmények a világnyivá táguló lényegmegragadás útján. A jelentések megőrző és megújító mozgásában lezajló paradigmaváltás azért lehet részleges és viszonylagos, mert a hagyomány folytatás és felfüggesztés egyszerre.

Az újszerű költészetértelmezések iránti érdeklődés, az átalakuló olvasóibefogadói stratégiákban való érdekelttség is magyarázhatja azt, hogy a költő rendkívül tudatosan keresi a megfelelő nyelvi-formai megoldásokat, a közlés és kifejezés legalkalmasabb lehetőségeit. Miközben a tárgynyelvet metanyelvvé változtatja, aközben a Kányádi-versek szövegalánya a kommunikációképesség és korszerűség követelményét egyaránt teljesíti. Kányádi a szövegirodalom korában következetesen törekszik az élőnyelvi jelenlétre. Verseinek nyelvi-poétikai megformáltsága, beszédszerű természetessége és közvetlensége teszi, hogy már első találkozáskor kommunikálni képes az olvasóval. A „közérthető összetettség” költője úgy építi föl magánmitológiáját, hogy eközben etikum és esztétikum elválaszthatatlanságát, élet és költészet átjárhatóságát is megőrzi. Az esztétikai élmény ontogenezisének összetettségére, az esztétikai megértés komplexitására irányítja a figyelmet.

A pályáiv egyik lényegi ismérve, hogy a művészi integritásra és az eszményépítés folytonosságára figyelő lírai személyiség sohasem szakad el a szülőföld és a nyelvi közösség aktuális problémáitól; az egzisztenciális, magánjellegű dilemmákat rendre a sorssal, a közös létgondokkal való szembenézés szorítja háttérbe. A kollektív alanyú versek intencionáltsága szerint – amint azt a *Szürkület*, majd a *Sörény és koponya* organikus verstömbjei példázzák – a poétikai én eltéphetetlen szálakkal kötődik a helyhez, ami számára otthonként adatott, ám eközben nagyvilágban és nembeliségben gondolkozva mindig a legméltóbbat célozza meg: a lét határainak szüntelen tágítását, a belakható világ emberileg lehetséges teljességét. A transzszilván elkötelezettségű Kányádi-líra azáltal tarthat számat sokak érdeklődésére, hogy a provincia vallomása, illetve a szülőföld

mítosza rendkívül tág szellemi dimenziókban és igen hajlékony, modern versbeszédben jelenik meg. Nagyalambfalva problémája egy poétikailag sokarcúvá formált, európai horizontú, korszerű líravilágban kaphat hangot.

A minőségeszményt a magavállalás moráljával összekapcsoló versekben a szövegalany legteljesebb érintettsége és érdekeltsége nyilvánul meg. A költőelődökhöz írott portrékban, illetve a peregrinus ősoket megidéző alakrajzokban a tradícióhoz való kötődés mindig egy bizonyos értékrendhez és magatartáshoz való programszerű kapcsolódásként fogalmazódik meg. Az identitásképzés és integrációsérzés szempontjából is lényeges, hogy a föl-emlegetett példa rendre példázattá, a portré pedig önportrévá válik. Ebben az értelemben a portréversek és a lírai nekrológok művészetfilozófiai érvényű ars poetikák avagy konfesszionális jellegű monológok, hiszen bennük a szövegalany önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy- és célképzeteit mutatja föl.

A kialakultságában, poétikai, világgépi természetében többé-kevésbé lezártnak tekinthető Kányádi-líra számottevően már aligha módosul, de a kilencvenes évek összetett szemantikájú és finom nyelvi strukturáltságú darabjai is arra figyelmeztetnek bennünket, hogy kortárs költő esetében véglegességről beszélni fölöttébb veszélyes. A *Valaki jár a fák hegyén* gyűjteményes kötet újabb opusai reményt keltően dinamikus, új szintézist ígérő állapotában láttatják a költőt. A késő modern elvárásoknak is eleget tevő kötetcímadó mű – az 'őszikék' más verseihez hasonlóan – jelzi a Kányádi-líra izgalmas távlatait és újszerű lehetőségeit. A pécsi Jelenkor Kiadónál legutóbb megjelent kötet (*Felemás őszi versek, 2002*) is ezt támasztja alá.

(Napút, 2004/4.)

A nyolcvanéves Kányádi Sándor köszöntése

A magyar líra törzsfajlását egy nagyköltszet jegyében újragondoló Kányádi Sándor a kortárs irodalom egyik legnépszerűbb és legolvasottabb szerzője. A leginkább rá illő jellemzés szerint az egyedülállóan természet- és valóságközeli szemléletmód alapján teremti meg a nyelvi, történelmi és kulturális sokféleségből táplálkozó közérthető összetettséget líráját. Személyesség és egyetemesség, tradíció és modernség szintézisére ügyelve hozza létre korszakos jelentőségű életművét, amely éppen azért tarthat számot sokak érdeklődésére, mert a kommunikációképesség és a korszerűség követelményének egyaránt megfelel.

A pályáivet is jól jellemző, artisztikus szépségű verseivel (*Emlékezetem, Két nyárfá, Kérdések, Nyergesztető, Öreg iskola ünnepére, Pergamentekercsekre, A folyók közt, Kettős ballada, Krónikás ének – Illyés Gyulának odaát, Krónikás ének – Jékely Zoltánnak odaát, Előhang, Örmény sírkövek, Éjjél utáni nyelv, Valaki jár a fák hegyén, Útravaló ének, Kuplé a vörös villamosról, Felemás ősi ének*) itthon és külföldön is megannyi hívet szerzett a versnek, a magyar nyelvnek és kultúrának. Nem is beszélve azokról a különös műgonddal megformált változat- és motívumösszegző költeményekről (*Fától fáig, Fekete-piros, Halottak napja Bécsben, Sörény és koponya*), amelyek a Kányádi-líra poétikai és világképi természetét önmagukban is hűen tükrözik. Közülük az opus magnusként emlegetett, kultúrhistoriai jelentőségű versrekviem (*Halottak napja Bécsben*) francia, német, holland, román, észt, finn, svéd nyelvű kiadásban, valamint négy angol nyelvű fordításban is olvasható.

Kányádi Sándor költői, műfordítói mese- és drámaírói munkássága a művészi, emberi kvalitás, az írástudói hitelesség és helytállás tiszteletreméltóan szép megnyilvánulása. A megtartó hagyományra és példaadó ősökre figyelő önazonosság legfőbb záloga a székely származás tudata, a Küküllő menti Nagyalambfalva s benne a szülői ház emberségből tarisznyáló mikrovilága. A szülőföldnek és anyanyelvnek való elkötelezettség a „minden más táj csak óceán/ ez itt a föld/ a föld nekem” (*Mikor szülőföldje határát megpillantja*) vallomásában, illetve az „egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv” (*Apáczai*) hitvallásában szólal meg maradandó érvénnyel. A „szabófalvától san franciscoig” szemlélődő, a szűkebb és tágabb közösség gondjaiban osztozó költő csillámló játékosággal alkotja meg a herderi felfogás mindenki számára világos, üdvözítő hermeneutikáját: „aki megért/ s megértet/ egy népet/ megéltet” (*Játszva magyarul*). S minthogy ez a sóhajnyi ars poetica fejezi ki legpontosabban a költői lét értelmét, a nagy zeneszerző előtt tisztelgő vers (*Kodály*) hang-súlyos üzenete („Boldog akinek térdén/ egy nemzet lovagolhat”) az immáron nyolcvan éves Mesterre, Kányádi Sándorra is érvényes.

A párhuzam teljesen helytálló, hiszen a hetvenöt éves költőt köszöntő Nagy Gáspár-vers (*Mi volna évei mögött?*) nyomán „Isten hű írástudója”-ként számon tartott, „fényből s gondból egyberostált ember-vándor” varázslatos személyében utolsó garabonciáskodó népköltőnk, utazó verscipelőnk jelenik meg. Általa pedig egy olyan esztétikai magatartás, amely egyre inkább unikumszámba megy. Egy olyan költői univerzum, amely elgondolhatatlanul sokat segíthet abban, hogy a mulandó helyett a múlhatatlant, a romlandó helyett a romolhatatlant, a töredékesség helyett a teljességét emelhessük be az irodalmi köztudatba és a nemzeti emlékezetbe.

Kányádi Sándor elhívottságból és elhivatottságból táplálkozó, hittel és felelősséggel vállalt szolgálatának legfőbb jutalma az lehet, hogy a tisztességgel végzett munka oltalmazó derűjével tekinthet vissza pályájára. Ezt a belső bizonyosságból születő derűt, napfényt és nyugalmat kívánom az ünnepezt költőnek, és Isten gazdag áldását kérem életére!

A korábban egyebek mellett Kossuth-, Herder-, Magyar Örökség-díjjal és a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjével kitüntetett Kányádi Sándor mostani kitüntetéséhez (a Partiumi Író tábor 2009. évi díja) szívből gratulálok!

(Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2009. április 20-án)

(Agria, 2009. nyár)

„fényből s gondból egyberostált ember-vándor” Nagy Gáspár Kányádi-élménye

Már-már közhelynek számít, hogy az áldott emlékü Nagy Gáspár nemcsak a költői létformában, de emberségben és magyarságban is kimagaslott, még pontosabban: kiragyogott a kortársak közül. A nemrég elhunyt költő jóbarát a tapintatos figyelem, az őszinte érdeklődés, az önzetlen segítőkészség és a keresztényi szeretet élethosszig tartó, folyamatos gyakorlásával mutatott példát mindannyiunk számára. Családi indíttatásán és iskoláztatásán túl ebben választott mesterei (Kormos István, Nagy László, Pilinszky János és Jékely Zoltán) is útmutatásul szolgálhattak neki. Akárcsak a Szabófalvától San Franciscóig szemlélődő idősebb pályatárs, Kányádi Sándor, akitől a tág horizontú gondolkodás mellett az írástudói bátorság, a hűség és helyállás morálját tanulhatta el Nagy Gáspár. Példának okáért az *Időmadárijesztő* című vers üzenetét („amikor már-már vérembe rögzösdnek a ki nem mond-/ ható szavak, megpróbálom nagy költőnek érezni magam”), hiszen – mintegy Wittgenstein szállóigéjével is dacolva – „amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell”.

A két költő közötti poétikai hasonlóságokat, az élmény- és érzékenységformák érintkezését méltóképpen egy másik tanulmány tárhatná föl. Jelen dolgozat „csak” arra vállalkozhat, hogy három alkalmi írás segítségével közelítsen a címben megjelölt tárgyhoz. Nagy Gáspár Kányádi-élményét a székelyföldi Nagyalambfalváról elszármazott Mester ötvenedik, hatvanadik és hetvenötödik születésnapjára készült köszöntő-tisztelgő írásokkal próbálom bemutatni. Az egymást erősítő és egy irányba mutató szövegek nem hagynak kétséget afelől, hogy „utolsó garabonciáskodó népköltőnk” és „utazó verscipelőnk” varázsos személyében a kortárs magyar költészet megkerülhetetlen, korszakos jelentőségű alakját tisztelhetjük.

A műfajilag és partitúra tekintetében is változatos születésnapi köszöntések közül az első (*Távirat Kányádi Sándornak Kolozsvárra, a Horea 48-ba*) a Tiszatáj 1979. májusi számában jelent meg. Íme, a teljes szöveg: „...amikor a költészet a többféle megnemközelítés/ látványos eszközeivel kussol a lényegről akkor te/ európa lélegzetében és földünk felsíró sóhajaiban/ figyeled az egyetlen galambtollat hol remeg legjobban/ hova nem száll le milyen víz hajtja szamos/ zuhintóján miféle szél fújja bécsi utcák csöndjén/ és san franciscóban propeller örvényben külön/ már madártól külön a hazától ideg-s/ galambdúcba hogy visszatalál-e...” A Kányádinál is gyakori központosítás nélküli prózavers az ünneppellett fölismert érték- és sorsközösség jegyében mondja ki a köldöknéző magartartás érvénytelenségét, miközben a közösségi elkötelezettségű, herderi felfogás mellett tesz hitet. Az otthontalansággal és idegenséggel dacoló vágy- és célképzetek lényegi azonossága a „táviratvers” egész metaforikájában, vivőerőként

funkcionáló értékjelképeiben („egyetlen galambtoll”, „szamos zuhintója”, „bécsi utcák csöndje”, „san francisco”, „propeller örvény”, „madár”, „haza”, „ideg- s galambdúc”) is egyértelműen megjelenik. Mintegy képileg s gondolatilag asszociálva a Kányádi-líra megannyi emlékezetes szépségű darabját (*Halottak napja Bécsben, Fekete-piros, Fától fáig*) illetve a *Játszva magyarul* üdvözítő hermeneutikáját: „aki megért/ s megértet/ egy népet/ megéltet”. Ráadásul a Nagy Gáspár-féle „gyorsfényképen” a couleur locale mellett a világnyivá táguló optika szemlélettágító- és távlatosító törekvése olyasféle hangsúlyokkal jeleink meg, ami mély és lényegi rokonságot mutat a kolozsvári költő 1967-es bécsi előadásában a romániai magyar költészetéről mondott, de önportrénak is kitűnő jellemzésével: „Tekintete: tiszta, inkább szelídnek, békésnek mondható. De hegyi tóra emlékeztető szeme sarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncai jelzik: szemmel tartja a világot, a pásztortüzek füstjét s az atombombáét egyaránt”.

A második alkalmi írás (*Levél Kányádi Sándornak*) a költő hatvanadik születésnapjához kapcsolódik, és miután május 10-én Havas Judit Kányádi-estjének bevezetőjeként szolgált – a Forrás 1989. októberi számában jelent meg. A *Vannak vidékek* versciklus alig kódolt üzenetéhez híven „el nem küldött, táviratként föl nem adott” levélforma-töredék az életút és életmű jellegadó mozzanatait/mozaikjait egybeszöve fejezi ki a szerző ünnepelet iránt érzett szeretetteljes nagyrabecsülését. A *Fától fáigtól a Sörény és koponyáig* emelkedő pályáiv olyan nagy formátumú költőre vall, akiről Nagy Gáspár a példaembereknek kijáró tisztelettel beszél: „Immár két évtizede tudom, hogy a hírvivők, krónikások és konok őrzők: tehát a költők legelső sorában vagy, az egykézen számolhatók közül – ez mára fényesen szomorú evidencia. (...) Szerte a világban, ahol csak magyarok élnek, ismerik verseidet, s ma különös erővel és szeretettel gondolnak rád”. A Kányáditól származó emblematikus szöveghelyek („vannak vidékek, ahol...”, „égő szakértábor”, „azért harang a harang”, „a vers az, amit mondani kell”) az informális helyzet és az esztétikai érték szoros összefüggésén túl arra is figyelmeztetik az olvasót, hogy tisztán irodalmi motiváció és tisztán esztétikai megértés a posztmodern korban sem létezik. A levél végén változatlan formában megismételt, tíz évvel korábbi születésnap távirat kurzivált szövege is ezt a meggyőződést erősíti bennünk. (Zárójelben és emlékeztetőül: „... amikor a költészet a többféle megemlékezés/ látványos eszközeivel kussol a lényegről akkor te...” stb.)

A szeretetben és sorsvállalásban azonosuló köszöntő versek sorában művészi értékei okán egészen különleges helyet foglal el a költő hetvenötödik születésnapjára írott *Mi volna évei mögött?* című remeklés, amely a Tiszatáj 2004. májusi számában jelent meg. A leg-titkosabb ultrahangokra is fogékony mű a Kányádi-lírára emlékeztető természet- és valóságközeli metaforikájával, áttetsző formarendjével, csillámló játékosságával, nyelvi szépségével és emberi mélységével ragadja meg az olvasót. A személyes léttörténet pragmatikai vonatkozásait a költői világ imaginárius elemivel ötvöző, intarzaszerűen leltározó

alakrajz oly módon láttatja Kányádi Sándor művészi-emberi portréját, hogy eközben a lírai én az idősebb pályatárssal fölismert lényegi azonosságokat, a nyelvszemlélet, a költészetfelfogás, a magyarságélmény, a hagyomány- és érték-tudat terén megmutakozó attitűdbeli egyezéseket is érzékeltetni vagy legalábbis sejtetni tudja. Az már a kifinomult érzelmi intelligencia tanulhatatlan eleganciáját, a nyelvi- szemantikai megformálás bravúrját dicséri, hogy mindezt rejtjelesen, indirekt módon teszi. (A mostani dolgozat keretei között kifejtteni nem, legfőljebb csak jelezni tudom, hogy a Kányádi-verseket idéző ritmikai szegmentáltság, előbeszédyszerűség, nyelvi minimalizáltság, beszéd- és dallamtagolás külön tanulmány tárgya lehetne.)

A Kányádi-misztériumot kutató vers a szignifikáns élettények és személyiségjegyek („nagy utak”, „világvégi találkozók”, „árny-mosolyok”, „gyors szőkellő szavak”), illetve az értéktudatot kifejező értékjelképek („csikó-csengő”, „golya-kelep”, „fecske-csivít”, „Szamos Nyárád és Küküllő”, „ama metró-pad”, „fák hegye”) fölemlítésével úgy jut el az érvényes és élményszerű Kányádi-portréhoz, hogy eközben általánosabb létfilozófiai tanulságokkal is szolgál. A *Mi volna évei mögött?* a fizikai és metafizikai világ határmezsgyéjén egyensúlyozó költeményként avat be a látható mögött fölsejlő titkokba, a szenzualitáson túli igazabb és mélyebb valóságba. „Szamos Nyárád és Küküllő/ megmorajló/ hangja/ mögött/ sőt még ama/ metró-pad fölötti falra/ papírosra/ féltenyérre és körömrre/ vagy a fekete korongra/ rótt versek/ mögött/ is van egy másik költő/ fényből s gondból/ egyberostált/ ember-vándor/ el nem romló/ el nem vásó/ mert szívéből tud ő szokat/ Isten hű írástudója/ de bölcsen tud hallgatni is / így prófétál némán s túlhan/ már fák hegyén és koronáján”. Nagy Gáspár vallomásként és önportréként is olvasható verstüneményében, főként pedig annak utolsó soraiban – miközben tehetség és jellem életre szólóan fontos összefüggését érinti – mintegy a vékonyka földi jelenlétre figyelmező mementóként tudatosítja a vendéglét transzcendencia általi meghatározottságát, valamint az evilági történések metafizikai távlatból fölsejlő mélyebb és pontosabb értelmét.

Nagy Gáspár számára a magyar irodalom egysége és összetartozása már akkor is nyilvánvaló volt, amikor a határon túli magyar irodalom alkotásai szinte még teljesen ismeretlenek, illetve hozzáférhetetlenek voltak a hazai olvasóközönség körében. Versei háttérvilágát fölillantó esszéi (*Szavak a rengetegből*, Tiszatáj Könyvek, 2004), valamint vallomásokat, emlékezéseket, interjúkat tartalmazó kötete (*Közelebb az életemhez*, Tiszatáj Könyvek, 2005), továbbá Görömbei András Nagy Gáspárról írott monográfiája (Kalligram Kiadó, 2004) egyaránt bizonyítja, hogy költőnk a sokágú síp szólamait a határokkal dacoló nyelvi-szellemi haza spirituális szimfónia-élményeként érzékeltette és érzékeltette évtizedeken át. Lett légyen szó Tamási Áronról, Sütő Andrásról, Jékely Zoltánról, Határ Győzőről, Gál Sándorról, Farkas Árpádról, Ferenczes Istvánról, Vári FABIÁN Lászlórol, Kannás Alajosról, Baránszky Lászlórol, Horváth Elemérről, vagy éppenséggel az „Isten hű írástudója”-ként aposztrofált Kányádi Sándorról,

az esszéíró és vallomástevő Nagy Gáspár gondolatai majd' mindig az egyetlen és pótolhatatlan anyanyelv körül forognak, mondván, hogy „nem féltetni kell anyanyelvünket, hanem sokkal jobban szeretni (...) Mert csak a szeretet védelmezheti meg és teremtheti újjá az isteni rendelés szerint ajándékkal kapott anyanyelvet”.

A nyelvre való ráutaltság és a nyelvnek való elkötelezettség képezi Nagy Gáspár és Kányádi Sándor közös ethoszának legdominánsabb elemét, hiszen Kányádi *Apáczai* című portréversét idézve: „egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv”. Az a megtartó és létüknek értelmet adó nyelv, amely mindent tud, és amely mindig hatalmasabb használóinál. De ha a költészet bármi oknál fogva hallgat a lényegről, akkor a mégoly omnipotens nyelv is vajmi keveset ér.

(Új Hegyvidék, 2007. tavasz–nyár)

Végtelennel játszó véges (Adalékok Szilágyi Domokos portréjához)

Mérvadó körökben már a 70-es évek végén nyilvánvaló volt, de Cs. Gyimesi Éva 1990-ben megjelent kiváló monográfiája (*Álom és értelem*) óta már végképp nem lehet kétségünk afelől, hogy Szilágyi Domokos századunk egyik legnagyobb formátumú, sok tekintetben csak József Attila-i és Weöres Sándor-i mércével mérhető költője. Költőt írok, de bízást írhatnék költőfenomént is, hiszen Szilágyi Domokos torzó mivoltában is teljes értékű életműbe az egyetemes magyar irodalom egyik legmaradandóbb teljesítményeként, s a 20. századi létérzékelés egyik legteljesebb foglalataként tarthat számot sokak érdeklődésére.

A fausti módon nyughatatlan, szüntelen lázban égő erdélyi magyar lírikus most már mindörökre az a tüneményes, messze fényekig ellátó költője irodalmunknak, aki 38 éves korára végképp kinötte a világot. A belső dráma folyamatoszerű, intenzív jelenléte, s ennek intellektuális hozadéka leginkább a *Bartók Amerikában* című poémában érzékelhető. Ebben életre szóló hitvallásként fogalmazódik meg az a felismerés, ami akár az egész életmű mottója lehetne: „Csak az igaz, ami végtelen. Minden véges: megalkuvás.” Utóbb már tisztán látjuk, hogy számára a versben csak a mindenség volt szűk, a valóságban viszont minden. Szilágyinak nem a végtelen, hanem a véges volt felfoghatatlan; ezért próbált állandóan és nagyon tudatosan kibeszélni a KÉP-ből, ezért hajszolta a teljességet, ezért célozta meg újra és újra a sokdimenziós szellemi szabadságot. Éppen ezért válhatott egész életműve aleatorikus módon lebegővé, s ezért létezik valami módon meghatározhatatlanul az anyag és eszme közt félúton. Nagyon indokoltnak látszik, hogy föltegyük a kérdést: ez az alapvetően reneszánsz kedélyű, játékos derűre orientált ember mitől szenvedett, miért volt otthontalan, vajon miért nem talált nyugalmat és vigaszt; végső soron mi volt a vágya, mi volt az álma, mi volt a fixa ideája? A kérdésre a *Ballada éjjel* című verse kínálja a választ, s ezt akár költői végrendeletként is olvashatjuk: „Álmodd már álmod, ne csak aludd, / csecsemő bolygó! – Merre sodor / az idő? eljutok oda, ahol / az anyag létformája a mosoly?”

Szilágyi Domokos 1976. október 27-én, 38 évesen hagyott itt bennünket. Még a pályáját jól ismerők számára is talány, hogy miféle kényszerek és hiányérzetek bírhatták rá, hogy önként válassza a halált. Fájdalom, de ott fenn a Kánya-főn (Kolozsvár fölött) már semmi sem történt véletlenül. Az öngyilkosság napján írott búcsúlevelében ez áll: „Én ma lelépek e világi életből. Ne kérdezd az okát – én sem tudom. Mamát, tudom, leverni a dolog, de nincs más választásom.” Ez egyébként – ha nem is direkt módon, de legalábbis a létfilozófia szintjén – tökéletesen rímeli a Bartók-vers üzenetével: „Halál elől meghalásba menekül, aki él.” Lászlóffy Aladárnak a temetésen elhangzott szavai szerint Szilágyi Domokos „nagyon nagy költő volt és lesz, mindnyájunk között a legnagyobb,

mert még életében meg tudott halni”. Maga a költő is biztosan tudta, hogy nincs vesztegetni való ideje, mert a halál árnyékában dolgozik. A *Kis, szerelmes himnuszok* ilyen szempontból összegezésként és előrevetítésként egyformán olvasható: „Üres lettem: megteltem fájdalommal, / vadul birkóznom kell a nyugalommal; / kit vállalok? – Már nem tudom: – ki vállal? / Kiért szálljak pörbe a halállal? / Ki száll érettem pörbe a halállal?”

A fentiek alapján már egyáltalán nem csodálkozunk azon, hogy Szilágyi Domokos pályáján mindvégig meghatározóak a világ illúziótlan, szkeptikus szemléletének megfelelő művészi minőségek: az abszurd, a groteszk, az irónia és a tragikum. A nyugtalanságok egyensúlya, avagy a „láz” költészete sajátosan kevert értékszerkezetet eredményez, hiszen a felsoroltak mellett még komolyan számolnunk kell a humorba, öniróniába-önleplezésbe rejtett depoetizáló-deheroizáló törekvésekkel, illetve a távolságtartó-súlytalanító játékoság megannyi formájával. Mindez együttesen meglehetősen disszonáns, nyugtalanító, sőt drámai jelleget kölcsönöz költészetének, olyannyira, hogy teljesen természetes a bartóki líramodellel történő tipizálása. (Lásd pl. *Kis, szerelmes himnuszok, Magasan, Óda, Emeletek avagy a láz enciklopédiája, Haláltánc-szvit, A próféta, Kényszerleszállás, Test a testtel, Ami kell, Sajtóértekezlet, Öregek könyve, Bartók Amerikában* stb.) A Szilágyi-féle kettősségekre épülő értéktudat és magatartás egyebek mellett azért is modellértékű, mert – a modern és posztmodern határán állva – hitelesen és érvényesen közvetíti az egyetemes emberi távlatoknak és célképzeteknek azt a hiányát, amit az előbbi már nem, az utóbbi még nem tud betölteni. Bizonyosnak látszik az is, hogy Szilágyi Domokos – tragikus iróniára és egyetemes lírai részvétellel fölépített költészete – poétikai és világképi vonatkozásában olyan radikális változásokat hozott, ami az egységes alanyú, hagyományos lírához szokott olvasót egy jóval összetettebb, szenzibilisebb befogadói magatartásra készíti. (Itt kellene szólni a pályáján változó intenzitással mindvégig jelenlévő stilisztikai-poétikai kételyről, ami a nyelvre mint uralhatatlan jelrendszerre való ráutaltság korszakos paradoxonából fakad. Ez a jelenség az ő esetében is elég egyértelműen mutatja a legtágabban értelmezett irodalmi kommunikáció problematikus jellegét.)

Feltétlenül beszélünk kell még arról, hogy a különféle imitációkban, szerep- és stílusutánezatokban való tobzódás, a műfajokban-hangnemekben való bőség Csokonai és – Weöres mellett leginkább Szilágyi Domokosnál érhető tetten. Ő valóban olyan, mint a színejátszó selyem: hirtelen és észrevétlenül váltja árnyalatait. (Sokszor lehet olyasféle benyomásunk, mintha Szilágyi lenne Csokonai 20. századi reinkarnációja.) A szüntelen áttünésekben, átváltozásokban létező próteuszi magatartáson túl a fenti költők mindegyikére jellemző az erős metafizikai beállítódás. Eltérő filozófia és különböző indíttatás alapján, más-más hangsúlyokkal ugyan, de végső soron mindhárman a létköltészethez állnak közel. Nem kevésbé fontos hasonlóság a játék és a játékoság, ami Szilágyi Domokosnál az alkati adottságon túl legalább annyira létbeli kényszerűség is. Éppen

ezért viszonylag ritka az önfeledt gyermeki játékosság. Sokkal inkább a Kosztolányira emlékeztető szomorúság játékossága, illetve a játékosság szomorúsága fejezi ki a magatartás lényegét. Az olvasóhoz szóló figyelmeztetés is erről árulkodik: „Én játszom ugyan, de ti vegyetek komolyan.” Mert ahogy Mozart című versében írja: „a játék titokban holt-súlyossá komolyodik”.

A nemzedéktárs Lászlóffy Aladárral szólva egy rövid élet leghosszabb nekrológja: a mű, a gyöngy, melyet kagylótürelemmel kihordott. A feladatunk nem több és nem kevesebb, mint hogy felnőjünk hozzák, és méltóvá váljunk az általa kínált gyöngyök birtoklására.

(Látó, 1997/4)

„Ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra” Találkozások Sütő Andrással

Nyelvi identitásunkat és esztétikai érzékenységünket nagy mértékben olvasmány-élményeink és kedves szerzőink határozzák meg. Nem újszerű ez a fölismerés, olykor mégis döbbenetes és megvilágosító erejű lehet, ha valamiféle aktualitás számvetésre készíti az embert. Ilyen szomorú aktualitás volt a magyar nyelvközösség számára 2006. október 7-e, Sütő András temetésének napja. Jómagam nem lehettem ott Marosvásárhelyen a végtisztességetevők között, mert aznap Nagy Gáspár költészetének '56-os vonulatáról tartottam előadást Szent László és Ady Endre városában. Nagyváradra menet végiggondolhattam, hogy olvasó-ként, irodalmárként és magyar emberként mi mindent köszönhetek Sütő Andrásnak, akinek műveiben – Bertha Zoltán pontos meglátása szerint – „a moralista nemzetföltő és értékmentő szenvedélye társult” Azt, hogy a szülőföld és az anyanyelv megtartó hagyománya nélkül a világban való helytállás teljességgel lehetetlen, tápláló gyökerek és éltető források hiányában az ember otthonkereső törekvése tökéletesen reménytelen, Kányádi Sándor mellett leginkább Sütő Andrástól tanultam meg. Mert ahogy W. B. Yeats ír származású Nobel-díjas költő mondja: „Az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki, és ez a kesztyű a nemzetünk”. Ennek kapcsán bizonyos vagyok abban, hogy Sütő András életművének legfontosabb üzenetei a jelenbeli kihívások elviseléséhez és a további küzdelem vállalásához is szükséges világos elmét, tiszta szívet és erős lelket teremthetnek bennünk.

A Sütő András írásaival való találkozás számomra mindig az emberség és magyarság példaszerű egységének szakrálisan megélhető rituális alkalma, a felelős és tág horizontú gondolkodás magasiskolája, az omnipotens nyelv szüntelen újrafelfedezésének és megszentelésének ünnepe. A tanulhatatlan talentumokkal, páratlan nyelvteremtő képességgel, kivételes alkotó- és alakító energiával megáldott Sütő András művei olyasféle, az ősi léttörvényeket leképező partitúra szerint születtek, hogy befogadás közben – mintha csak Mozartot hallgatnánk – valóban zenél bennünk a létezés öröme. Részint a legkülönbébb élmény- és érzékenységformák (szakrális és profán, mítosz és történelem, személyes és egyetemes, természetes báj és tönkretett idill, parciális és univerzális) érintkezése, részint a hangnemek és műfajok színejátszó selyemként való villódzása teszi, hogy igen gyakran „a létezés izgalmaival ható nyelvi intenzitás” kísérti meg az olvasót. Amiként egykoron Arany Jánostól lehetett tanulni a magyar nyelv csodáját, úgy fordulhatunk mi, mai szerencsés olvasók Sütő Andrásához, hogy az édesanyánktól kapott szavakat az ő transzszilván szellemiséggel, ábeli kacagással és szomorúsággal átítatott nyelvi univerzumában tanuljuk és teremtsük újra. Az életmű avatott ismerőinek véleménye is ezt támasztja alá: „Sütő Andrásról

többször leírták, hogy Tamási után ő beszél legszebben magyarul Erdélyben. (...) Szinte pazarló bőséggel ír. Tamási színeit, mosolygós, játékos nyelvét az illyési, Németh László-i gondolati erővel, asszociációs gazdagsággal társítja. (...) Nyelve szorosan összefügg írói szemléletének tágasságával”(Görömbei András); „Tény, hogy vannak, akik érzékenyen rezonálnak a Sütő András prózájának, drámáinak, esszéinek stb. mondataiban rejlő különös nyelvi- stiláris erőre, arra a szuggesztív, varázslatos mondataalakító művészségre, artiztikumra, amely a szavak ritmusát, dallamát, menetét úgy hajlítja és formálja, hogy abba a bölcséleti sejtelemtől a lírai vallomásosságon át a fogalmi árnyalásig annyi minden belesűrűsödik” (Bertha Zoltán); „Sütő András Illyéshez méltó rangon, magát a magyar nyelvet tette alkalmassá arra, hogy a földtől az égig érő tilalmak ellenére fájdalmainkat, haragunkat, apokaliptikus sérelmeinket elmondhassuk” (Csoóri Sándor); „Nyelve nem egyszerűen a képes szólásokkal tömör, megtanulható népnyelv, hanem elsősorban észjárás, gondolkodásmód, mely erőltetés nélkül lobbantja fel – az íráson keresztül – a protestáló és bizonygató életakarát virágait” (Veress Dániel). A hivatkozott szerzők reflexiói is azt mondatják velünk, hogy Erdélyt és az erdélyiséget Tamási Áron és Kós Károly halála óta Sütő András távozásával érte a legnagyobb veszteség. Abban az értelemben is, hogy – a példaadó elődök nyomán – a transzszilvanizmus erkölcsöt és magatartást meghatározó eszménye emberileg és művészileg legteljesebb érvénnyel és hitelességgel az ő életében és munkásságában öltött testet.

Bár személyesen nem hallhattam, de úgy képezem, hogy a kicsi református templomokban barátainak előadott orgonajátéka és zsoltáreneklése is olyan komoran fenséges, poétikusan emelkedett és líraian bensőséges lehetett, mint megannyi művének alap-tónusa. Habár Sütő András verset csak alkalmi jelleggel írt, líraisággal gazdagon érezett, erősen metaforikus, értékjelképekben, sors- és lét-szimbólumokban bővelkedő, alapvetően költői látásmódra valló életműve legalábbis azt a feltételezést erősíti bennünk, hogy nemzedéktársaihoz hasonlóan akár költőként is megállta volna a helyét. Jó okkal gondolom ezt, hiszen nyelve minden esetben és minden műfajban otthonosan lakja a formát. Sütő András nyelve a források titokzatos bőségét idézően gazdag, már-már pazarló, az irodalmi régiséggel ölelkezően érces, veretes, tiszta zengésű és patinás, ugyanakkor az erdélyiségből, a szülőföld hajszálgököreiből táplálkozóan romlatlanul jóízű, hamvas, zamatos és magvas. Ebben az archaikustól modernig ívelő, titkos ultrahangokra is fogékony, a spirituális mélységet és magasságot egyesítő, természetes szépségű nyelvben az éberség álma az álmok éberségével vegyül. Végül soron a valóságba szőtt költészet és a költészeté emelt valóság adja a sütői szemlélet nyelvi- poétikai lényegét. Amit a „klasszikus elbeszélők” közé sorolt nagyapjáról, Sütő Mihályról megvallott, azt utóbb őrá is találónak gondoljuk: „Történetei kidolgozott írásművek voltak; irodalmi betegségek nyoma nem látszott rajtuk, mivel nem a költői kiagyaltáshoz ragasztott valóságelemeket, hanem a valóságot emelte költői magasságokba”.

Sütő András írásművészetében a ki nem mondás, az elhallgatás révén a csönd esztétikája is fontos szerepet játszik. A leírt sorok, az artikulált szöveghelyek mellett és a sűrítő, sejtető, kihagyásos technikákon túl – a jelentésképzés szempontjából is – nagyon sokra tartom sorközeit, kitöltetlen helyeit, balladás hallgatásait, titokzatos, sokértelmű csöndjeit, nagyon is beszédes elnémulásait. Akárcsak sorsfaggató, jövőt fürkésző tünődéseit, nyelvnek és közösségnek elkötelezett töprengéseit, protestáló szenvedélytől fűtött, jobbitó szándékú perlekedéseit, félelmeket, fájdalmakat, szorongásokat és szomorúságokat kibeszélő vallomásaikat, gondúzó-fényhozó vezekléseit, gyötrelmes-gyönyörű, sokszor lehetetlennek feszülő magánbeszédeit. Hasonlóképpen szeretem és hallgatóim körében is gyakran idézem Sütő András drámai küzdelemben kiérlelt és kikezdetlen igazságait. Íme, néhány erkölcs-tani és létfilozófiai szempontból is figyelemre méltó felismerés: „Az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották” (*Egy lócsiszár virágvasár-napja*), „Mert ha porból lettünk is; emberként meg nem maradhatunk az alázat porában” (*Káin és Ábel*), „Aki a cáfolattal nem mer szembenézni: elvakul, és az elvakultságban nincs többé igazság” (*Csillag a máglyán*), „Békésebb nyughelyet keresve elvándorolhat a madár, a kárpáti gímszarvas, szélfúttá magvaink útján még a gyökeres fa is, ám kegyes-kegyetlen szülőföldjét lélekcsonkulás nélkül az ember el nem hagyhatja” (*Advent a Hargitán*), „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*), „Úgy énekeljünk, hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük” (*Engedjétek...*), „Az ember pusztul, mert nem felejt. A feledékenyek megmaradnak, de füstre tehetik az életüket” (*Engedjétek...*), „Tisztességes demokráciát csak tisztességes emberekkel lehet fenntartani” (*Anyám könnyű álmot ígér*).

A posztmodern álcájában megjelenő és gyermeteg „bokaharapdálás”-ban örömet találó fanyalgók számára persze a Sütő-jelenség nehezen értelmezhető, hiszen a művek esztétikum és etikum tökéletes egységében fölépülő világa számukra zavarba ejtően sok is, meg kevés is. Ezért aztán, mint az legutóbb is történt, rendre alantós szándékoktól vezérelt, mondvacsinált polémiát provokálnak azzal a céllal, hogy a legfiatalabb nemzedékek (egyetemi és főiskolai hallgatók) körében is rendkívül népszerű és olvasott szerző írói nagyságát és irodalomtörténeti jelentőségét megkérdőjelezzék. A 2005-ös Sütő-vitáról értekező Bertha Zoltán legújabb tanulmánykötetében (*Sorsjelző*, 2006) a pengeváltás főbb tanulságait ekként összegzi: „Ténynek tekinthetjük azt, hogy Sütő András munkái hangsúlyos részét képezik az irodalom-történeti, oktatási kánonnak (...), van olyan jelentékeny irodalomkritikai értelmezői közösség, amely ezt a munkásságot az újabb magyar irodalom egyik kiemelkedő fejezetének tartja. Tény az az értékelési lehetőség, amely Sütő András írásművészetének kiteljesedését különleges esztétikai rangú művek (sőt remekművek) sorának fogja fel.(...) Tény továbbá, hogy százezrek számára jelentettek és jelentenek ma is ezek a művek hiteles helyzettudósítást és helyzettudatosítást a magyarság nemzeti és kisebbsé-

gi sorsát illetően, megragadó művészi látomást a történelmi sors lényegvalóságáról.(...) Tény, hogy erőteljesebb érzelmi hatást keltenek a Sütő-művek még ma is, mint más „posztmodern” sztár-szerzőkéi, például egyetemisták körében is; legalábbis személyes tapasztalatom, hogy (minden reklám, média- és divatráhatás ellenére) többen és szívesebben olvassák az ő könyveit, mint a „szöveg-irodalom” agyondicsért, de szignifikáns mértékben olvashatatlanak minősített darabjait”.

A fenti állítások megalapozottságát Ablonczy László: *Nehéz álom (Sütő András 75 éve)* című könyve, Szokolczay Lajos színikritikai kötetének (*Kötél homokból*) Sütő-darabokkal foglalkozó vonulata, illetve a szerző, Ablonczy László kérdéseire adott, műhelytitkokba is beavató, esszészerű vallomása (*Varázskör-im*) azzal a cáfolhatatlan recepció- és kultúrtörténeti ténnyel támasztja alá, hogy Sütő András egymást követő drámáinak színpadi bemutatója mindig nagy eseménynek számított és semmi máshoz sem fogható szellemi izgalmat jelentett. A '80-as évek színházi előadásai közül a pazar szereposztás és a kiváló rendezés miatt számomra különösen emlékezetes az *Advent a Hargitán* 1986-os bemutatója a Nemzeti Színházban, valamint az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* egri premierje 1987-ben a Gárdonyi Géza Színházban. A *Kalandozások Ihajcsuhajdiában* is a maradandó élmények sorában szerepel, már csak azért is, mert a 2001 januárjában az egri Harlekin Színházban a szerző jelenlétében bemutatott és legutóbb újfent kezembe került tüneményes mesejáték is azt példázza, hogy Sütő András – akárcsak Tamási Áron Ábele – egy ritka egészséges kedélyű, széke-lyes-góbés humorral és csillámló játékossággal megáldott, eredendően örömré, harmóniára, derűre orientált lélek, aki az abszurdítások övezetében, a létrontás és világozás közepette is képes volt megőrizni személyiségének épségét és integritását. (Ráadásul az előadást követő fogadás a személyes találkozásra és beszélgetésre is lehetőséget teremtett; a *Nagyenyedi fügevirág* és az *Omló egék alatt* című Sütő-könyvek kedves dedikációja is erre emlékeztet).

Az „embernek magyart, magyarnak emberit” eszményi modelljét esszéírói munkásságával (*Az Idő markában, Sikaszói fenyőforgácsok, Erdélyi változatlan-ságok*) kiteljesítő Sütő András az utókor emlékezetében méltán lehet kiválasztott, karizmatikus, Isten által elhívott és elhivatott személyiség, hiszen ő az az író, aki a Kárpát-medencében és a diaszpórában élő magyarság körében százezrek szemébe visszavarázsolta az olvasás ígézetét, az egy nyelv-közösséghez tartozás elementáris élményét. Ezért méltán lehet ő a mi 20. századi oltalmazónk és reménységünk, aki minden szavával vigaszt nyújt és minden sorával a forrás felé terelget. Sütő András életében és munkásságában mindenképpen a Gondviselés kegyelmét, végtelen jóságát és szeretetét kell látnunk, hiszen a Mezőségből Mindenségbe szakadt ember örökké hazagondoló s népének áldozó szolgálatában valóban testet öltött az Ige. A Fennvaló közel jött hozzánk általa és benne, azáltal, hogy megajándékozott bennünket vele. Tőle tanulhattuk meg újra, hogy „tagjai vagyunk egymásnak” és részei a nagy Egésznek. Ezen tanítás példa-szerű

realizációjaként Csoóri Sándorral, Sára Sándorral és másokkal együtt Sütő András is ott volt a „kékszárnyú gyermek”, a Duna Televízió életre hívói és első bölcsőringatói között. (A Duna Tv 1992. december 24-én 16 órakor kezdte meg mindmáig igen nagy nézettségű adását, mintegy műholdas csatornákon kiteljesítve a „haza a magasban” illyési vízióját).

Sütő András örökségével jól sáfárkodni közös felelősségünk, egyszersmind személyes feladatunk is. Hittel és nem dekára mért szeretettel tegyünk azért, hogy már a közeljövőben is egyre növekedjen azoknak a száma, akik őt megérdemlik, s akiket ő is megérdemel. Hogy ezáltal is könnyebb legyen az álma.

(Hitel, 2007. február)

„A határhelyzet bennem van” Portrévázlat Csender Leventéről

A pár évvel ezelőtti interjú bevezető szövegében Ekler Andrea a beszélgetőtárs Csender Leventéről pontosan és találóan írja a következőt: „Fiatalsága, humora, különös bölcsessége, büszkesége Tamási Ábelét idézte fel bennem, történetének különösképpen azon részét, amikor a jövőre nézve elhatározta, a maga fejétől akar ember lenni.” Hosszasan nézem a Magyar Napló címlapjáról tiszta lélekderűvel világra tekintő Csender-portrét. Figyelem az önfeledtnek látszó nevetést székelyes góbésággal kontrolláló fiatalembert, a szellemről és lélekről, okosságról és érzékenységről árulkodó arcot. És én is Tamási hőisére gondolok: az archaikus léttörvényekben bízó, a tragédiákon fölülelemkedő ábeli kacagásra és a vidámság mögött mindig ott bujkáló szomorúságra, a kétélű könnyes nevetésre. Ez a múltból táplálkozó és jövőt fürkésző rokonszenves tekintet azé az emberé, aki a csonkaság közepette is bizakodó, mert hiszi, hogy tagjai vagyunk egymásnak, és tudja, hogy milyen nagy esély a részekből összeálló egész.

Csender Levente (1977, Székelyudvarhely) 1991 óta él Magyarországon. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán végzett magyarkommunikáció szakon. 2003-ban a Magyar Írószövetség Próza Szakosztályának díjában részesült. 2004-ben az Irodalmi Jelen és az Erdélyi Magyar Írók Ligája novellapályázatán különdíjat kapott. 2005-ben elnyerte a Móricz Zsigmond-ösztöndíjat.

Szépírói munkásságának eddigi termése a Magyar Napló Kiadónál megjelent két karcsú kötet. A *Zsírnak való* (2003) novellákat tartalmaz, szám szerint hetet, a *Szűnőföldem* (2006) pedig elbeszéléseket és novellákat, egészen pontosan tizenegyet. Az összesen másfél tucatnyi írás az alkotói karaktert jellemző látás- és ábrázolásmódon túl az utóbbi néhány évtized térségünket érintő történelmi változásairól és emberi tragédiáiról is érzékletes képet fest. Mindenekelőtt az író szülőföldjéről a 80-as, 90-es évek Erdélyéről és az onnan kényszerűen kivándorolt, ismeretlenül is ismerős figurákról kapunk már-már mikrorealista hitelességű, szociológiailag és lélektanilag pontos képet. Csender Levente élményvilágáról, valóság- és életközeli szemléletmódjáról, hősei/antihősei kényszerpályák és mozgáskényszerek által meghatározott vágy- és célképzeteiről a novellacímek is sokat elárulnak. Olyan atmoszférikusan jelentéssel, a ráhangolódást, a történetek befogadását elősegítő címekre gondolva, mint például *Hat fekete kakóca*, *Műanya*, *Magyarország messzire van*, *A pusztulás örvénye*, *Szűnőföldem*, *A réztehen gyermekei*, *Orvok árnyéka*, *Keresés*.

Az eddigi recepcióval összhangban bizvást mondhatjuk, hogy a legjobb erdélyi prózahagyomány ösvényén induló s az experimentáló magatartást is sajátjának tudó Csender Levente pályakezdő kötetei ígéretes és sokra hivatott prózaíró-

ra utalnak. A csíkszeredai Sapientia Egyetemen tanító Pieldner Judit recenziója (Napút, 2007. nov.) egyebek mellett azt hangsúlyozza, hogy az „élesen, szikáran, poénosan” fogalmazó és „prózai prózát” művelő Csender Leventét sokkal inkább foglalkoztatja „egy etnikum, egy régió identitásválságának pontos, precíz rögzítése, mint az írás manapság divatos önreflexiója, vagy a fiatal erdélyi író- és költőgeneráció(k) körében tapasztalható (poszt)modernkedés. Éppen ebben rejlik hatása, a kortárs magyar prózában sajátosnak mondható hangszerelése”. Pécsi Györgyi a Csender-jelenséget irodalomtörténeti összefüggésekben láttató, a szerző prózapoétikai eljárását bemutató írásában (Irodalmi Jelen, 2007. márc.) a líraiság, balladisztikusság, dokumentatív egzaktuság és kitűnő megjelenítő készség jegyeit emeli ki, miközben a talán törvényyszerűnek mondható egyenetlenségekre is reflektál. A majdani, nagyobb lélegzetű tanulmányok számára is megkerülhetetlen értékelés zárógondolatait idézem: „Az író olyan hatalmas élményanyagot, olyan érzékenységet, valóságismeretet és megjelenítő erőt vonultat föl, hogy már most is bátrabban támaszkodhat természetes ösztöneire, és bátran nyúlhat saját jól ismert világához eztán is. Lévén természetes, életszerű író, a probléma pedig, amit megjelenít, íróért kiállt –a kényszerű identitásvesztés nemcsak székelyföldi sajátosság, de sajnos már jó ideje globális dilemma is”. Ezt a képet még tovább árnyalja, gazdagítja a mindig figyelemreméltó Nagy Gábor esszészerű krétarajza (Magyar Napló, 2008. jan.), amely más jeles „prözamesterek” (Oravecz Imre, Rott József) társaságában, az érintkezésekre, hasonlóságokra is rámutatva ragadja meg a Csender próza erőnyeit. „Minden Csender-írás egyik védjegye a hallatlan tömörség, a különleges készség a lényeglátásra, sűrítésre – legyen szó egyetlen nap vagy akár hét év történéseiről. Egy-két atmoszférikus elemmel képes megragadni a szereplők mindannyiszor sivár, lélektelen környezetét.(...) Az már csak ráadás, ha egy ízig-vérig prózaíró még a témáját tekintve is érdekes, izgalmas és párját ritkító. Csender Levente az ’alulsó Magyarország’ még alább taszított és lejjebb züllő, kilátásaitól megfosztott és életeterejét eltékozló kisembereiről tudósít. Erdélyiekéről, Erdélyből Budapestre vagy Pest megyébe áttelepültekről, akiket a kilencvenes években rendszeresen megújítandó tartózkodási engedéllyel fogad be az anyaország –és ennek hiányában utasít ki, vissza Szűnőföldre.(...) *Zsírnak való, Szűnőföldem*: két vékony novelláskötet – annál ’vaskosabb’ ígélet Csender Levente prózája. S a *Szűnőföldem* alapján megkockáztatom: már nem is ígélet, hanem a mai kortárs próza egyik erőteljes színfoltja. Nem egy olyan ’copyright’ elemmel, amely üdítően hat szövegirodalommá szürkített irodalmunkban”. A sok tekintetben hasonló szemlélet- és érzékenységformákkal megáldott idősebb pályatárs, Ferdinandy György kötetborítón olvasható fölöttébb megbecsülő véleménye akár az előbbieket elegánsan nagyvonalú, lényeglátó összegezésékként is olvasható: „Egyetlen hosszú mondat. A faluról városra, az agrár szegénységből a posztindusztriális nyomorba, a paraszti életformából a lumpenbe, a kisebbségből a nagy bűdös semmibe való átkerülés mondata. Legnagyobb erőnye a tömörség. A *Szűnőföld-*

dem négy flekken többet mond Csender mikrovilágáról és a nagyvilágról, mint egy négyszázoldalas regény”. Ez a sommás meglátás még akkor is helytálló, ha tudjuk, hogy a „négyszázoldalas” regény kategóriájában is sokféle minőség létezik; olvashat az ember jót is, rosszat is, középszerűt is vegyesen.

A felvidéki magyar irodalom jeles szerzőinek (Tózsér Árpád, Dobos László, Duba Gyula) műveiből kreált hetvenes évekbeli szentencia szerint „a kettős ürbe dobott földönfutók sorsa szabadesés”. A szomszédos országokban élő magyarságnak ez az alapvető léttapasztalata és a tragikus helyzet meghaladásának lehetetlensége felsorolhatatlanul sok lírai életmű tematikáját és partitúráját avatja illúziótlanul komorrá, rezignáltan és/vagy ironikusan elégikussá. Olyan költőkre gondolva, mint például a vajdasági gyökerű Domonkos István, Tolnai Ottó és Ladik Katalin, a felvidéki Gál Sándor, Zs. Nagy Lajos és Tóth László, a kárpátaljai Vári Fábián László, Balla D. Károly, Finta Éva, Füzesi Magda, Bakos Kiss Károly, valamint az erdélyi kötődésű Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Bogdán László, Balla Zsófia, Ferenczes István, László Noémi és Iancu Laura. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar-kommunikáció szakán diplomát szerzett Csender Levente prózájában a felsorolt szerzők hatásával és a velük folytatott párbeszéddel is feltétlenül számolnunk kell. Az egzisztenciális nyomorúsággal terhelt hazátlanság- és otthonatlanságélmény kényszeríti Csender hőseit a szülőföld elhagyására és alakítja ki bennük a lebegés, a kétlakiság, a sehova sem tartozás nyomasztó érzését. Az Ekler Andrea által készített interjúban (Magyar Napló, 2003. okt.) az író szájából ugyan hitelesen hangzik, hogy „a hazám, az otthonom bennem van”, ám az egzisztálás és exitálás folyamatos érintkezésére, a lenni vagy nem lenni, a menni vagy maradni drámájára épülő történetekben igen gyakori az új kihívások közötti alulmaradás (alkoholizmus) estenként pedig a meghasonlásig menő kilátástalanság (öngyilkosság). Az elvágyódás, a kitörni akarás, a keresés és vándorlás kapcsán megfogalmazott tanulság szerint „földrajzilag lehet helyet váltani, de a vágyott hely nincs meg”. Ugyanakkor a lélekföldrajz, a Szabó Zoltán-féle „szerelmes földrajz” okán mégiscsak létezik egyfajta biztonságot adó belső kifoszthatatlanság, hiszen a krisztusi korban levő Csender Levente hiszi és vallja, hogy „visz az ember valamit az agyában, a lelkében abból ami a múltja, jelene, jövője, és a lényeg, hogy az rendben legyen, s a teljesség felé mutasson. Ez függetlenség és lételem is, mert ha csak az van, ami belül van, azt nem lehet elvenni”. Az identitására méltán büszke és székely származását hangsúlyozó író a peregrinus ősökre emlékeztető nyitottsággal, kalandszomjival és tudásvágygal szeretne világot látni és más kultúrákat megismerni, de a rossz értelemben vett világpolgári attitűd, az úgynevezett „szélfűtta falevél” effekt igencsak távol áll tőle. „Nem akarok hosszútávon másutt élni, nem akarok más állampolgár lenni, csak belekóstolni abba, hogy másutt hogyan élnek, megismerni más életformákat. Eddig bárhol jártam, mindenütt jól éreztem magam, különösen Olaszországban és Angliában, mégis egy hónap után mindig felmerült

a kérdés bennem, hogy jó-jó, de mi közöm van hozzá... És akkor örömmel jöttem vissza”

A Csender-világ avatott ismerőivel együtt jelen sorok írója is úgy látja, hogy a szerző írásmódjában nemigen találunk a trendire, az aktuális divatokra utaló jegyeket. Az epikai eszköztelenséget mesteri szinten művelő Tar Sándor után végre megint van egy vérbeli novellista, akinél nincs semmiféle prózapoétikai „hókuszpókusz”, nincs szemernyi narráció technikai „szemfényvesztés” sem, a művek világa mégis jelentésképző erővel bír, sőt a legkényesebb esztétikai kritériumoknak is megfelel. Vajon melyek azok a sajátosságok, melyek élővé és egyénivé teszik ezt a prózát, miközben egy eredeti és erős tehetség befolyását keltik az olvasóban. A legkézenfekvőbb magyarázat talán az lehet, hogy Csender Levente íróként abból az életvilágból profitál, amit emberként megél. Műveinek esztétikai hitelességet növelő személyessége abból fakad, hogy rendkívül otthonosan mozog az ábrázolt világban, hőseinek értékrendjét és életformáját tüzetesen ismeri. A különös gonddal megformált alakok közül is kiemelkedik a vélhetően személyes életvonalakozásokból teremtett és több novellában (*Borostyán*, *Orvok árnyéka*) emlékezetes szerepet játszó, „a szülőföld édes bilincseire” archaikus bölcsességgel tekintő Fenyő papó és Borsika nannyo. Mintha észjárásukat, szokásaikat, örömeiket és bánataikat is beavatottként érzékeltetné, ráadásul a figurák nyelvi tudatának megfelelő frazeológiával, az élőbeszéd közvetlenségét idéző természetes fordulatokkal, élet- és zsánerképekre valló stilizáltsággal, a szociologikumot az ontológiával egybevilantó csillámló játékosággal és keserű-édes humorral. Az első kötet (*Zsírnak való*) novelláinak topográfiját a szülőföldhöz kapcsolódó ismerős helyszínek (Oroszhegy, Udvarhely, Szenttamás, Sóvidék, Segesvár, Keresztúr, Temesvár, Brassó) határozzák meg, amit a második kötet (*Szűnőföldem*) idegenség- és otthontalanságérzést kifejező helyszínei (Magyarország, Budapest, Nyugati pályaudvar, Baross tér, Rákóczi út, Népstadion, Csepel, Pomáz, Óbuda) ellenpontosznak.

A *Zsírnak való* című kötet címadó darabjában a Tamási-féle álomlátó realizmust a Bodor-féle realista álomlátás egészíti ki, a pátoszmentes, humorral gazdagon erezett történetmondást pedig az erdélyi köznyelvet tájnyelvi kifejezésekkel vegyítő írói stilizálás avatja élményszerűen egyedivé, élvezetessé. „Egyszer jött egy aranyat érő hír, hogy Temesváron van háj, ’szabadon’. Azóta sem tudom, hogy miért pont Temesváron, de ott volt, oda kellett menni érte és kész. Ment is mindenki, akiben egy csepp élelmesség volt, aki több gyereket tartott el, aki enni akart, mert a személyenként napi harminc deka kenyér, havi fél liter olaj, és a kiló cukor szűken beosztva is kevésnek bizonyult. Megteltek a vonatok, az ajtókon is lógtak az üres szatyrok, hátizsákokat egymásba dugdosva zsírnak valóért induló emberek. Mi erről a nagy lehetőségről azoktól az élnivaló rokonainktól értesültünk, akik már visszafelé jöttek, amikor még mások el se indultak. Nálunk szálltak meg éjszakára, mert buszuk már nem volt Szenttamásra, gyalog meg nem akartak útnak indulni a milícia miatt.(...) Éjszaka csordogá-

lásra ébredtem. Azt hittem, esik. Mint másnap kiderült, nem esett. Reggel sikoltás oltotta ki az álmodat a szememből. A nagynéném elájult. Kora reggel, mikor még mindenki aludt beosont a tisztaszobába, hogy a reggeli tojásrántottához friss zsírt hozzon, de amikor belevágta volna a kanál élét a zsírba, meglátta a tetején a sárga levét, és kirúgta a lábát maga alól. Az én István bátyám, aki Brassóban angol vécéhez szokott, később bevallotta, azt álmodta, hogy otthon van, kimegy a fürdőszobába, felnyitja a tetőt, és pisálni kezd. Reggeli nélkül kellett távoznunk, megbomlott a jó rokoni kapcsolat is, apukáék egymás mellett poroszkáltak az úton, én szomorú nótákat húztam, ők néha fütyültek hozzá”. (*Zsírnak való*).

A kötet egyéb novellái (*Múanya, Borostyán, Magyarország messzire van*) domináns módon az abszurdal érintkező szétesés és pusztulás, a megszorítotttság és megnyomorítotttság áldatlan helyzetéből kitörni mindhiába akaró hősök/antihősök írójaként mutatják Csenger Leventét, akinek szépiroíri attitűdjét a lírai részvétellel ölelkező fanyarul groteszk szemlélet határozza meg. A hangulatjelentésnek, állapotrajznak, életminőség-tudósításnak, közérzet-analízisnek egyként tekinthető írások a kívül-belül elnyomorodásnak az emberi egzisztenciát elsorvasztó megrázó dokumentumai. Az informális helyzet, illetve a történeti meghatározottság okán is egy átmeneti, zilált és szétesett kor lenyomatai ezek a novellák. Számos helytálló párhuzam kínálkozik prózáinkból is (Fejes Endre, Bálint Tibor, Galgóczi Erzsébet, Csalog Zsolt, Moldova György, Kertész Ákos, Beke György, Lőrincz György), de a Csenger-művek élményvilágával és létérzékelésével leginkább rokonítható mű Domonkos István *Kormányeltörésben* című poémája. A lélekölően sivár atmoszférától kezdve a vereségtudaton át a teljes egzisztencia- és identitásvesztéssel fenyegető kisémmizettségig felsorolhatatlanul sok analógia mutatható ki, nem is beszélve a két alkotói magatartás szembevető egyezéseiről. Ennek alátámasztására idézek két rövid részletet a poémából: „mi meghalni mindnyájan/ úgyis téves csatatéren/ koponyánkból a habverő/ nyele kiáll/ világ/ pro-árjai/ világ/ kontra-árjai”; és a másik idézet a verszárlatból: „délután sötét fáradt/ este kemény szivornya/ asszony lepedő ágy/ clitoris/ rátenni ujj/ nem gondolni kollektív/ nem gondolni privát”.

Lényegileg ehhez hasonló szituáltság és tudatosan alulstilizált versbeszéd jelenik meg Ferenczes István csángó élménykörből táplálkozó verseiben (*Didergés, Csángók, Töredék egy csángó eposzból*) –a kettős ürbe dobottság rémületével, a sehova sem tartozás döbbenetével, a nyelv-, a lét- és önfelejtés Domonkos poémából ismerős távlatlanságával és kifosztottságával együtt. A csalóka kettős kötődés által tökéletes csapdahelyzetben találja magát a Ferenczes-vers szövegálya: „futnák bé Bukarest/ azt mond bűdös oláh/ ha mond mocsok bozgor/ futnák ki Budapest/ hol hát lenni haza (...) Hol volna hát hazám/ talán cédrus fába/ talán a tengerbe” (*Didergés*).

Ugyanez az élmény- és motívumkör – az exodusszal és kereséssel kiegészülve – jelenik meg a *Szűnőföldem* című kötet elbeszéléseiben. Az egyik kritikus Variácók a pusztulásra, a másik pedig Kivándorlók haldoklása címmel írta meg

a könyvről szóló recenzióját. A kötet partitúráját nagyobb részét uraló kétségbeesés az otthontalanság, az idegenség, a hazátlanság és védtelenség élményéből kiindulva végső soron az ezredvégi ember fogódzók nélküli létbe vetettségét, kozmikus árvaságát, totális kisémmizettségét is kifejezi. A sok-sok hiányból összeálló világiány, a vereség- és veszteségtudat legintenzívebb megvallói *A pusztulás örvénye*, a *Fehér Oltcit*, a *Keresés*, a *Varázsló* és a kötet címadó *Szűnőföldem*. Az egyik különösen emlékezetes és sokkoló szövegrész így szól: „Nincs már család, ezt már nem lehet összerakni, ez a régen családnak nevezett valami már nem létezik, mintha egy zsák lisztet szórtak volna szét, atomjaira hullt, mindenki külön, a szálak elszakadtak, s mindig az erősebb kutya baszik, az egyik elhullt, a másik elzüllött, a harmadik megalkudott, abba gebedt bele, fölösleges is számolni a pusztulás fajtáit, csak az a baj, hogy az egészből hiányzik az emberi méltóság és ez az egész olyan kilátástalanul megy a pusztulás felé és céltalanul követik egymást a napszakok is”. (...) „ha a pusztulás gyökeret ereszt, leteper mindenkit, addig dolgozva, míg a kiszemelt önmaga ellen fordul, saját kezével véget vet életének, aztán felhívva gyűrűzik tovább, lassú önkénnyel fészkelődik az emberek elméjében, csak akkor nyugszik meg, ha hallja a csigolyák recsenését, a legutolsó nyögést és beszippanthatja a kiszálló lelket, és minél több áldozata van, annál erősebb a pusztulás örvényének a húzása”. (*A pusztulás örvénye*). A másik bizonyosan önéletrajzi fogantatású, emblematikus szöveghely az itthon és otthon ellentmondásokkal és emberi tragédiákkal teli problematikáját világítja meg: „csak egy megoldás van itt, mama, ha jövök én a léghondis Nissan dzsip-pel, úgy befarolok a kapun, hogy a lábát is kiverem, azt megmondom, hogy meggyöttem, mama, készítheti a forró fürdőt, csak egy baj van, mama, az a nő, az nem jön el velem, ő azt mondja, hogy ő nem lesz majd otthon, itt meg én nem vagyok, hiába éltem le Pesten a fél életem, akkor most megint mit csináljak?, hogy leszek én így boldog?, igaza volt magának, mikor azt mondta, hogy elmentél-e itthonról?, többet soha nem vagy otthon (...) mi az, hogy otthon, haza?, mama, ahányszor csak kimondom ezt a szót, mindig ezerfele esik szét a fejem, már oda is hazamegyek, ahol csak egy éjjel hállok, most akkor én legyek boldog, vagy inkább a nő?, vagy menjünk egy harmadik helyre, ahol majd egyikünk se, aztán megoldás ez mama? (...) de nem, mama, nyugatra nem megyünk, ott nem fogadnak minket szívesen, már itt is túlságosan nyugaton vagyunk, jó az a Nissan dzsip, mama, jól tele lehet bögni, nem hallatszódik ki, lehet ordítani is benne, csak fel kell hangosítani a hifit, a sötétített üvegen nem látnak be, lehet csorgatni a könnyeket, a bőrrülés nem issza be, felszárad, nem is lesz fontos”. (*Szűnőföldem*).

A Tamási Áron *Ábel*ében megfogalmazott üzenet („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”) Kányádi Sándornál némiképp módosult formában jelenik meg („Azért vagyunk a világon, hogy lehetőleg a szülőföldünkön lehessünk otthon”). Csenger Levente igen gyakran fölkavaró, illúziótlanul pontos, megvilágosító erejű prózáját olvasva, s az erdélyi (székelyföldi) magyar-

ság hányattatásával szembesülve okkal szólalhat meg bennünk egyik legkegyetlenebbül felsíró székely népdalunk: „Engem arra szült az anyám,/ ország-világ legyen hazám!” A vele készült interjúban – mintegy a kötetbeli novellák jellegzetes életérzését kifejezve – így beszél a szerző: „Eljutottam oda, hogy ha földrajzi helyet keresünk, hogy számomra hol van az otthon, akkor azt kell felelnem, hogy az megszűnt. Úgy gondolom, hogy a hazám, az otthonom bennem van. Bárhová kerülök, itt belül van az otthonom, tehát most már akárhová megyek, magammal viszem azt, hiszen nem tehetek mást”. Csender Levente művészetének egyik legfontosabb üzenete talán éppen az lehet, hogy az otthontalanságból hogyan varázsolhatnánk otthonosságot, s a létbeli kivetettség, a világbeli hányattatás során miként találhatnánk meg minden rodostóban zágont.

Pályatükrök, Hús portré fiatal alkotókról,
szerk. Ekler Andrea és Erős Kinga
Magyar Írószövetség Arany János
Alapítványa- Kortárs Kiadó, Bp. 2009.

**„Mintha egész életemben egyetlen könyvet, egyetlen költeményt
írnék...”**

Kovács András Ferenc köszöntése

A Múzsák különös kegyeltjeként és Magyar Orpheuszként számon tartott Weöres Sándornak műfaji-hangnembeli változatosságban, alaki-formai gazdagságban, nyelvi leleményben és csillámló játékosságban is méltó utódja Kovács András Ferenc, aki elsősorban költő, de esszéírói, műfordítói és szerkesztői munkássága is igen jelentős. A negyedik Forrás nemzedék vezéralakjaként ismert KAF, az intertextualitás és az interperszonalitás nagymestere, aki a világlírából saját, öntörvényű magánvilágszínházat hozott létre. A Szatmárnémetiben született (1959) és Marosvásárhelyen élő költő nagy formátumú és tág horizontú versvilága a magyar és világirodalmi hagyománnyal, a kulturális emlékezettel folytatott párbeszéd élményszerűen egyedi, a teremtő mágia számára újszerűen izgalmas távlatokat nyitó megnyilvánulása. Az életműből találmányra kiragadott kötetek (*Tengerész Henrik intelmei; Tűzföld hava; És Christophorus énekelt; Jack Cole daloskönyve; Adventi fagyban angyalok; Aranyos vitézi órák; Hazatérés Hellászból*) hitelesítik a megállapítás igazságát. Ráadásul egymás után sorjázó gyermekvers kötetekkel (*Kótya-lapótya; Manótánc; Egerek könyve; Hajnali csillag peremén*) a legkisebb olvasókat is megszólítja és megnyeri az irodalom számára.

Ebben a titokteljes és meglepetésekkel teli versuniverzumban abszolút kitüntetett és mindenek fölött áll a nyelv. Mégpedig az omnipotens és használóinál mindig hatalmasabb nyelv. Füzi Lászlóval folytatott beszélgetésében (Forrás, 1997/4.) Kovács András Ferenc a legkiválóbb mesterekre valló elkötelezettséggel, Aranyt, Kosztolányit, Márait és Kányádit idéző lírai hevülettel szól a nyelv mindent meghatározó szerepéről: „a nyelv valóban a költők egyetlen és a lehető legtermészetesebb lehetősége. Korlátlan lehetősége, ha úgy tetszik. Költők a nyelvi lét korlátlan lehetőségein kívül nem léteznek. Vagy ha igen, akkor már nem költők. (...) A nyelv a költők lehető legnagyobb, legsajátabb, legsajátosabb szabadsága, ám ugyanakkor alázata, kegyelme és teremtő cselekedete is. Ezért a vers minden bizonnyal cselekvés is. (...) Az igazi irodalom éppen az írás minőségi aktusa által messzemenően cselekedet, tett, alkotás és teremtés, mert a nyelvben van, a nyelv szellemében él, mert éppen a nyelvben, illetve a nyelv által benne és mégis fölötte áll mindennek. (...) A nyelv számomra egyszerre eleve elrendelés és szabad akarat, bűnbeesés és megváltás, kegyelem és lelkiismeret.”

„A forma vagy, de nem lehetsz te lényeg” – írja Kovács András Ferenc *Költőzködés* című kötetének invokációjában. Az egységes alanyú vershez szokott olvasó bizonyára meglepődik, amikor – épp a fenti jelszó jegyében – a *Pro domo*

felütésében a gyakran idézett Babits-parafrázissal szembesül: „Csak én írok, versemnek hőse: semmi”. A kortárs lírában radikális határozottsággal képviselt költői játék egyik legfőbb sajátossága, hogy e költészet tudatosan fölszámolja a lírai hős, illetve a rögzített versbeli pozícióját, miközben önmagát szétszórva és megsokszorozva rengeteg alakot, szerepet és maszkot ölt magára. Az identitásbőség ars poeticáját több helyütt is megfogalmazza a költő: „Nem tudom, ki írja ezeket a sorokat: semmit sem tudok róla, semmit” (*Mint a mór egy portugál szonettben*); „Én sokan vagyok./ Én kevesen vagyok./ Én néha vagyok./ Nem az, kiről azt hiszik -/ ő az. Az nem én vagyok” (*Költészettankák*). A jelenségre reflektáló Kulcsár Szabó Ernőt idézem: „Olyan szubjektum tűnik elénk a vers terében, aki ugyan nem oldódik fel a grammatikai-szintaktikai viszonylatokban, de primer ottlétét maguk a szavak eliminálják.(...) Kovács András Ferenc esetében nem a lírai én, nem a vers beszélője lesz a közlés voltaképpeni alanya, hanem a nyelv vagy a játék maga.

A költő, legyen bár holt avagy élő – miközben megszólít és párbeszédre hív – minden esetben látni, érezni, gondolkodni, egyszóval élni segít. A korábbiak (Csokonai, Babits, József Attila, Áprily, Dsida), illetve az újabbak (Weöres, Pilinszky, Nagy László, Szilágyi Domokos, Kányádi) egyként a költői lakozás esélyét kínálják az olvasónak, miáltal a sokszor otthon-talannak érzett világban mégiscsak otthonra lelhetünk. „Mert aki van még, csak a versben van otthon” – írja a parajdi költőelődöt megidéző *Pictura et Sententia* című versében Kovács András Ferenc. „A versek eleve a világért, a feledés ellen, a lét szép lélegzetéért vannak” – teszi hozzá ugyancsak ő. Ráadásul a költő a vele készült beszélgetések tanúsága szerint nemcsak a saját, hanem a mások verseiben is otthon van: „Annyi bizonyos, hogy mindig, hogy naponta olvasok verseket. A mások verseit. Boldogan. Újra meg újra. Ez az életem.”

Az iménti vallomást mélységesen magaménak is érzem, hiszen hivatásszerűen irodalommal foglalkozó emberként immáron negyedszázada én is a versekért, a versek által élek, úgyszólván velük fekszem és velük ébredek. Más költők versei mellett a kilencvenes évek derekától (nagyjából a *Lelkem kockán pörgetem* című kötet megjelenésétől) Kovács András opusait is rendszeresen és örömmel olvasom, bizonyos költeményeit pedig különösen gyakran. A sokszor olvasott művekből – ahogyan KAF tette egykoron a Kányádi Sándor verseiből összeállított s a hetvenöt éves költő előtt tisztelgő versválogatásával () – én is összeállítottam egy listát azokból a Kovács András Ferenc költeményekből, melyek megkerülhetetlenül fontos, ha úgy tetszik: emblematikus avagy ikonikus darabjai lehetnek a marosvásárhelyi költő eddigi életművének. A szövegkorpusz leginkább kánonba kívánczó vagy már oda is tartozó ékkövei/alappillérei hitem szerint a KAF-féle poézis univerzális nyelvszemléletét és e líravilág poétikai, világképi természetét is hűen tükrözik. Íme, az általam összeállított - tetszés szerint bővíthető, avagy szűkíthető- versek listája: *Valaki követ álmodik; Erdélyi töredék; Senkiföldrajz; Torony és tövis; Psalmus Transsylvanicus; Kölcsey Fe-*

renc lehajtja fejét; Üdvözlét a vesztesnek; Legnagyobb Magyar Matt És Christophorus énekelt; Fragmentum; Másolatok Múzeuma; Mint a mór egy portugál szonettben; Madrigálszezon; Pro domo; J.A. szonettje; Ars memoriae; Torzó-1992; András evangéliuma; Don Juan agóniája; Gyermekhangra; Költészettankák; Csontváry-elégia; Én, Scardanelli; József Attila haja lángol!; Radnóti-változatok; Sestina a költészet állapotáról; Negyvenkedés; Dramatis personae; Ophelio Barbaro búcsúzik; Fáradt, esteli himnusz.

Amint e kvalitásos költészet sokféle gazdagságát kifejező, tisztelgésnek szánt futó felsorolás is mutatja, Kovács András Ferenc eddigi életművében minden megvan és minden a helyén van. Olyannyira, hogy ebben a költészetben az osztatlan és oszthatatlan nagy egészre tekintő ember sem találhat hibát. Egy dolog hiányzik csupán, az viszont nagyon és egyre sürgetőbben. Nevezetesen a *Kompletórium*hoz és az utána született művekhez méltó monografikus munka, amely KAF líratörténeti szerepét és kultúrhistoriai jelentőségét autentikus módon és kellő súllyal emelné be az irodalmi köztudatba és a nemzeti emlékezetbe. Hogy aztán a szerző – önmagához hűen – újabb meglepetésekkel szolgálva formálja s gazdagítsa költői univerzumát, további munkára ösztönözve az életmű avatott ismerőit. Közülük Margócsy István Holmiban (2000/8.) megjelent tanulmányát idézem: „Kovács András Ferenc mind újításaival, mind archaizálásával, mind eredetiségével, mind imitációs technikájával, mind szentimentalizmusával, mint mesterkedésével nagyon-nagyon alkotott: az olyan versei, mint melyek például a *Kompletórium* végén olvashatók, sokáig fognak a magyar költészet kincses tárában fényeskedni.

A közelmúltban Kossuth-díjjal kitüntetett költő eddigi pályájához szívből gratulálok; töretlen alkotókedvet és verseire fogékony olvasókat kívánok neki! Teszem ezt abban a reményben, hogy a következő ötven évben a mozarti típusú derút, napfényt és nyugalmat sem fogja nélkülözni.

Kedves KAF! Csináld úgy, mint a napóra: csak a derűs órákat számold, s Lázary René Sándorral, Jack Cole-lal meg a többiekkel együtt zenéljen Benned a létezés öröme!

(Elhangzott a Magyar Irodalomtudományi Tanszék által szervezett konferencián 2010. május 26-án, az Eszterházy Károly Főiskolán)

II.

Kányádi Sándor: *Felemás őszi versek, avagy a verseket recitáló Pán Cogitó*

A hagyományos és modern versbeszéd felé egyformán nyitott Kányádi-líra korábbi pályaszakaszainak legfontosabb törekvéseit részben újszerűnek tetsző poétikai eljárásokkal gazdagító legújabb kötet (*Felemás őszi versek*) szinte minden elemében a klasszicizálódás és a kiteljesedés jegyeit mutatja. Az öt évvel ezelőtt megjelent egyberostált versek (*Valaki jár a fák hegyén*) jellegadó darabjainak partitúráját (alapvetően vallomásos, lamentáló, szelíden (ön)ironikus hangvételét) megőrző, a konfesszionális tartalmakat (búcsúzás, számvetés) mind gyakrabban a transzcendencia felé tágító és távlatosító verseskönyv legfőképpen emberi mélységével, gondolati tisztaságával, nyelvi szépségével és műves forma-rendjével lepi meg az olvasót.

Az emberi létezés talányos-tragikus misztériumát „kétélű optimizmussal”, a túlélés tanulhatatlan fortélyjaival és szürkületbe takart, vékonyka, halovány-fakó reménységgel megidéző kötet önnön létünk alaphelyzetével és alap-motivált-ságával szembeállítva nyújthat szellemi izgalmat és a végső kérdésekkel szembenéző illúziótlan tudást. A korábbi Kányádi kötetek sorába koherens módon beépülve ekként lehet ez a könyv is az intenzív jelenlét és a beavatás élményében részeltető igazi misztérium. Avagy Cs. Gyimesi Évát idézve: „az éber szerelem öntudatával átélt valóság lírája”.

A kevert érzésminőségeket, különféle hangulatokat és ambivalens gondolatokat sejtető kötet cím (*Felemás őszi versek*) azért lehet pontos és találó, mert életremény és halálhívás vitáját anticipálva képes kifejezni a lírai személyiség alapvetően paradoxális szerkezetű értékvilágát. Ez a létérzékelés a már nem és a még nem aleatorikus módon elgondolt, köztes pozícióját jelenti, ami öröm és bánat, remény és félelem, hit és hitetlenség, otthonosság és otthontalanság, teremtés és pusztulás viszonylatában nem a vagylogosságot, hanem az együtt értendő és egyidejűleg érvényes új és tisztultabb minőséget foglalja magában: a romlandóban a romolhatatlant, a végesben a végtelent, a múlandóban a múlhatatlant. (A 'felemás' jelző persze a régmúltat a közelmúltat is jelölheti; a Megsárgult irkalapok ciklusába pl. csupa ötvenes évekbeli vers került.)

A jelen kötetbe szerkesztett versek korábbi folyóirat-publikációk (Hitel, Holmi, Kortárs, Tiszatáj, Magyar Napló, Forrás, Látó, Parnasszus, stb.) nyomán kerülnek az olvasóhoz, immáron ciklusokba rendezve. A cikluscímek (*Ólomrajzok, Felemás őszi énekek, Körömversek, Megsárgult irkalapok, Hazatérések, Eretnek táviratok*) atmoszférikusan jelentések, mintegy segítve a befogadót a versekre való ráhangolódásban. A versek partitúráját nagyobb részt az élményrétetekhez igazodó illúziótlan keserűség, elégikus borongás és lamentáló panaszolkodás határozza meg. Az egyazon érzés- hangulat- és gondolatkörben fogant opusok (*Csángó sirató, Sirám, Jövendőmondás, Felemás őszi ének, Meg-*

vonja vállát az idő, Szelíd fohász, Vagyunk amíg, Előregyártott elemek hatyúdalkhoz, stb.) a korábbi kötetekben ismerős regiszteren szólaltatják meg az örök emberi szomorúság, a vereség- és veszteségtudat, a csonkaság és lét-rontás hiábavalóság-érzettől és halovány reménykedéstől motivált, jellegzetesen kányádi futamait.

Lényegében ezt a vonulatot árnyalja és erősíti a komor létélményt személyes mozzanatokkal dúsító, főként az édesapa alakjára fókuszáló költemények sora (*Vénülőben, Kertünk végében, Konkrét költemény, Levéltöredékek*). Az elmúlástudat és halálközelség tragikumát a szerelem idilljével ellenpontozza a Megsárgult irkalapok II. ciklus több emlékezetes szépségű, egészséges érzékiséget sugárzó darabja (*Pajzán táncszók, Talán cigány, talán félvér..., Szemérmetlen sópánskodás, Tíz évet késett hálaadó ének*).

Még a Kányádi Sándor költészetét jól ismerők számára is a felfedezés örömevel hat az Eretnek táviratok megannyi reveláló darabja (*Találkozás, Rögtönzött monológ, El tudtam volna képzelni, Koszorúk Cogitó úrnak, Eretnek táviratok Pán Cogitónak odaáttra*), melyekkel az európai kultúra alapértékeit képviselő, mindvégig a szellem jelzőfényeire figyelmező Zbigniew Herbert előtt tiszteleg a szövegalany.

Hasonlóképpen megvilágosító erejű, megrázó misztérium a kötet záró kompozíciója, az évek óta remélt nagy formátumú Sörény és koponya című poéma. A természete szerint motívumösszegző és metaforalezáró alkotás képanyagában a Radnóti Razglednicákat és eclogákat idéző világlomás elborzasztó naturalizmus keveredik a nyers kínok megvált(ha)tatlanságát valamelyest ellenpontozó, poétikusan megemelt sorokkal („Aknamezőre terelt konda / lekaszált lovak szétlőtt oltár / égő erdők uram e ronda / fajzathoz mely gyilkol naponta / baján enyhíteni mért hajolnál // fiad már egyszer meghalt értük / eredményét magad is látod / gyűlölet a fegyverük vértjük / pusztuljanak legyen már végük / teremts nélkülkük új világot // elég nagy a te mindenséged / mentsd ki az innen menthetőt még / oda hová lábuk se léphet / krisztustalan amit beszélek / de talán mégis lehetőség”). A két részes, többszöri nekirugaszkodással megírt nagyszabású líraalakzat az életmű kanonizált darabjaival (*Fától fáig, Fekete-piros, Halottak napja Bécsben, A folyók közt*) együtt tarthat számot sokak érdeklődésére.

Kányádi Sándor legújabb kötetének apropóján idekívánczó megjegyzés: a ritka tudatossággal és organikussággal fölépülő Kányádi-ouvre értékeit és esetleges fogyatékoságait számba véve ezzel a líravilággal is sok mindent lehet tenni; lehet ezt a költészetet dicsérni és/vagy bírálni, lehet fanyalogva vagy ajnározva kezelni, csak egy dolgot nem lehet vele csinálni: úgy tenni, vagy olyan látszatot kelteni, mintha ez a költészet egyáltalán nem is létezne. Már csak azért sem, mert a Nagy László-i üzenet a 21. századi olvasó számára is változatlan érvénnyel bír: „a vers Pelikán; valakihez pirosa áttör időn s ködön”.

(Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002.)
(Új Könyvpiac, 2002. április)

Az értékteremtő magány áldott emléké klasszikusai (Áprily Lajos és Jékely Zoltán emlékezete)

Az utóbbi években több kiadónál is megjelentek a magyar irodalom jeles alakjait idéző és értékelő antológiaszerű kötetek, emlékkönyvek, amelyek – esetenként a legújabb kutatási eredményeket is kamatoztatva – formálhatták és gazdagíthatták a bemutatott szerzőkről alkotott képünket. Irodalomtörténeti jelentősége miatt feltétlenül ki kell emelnünk a Nap Kiadó két igényes sorozatát (*Emlékezet, In memoriam*) már csak azért is, mert a kánonképzés aktuálisan fontos kérdéseiről tudósító, az eligazodást és értékelést megkönnyítő kiadványokról van szó. Tanáremberként is tapasztalom, hogy milyen hasznos és gondolatébresztő lehet, ha szükség esetén kéznél van például a Kálnoky Lászlóról szóló *Menekülő szív* (szerk. Alföldy Jenő), a Nagy Lászlót idéző *Havon delelő szivárvány* (szerk. Görömbei András), vagy éppenséggel a Pilinszky Jánosra emlékező *Senki földjén* (szerk. Hafner Zoltán).

Az *Emlékezet* sorozat egyik legújabb, Pomogáts Béla által szerkesztett kötete a helikoni triász költőjét, Áprily Lajost, az *In memoriam* sorozat Lator László által szerkesztett újdonsága pedig a Nyugat harmadik nemzedékének képviselőjét, Jékely Zoltánt mutatja be – mindkét esetben a művészi-emberi portré minél teljesebb megrajzolására törekedve. A két könyv együttes recenzióját nemcsak az életművek mély erkölcsi-eszmei rokonsága, valamint az értékjelképekben is nem egyszer megnyilvánuló értékpozíció érintkezése indokolja, de legalább ilyen mértékben az is, hogy Áprily és Jékely esetében apáról és fiúról van szó. Mindkettejük gyökértudata és hagyományvilága Erdélyhez, ezen belül leginkább a parajdi, nagyenyedi és kolozsvári élményekhez kapcsolódik.

A megkerülhetetlen monografikus munkák (Győri János, Vita Zsigmond, Csép Ibolya) nyomán jelent meg a Áprily-képünket teljesebbé tevő összeállítás, amely a költő egyik legszebb vallomásának címét (*A kor falára*) hirdeti a kötet borítóján. A szerkesztő (Pomogáts Béla) szándékairól, az életút és életmű kölcsönös feltételezettségéről vallott koncepciójáról sokat elárul az emlékkönyv elején hangsúlyosan elkülönített, afféle ajánlasként szereplő három írás: a költő már említett emblematikus verse, a hetvenéves Április reflexív visszatekintése pályájára (*Szerettem az embert*), illetve az egykori tanítvány, a későbbi pályatárs Nemes Nagy Ágnes szeretetteljes ecsetvonásokkal megrajzolt, lényeglátó portréja (Áprily), amely egyfelől a „visszahúzó, szükségzavú, rejtőzködő” költőről beszél, másfelől a példászerű emberi helytállást emeli ki: „De mást sem lehet elfelejteni, róla szólván. A válltartását nehéz időkben. Hiszen megért két világháborút, erdélyi otthona elvesztését, fiatal szeretteinek halálát, az irodalomból való kiszorítását az ötvenes években – és mindeközben olyan egyenes maradt,

mint kedves, ezüstös bükkfái a visegrádi erdőkben. Talán csakugyan fává változott.”

Az Áprily-írások címével (*Álom a vár alatt, Tetőn, A láthatatlan írás, Ábel füstje, Akarsz-e fényt?*) öt egységre tagolt antológiában – ahogy az gyűjteményes, szerkesztett anyagoknál szokásos – műfajilag igen sokféle írás szerepel. Ezt a breviáriumszerű összeállítást mindenekelőtt a szerzőtől való emlékezések, esszék, levelek, vallomások és kiváltképp versek teszik élményszerűvé, elevenné. Áprily itt olvasható prózai művei közül különösen emlékezetes az apáról, a gyöngykagylóról és a virtuális könyvtárról szóló írás (*Álom egy könyvtárról*). A költői termésből beválogatott atmoszférikusan jelentésszerű versek a klasszikus eszményekért lelkesedő, kivételes formakultúrájú, felfokozott zeneiségű, természetközeli költő arcélét asszociálják az életműben kevésbé jártas olvasónak is.

Az Áprily Lajosról alkotott kép – részben a bemutatott szerző sokoldalúsága miatt – több, egymásnak is ellentmondó mozaikból áll össze. Akik közelről ismerhették őt (Kuncz Aladár, Kós Károly, Berde Mária, Sőni Pál, Hunyady Sándor, Vita Zsigmond, Nemes Nagy Ágnes) emberi és művészi kvalitásainak, érényeinek és esendőségeinek megítélésében valamelyest talán illetékesebbek. Közülük most Hunyady Sándort idézem: „Áprily Lajosnál jobb szívet és finomabb értelmet sehol sem találhattam volna. (...) Tiszta, mint a kristály, mint egy pohár friss forrásvíz.” Ezt a jellemzést tovább árnyalja, gazdagítja Nemes Nagy Ágnes emlékezése: „Ámulva figyeltem ezt a szakadás nélküli életet, amely kerek volt és egyenes. (...) Hogy milyen tanár volt? Jó. Egyszerű, természetes. Póztalanul is hatásos. (...) Archaikusabb volt mindnyájunknál. (...) Mi volt a költői alaprétege? Talán a melankóliája. Erdélyisége úgy ült rajta, mint a lelki fordulás. (...) Nem a kifejezők közé tartozott, hanem a kifejezéssel eltitkolók közé.”

Nem kevésbé fontos persze azok Áprily-élménye sem, akik irodalomtörténészként, kritikusként (Tüskés Tibor, Baránszky-Jób László, Czine Mihály, Imre László, Görömbei András, Láng Gusztáv) némileg nagyobb distanciával, ám megfelelő alázattal szemlélik ezt az életművet. Kivétel nélkül úgy tartják, hogy Áprily emelkedett érzélemvilága és klasszicizáló ízlése nagy forma-fegyvellemmel bír, zeneileg szuggesztív alakzatokban fejeződik ki. Különösen pontos és találó az a látélet, amit Láng Gusztáv Áprily-problémák című tanulmányában olvashatunk: „Áprily versei nem hangulatvilágot fejeznek ki, hanem világhangulatot. Ez a világhangulat alapvetően tragikumra hangolt. (...) A tiszta, harmonikus forma, a világ szépséggé szublimálása nélkül Áprily számára nincs költészet. (...) A táj, a leírt természeti jelenség mindig jelentés- és közérzethordozó jelkép az Áprily-versben. (...) Mind e jelképek és vallomások a költő – és a költészet – magányáról vallanak.” Ez a magány azonban – tehetjük hozzá a Áprily szektájához tartozók csöndes örömeivel – Istentől áldott, értékteremtő magány. A fényhozó-fényadó Áprilyt méltató Imre László is ezt a kagylótürelemből fakadó értékképző mozzanatot hangsúlyozza: „Nemcsak Ábel áldozatát fogadta el az ég, minden szeretet és jó szándék találkozik. (...) Áprily áldozatát, életművét is elfogadta az

ég és a föld. Életét, költészetét és őt magát, mint igaz embert.” És ezen értékelés érvényességén az sem változtat érdemben, hogy Áprily lírájában nem annyira a létezés öröme, mint inkább a létezés fájdalma zenél.

Ahogy Áprily Lajos sokak számára mindenekelőtt *Az irisórai szarvas*, a *Tavaszi házsongárdi temetőben*, a *Március* és a *Tetőn* költője, akként Jékely Zoltán is a leginkább emblematikus verseivel (*A marosszentimrei templomban*, *Pisztráng-balet*, *Madár-apokalipszis*, *Az utolsó szó keresése*) él az irodalmi köztudatban. Nagyon sokat kell még tennünk azért, hogy ez a meglehetősen hiányos és töredékes képünk megbízhatóbb és távlatosabb legyen.

Az In memoriam sorozat nemrég megjelent kötete (*Az én országom*) hitem szerint igen hatékonyan szolgálja azt, hogy Jékely Zoltánról alkotott képünk teljesebbé és hitelesebbé váljon, az életmű pedig egyszer s mindenkorra az őt megillető helyre, a klasszikusok sorába kerüljön. Miként a Jékely-életrajz jegyző Lator László írja: egyáltalán nincs könnyű helyzetben az, aki Jékely Zoltán pályáját próbálja megrajzolni. „Már lírája természetét, külső jegyeit is nagyon nehéz leírni, hát még legbenső lényegét kiszűrni. Minden valamire való versben van egy olyan réteg, amelyet fogalmi eszközeinkkel már nemigen tudunk megközelíteni. Jékely lírájában különösen nagy ez a homályos tartomány.” Ráadásul a másik feladat, nevezetesen a költői pályáiv fölvázolása is komoly fejtörést okozhat, hiszen – megintcsak Lator Lászlót idézve: „Jékely húszéves korában mindent tudott, semmivel sem kevesebbet, mint férfikorában vagy élete végén.” A par excellence (spontán) költőről értekező Lengyel Balázs is arra a feltűnő jellegzetességre utal, hogy a Nyugat harmadik nemzedékének tagjai közül az egy Weöres kivételével „költőileg ennyire készen, ennyire karaktert hordozón senki sem lépett színre. (...) Az *Éjszakában* (1936) minden ott van (csaknem minden), ami Jékelyt Jékelyvé teszi.”

A költő első kötetéről szólva Szerb Antal is a nagy költészet (még inkább a nagyköltészet!) jegyeit véli felismerni, majd megjegyzi: „Ez a verskötet oly kész, hogy egyáltalán nem biztos, hogy jobbat fog írni.” A nemzedéktárs, Weöres Sándor is feltétlenül dicséri Jékely tehetségét: „Jékelyben meg van a legfőbb művészi erény: a lenyűgöző erő. Versei hálátlan anyagnak bizonyulnak a kritikus kezében: kisiklanak belőle, mint legtöbbet emlegetett állata, a hal.” A másik pályatárs, Rónay György meglátása még ezen is túlmutat: „Mindannyiunk között ő volt a legeredetibb.” A kitűnő esszéíró, Halász Gábor véleménye is ezt támasztja alá: „Ha van költő fiataljaink között, akinek a hangját nem lehet félreismerni, Jékely Zoltán az.” Figyelemre méltó az is, hogy az új költői eszmény képviselői, azaz a harmadik nemzedék tagjai közül Jékelyt tartja a legjelentősebbnek. Ezek után Nemes Nagy Ágnes reflexiójában már semmi meglepő sincs: „Mindnyájan tudjuk, ő a költői költő, a költő archetípusa. (...) Személyének kivételesen erős volt a stílusfoka. És kivételesen erős, átható költészetének stílusfoka is. (...) A nagy énekesek aranyhangja az övé, egyszerre áttetsző és tes-

tes, fátyolos és édes, mintha északi dallam szólna bariton hangon. (...) Jékely Zoltán költői aromája hasonlíthatatlan.”

Jékely kortársi és irodalomtörténeti megítélésének minden disszonanciát nélkülöző, egyöntetűen pozitív jellege legalábbis tiszteletet parancsoló, hiszen aki Weöres, Vas István, Radnóti, Kálnoky, Rónay, Zelk Zoltán nemzedékéből egysapásra ki tudott emelkedni (és aki képes volt ebből a hihetetlenül erős mezőnyből kiragyni), az valóban csak egy Rilkéhez mérhető, orfeuszi típusú, istenáldotta tehetség lehet. Az olvasó és irodalomértő tiszteletének persze egyéb oka is van. Mert jóllehet, hogy Jékely azonnal nagymesterként lépett színre és későbbi pályáján is „óriásként magasodott a háttérben”, nem mindig kapott méltó figyelmet. Tandorival szólva ugyanis „a divatok hálátlanul bánnak azzal, aki nem divatozik”. És akkor még nem szóltunk apa és fiú ellentmondásos viszonyáról, Áprily és Jékely feszültségeket is magában hordozó, különös kapcsolatáról. Túl azon, hogy kettejük esetében nagyon is különböző lelki alkatú költőkről van szó, a pályakezdő Jékely számára legalább annyira nyomasztó, mint amennyire inspiráló lehetett Áprily irodalmi súlya és tekintélye. Ő maga mondja egy 1977-es interjúban: „Én már első zsenyéim óta nehéz helyzetben vagyok emiatt. Néha, tapintatlanul, még most is vetélytársakként akarnak egyesek kezelni kettőnket, márpedig ez mindenképpen bántó és erőszakolt dolog. Valószínű, hogy apám nélkül is költőfele lett volna belőlem, de példája és az a tudat, hogy költőként is megbecsülik, bizonyosan hatott rám.” A költői kifejezés új útjait kereső, a másféle ízlésirány felé tájékozódó Jékely mindenesetre hálás volt Áprilynak a finom és elegáns „kritikáért”: „Párizst kerestem húszéves koromban, / Szívem Baudelaire-re és Verlaine-re vert, / A te zenéd más ritmusokra dobban, / Párizs mást küld neked: Apollinaire-t”. Az apa halála után írott versek (*Kalapkorona, Az utolsó sétánk tanújához*) a veszteségtudat és hiányérzet nagyságán túl arról is tudósítanak, hogy domináns módon a szeretetteljes, meghitt kapcsolat emléke él tovább.

A „kozmosz döbbenet” és az „érzéki hevület” nagy formátumú költőjéről életében legendák sora született, hogy aztán halála után a legnagyobbaknak kijáró tisztelettel s már-már szavakat bénító szomorúsággal szóljanak hozzá – odaát – az itt maradottak. Az emlékkönyvben szereplő pályatársak (Takáts Gyula, Nagy Gáspár, Orbán Ottó, Kiss Tamás, Kányádi Sándor, Csorba Győző, Kálnoky László, Rába György, Albert Gábor, Ágh István) közül idézem most az utolsóként említett szerzőt: „... alig akad hozzá hasonló végítéletes költő (...) és alig akad hozzá hasonló az élők és holtak szeretetében. (...) A magyar költészetben ilyen tragikusan derűs, derűsen tragikus költőt nem ismerek.” Jékely Zoltán tüntető sorait olvasva e sorok írója is teljes mértékben osztja Ágh István igazát: „Legjobban tetszettek nekem / a földön: nők és templomok, / kikben szökellő láng lobog, / kikben halottas béke zeng”.

(Új Könyvpiac, 2002. szeptember)

Könyvekbe zárt fájdalom **(Ferenczes István: *Székely apokalipszis; Bacchatio Transsylvanica*)**

Ferenczes István, a Csíkszeredában élő József Attila-díjas költő, író három évtizedes alkotói pályára tekinthet vissza. Műveinek élmény- és témavilága – mintegy a szülőföldre való hűség és ragaszkodás reprezentációjaként – a lehető legszorosabban kötődik a tájhaza múltjához és jelenéhez. Akárcsak korábbi kötetei (*Mikor Csíkban járt a török, Megőszülz mint a fenyvesek, Indián a Hargitán*), nemrég megjelent dokumentumriportokat tartalmazó könyve (*Székely apokalipszis*) és legújabb verskötete (*Bacchatio Transsylvanica*) is a létrontással és létabszurditással viaskodó, értékóvó, sorsvállaló, gondülő író pozíciójában mutatja föl Ferenczes Istvánt. A szülőföldre való emblematicusan hangsúlyos utalás mindkét kötet címében a transzszilván életvonatkozások fontosságát, a hagyomány- és értékvilág megkerülhetetlenségét, a (közös) kulturális emlékezet dinamikus jelenlétét sugallja, egyszersmind a tisztán esztétikai megértés lehetetlenségét is kifejezi.

Bizonyára a szerző tíz évnyi újságíróskodása, történelmi-szociológiai érzékenysége is magyarázhatja, hogy művei között műltfaggató, tényfeltáró, dokumentumszerű írásokat, riportokat is találunk (*Gyásztól gyászig, Ordások tépte tájon*). A gyalázatos mészárlásokról és szégyenletes atrocitásokról tudósító *Székely apokalipszis* című könyv is ebbe a vonulatba tartozik.

Már a kötet elülső és hátsó borítója is jelzi, hogy szokatlanul megrázó, döbbenetes olvasmányban lesz részünk. A könyvbéli történetekkel szembesülve olyasféle benyomásunk támadhat, hogy az itt megjelenő gyomorforgató és elborzasztó emberi hitványság tovább már nemigen fokozható, és mint ilyen a legvadabb orwelli abszurdot is megcsúfolja. Sajnos azonban a közép-kelet-európai történelem másutt, például a Délvidéken is hasonló rémségeket produkált. Az 1944-es jugoszláviai vérengzést feldolgozó könyvek (Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*; Matuska Márton: *A megtorlás napjai*; Illés Sándor: *Aki-kért nem szólt a harang*) Szokolczay Lajosnál a „véletlen triptichonjaként” jelennek meg.

A Székely apokalipszis önvallomásból és dokumentumriportokból fölépülő vád- és védírat, afféle „vérrel szerzett evangélium”, amely a hírhedt Maniugárdisták 1944 őszén elkövetett esztelen székelyföldi öldöklését, ezen belül is főként a csíkszentdomokosi vérengzést mutatja be. S teszi mindezt személyes hitelű, mélységesen megszenvedett megnyilatkozásokkal, a mártírok és túlélők iránti maximális részvétellel és tisztelettel. Miként Tóth Zoltán Magyar Napló-beli recenziójában olvashatjuk: „A dokumentumriport a közlők egyéni stílusának, illetve az izes székely népnyelvnek köszönhetően sokkal hitelesebbé, életközelibbé, kézzelfoghatóbbá teszi a történéseket.” Ferenczes István egy pillana-

tig sem tetszeleg a mindentudó elbeszélő szerepében; nem mesél, hanem meséltet. A közeli hozzátartozók és falubeli szemtanúk emlékezéseiből áll össze a tizenegy csíkszentdomokosi áldozat szenvedésrajza, az egymást kiegészítő komor emlékmozzaikokból ismerhetjük meg a helyi Gábor kertben kivégzett székely magyarok utolsó óráit, illetve a túlélők tragédia utáni benuultságát. A 27 évesen agyonlőtt Kurkó Józsefnek például ezek voltak az utolsó szavai: „Istennem, olyan ártatlan vagyok, mint a kerek ég, s most ártatlanul meg kell haljak”. A 31 évesen meggyilkolt Kósa János pedig azt mondta a kivégzőnek: „Úgy célozz testvér, hogy egyből haljak meg”.

A magyar–román megbékélés szempontjából igencsak elszomorító, ahogyan az egyik vádlott (Lazăr Ion) az utolsó szó jogán megnyilvánult: „Eszem ágában sincs, hogy arra gondoljak, hogy az elkövetett gyilkosságok miatt valaha is – még álmomban sem – lelkiismeretfurdalást érzek”. Ráadásul az áldozatok hozzátartozóinak az aránytalanul elnéző s már-már tragikomikus bírósági ítéletek sem adhattak semmiféle megnyugvást sem jóvátételt. Talán ez a gyilkosokkal vállalt bünső cinkosság is táplálhatja az édesapjára emlékező és a potenciális áldozatok nevében megszólaló Szakács János félelmeit: „Most es bármikor megtörténhet a gyilkolás, nincs egy fa, ahova elbújunk, münket nem oltalmaz senki, csak a Szűzanya”.

Az archaikustól a (poszt)modernig ívelő asszimilációs törekvés, az ősi folklórtól Nagy Lászlóig és Kányádi Sándorig, a jokulátor-énekektől Szilágyi Domokosig és Kovács András Ferencig terjedő szintézisteremtő igény Ferenczes István sokszínű és sokszólamú költészetének talán legszembeötlőbb sajátossága. Ezt a feltűnő jellegzetességet – mint az autenticitás és univerzalitás felé mutató ismérvet – a kötet ajánlója, Bertha Zoltán is hangsúlyozza: a költő „különleges nyelvi- és szellemi sugárzású líravilágát olyan varázslatos stílussteremtő erővel alkotja meg, amely (...) egy egész transzszilván és magyar létezésuniverzum mélységeit képes feltárni – felidézni”.

A pályatárs Farkas Árpád által „a szenvedelmes szenvedélyek” költőjének nevezett Ferenczes Istvánról a kritika is úgy tartja, hogy egy szokatlanul erős sodrású, sokféle forrásból táplálkozó, elementárisan tiszta líravilágot hozott létre. Ami leginkább egyénivé és eredetivé teszi őt, az a korábbi köteteiben (*Félidő, félpokol, Hó hull örök vadászmezőkre, Sekler songs*) is megfigyelhető látás- és kifejezésmódbeli összetettség, a jelentésrétegeket tágító és távlatosító intertextuális lelemény, valamint az alapvetően komor létélményt ellenpontoszó nyelvi humor és csillámló játékosság. Az egzisztenciálisan és kollektíve elszüvedett sorsrontó borzalmakat, tragikus sugallatokat oldani képes transzszilván derű és mélységes létbizalom Arany Jánosra és Mikes Kelemenre valló bölcsessége Ferenczes költészetétől sem idegen.

Minthogy feltűnően koherens és átgondolt poézisről van szó, az elmondottak a legújabb verskötet (*Bacchatio Transsylvanica*) karakterét is meghatározzák. Erre a kötetre is találó lehet, amit Hitebeli recenzicójában Takács Judit írt Fe-

renczes 2001-es verskönyve kapcsán: „Sokszínű játék bontakozik ki a *Sekler songs* verseiben, melyek a hagyomány erejére, a kulturális emlékezet szövegszerű helyeire és a nyelv végtelen lehetőségeire építve olyan kötetű forrnak össze, melyben az intertextuális versszervezés és az újraértelmezett transzszilván hang egyszerre van jelen”. Ez a megállapítás már csak azért is érvényes, mert a *Sekler songs* három tucatnyi opusából a jelen kötetben is olvashatunk harmincat.

A *Bacchatio Transsylvania* 75 verset számláló és részben újszerű poétikai eljárásokkal fölépülő kötetkompozíciójában – a lírai alany szituáltságától függetlenül – viszonylag nagy számban szerepelnek a transzszilván tradíciót megidéző és a magyar irodalmi (esetenként történelmi) hagyományhoz kapcsolódó versek. Nemcsak az újraértelmezett hagyomány és nem csupán az újra- és fölülírás miatt fontos ez a mozzanat, hanem a szövegalany önmeghatározása és értékpozíciója okán is fölértékeltebb beszédes. A példaadó elődök (Orbán Balázs, Kőrösi Csoma, Bornemissza Péter, Arany János, József Attila) és történelmi nagyjainkat (Széchenyi, Julianus barát, Szent Erzsébet) megidéző darabokat kétségkívül a kulturális emlékezet és a mnemotechnika működteti ugyan, de az értéktudatos magatartás megszenvedetten tiszta morálja, az értékjelképekben tárgyiasuló sors- és feladatvállalás közösségi érdekű, megmaradáselvű ethosza a világméretű és szemantikumpéztés talán legfontosabb tényezője. Az öntanúsítás és sorsvállalás egyik katartikus darabjából idézek: „Hát összeírtam élőt, holtat, / követ, fát, temetőt, szabadot s rabot, / a legutolsó Orbán voltam, / aki virágot hozott és nem fagyot” (*Orbán Balázs őszikéi*).

A kötet partitúráját nagyjából uraló elégikuság az otthonlanság, az idegenség, a hazátlanság és védtelenség élményéből kiindulva végső soron az ezredvégi ember fogódzók nélküli létbe vetettségét, kozmikus árvaságát, totális kisémmizettségét is kifejezi. A sok-sok hiányból összeálló világhiány, a vereség- és veszteségtudat legintenzívebb megvallói a beleképzéletes szerepdalok. Ezen versekből idézem az idevágó sorokat: „talán otthon sincsen hazám / nincsből bujdosott seholba” (*Kőrösi Csoma Sándor tibeti dalai*); „Bújdoshatok immár szerte az világba, / Hazátlan hazámba, egynyári virágba / (...) Sem itthon, sem otthon nem jut már éneköm, / Égi madarak közt lebeg az éneköm” (Bornemissza Péter *Erdélyben*); „arcomról szélbe kiáltom / hogy nincs hazám hogy nincs hazám” (*Szélbekiáltott hazám*).

Lényegileg ehhez hasonló szituáltság és versbeszéd jelenik meg a csángó élménykör verseiben is (*Didergés, Csángók, Töredék egy csángó eposzból*) – a kettős ürbe dobottság rémületével, a sehova sem tartozás döbbenetével, a nyelv-, a lét-, és önfelejtés Domonkos-poémából ismerős távlatlanságával és kifosztottságával együtt. A csalóka kettős kötődés által tökéletes csapdahelyzetben találja magát a Ferenczes-vers szövegalánya: „futnák bé Bukarest / azt mond bűdös oláh / ha mond mocsok bozgor / futnák ki Budapest / hol hát lenne haza (...) hol volna hát hazám / talán cédrus fába / talán a tengerbe” (*Didergés*).

Az idézett sorok egynemű szomorúságával szemben némi vigasszal töltheti el az olvasót, hogy a kötet legemlékezetesebb szépségű szöveghelyeiből – remélhetőleg nemcsak afféle virtuális menedékként – megképződik az Illyéstől ismerős «haza a magasban», vagyis a nyelvi, kulturális, történelmi hagyományok legtágabban értelmezett közössége. Eme legartisztikusabbnak vélt versrészletekből is ide írok néhányat: „Qxyhuatwandza, te álomból / és valóból összefércelt menhely, / mire hazámnak kimondalak / lábamhoz romlik profán a szentel... (...) Qxyhuatwandza, te talált vers, / te álmaimból diszidált magány, / fejét csóválja Isten, ha lát / zászlótlan táj, csak nekem vagy hazám” (*Mint skót elégiában az ősz*); „Hogyha énnékem szárnyam lett volna / Uram-Istenem elhittelek volna / (...) Beszéltem volna az madarakval / Imádtalak vón égi vadakval / Baromffykkel nem feredtem volna / Igaz Ferenczes így lettem volna” (*Addenda az LV. zsoltárhoz*).

A reprezentatív líraalakzatokként megjelenő nagyobb szövegtestek (*Bacchatio Transsylvanica, Négy évszak, Mögötte lobognak a táncház csodái, Túlexponált fényképek, Didergés*) szimfóniaszerű gazdagságuk, változatos effektusokat vegyítő partitúrájuk révén önmagukban is képesek kifejezni a Ferenczes-énekek legfontosabb világképi és poétikai jegyeit. A régebbi és újabb hosszú/felhosszú versek egy kötetbe szerkesztése a közöttük képződő dialogikus viszony, az intertextualitás és a relációjelentések miatt is igen komoly nyereség. Ráadásul a változat- és motívumösszegző poémák némelyike olyasféle üzenetet is hordoz, ami kétségtelenül oltalom a gondban s menedék a bajban: „a tüzet s a jácintot küldi el érted László király / versben bujdosó zsoltárit olvassa rád hogy megmaradhass / zöld angyalok ellenére himnusznak minden időkben” (*Mögötte lobognak a táncház csodái*).

(Új Könyvpiac, 2002. október)

**Egy írástudó székely szerelmes földrajza, avagy a szülőföld
vallomása**
**Demeter József: Magyardellői napdalok, illetve Suszteráj című
köteteiről**

A jelenlét- és emlékezetvesztésben szenvedő posztmodern kori ember – aki- nek hagyomány- és múltfelejtése óhatatlanul önfelejtést is jelent –, talán csodálja, de nemigen érti azt az értékvilágot, amely Demeter József tiszta forrásból táplálkozó verseiben és novelláiban egy minden ízében gyökeres, igazően hiteles alkotói személyiségben ölt testet.

Demeter József emberekhez, dolgokhoz, jelenségekhez szeretetteljes módon közelhajoló Maros-menti bukolikájában a romlatlan idill és abszurditásba hajló tragikum, a csillámló játékoság és az elmúlásközeli elégikusság, az ősi, tiszta rendet áhító szakralitás és a létrontást kényszerűen tudomásul vevő illúziótlanság színejátszó selyemként való nyugtalanító villódzása figyelhető meg. A lírai és epikai művek partitúráját a bartóki zenével érintkező tonalitás és atonalitás, harmónia és diszharmónia egyidejű jelenléte és a sokféle esztétikai minőség keveredéséből létrejövő paradoxális értékszerkezet határozza meg. A versek és novellák olvasása közben joggal támadhat olyasféle benyomásunk, hogy a szerző mikro- és makrovilágot egybeölelő élmény- és érzékenységformái által a személyes kozmikussá, a kozmikus pedig személyessé válik.

Mintha csak az európai kultúra egy Immanuel Kanttól ismerős kulcsmondatát hallanánk ki Demeter József rokonszenvesen kedves világából: „Lelkem két dolog tölti el megújuló csodálattal és áhítattal: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem”. A személyes és személytelen huzamosan fenntartható kényes egyensúlyához persze W. B. Yeats ír származású, Nobel-díjas költő ragyogó aforizmája is fontos útmutatásul szolgálhat az alkotó számára: „Az univerzum felé csak kesztyűs kézzel nyúlhatunk ki, és ez a kesztyű a nemzetünk”. Mindezek révén válhat érthetővé és élményszerűvé az a meglátás, hogy a *Magyardellői napdalok*, illetve a *Suszteráj* című kötetek anyagát egy lírai szeizmográfként működő, a folytonos szolgálat s az állandó készenlét belső parancsát követő, krónikás hűséggel megáldott személyiség versekbe/novellákba menekített „fekete dobozaként”, egy, a nyelvhez, közösséghez és szülőföldhöz végsőkéig ragaszkodó költő pusztulásvízióját és életreményét S.O.S-szerűen megfogalmazó, posztulatív értékű palackpostájaként véljük fölismerni.

A Maros menti Magyardellőről elszármazott és már jó ideje a Kecskemét melletti Ballószögön élő szerző műveiben Erdély, illetve a Székelyföld nem egyszerűen szülőföldként, hanem a létezés centrumaként és abszolút viszonyítási pontként szemlélt imago mundiként jelenik meg. Ezen belül a pár száz lelkes magyardellői mikrovilág a művészi/ emberi karaktert meghatározó hagyomány-

és értékvilágával az archaikus léttörvények tiszteletét, a tradicionális életrend tisztaságát és emberléptékű miliójét fejezi ki. Ráadásul az egykoron „Kicsi Magyarország”-nak nevezett és a hatvanas években még szintiszta magyar település modell-szerűen képezi le azokat a Trianon utáni folyamatokat (kényszerpályákat és mozgás-kényszereket), amelyek a kárpát-medencei, azon belül az anyaországi magyarság életéselyeit, jövőbeli kilátásait egyértelműen negatív irányba befolyásolják.

Aligha találok még Demeter Józsefhez fogható írőemberrel, akit annyira eltölt az írásaktus boldogsága, amikor újra és újra papírra veti a számára mindennél drágább és fontosabb szülőfalu nevét. Valahányszor Magyardelelőt említi, olybá tűnik, mintha egyfolytában zenélne benne a létezés öröme. Akárha Mozart testet-lelket méregtelenítő muzsikájában mártóztatná meg magát az ember. A szűkebb szülőföld emberi, tárgyi és szellemi világa olyasféle lebírhatatlan mágiával van jelen a *Napdalok* és a *Susztéráj* írójának létszemléletében és világképében, mint például Gion Nándor műveiben a bácskai Szenttamás, vagy mint G. G. Marquez *Száz év magányában* Macondo. Ennek megfelelően Magyardelelő a létben való otthonosságot, a világ emberileg belakható teljességét jelenti. Ez akkor is érvényes, ha jelenleg éppen nem ott él. Miközben praktikusán öneki is úgy szól a feladat, hogy „minden rodostóban zágont” találja meg, aközben Mikes lélekföldrajzát is nap mint nap magáénak tudhatja, hiszen Demeter József is olyannyira szereti már Ballószöveget, hogy sohasem feledheti Magyardelelőt.

Az sem lényegtelen, hogy ez a mikrokozmosznyi „töredék hazácska” miféle poétikai eljárások révén formálódik véges végtelenné, illetve szemléleti világegésszé. Az olvasott vers- és novelláskötetben – miközben egy összetevészetlenül egyéni nyelvi univerzum és rendkívül magával ragadó magánmitológia jelenik meg – lépten-nyomon az irodalmi hagyomány, az intertextualitás és a kulturális emlékezet mozgósításának lehetünk tanúi. A paratextusokban mottóként, afféle meditációs objektumként, illetve asszociációs bázisként szereplő népdalrészletek, mondókák, közmondások, Bartók-idézetek a szerző intenzív folklór kötődését, a magyar- és világirodalmi szöveghelyek pedig a kánonnal folytatott termékeny párbeszédet jelzik.

A korábbi pályaszakasz talán legmaradandóbb darabja a magyardelelői mikrovilágot transzszilván tartalmakkal dúsító, a teremtő fájdalom költői hagyományát a metafizikai világérzékeléssel ötvöző, hagyomány és újítás szintézisére is remek példával szolgáló allegorikus poéma (*Ecetfaméz*) a líra- és prózavilág egészére kiterjedő érvennyel tudatosítja a kultúrhistoriai-kultúranropológiai hagyomány fontosságát és megtartó erejét. A koncepciójában és kompozíciójában is kiváló, nagy műgonddal kiérlelt, igen figyelemreméltó alkotás vágy- és célképzeteivel, jellegzetes metaforikájával és formarendjével a későbbi Demeter-szövegek jobb és teljesebb megértését is szolgálhatja. Amint arra Bágyoni Szabó István is utal az *Ecetfaméz* (1991) című kötethez írott utószavában. Mintegy hangosan gondolkodva ugyancsak ő teszi föl a mindannyiunkhoz szóló kérdést:

„Vajon ki fogja bemutatni költőtársunk új, immár az anyaországban megjelenő verseskötetét? És ki fog vallani a költő hovatarozásáról?”

Demeter József legutóbbi verseskönyve, a *Magyardellői napdalok* (2006), a Hungaro-vox Kiadó gondozásában jelent meg Budapesten. A lírai szociográfia-ként megjelölt kötet arányos szerkezetei rendben fölépülő hármas tagolást követ (*Csat, Spicc, Sróf*), az átgondoltan sorjázó versciklusokat pedig egy prólogus- és epilógusszerű darab foglalja keretbe. A nyitó vers (*Mi az, ami mindennek van?*), illetve az utolsó költemény (*De lesz még Magyardellő ezen a világon*) igen sokat elárul a szerző nyelvi tudatáról, költészettudományáról, továbbá arról az esztétikai magatartásról, amely a versvilág egészét működteti. A *Magyardellői napdalok* polifonikus nyitottságára és összetett jelentésszerkezetére fölöttébb jellemző, hogy veszteség-leltárként, lamentációként, jövőfaggatásként allegorikus példázatként, összmagyar sors-beszédként és nemzeti létdemonstrációként is helytállóan értelmezhetjük.

Amint a transzparens kötet cím hirdeti, a helyzetjelentésként, identitástanulmányként, vallomásként és közérzetanalízisként egyaránt olvasható versekben abszolút elsőbbséget élvez a költő szűkebb páttriája s vele együtt a hely szellemét kifejező *genius loci*. A helyi sajátosság, a helyi vonatkozás, a tipikusan magyardellői jellegzetesség nemcsak konkrét, jól lokalizálható terekben, hanem imaginárius emlékterekben is megnyilvánul. Nem voltam rest megszámolni, hogy a 126 tételes textusban 38-ra rúg azon verseknek a száma, amelyekben a mérsékelten mitikus sugárzású Magyardellő szövegszerűen (egészen pontosan 63 alkalommal) előfordul. Bizonyos művekben (*Néma ének, Piros szalag-gyászcsárdás, Kicsi Magyarország*) többször is megjelenik. A szülőfalu – mint világnyivá táguló mágikus színtérvalóság – kitüntetett pozíciójú szövegelemként való makacs ismétlődése természetesen általánosabb erkölcsi és létfilozófiai tanulságokkal is szolgál.

Az önazonosság és a világbeli helytállás, ha úgy tetszik, a személyre szabott életfeladat teljesítése szempontjából az egyik legfontosabb üzenet talán az lehet, hogy mindig figyelniük kell a gyökerekre és a fényre, mert a gyökér megtart, a fény pedig fölnevel. A fölnevelő és útra bocsátó tájhaza életre szóló gyakorlati konzekvenciája – a *Becsületes magyar – becsületes román* című vers üzenetével összhangban – az lehet, hogy nem nagy magyarnak, hanem jó és tisztességes magyarnak, nem heroikus embernek, hanem rendes embernek kell lenni. Mert ahogy azt Tamási Árontól is tudhatjuk: aki embernek hitvány, az magyarnak is alkalmatlan. Demeter József műveinek erkölcsi-eszmei mélyrétegében ez a tanítás hang-súlyosan van jelen.

A kötet jelentésvilágában kulcsszerepet betöltő motívumok és értékjelképek közül a Maros, Erdély(ország), Isten, Nap, Hold, csillag, dal, zene, ballada, tánc, szerelem, tavasz, nyár, ősz, tél, fény, madár, virág, szív, erdő, mező, akác, ecetfa(méz), apa, anya, szerető, templom és temető emelhető még ki a számszerű előfordulás okán. No és Trianon, hiszen –Illyés Gyulával szólva – „magyar az,

akinek fáj Trianon”. A 87 évvel ezelőtti s mind máig kibeszél(het)etlen, megemészt(het)etlen trauma kapcsán jó okkal juthat eszünkbe az áldott emlékü Sütő András egyik Csoóri Sándor által fölemlegetett eszméltető mondása: „Teli van a hasunk rozsdás patkószeggel, az idő mégis azt kívánja, hogy virágsokrokat öklendezzünk” (Hitel, 2006. nov.). Demeter József Trianon-élményhez kapcsolódó versei közül a *Trianon tükre*, a *Kétnyelvű szerelem*, a *Karácsonyi könny*, a *hős avagy Trianon csomagja*, *De még visszatérhet*, valamint a *De lesz még Magyardellő ezen a világon* című említendő. A felsorolt versek egyikét, mégpedig a legbeszédesebb, ugyanakkor legzavarbaejtőbb góbésággal megformált költeményt teljes egészében idézem: „Az ortodox román elvtársnő/ Azt mondta, Erdély a/ Miénk volt és az is/ Marad. A magyar református/ Elvtárs azt mondta, Erdély/ A miénk volt s az is/ Lesz, és feleségül vette/ Őt, a hajdan-szép román/ Szerelmét- anno domini.../ Június negyedikén./ Magyardellői idő szerint-/ Greenwichben a már több/ Mint nyolevan esztendő/ Trianon után – megint.” (*Kétnyelvű szerelem*).

Demeter József *Suszteráj* című novelláskötete 2001-ben jelent meg Kecskeméten. Az imponáló valóság- és emberismereten alapuló, emlékezetes magatartásformákat és hőtípusokat fölvonultató frappáns történetekben – ha nem is mindig egyenletes színvonalon – a népi-realista próza Tamási Áron és Sütő András nevével fémjelezhető vonulatához kapcsolódik a szerző. Az alapvetően költői látásmódra hajló, gazdag humorral, ábeli típusú játékosággal, sok-sok nyelvi leleménnyel, patinás szépségű transzszilvanizmussal megformált elbeszélésekben nagy felidéz- és megjelenítő erővel tárul elénk Magyardellő szociografikusan pontos, szubjektivitásában élményszerű és emberi mélységében hiteles falutörténete. Azzal a nyíltan megvallott szenvedélyes elkötelezettséggel, ahogyan a szerző *Síró vággyal* című versében fogalmaz: „Én nem akarom megváltani a világot a/ Madarak énekével (...) Én nem akarom megváltani az/ Emberek milliárdjait, kedvesem. Nem és nem.../ Én csak Magyardellőt szeretném megváltani”.

Az egymással is szoros, dialogikus kapcsolatban lévő, huszonnégy mozaikból fölépülő elbeszéléskötet korábbi méltatói (Lászlóffy Aladár, Ircsik Vilmos, Gál Elemér) az írói erények között az atmoszférikus tömörséget, a nyelvteremtő fantáziát, a figurák és helyzetek megrajzolásában érvényesülő képszerűséget, a kellően árnyalt és rétegezett stilizáltságot, illetve a nemegyszer zenei alkotásmodot követő kompozíciós eljárást emelik ki. Magam is úgy látom, hogy a *Suszteráj* túlnyomórészt maradandó esztétikummal megalkotott világában, kiváltképp a prózapoétikai szempontból legkimunkáltabb történetekben (*Csákány*, *Közhírré tétetik*, *Suszteráj*, *Sírdöngölő*, *Mint a bika*, *Gödörásó – avagy nő a temető*) a nyelv valóban otthonosan lakja a formát. Pár évvel ezelőtti recenziójában (Magyar Napló, 2003. augusztus) a Demeter-művek egyik legavatottabb kritikusa, Ircsik Vilmos is ezt a jellegzetességet hangsúlyozza: „Az irodalmi alkotás létjogosultságának elsődleges bizonyítéka, abszolút mércéje mindig a nyelv, a nyelvi teljesítmény. (...) A *Suszteráj* nyelvi teljesítményét tekintve,

visszavezeti az olvasót az olvasás szeretetéhez, a szavak zamatának élvezetéhez, ízlelgetéséhez, titkaik megfejtéséhez. Visszavezeti az önkéntes szellemi vállalkozáshoz”. Az olvasói érdekltség csökkenése és a szépirodalom térvesztése idején, amikor a régi olvasók meg-tartása és a reménybeli olvasók megszólítása egyre nagyobb akadályokba ütközik, íróember számára ez az egyik legnagyobb dicséret.

Az irodalmi köztudatban való viszonylagos ismertségéhez képest jóval nagyobb értéket képviselő Demeter József eddigi könyveit és újonnan megjelenő köteteit (például a nemrég megjelent *Magyardellői napdalok II.*) jó szívvel ajánlhatjuk mindazok figyelmébe, akik változatlanul hisznek a nyelv megtartó erejében, a hagyomány fontosságában és a szintézis-teremtés újszerű kívánalmaknak is eleget tevő lehetőségében.

(Napút, 2007/9.)

„A nyelv hatalmasabb használóinál”
Egy nagy formátumú antológia tanulságai, avagy az Erdély-mítosz
megtisztítása

Bármily meglepően hangozzék is, ennek a csonkolt országnak talán egyik legnagyobb vigasza, hogy – páratlanul paradox módon – mindenütt önmagával határos. Az utófájdalmat fokozottan érzékelő amputált részeknek is tartást és lelkieket adhat az a tény, hogy létezik egy spirituálisan felfogott, országhatárok fölött lebegő szellemi haza, ami a nyelvi-kulturális hagyományok legtágabban értelmezett közösségét jelenti. Ebben a szellemi hazában kitüntetett hely illeti meg az irodalmat, kiváltképpen pedig a költészetet.

Lisztóczy László egri irodalomtörténész huzamos ideje szívén viseli a határon túli magyarság ügyét és hittel szolgálja annak irodalmát. A vonzások és választások rációin túlmutató, misztikumba hajló erőterében megfogant növekedési terv magyarázhatja azt, hogy a hatágú sípnek miért a transzszilván ága a számára legkedvesebb, s hogy az örök szerelmek sorában miért épp Erdély a legelső. Ennek az eltéphetetlen kötődésnek ragyogó reprezentációja a romániai magyar költők verseiből szerkesztett öt kötet, melyek a Sepsiszentgyörgyön működő, Szabó Bojta vezette Castrum Könyvkiadó gondozásában jelentek meg, a hazai viszonyokhoz képest bámulatos gyorsasággal. Az antológia egymást követő darabjai: Isten kezében – 1992, Hazahív a hűség – 1993, Arany és kék szavakkal – 1994, A megmérő idő – 1996, Verseken tündöklő Erdély – 1996. Az egyes kötetek azonos élmény-, gondolat- és hangulatkörben mozogva, ám műfajilag, poétikailag hihetetlenül tág keresztmetszetet nyújtva vallanak istenről, szülőföldről, szerelemről, az emberélet fordulójáról, illetve az erdélyiség misztériumáról. Bizonyára a szerzők sokfélesége, a nemzedékek szivárványos szóttese is teszi, hogy az antológia öt darabja úgy áll előttünk, mint valami virtuális lírai regényként olvasható verskatedrális.

Lisztóczy László koncepciózus antológiásorozatát szemlélve a szakmabelieknek és a romániai magyar irodalom iránt érdeklődő olvasóknak olyasféle benyomásuk lehet, hogy igazi ajándékot kaptak, melyben az utóbbi hét évtized minden értéke együtt van. Vagy legalábbis majdnem minden. A maga nemében páratlan, teljességre törekvő, hiánypótló vállalkozás ez, amely az országhatárokkal dacoló szellemi haza és nyelvi integritás jegyében mutatja fel a csonkaságban leledző teljességet, a töredékben rejlő egészet, s a helyi érdekűben immans módon benne lévő egyetemességet. A biztos kézzel komponált kötetekben a szerkesztői tudatosság finom ellenpontozásaként jelentkezik a művek intertextuális természetű spontaneitása, az egyes darabok egymást hívó, asszociatív jellegű kontinuitása. Minthogy egyik vers megidézi, feltételezi, megszólítja a másikat, a közöttük képződő dialogikus viszony révén az önálló jelentés a relációjelentések kifogyhatatlan bőségévé válik. Megannyi igazgyöngy fonódik fel egy-

azon végtelenített láncra, – soha-nem-volt emocionális tartalmakat, erőteljes hatásmechanizmusokat, plasztikus képzeteket keltve. A versek organikus egymásba fonódása nemcsak egy pompázatos versszimfóniát eredményez, de tágas horizontot, világképi teljességet, dimenzionális mélységet és magasságot is képes teremteni. Mindenekelőtt a tiszta tagolás, a tematikai rend és az átgondolt ciklusépítés magyarázza, hogy a poétikai- műfaji gazdagság, az alkati-világképi sokszínűség ellenére sem kísért az eklektikusság érzése.

A természete szerint szükségképpen polifón antológiasorozat koherens jellegét a szemléleti egység biztosítja. Az enciklopédikus módon értékmentő, felfedező (és újra felfedező!) vállalkozás szembetűnő sajátossága az erdélyiségre, illetve romániaiságra ráakódott anakronizmusok, utópiák és legendák oszlatása, ami nyilvánvalóan egy realisabb, megbízhatóbb, árnyaltabb és hitelesebb Erdély-felfogás igényéből fakad. (Ez a fajta valóság-hű Erdély-kép napjainkban talán az egyik legsürgetőbb kényszerűség.) A szerkesztő tehát – miközben rokonszenves igyekezettel vizsgálja a Trianon utáni korszak csillagterképét – a jelenségek, folyamatok, törekvések irányát és mibenlétét megértve az erdélyi magyar líra fejlődés- és természetrajzát is megragadja.

A kínálózó anyag számbavétele, szelekciója és elrendezése során megkerülhetetlen mozzanat a romániai magyar irodalomhoz (és általában az erdélyiséghez!) kapcsolódó téves képzetek, hamis nosztalgiák, zsákutcás ábrándok, a priori gondolatok negligálása, ezáltal az Erdély-mítosz megtisztítása. A káprázatok elhárítása egyébként elemi érdeke és feladata minden olyan olvasónak is, aki a vakságot és süketséget megelőzendő a valóságot akarja tudni is, átélni is, habár fájdalmas. Ennek fontosságát aligha lehet eltúlozni, hiszen az erdélyi magyar irodalom is a diktatúra körülményei között létezett a legutóbbi időkig, s története „a szellemi ellenállástól a behódolásig, a teljes azonosságtudat szívós megőrzésétől az ember- és magyarságáruulásig a legkülönbözőbb erkölcsi változatokat mutatja.” Nemigen lehet vitatni Láng Gusztáv azon meglátását, hogy az erdélyi magyar irodalom a nagy tévedések, nagy megalkuvások, megrendítő felocsúadások és vezeklések irodalma. Ebből adódóan értéktudata bizonytalan, elfogultságoktól és előítéletektől terhes. A magyarországi kritika – mondja tovább az idézett szerző – sokat tehetne az értéktudat helyreállításáért, ha megszabadulna az erdélyi (és általában a kisebbségi magyar) irodalommal kapcsolatos saját előítéleteitől. Olyanokra gondolva, mint például tapintatkényszer, olvasói elvárások, hamis Erdély-kép, Erdély-romantika és Erdély-nosztalgia, irányzatelfogultság a népi kritika és a neoavantgard hívek részéről egyaránt. Örömmel konstatálhatjuk, hogy az utóbbi évek kedvező folyamatainak köszönhetően az előítéletes gondolkodás jelentősen visszaszorult, a délibábos szemléletet jól érzékelhetően a tények és realitások tisztelete váltotta fel.

A tematikus alapon szerkesztett antológiasorozat első darabja az Isten kezében című kötet (1992) sok ismert, de még több elfelejtett vagy agyonhallgatott költő istenes verseivel. Kétségkívül az utóbbi idők legnagyobb visszhangot ki-

váltó verseskötete ez, amelyről feltűnően sok méltató kritika és reflexió látott napvilágot Magyarországon és külföldön egyaránt. Az osztatlan elismerést kifejező kritikusi vélemények maximálisan megegyeznek abban, hogy a kötet szerkesztője súlyos adósságot törlesztett s fájó hiányt szüntetett meg azáltal, hogy ezt az unikumszámba menő könyvet az asztalunkra tette. A kötet egyfelől a beavatás elemi élményével, a személyes érintettség varázsával ajándékozza meg az olvasót, másfelől az emberi létezés talányos-tragikus misztériumának érzékeltetése és a végső titkok megsejtetése által mélyebb létfilozófiai tanulságokkal is szolgál. Magától értetődő és teljesen természetes, hogy a virtuális (lírai) regényként is olvasható kötet mindenkinek mást és mást sugall. A lehetséges jelentések közül én most kettőt emelek ki. Olvasatom szerint szól ez az antológia a mindenség Istenben gyökerező egységéről oly módon, ahogyan ezt Ady is megélte: „Az Isten van valamiként: / Minden Gondolatnak alján”. A versek másik – nem kevésbé fontos üzenete – a Zsoltárok könyvéből érthető meg igazán: „közel van az Úr a megtört szívűekhez, és a sebzett lelkűeket megsegíti”. Ha van hozzá szemünk és fülünk, mi magunk is számtalanszor megtapasztalhatjuk, hogy az isteni segítség rendre olyankor érkezik, amikor már végképp elfogy a remény, és teljességgel kilátástalannak látszik minden. Nemcsak a vigasztalás és megtisztulás lehetőségét kínálják ezek a versek, de – miközben a szeretet és megbocsátás szellemét sugározzák – önvizsgálatra, alázatra is intenek. A külön-külön is nagy hatású, sodró erejű művek végső soron együttesen válhatnak egy karitászos élet-eszmény hordozóivá; egymás közegében, egymást is szüntelenül átértelmezve, gazdagítva fejezhetik ki a relációjelentések bámulatos bőségét, illetve az asszociációs tartományok végtelennek tetsző tágasságát. A versbeli üzeneteket még tovább árnyalják és erősítik Hervai Katalin spirituális mélységeket és magasságokat egybefogó illusztrációi.

Az Isten kezében című kötet is tanúsítja, hogy – Áprily Lájostól, Bartalis Jánostól, Reményik Sándortól, Dsida Jenőtől kezdve Jékely Zoltánon, Horváth Imrén, Kányádi Sándoron át, Szilágyi Domokossal, Magyar Lajossal, Farkas Árpáddal, Balla Zsófiával és Markó Bélával bezárólag – milyen gazdagon szövi át az erdélyi magyar lírát a keresztényi ihletettség, az istenkeresés, valamint a transzcendenciára figyelő beállítottság. Ahogy a fiatal nemzedék egyik meghatározó költője, Szócs Géza írja vezeklésszerű fohászában: „kérünk, Miatyánk, engedd, hogy megtaláljunk téged!”

Lisztóczy László antológiasorozatának második darabja Hazahív a hűség címmel jelent meg 1993-ban, s benne romániai magyar költők vallanak a szülőföldről. Kimondva, kimondatlanul a könyvben az is benne van, hogy szerencsés népeknél a szülőföld azonos a hazával. Jelen esetben a szülőföld Erdély, a haza pedig Románia kellene, hogy legyen. Ha a kettő átfedésben volna, ez a temérdek gyötrelmes-gyönyörű vers bizonyára sohasem született volna meg. Csak hát a végzet és a történelem számára feltételes mód nem létezik. Nagyon is létezik viszont a romániaiság és az erdélyiség egyidejűsége, ami idestova 80 éves múlt-

ra tekinthet vissza. A félreértések meg az illúziók elkerülése végett kötelességünk hangsúlyozni, hogy az erdélyiség Trianon óta mindig a romániaiságon belül értendő, tehát az előbbi nagyon sok tekintetben függvénye az utóbbinak. Egyebek mellett ezért is kell fölöttébb óvatosan és körültekintően kezelnünk az erdélyi magyarság olyasféle megnyilvánulásait, mint pl. az öngyilkosság vagy a kivándorlás. Nem kétséges, hogy mindez a reménytelenségből fakad. Ennek tudatában Kányádi Sándor Krónikás énekét is pontosabb hangsúlyokkal, több empátiával és megértőbben olvashatjuk: „akik elmentek közülünk / nem voltak közülünk valók / mert ha közülünk valók lettek volna / nem mentek volna el”. Aki rendszeresen jár Erdélybe, az tudhatja igazán, hogy mit jelent a romániaiságot állampolgárként és kisebbségi magyarként megszenvedő kisemberek számára az alacsony horizontú, oxigénszegény környezet keserű daccal és/vagy csön-des szomorúsággal viselt megalázó kényszerűsége, sőt ezen léthelyzet meghaladásának tragikus lehetetlensége. A Hazahív a hűség számtalan költőjénél éppen ebből fakad a lírai részvét, illetve a tragikus részvét mint jellegzetes alkotói pozíció.

Az antológia arculatát röviden és pontosan meghatározni majdhogynem lehetetlen. Egész biztosan közel járunk az igazsághoz, amikor azt mondjuk, hogy a hajszálgyökerekről, a helyzetudatról, az önazonosság legvégső és legmélyebben rejlő dimenzióiról szól ez a kötet. Mindenekelőtt szól a szellemiséget és lelkületet adó ezerszer áldott szülőföldről, szól a templomról és temetőről, szól a megtartó hagyományokról, a példaadó ősokról, szól a semmi mással össze nem téveszthető erdélyi sajátosságról, szól a mindennek foglalatát adó, végső menedéket jelentő anyanyelvről és kultúráról, szól a türelemről, a méltóságról, a teremtő fájdalomról, szól a helytállás, a hit, a hűség szentháromságáról, végül pedig szól a kisebbségi lét gyötrelmes-kényszerű heroizmusáról: az „itt élned-halnod kell” megfellebbezhetetlen igazáról. A kötet gerincét adó költők – Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Bartalis János, Dsida Jenő, Horváth Imre, Kiss Jenő, Horváth István, Farkas Árpád, Király László, Magyar Lajos, Balla Zsófia, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella – azon túl, hogy mindannyian őrzik és gyarapítják a szülőföldtől kapott kincseket, hitvallásaik, tanúságtételeik révén méltó válaszokat adnak a sorstól érkező kihívásokra, illetve a mindenkor dilemmákra is. S teszük mindezt műfajilag is rendkívül széles skálán mozogva: a vallomástól, a példázattól, az ars poeticától, a próféciától a rapszodián, a jeremiádon, a himnuszon át egészen az elégiáig és a rekviemig. Műformában, terjedelemben is bőséges a választék, hiszen a szabadverstől a szonettig, a gyökverstől, a lírai miniatúrtól az oratóriumszerű poémáig minden föllelhető.

Különös, bár nem feloldhatatlan ellentmondás, hogy miközben évtizedek óta folyik az exodus Erdélyből, aközben a rendületlenül parancsa is eleven, és minduntalan „hazahív a hűség”. A maga módján ez a kötet is azt a törekvést szolgálja, hogy a Romániában élő magyarok végre-valahára otthon érezhessék magukat a szülőföldjükön, és egyenrangú polgárok lehessenek azon a földön,

amely sorsszerűen nekik adatott. Ami a verseskönyv egyetemesíthető üzeneteit illeti, megrázó erővel, tengermély fájdalommal és prófétikus bölcsességgel szól ez a könyv a megváltás egyetemes művében való személyes részvétel szükségességéről, a jézusi mintára való áldozatvállalás és vérhullatás mindannyiunk számára érvényes parancsáról. Miként a kötetből sajnálatos módon kimaradt Kányádi Sándor Koszorú című versében írja: „Valaki engem kiszemelt / valami-re valakikért / hullatni verejtékemet / s ha nincs kiút, hullatni vért”. Az antológiát Plugor Sándor kivételesen invenciózus grafikai sorozata teszi még értékesebbé, atmoszférikusabbá.

Az Isten kezében, valamint a Hazahív a hűség – a kedvező fogadtatásból, az egyértelműen pozitív olvasói visszajelzésekből ítélve – ékes bizonyága, hogy a féltve őrzött, tisztán zengő nyelv minden körülmények között éltető, eszméltető, megtartó, létünknek értelmet adó, jövőre vezérlő erő.

Jóllehet, a Lisztóczy-féle vállalkozások értékét többen is vitatják, aligha kétséges, hogy ezek a messzire tekintő munkák a maguk módján nagyon is fontos szerepet tölthetnek be, rendkívül súlyos üzeneteket közvetíthetnek „lélektől lélekgig” abban a közegben, ahol – alapszerződés ide vagy oda – egyelőre csak áhított eszményként beszélhetünk az itt élő népek megbékéléséről, illetve a határok spiritualizálódásáról. Maradnak tehát a „szellem jelzőfényei”: a versek, a könyvek, a tékák; s mindezek letéteményeseként a használóinál mindig hatalmasabb anyanyelv. „A nyelv tinéktek végső menedéktek” helikoni tanítását hordozó antológiasorozat jelen (5.) darabjának kézbevétele épp azáltal lehet reveláló erejű, hogy „az ember szépe szőtt hitét” sugározva a tragédiával való illúziótlan szembenézés bátorságát is feltételezi. Az antológiasorozat minden egyes darabja tanúságtétel és bizonyosság lehet arra, hogy a féltve őrzött, tisztán zengő nyelv erős vár szorongattatásban, menedék a gondban, oltalom a bajban. Miként Kányádi írja az Apáczai zárlatában: „...egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv”. Kiváltképpen érvényes ez a Lisztóczy László gondozta vállalkozás utolsó darabjára, az egykoron Szentimrei Jenő által egybeszedett Verseken tündöklő Erdély kétkötetes anyagára. Az előző négy kötetre is kiterjedő érvénynyel idézem a szerkesztő utószavát: „az összeállításból – minden igyekezetünk ellenére – jelentős költők és fontos versek hiányozhatnak”. Kétségtelen viszont, hogy a Verseken tündöklő Erdély a Gyulafehérvári Soroktól Újfalvy Krisztinán és Aranka Györgyön át a nagyváradi holnapos költőig, illetve Kovács András Ferenc minap született verséig törekszik átfogni a valami módon „Tündérkert”-hez kötődő irodalmi értékek minél teljesebb spektrumát. Még pontosabban szólva: az Erdély ihlette versek breviáriumszerű gazdagságát. A lehetséges üzenetek közül a legerőteljesebb szólamot hordozó versek okán teljes joggal hivatkozhatunk a Pál apostoltól ismerős példázatra: „Mindenütt nyomorgattatunk, de meg nem szorítottunk; kétségkedünk, de nem esünk kétségbe; Üldöztetünk, de el nem hagyatunk; tiportatunk, de el nem veszünk”. Ez a bibliai szövegrész azért is helyénvaló, mert lélekteljes feloldását adja Kovács András Ferenc ezernyi két-

ségben fogant Erdélyi töredék című versének: „...Ki fejt meg hiányzó részeinket, / Ki rakja össze, festi hű egészzé, / Ki lesz ki rajtunk majd fölismeri / Egy ismeretlen mester kézvonását?”. Ugyancsak konfesszionális mélységekben mozog, a kagyló kínjairól beszélve a reményen túli remény megrendítő drámáját artikulálja a sorozat záró darabja, Tamás Tímea Pietá-ja: „...együtt is nagyon magunkra vagyunk / elveszünk ha szólunk el ha hallgatunk / Uram tudjuk csúf helye ez az időnek / de lelke van itt is a kifaragott kőnek / ezért Uram ha ott vagy elrejtözve a Pietában / kegytartók mélyén vagy barátcsuhában / gyere nyiss egy ajtót s engedj szabadon minket / segíts elválasztani bőrünkötől bűneinket”.

A térdeplő reménykedés és a főlegyenesedett reménytelenség stációi között hullámzó versvilág befogadása önmagában is ünnepi alkalom. Ám ha a versek világa és fénylő tisztasága a mindennapok valóságává vál(hat)na, az lenne csak az igazi ünnep. Ha egy-egy húsvét, pünkösd vagy karácsony – példánknál maradván – Erdélyben sem lenne többé megváltatlan hétköznapi ünnepi délibábja. Jó okunk van azt gondolni, hogy Lisztóczy László sokaknak tetsző antológiasorozata – a legújabb Hegyek, fák, füvek című kötetrel együtt (1998) – sikerrel szolgálhatja ezt az ügyet. A szerkesztő tiszteletreméltóan szép munkát végzett, teljesítményére joggal lehet büszke. Ami pedig a bírálatokat illeti, minden oka megvan rá, hogy azokat méltóságos nyugalommal, rendíthetetlen derűvel fogadja, hiszen „fény és öröklét a szolgálat”, s ha nemes ügyet szolgálunk, azzal mindig isteni részünkhöz kerülünk közelebb.

(Művelődés, 1996/11.)

Az intenzív jelenlét könyve **Szakolczay Lajos: Erdélyi ős**

Szakolczay Lajos az erősen beszűkült, fantáziátlanul egysikú és már-már személyiség-sorvasztó pályamodellek uralgása idején hihetetlenül sokirányú érdeklődésével, unikumszámba menő, tanulhatatlan talentumaival, irigylésre méltóan komplex érzékenységgel és sokféle affinitást ötvöző integratív szemléletmódjával összetéveszthetetlenül egyéni és példaszerűen eredeti irodalom- és művészetkritikusnak, afféle reneszánsz típusú személyiségnek számít. Lett légyen szó az esztétikai létforma legkülönbözőbb válfajairól, Szakolczay Lajos a zene, a képzőművészet, a színház és irodalom területén egyaránt otthonosan mozog, s ráadásul mindegyiket szeretetteljes elmélyültséggel és magas színvonalon műveli.

A dolgozószoba és a munkahely állandóságához szokott, kevésbé mobilis ember talán csodálja, de aligha érti, hogy miféle logisztikai bűvészműtárgy, zseniális időbeosztás és elképesztő munkabírás révén lehetséges az a páratlan élménysűrűségű létezés-technika, amely az operátortól a könyvbemutatóig, a rendező-irodalomórától a kerekasztal-beszélgetésig, az író-táborától a kiállítás-megnyitótól, a könyvfesztiváltól a rádiós és televíziós szereplésig vezet. És mivel a személyes jelenlétet, a közvetlen és intenzív kommunikációt mindennél fontosabbnak, emberileg is nélkülözhetetlenebbnek tartja, az egyik pillanatban még Budapesten, Sopronban avagy Egerben tűnik fel, hogy kiszáradva Szabadkán, Nagyváradon, Pozsonyban, Beregszászon, Újvidéken, Kolozsváron, Kassán, Sepsiszentgyörgyön vagy éppenséggel Bukarestben gyakorolja az írástudó kultúrmisszionárius határokon átívelő és régiókat összekapcsoló mesterségét. A száguldó professzorként elkönyvelt Szakolczaynak a szokványos szobatudósokkal szemben számos előnye van: élet- és valóságismeret, óriási nagy szív, szimultaneista látásmód, szintéziselvű szemlélet, prekonceptiók nélküli, mindenféle oktalan konvenciót elutasító gondolkodói bátorság és könyörtelen, néha már-már nyersességig menő szókimondás. Ráadásul a dsidás életörömeit, életszépségeket sem veti meg: szereti a bort, a nőt és a nótát. Továbbá mókázásra, jóízű élcelődésre majd' mindig kapható; csillámló játékossága és kiváló humora van, ami előadói kvalitásokkal társulva nemegyszer showmaneket megszégyenítő produkciókban ölt testet. Mint például az történt 2006 júniusában Nagyváradon, a Partiumi Író-tábor Góbé Csárdában összegyűlt közönsége előtt.

Szakolczay Lajos sokirányú érdeklődésének és tájékozottságának köszönhetően mindig képből van, de – igazságkereső szenvedélye, következetes erkölcsi-sége és szuverén látásmódja miatt – igen gyakran ki is beszél a képből. Kibeszél a határon túli magyar irodalom számos jelensége és alakja (Wass Albert, Kannás Alajos, Székely János, Asztalos István, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, Her-

vay Gizella) kapcsán, de akkor is, amikor a kolozsvári Korunk kezdeményezte szavazásra a szerkesztőség által kért tíz legszebb vers helyett – tipikusan szakolczays megoldással – hatszor tízes listával rukkol elő. (És az is jellemző, hogy igazából még ez a nagyvonalú gesztus sem nyugtatja meg.). A trendi, a divat, a kánon és a kultúrpolitikai elvárás hál’ Istennek őt legkevésbé sem érdekli, megszólalásai talán épp ezért számítanak mindig érvényesnek és hitelesnek. Szakolczaynak úgyszólván majd’ mindig különvéleménye van. Nála a tudományos felkészültsége, az alapos és minden részletre kiterjedő életműismeret személyesség és vallomásosság, ha úgy tetszik, szeretetteljes elmélyültség és egzisztenciális érintettség nélkül vajmi keveset ér. Még esetleges, nem túl gyakori melléfogásit, vitára ingerlő meglátásait is ez az alapmotiváltság teszi izgalmassá és érdekessé.

Nagyrészt a korábbi kötetek (*Dunának, Oltnak*, 1984, *Ótágú síp*, 1989, *Kötél homokból*, 1994, *A csavargó esztétikája*, 1996, *Korfordaló*, 1999) anyagából válogató, az irodalomtörténeti és művészetkritikai pálya egyfajta tematikus összegzéseként fölfogható, erdélyi szerzőkről szóló vaskos könyve (*Erdélyi ősz*, 2006) is ezt támasztja alá. A kis híján hatszáz oldalnyi kötet a mozdulatlan elkötelezettség, a szabadságszerelem által motivált értéktudatos cselekvés és a szerkesztés építkezés igézően szép példája. A szerénységében súlyos, sokféle olvasmányélményt felidéző emblematikus kötet cím azért is találó, mert a szerző egész pályáját meghatározó alaptörekvéseiről, értékválasztásainak titkáról, az elhívottság és elhivatottság lényegéről is sokat elárul. A teljesítmény nagyságának elismeréssel adózó, ám tőle megszokott módon játékosan és szellemesen évődő Márkus Béla, az Irodalmi Jelen 2006. októberi számában írott recenziójában „lótó-futó gyarmatügyi előadó”-ként látatja Szakolczayt, hozzátéve, hogy az irodalom- és művészetkritikus egy másik, minap megjelent kötetében (*Kikötő*) „végtelen vándorutak napszámosa”-ként jelöli meg önmagát. Mindkét jellemzés pontos, hiszen kimondva-kimondatlanul az egykori peregrinus ősök hagyományát követő folytonos szolgálatban, állandó készen- és útonlevésben, a talentumokkal való sáfárkodás közösségnek s szülőföldnek elkötelezett moráljában mutatja föl az életforma lényegét. Ami egyébiránt Papp Ágnes Klára recenziójában (Kortárs, 2007/2) „korszerű konzervativizmus”-ként szerepel.

Nehéz nem észrevenni, hogy amikor tárgyához közel hajolván Szakolczay Lajos példának okáért Kós Károly portréját megrajzolja, akkor akarva-akaratlan voltaképpen saját hitvallását is kinyilvánítja. Az értekezésben ilyesféle tételmondatokat illetve, végkövetkeztetéseket olvashatunk: „... cél és rendeltetés nélkül művészet nincsen, vagyis az alkotó sosem tévesztheti szem elől a hasznosságot.”, „A megszállott, a lehetetlent nem ismerő, a szülőföld védelméért és szabadságáért, ha kell, életét is áldozó ember bolondsága ez. Mentése az értéknek, védelme a jónak.”, „Mindenkinek kiemelkedhet a tömegeből, ha tehetsége akarral és elhivatottságérzéssel párosul.”, „Ha tiszta hang kell, mindig megtalálta-tik a tiszta toll is.”, „... az író ha erkölcsös, nem lehet csupán kívülálló szemlé-

lódó.”. Hasonló szakszerűséggel, konfesszionális mélységgel és kendőzetlen őszinteséggel beszél más szerzők (Asztalos István, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Sütő András, Székely János, Szilágyi Domokos és Kányádi Sándor) bemutatásakor is.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a kötetbeli szerzők szinte hiánytalanul jelen vannak Kányádi Sándor költészetében is. A *Kós Károly arcképe alá* a reneszánsz típusú ezermestert, a *T. Á. sírjára* a műfajokat univerzálisan megújító, mindmáig nagyhatású „székely Homéroszt”, a *Nagycsütörtökön* a poeta angelicus Dsida Jenőt idézi, az *Asztalos István balladája* a „szivárványos mesélőkédvű” prózairót, az *Egy csokor orgona mellé*, valamint *A krónikás ének (Jékely Zoltánnak-odaátra)* „Erdély álomittas lovagját”, az *In memoriam Szilágyi Domokos*, illetve a *Hétlábú bogár* „a végtelennel játszó véges” tragikus sorsú poétáját, a *Páskándi Géza*, az avantgárd és az abszurd felé egyaránt nyitott nyelvi és erkölcsi fenomént varázsolja elének, az *Őszi elégia* a minden műfajban jelentőset alkotó és sajnálatosan agyonhallgatott Székely Jánost, az *Emlékvirrasztó* a „szavaink Nagyfejedelmé”-nek és a „magyarság égtartó emberé”-nek nevezett Sütő Andrást szólítja meg. A felsoroltak közül viszonylag rendszeresnek és folyamatosnak mondható érdeklődéssel Szilágyi Domokost, Páskándi Gézát, Székely Jánost és – terjedelmileg már-már monografikus igénnyel – Sütő Andrást tünteti ki a kötet szerzője. És az sem véletlen persze, hogy a *Fától fáig* és a *Fekete-piros* versek valóban csak legnagyobbakhoz fogható költője, Kányádi Sándor is fél tucat elemző-értékelő írással szerepel Szokolczay Lajos jól átgondolt erdélyi kánonjában. (Ráadásul örömmel fedeztem föl, hogy a szerző figyelme Réti Árpád Egerben élő színművész ragyogó Kányádi-estjére is kiterjedt).

Az *Erdélyi ősz* szerzőjének irodalomfelfogása és kritikusi magatartása – ép-penséggel a formanívót is a létezési nívónak alárendelő beállítottság okán – mély és lényegi rokonságot mutat a minap elhunyt jóbarát, Nagy Gáspár létfilozófiai súlyú testamentumával: „a tehetség semmi, elrontható, elpazarolható./ Ami az egész életben számít, az a jellem”. (*Zbigniew Herbert emlékére*). A metanyelvi bűvészkedésben, a „meggyantázott díjak”-ban és a kisszerű bokaharapdálásban örömeiket lelő „ezredvégi zsoldosok” számára persze igen komoly hermeneutikai feladvány lehet Cogito úr ama bizonyossága is, „hogy a halál mindent elrendező geometriája szerint/ a hűség és jellem párhuzamosai beérik egymást”.

Az *Erdélyi ősz* őszikéknek még véletlenül sem tekinthető írásait Szokolczay Lajos a tudós agyával és a költő szívével formálta meg és szerkesztette egybe. Ezek a portrék, vallomásos esszék, kritikák és tanulmányok nemcsak a 20. századi erdélyi irodalom- és színháztörténetről adnak élményszerűen gazdag és sok szempontból reveláló keresztmetszetet, hanem a szerző intenzív jelenlétre épülő, immár a kultúrhistoria részét képező Kárpát-medencei kalandozásait is felidézhetővé és átélhetővé teszik az olvasó számára. Az egyes írások lényegre tapintó, nemegyszer költői vénára valló, emblematiszta címei is ehhez nyújtanak segítség-

get. Íme, néhány jellemző példa a különösen atmoszférikus, nagy felidéző és megjelenítő erővel bíró, markáns címadások közül: „Erdély álmittas lovagja”, „Lázunk enciklopédiája”, „Harmadik honfoglalás”, „Füstnyelven szóló sejtelen”, „Érzésvilágok kiáltó csöndje”, „Égő házban nem fészülködni kell, hanem tüzet oltani”, „Erkölc és szenvedély”, „Isten markában vacogó csillagok”, „Álmaink könnyűlovassága”.

Már az írások első megjelenésekor is sejteni lehetett, ami e kötet révén nyilvánvalóvá vált: az aktuális divatokra és posztmodern előírásokra fittyet hányó, mindig értékcentrikusan szemlélődő Szokolczay Lajos – mint afféle „rettegett és tisztelt” határok fölötti összekötő – elgondolhatatlanul sokat tett azért, hogy az egyetemes magyar irodalom értékei utat találjanak a reménybeli olvasókhöz, illetve a kánon alakításában fontos szerepet játszó szakmabeliekhez. Így aztán a jól végzett munka oltalmazó derűjével és a kiteljesedést ígérő folytatás reményével tekinthet az *Erdélyi őszben* összegyűjtött termésre.

Napkút Kiadó, Bp. 2006.

(Magyar Napló, 2007. május)

A részekből összeálló egész

Bertha Zoltán: Sorsjelző; Erdélyiség és modernség

Bertha Zoltán a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávlatosabb vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik emblematisz személyisége. A pataki örökséget a civis város szellemiségével ötvöző literátus professzor azért lehet szakmája etalonja, mert a kivételes felkészültségen és tudós erudíción túl a léleklángra figyelő, hívő lélek elhívottság- és elhivatottságtudatából is táplálkozni tud. Ekként lehet ő az irodalomtudomány-nak szakszerűen lélekteljes és lélekteljesen szakszerű művelője.

Bertha Zoltán erkölcsöt, emberséget, világképet és értékrendet meghatározó gyermek- és ifjúkori indíttatásairól Laczkó Andrással folytatott beszélgetésében (Confessio, 2003/1) a következőket mondja: „Olyan környezet vett körül, amely egy kisgyerek számára is érezhető módon árasztotta a lelki üzeneteket sűrítő szellemi kultúra levegőjét. A sárospataki ősi kollégium és a református templom tövében elhelyezkedő egyik úgynevezett tanárházban laktunk, amely csaknem egyméteres vastag falaival, boltíves mennyezeteivel, hatalmas borpincéjével, kőkeretes ablakaival, alacsony és díszesre faragott faajtóival, várszerű, erődítményszerű épületként hatott –s természetesen műemléknek számított. (...) Neveltetésem első és fő színhelye tehát a lakásunk volt, amelyben szüleim könyvtára, a ma már múzeumba illő faragott bútorok, a zongora és egyéb muzeális értékű tárgyak, valamint a festmények a falon (családunkról, a hegyaljai tájakról, majd jelképes motívumokban kifejezett személyes és közösségi sorskérdésekről) –mind-mind olyan történelmi, erkölcsi és spirituális értékjelentéseket sugároztak, amelyeknek életreszólóan eligazító és megvilágító igazságérvénye mindmáig elkísért. A képek édesapám alkotásai voltak, aki már évtizedekkel ezelőtt – a Művészeti Alap tagjaként – elismert festőművész is lett, s az ország minden táján állították ki műveit, s külföldön is több helyütt. Az ő alakja morális példaadást jelentett a diákgenerációk sokasága számára (s nemcsak nekem), s így emlegetik ma is művész-tanár, tudós-tanár, lelkész-tanár édesapámat a jellegmeghatározó nagy pataki tanáregyéniségek sorában.”

A hitbéli mozzanattól, a spirituális elkötelezettségből fakadóan Bertha Zoltán földre néző szemmel, ám égre tekintő lélekkel, példászerű tárgyszeretettel és végtelen alázattal teszi a dolgát. Evangéliumi szellemiségtől motivált önzetlen magatartása, karitászos lelkülete és elegáns nagyvonalúsága munkatársai, hallgatói és barátai körében már-már legendszámba menő evidencia, mégis nagy talány, hogy mi mindenre van ideje, figyelme, affinitása és energiája. Emberfeletti és tiszteletet parancsoló teljesítmény az övé, amelyre kizárólag Istentől gazdag talentumokkal megáldott, aszketikus lelkületű ember lehet képes.

A valódi kommunikációt és megértést rafinált módszerekkel akadályozó posztmodern ámokfutás idején hallatlanul merész és komoly munícióra valló vállalkozásnak tűnhet, hogy valaki –mintegy az illyési „haza a magasban” eszményét követve- a töredékek helyett a teljességet, a szétszakítottság helyett az összetartozást, a részek helyett pedig az egészet akarja látni és láttatni. A több évtizede szervesen és tudatosan építkező, a létteljesség igényét univerzális szemléletformákban reprezentáló, a szintézisteremtés lehetőségét soha föl nem adó Bertha Zoltán kétségkívül ilyen – akár példaembernek is nevezhető – személyisége a kortárs irodalomnak.

Ahogy azt a Felsőmagyarország Kiadónál megjelent *Sorsjelző* (2006), illetve a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó jóvoltából napvilágot látott *Erdélyiség és modernség* (2006) együttesen is példázza, Bertha Zoltán feltűnően koherens, nagy formátumú és tág horizontú irodalomtörténeti, kritikai munkásságát az össznemzetben való gondolkodás, az egyetemes szemléletmód, a magyar- és világirodalmi kánonnal folytatott állandó párbeszéd határozza meg. Természetesen mint mindenkinek, a „középnemzedék” vezető irodalom-történetének tartott Bertha Zoltánnak is vannak különös figyelemmel kísért kortárs és klasszikus szerzői, akikhez hűségesen ragaszkodik, s a rólok szóló újabb és újabb tanulmányaiban rendre revelációszerű, felfedezés értékű meglátásokkal szolgál. Az általa végzett kánonképző rendszerezésekben, elemző-értékelő írásokban feltűnő gyakorisággal és viszonylag nagy terjedelemben szereplő példaadó mesterekről (Tamási Áron, Kós Károly, Sütő András, Németh László, Illyés Gyula), illetve az ugyancsak korszakos jelentőségű, méltó utódokról (Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Csaba) alkotott kép folyamatosan árnyalódik, gazdagodik, és a nagy ívű irodalomtörténeti értékelés szempontjából is mind teljesebbé és hitelesebbé válik. Ráadásul a felsorolt szerzők közül Bálint Tiborról és Sütő Andrásról monográfiát, Németh Lászlóról és Kányádi Sándorról pedig monografikus igényű tanulmánykötetet írt. Különösebb prófétai tehetség nélkül borítékolható, hogy a „székely Homéroszról” szóló s az eddigi kutatást újszerű szempontokkal és jelentős értékekkel gazdagító Tamási-nagymonográfiát is Bertha Zoltán műhelyéből várhatjuk leginkább.

Bertha Zoltán nobilis jellemmel párosuló tehetsége pályakezdésétől fogva szembeötlő, ám a kilencvenes évek elejétől bekövetkező látványos pályafordulások és belső „rendszerátalakítások” idején – amikor „lehetett végre nagy magyarnak lenni, épp csak embernek maradni lett kicsit nehezebb” – sokak számára jelentősen fölértékelődött. A szellemi-lelki meghasonlások évadján, a múlt- és önfelejtés közepette igencsak feltűnővé vált az az etikai tartás, tisztaság és szabad lélegzetvétel, amely Bertha Zoltán írásait minden ízében átjárja. Az „ötágú síp” szinte végtelennek tűnő világképi és poétikai gazdagságát, a határon túli és inneni szerzők, illetve művek breviáriumszerű bőségét prezentáló kötetekben (*A hetvenes évek romániai magyar irodalma* – Görömbei Andrással közösen, *A szel-*

lem jelzőfényei, Gond és mű, Sorstükör, Sors-beszéd, Sorsjelző, Erdélyiség és modernség) a sokirányú felkészültségen és rálátáson alapuló értékválasztás és felelősségteljes írástudói magatartás igézően példászerű megnyilvánulásait követhetjük nyomon. Lett légyen szó tradícióról vagy modernségről, avantgárd avagy posztmodern törekvésekről, preferált vagy kevésbé preferált szerzőkről, Bertha Zoltán minden esetben körültekintő alapossgal és szeretetteljes elmélyültséggel közelít a tárgyhoz. Miként Ekler Andrea az *Erdélyiség és modernségről* írott lényeglátó recenziójában (Irodalmi Jelen, 2007. május) olvashatjuk: „Bertha Zoltán vall és vállal, az identitás, a nyelv, a sors, az egyediség, a közösség, a tragikum, a humor, a modern fogalmi köré épülő kérdések az átfogó tanulmányok mellett a kötet egészér meghatározzák .S noha a „legfrissebb” kerekasztal-beszélgetések, vitacikkek, a *Sorsjelző* című kötetbe kerültek, ez a kötet sem nélkülözi a szellemi dinamizmust, a polemizáló jelleget, a konstruktív párbeszéd igényét.” Minthogy Bertha Zoltán nagy apparátust és többféle szemléletmódot mozgósító vizsgálódása a folklorisztikus kutatások eredményeit a különféle irodalomelméleti irányzatok és értelmezési stratégiák vívmányaival ötvözi, „köete nyitott, alapos, érzékeny olvasatok, értelmezések gyűjteménye, életművek, közösségi szellemi vállalkozások értő, elemző áttekintése, világos értékfelmutatás, 'sors és remény' múltba tekintő, de jövő felé irányuló megnyilatkozása.”

A szerző által képviselt minőség azért is igen figyelemreméltó, mert a tudomány magas szintű művelői között párját ritkítja az, ahogyan a létfaggatás és sorsdemonstráció nemzeti-közösségi horizontban, illetve transzcendens, metafizikai dimenzióban megképződő szövegterei által Bertha Zoltán maga is valóságos, gyakorta ontológiai és történetfilozófiai motiváltságú világimaginációt hoz létre, amely szemantikailag roppant sűrű szövéssű, veretesen kimunkált, gazdag ornamentikájú, komplex jelentéseket hordozó nyelvi univerzumban ölt testet. Egy olyan sajátos, beavatásszerű beszédformát, amely hitelesen, élményszerűen és sokak számára érthetően közvetíthet a fogalmi és a képes beszéd között. Nagymértékben megkönnyítve ezzel a műértés folyamatát, ami – Babitscsal szólván – azért olyan nehéz, mert a befogadás során fogalmakba kapaszkodva próbáljuk megragadni azt, amit a költő a képek nyelvén elgondolt. Az interpretációt segítő, a megértést könnyítő hathatós szerepvállalása révén így emelkedik Bertha Zoltán – tudós-tanári és irodalomtörténész, kritikusi minőségében – a 20. századi magyar literatúra nagy közvetítői közé. A szerző *Sorstükör* című monumentális kötetéről értekező Papp Endre (Bárka, 2002/4) *A szó maga is sorsese-mény* című recenziójában a jelen kötetekre is kiterjeszthető érvénnyel írja le a jellegzetesen Bertha Zoltánra valló beszédformákat és szövegformáló eljárásokat: „Bertha megpróbál létrehozni egy olyan beszédteret, ahol az ütköző véleményeket, valamint az időbeli távolságokat egymáshoz közelítő, az önmaga történetiségét nem feledő, ugyanakkor a közös egzisztenciális alapra hivatkozó egységesítő szemléletét alkalmazhatja. Nem kerülgetem, kimondom: Bertha

Zoltán munkáiban a gondolati szintézis egészen nagy ívű kísérletével szembe-sülhet az olvasó.(...) Mint céltudatos puzzle-játékos tudatában van annak, hogy a cserepeire szétesett világ minden egyes darabja nélkülözhetetlen. Mindössze egyetlen szilánk hiányozzon, csak torzót kaphatunk.(...) A Bertha-értékezők egyik fontos hozadéka a belátás: az irodalomértelmezés végső soron mindig lét-és önmegértés”.

A fenti megállapításokat alátámasztandó a *Sorsjelző* gazdag anyagából a Páskándi Géza esszéit taglaló *Transzszilván „lélekmentők”*, a *Magyar sors- és hitköltészet*, a *Csángó versek-csángó költők*, a Lászlóffy Csaba könyveiről szóló *A sejtekbe oltott félelem*, továbbá *Czine Mihály és a protestáns szellemi hagyományok* említhető. Az *Erdélyiség és modernség* transzszilván élmény- és érzékenységmentő formákra fókuszáló írásai közül pedig az újabb erdélyi líra vallásélményeit és transzcendenciaképzeteit vizsgáló *„Psalmus Transsylvanicus”*, a Tamási Áron világképét és regényepikáját föltáró *Archaikus-modern népiség és erdélyiség*, illetve *A remitologizáció alakzatai két Tamási-regényben*, a Kányádi Sándor versvilágát bemutató *Fekete-piros versek költője*, a Szilágyi Domokos líratörténeti szerepét és költői létmódját megvilágító *Szövegköziség és sorsjelentés*, valamint a Cseke Péter munkásságát az erdélyi létértelmező hagyományok relációjában méltató *Könyv és kenyér* emelhető ki.

A *Sorsjelző* tanúsága szerint Bertha Zoltán az irodalmi nyilvánosság közvetlenebb és spontánabb műfajait (kerekasztal-beszélgetés, konferencia-előadás, vitairat, hozzászólás, tünődés, emlékezés, vallomás, interjú, születésnap tisztelegés, szoboravatás, stb.) is szívesen felhasználja arra, hogy véleményét kifejtse, nézeteit szélesebb körben is megfogalmazza. Ezek az alkalmibb jellegű megnyilatkozások {*In honorem Görömbei András, Újévi kíváncsóság, Sorstudat és nemzeti létesély, Nyelv, közösség, megmaradás, A határon túli magyar irodalom integrációjának kérdései, A Émindig hazatérő, Nekünk még mindig Mohács kell?!, Visszatekintő vallomás, Nem lehetnének legalább tényleg posztmodernnek („boka-harapdálás” helyett)?* stb.} tovább erősítik azt a meggyőződésünket, hogy a minőségesszéménynek elkötelezett Bertha Zoltán személyében egy olyan koncepciózus, rokonszenves világlátással és határozott vízióval rendelkező, felelős írástudót tisztelhetünk, aki – néhány kiváló felkészültségű pályatársával együtt – akár arra is alkalmas lehet, hogy az irodalmunkat nemzet és szegletkövek nélkül láttató Szegedy-Maszák Mihály–Veres András-féle háromkötetes provokációra (komoly irodalomtörténeti munkának álcázott ad hoc jellegű papírhalomra) szakszerű és méltó választ adjon.

Jóllehet Bertha Zoltán tökéletesen tisztában van az irodalmon belüli hierarchikus viszonyokkal, valós és apokrif rangsorokkal, ilyen-olyan érzékenységekkel és tapintat-kényszerekkel, sohasem méricskél, nem próbálja kidekázni az érdemeket, és nem híve a címkézésnek sem. Nem emlékszem, hogy bármikor is lekezelően szólt volna valamely kortárs szerzőről, avagy teljesítménye okán „kismesternek”, ne adj’ Isten dilettánsnak vagy outsidernek nevezett volna vala-

kit szakmai körökben, illetve nagy nyilvánosság előtt. Ezzel szemben – a hogyan az valamirevaló, komoly kritikushoz illik – megbecsüli az értéket, tiszteli a tehetséget és körültekintően dicséri azt, ami dicséretre méltó.

Ennek szellemében nemcsak a szorosán vett első vonalbeli szerzők (Áprily Lajos, Reményik Sándor, Wass Albert, Székely János, Szilágyi István, Hervay Gizella, Lászlóffy Csaba, Farkas Árpád, Király László, Szócs Géza, Kovács András Ferenc, Vári Fábán László, Nagy Zoltán Mihály stb.) részesülnek kitüntetett figyelemben, de a viszonylag kisebb nyilvánosságot élvező, ám kánonba kívánczó írástudók (Lakatos Demeter, Duma István András, Iancu Laura, Penckófer János, Tóth Erzsébet, Ószabó István, Szénási Miklós, Turcsány Péter, Körmendi Lajos, Büki Attila, Cseh Károly, Fecske Csaba) felé is őszinte érdeklődéssel és megbecsüléssel fordul. Utóbbiak közül a „fény-tisztások költőjeként” aposztrofált, Mezőkövesden élő Cseh Károly, valamint a március idusán József Attila-díjjal kitüntetett, miskolci illetőségű Fecske Csaba részesül folyamatosnak tetsző, szeretetteljes figyelemben. És mindeközben a tudós pályatársak (Görömbei András, Márkus Béla, Vallasek Júlia, Pécsi Györgyi, Babus Antal, Elek Tibor, Cseke Péter, Cs. Nagy Ibolya, Antal Attila, Balázs Imre József, Széles Klára, Kántor Lajos) munkásságát is az értékre figyelő éber tekintettel és az értelmes párbeszéd igényével veszi számba.

Ha a sporthoz hasonlóan a magyar szellemi életben is osztanának érmeiket, akkor Bertha Zoltán habilitált professzor nagy valószínűséggel nemcsak Kölcsey-, Tamási Áron- és József Attila-díjas lenne, hanem az összes létező címet (magyar bajnok, olimpiai-, világ- és Európa-bajnok) magáénak tudhatná. Szemernyi kétségem sincs afelől, hogy a fair play szellemében játszani és ítélkezni tudó irodalmi kávéházakban – ha csak virtuálisan is – ezek az aranyérmek már kiosztásra kerültek, és ott vannak az ajándékember Bertha Zoltán nyakában.

Sorsjelző. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2006.

Erdélyiség és modernség. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.

(Kortárs, 2008/5.)

A versekbe menekített város oltalmazó poézise Barabás Zoltán: Kútbanézók

Barabás Zoltán alapvetően kontemplatív, szemlélődő, reflexív típusú költészete a nyelvi minimalizáltság, a gondolathoz mért maximális tömörség, a lényeglátó pontosság és a fegyelmezett formarend igen szép példája. A Széphalom Könyvműhelynél megjelent legújabb verseskötete (*Kútbanézók*) a Biblia mellett a magyar és világirodalmi kánonból, valamint a kulturális emlékezet egyéb rétegeiből is gazdagon merítő, hiányérzeteinket és veszteségeinket tudatosító, eszmélkedésünket segítő olvasmány.

Balkáni szürkület (2001), *Pótszavak nélkül* (2003), valamint *Homályhatáron* (2004) című kötetek poétikai eljárásaihoz hasonlóan ez a kötet is sokféle élmény- és érzékenységforma érintkezésére épül. Így kerül a művek világába Mozart és Bartók, Nietzsche és Hölderlin, Salvador Dalí és Georg Trakle, Juhász Gyula és Huszár Zoltán, Ady Endre és Szilágyi Domokos, Liszt Ferenc és József Attila, hogy csak néhányat említsünk a versképző inspirációk és szemléletgazdagító ösztönzések közül. A művészettörténeti utalások, illetve kultúrhistóriai fragmentumok sűrű előfordulását a jelentésvilágot tágító és távlatosító, a költői világképet gazdagító szándék magyarázhatja leginkább. A nagyváradi értékjelképek, várostörténeti rekvizitumok szerepeltetése is hasonló célt szolgál: a Rogériusz, a Hajó Tér, a Körös-part, a Mülleráj, a Bunyitay-liget, a kútház előtti kis híd, a Barátok temploma, a Macskadomb, a Garasos-híd, az Ezredévi Emléktér, stb. fölemlgetése – a lokalitásban egyetemes tartalmakra eszméltető művészi koncepció részeként – az asszociációs kör tágításában, az emlékterek élményszerű feldúsításában játszik fontos szerepet.

Tíz év alatt megjelent hét kötete alapján bizvást mondhatjuk, hogy Barabás Zoltán költészete hangsúlyosan a versekben őrzött Várad sokszor szürkületbe takart, „homályhatáron” és senkiföldjén mozgó poézise, amely nemegyszer megrendülten elnémuló és riadalmasan égre néző, ám mégiscsak megtartó, sötétségoszlató, oltalmazó és fényhozó líra. Ez a sajátos értékjelképeivel, motivikus ismétlődéseivel is a hely szellemét idéző, összetéveszthetetlenül egyedi értékvilágot teremtő költészet a legjobb erdélyi, partiumi és nagyváradi hagyományok folytatója, egyszerre mind a kortárs magyar irodalom sokak által megbecsült értéke.

A láthatatlan belső történet legfontosabb vivőerejét, ha úgy tetszik, szöveg-szervező erőközpontját képező emlék-álom-képzelet a hajdan volt ősökkel, eszméltető hagyományokkal és jelenbeli értékvilágokkal folytatott intenzív párbeszéd révén a költői létforma talán legtermékenyebb lehetősége. Másképpen fogalmazva: a valóság és fikció közötti eleven kapcsolat legfőbb záloga az éberség álmát az álom éberségével vegyítő élmény-és érzékenységformák látomás és indulat egységében megvalósuló spontán működése. A jelenkori „fegyenc város”

miliójét sok esetben csak asszociációs bázisként és meditációs objektumként alkalmazó technikával, az emlékterek létrehozásával, a valamikori Várad „álomlátó realistára” és realista álomlátóra valló megidézésével Barabás Zoltán verseiben is ennek a varázslatnak lehetünk a tanúi. A kulturális emlékezet, az irodalmi hagyomány és intertextualitás segítségével, az alkotó- és alakítóenergiák maximális mozgósításával kelhet életre az az imaginációval gazdagon erezett szintérválóság, amely a befogadás során a hamisítatlan misztérium élményével ajándékozta meg az olvasót.

Arról, hogy mit jelent Nagyvárad és a váradiság, érzékletesen pontos képet kaphatunk a Molnár Judit szerkesztette *101 vers Nagyváradról* című antológiából, amely a Kriterion Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2005-ben. Arról viszont, hogy mennyi érték ment veszendőbe és mi minden meg sem tudott születni, illetve hogy szerencsésebb körülmények között mi mindenné válhatott volna Szent László és a Holnapos költők imádott városa, nagy valószínűséggel Barabás Zoltán tág horizontú, atmoszférikusan is nagy felidező- és megjelenítő erővel bíró versei adják a legbiztosabb fogódzót. Arról, hogy a sokszor kiábrándítóan sivár és lepusztult díszletek mögött ott rejtőzik egy láthatatlan, az álmok és emlékek révén földidézhető másik Várad, s arról, hogy a képzelet és látomások szintjén léteznek egy versekbe menekített, szakrális és sokkal inkább szerethető város, csöndes elégikussággal, ugyanakkor a belső kifoszthatatlanság oltalmazó derűjével beszélnek Barabás Zoltán eszköztelennek tetsző mivoltukban is ropant sűrű szövéssű versei.

Amint az alább taláalomra kiragadott szövegrészek is tükrözik, a kulturális emlékezetből, a várostörténetből és az irodalmi hagyományból egyaránt gazdagon merítő, valóban „kútbanező” versekben nagyon tudatosan és szervesen épül a költő erdélyi és váradi tradíciókat követő, ugyanakkor a korszerűség és kommunikáció-képesség követelményeinek is megfelelő magánmitológiája és értékvilága. „Koszos./ süket-néma/ vonatok/ rostokoltak/ az államilag/ szabályozott/ sötétben.// Állt/ a nagyállomás/ órája.// Állt/ egy alak/ az üres kirakat előtt./ háttal a fegyenc/ városnak.” (*Állt az óra*), „Talán a Macskadombon kiirtott akácok kiáltozásai./ Talán a koszvadt sínek, a visszajáró/ borzongás térképe arcodon./ kezeden.// Talán/ már egyik/ sem.// Egyszerűen csak elvéted a felvágott ereket.” (*Várad etűd*), „Gazdátlanul/ lebegett/ az éjszaka/ sovány./ csömör-kék/ percek között.// Nagyvárad/ mocskos/ képe/ kocsmá-/ asztalként/ fénylett/ a Körösben.” (*Szótlan istenség követett*), „Szabályossá lett a város./ mint a holtak arca.// A hajdani hársfasor emléke/ még vétkesen átleng// a fogolyarcú alkonyatból/ egy másik elmúlásba.// Megkésve érkezik a Táltos./ és elvétí a lepusztult Müllerájt.// És elvétí a szót is./ melyben Isten épp hallgatni tanít// besúgót, béna papot, költőt./ egy elfajzott emberöltőt.” (*Elvétí a szót*), „...ne az önáltatást add./ hiszen ez a város/ már csak egy vak/ költő retinán él./ aki végül is kiállhat/ a szemétszürke szélbe./ és várhatja, amíg fejére/ rogyik a temetetlen ég:// (...) és még valamit./ amiről csak Te tudod, Uram, hogy/ végignézheterlen.” (*Várad apokrif*),

„Ez volna Nagyvárad?! Hova tűnt/ a Garasos-híd/ és Fráter Erzsébet/ sápadt árnyéka?// Az annátlanul/ elballagott/ Juhász Gyula vitte/ volna/ magával?// Metán/ a Schlauch-kertben/ gubbasztó/ Tabéry cserélte/ fel// valami könnyebb- re/ minduntalan/ vállán cipelt/ kenyéradóját./ fűrészt? //Istenem,/ ily hamar/ szétdúltuk/ a lélek/ maradékát?/(...) Nyomoronc/ lakónegyedeivel/ most/ mit/ kezdesz?// Tudsz-e még/ bár gyomtűznyi/ fényt is gyűjtani/ az elfajzott/ Rogériuszon?//(...) Akarod-e,/ hogy végre lefogjuk/ a Körös-parton meglincselt/ fiatal fűzfák/ szemét// miközben/ Te / úgy/ alszol/ el// hogy szorosan/ magad- hoz öleled/ a holnapi eső/ vézna/ testét?” (*Egyetlen Miatyánkra van az éjszaka*), „Még nem esik,/ de Váradot már-már/ felveti a szemét// A nagyállomás felett./ hová hajdan/ szerelemszagot// hordott a lég,/ most a puccos, magaslati/ paloták szemét// nyitogatja a kék-/ szürke alkonyat. Újszülött iszonyat// kerülgeti a sza- vakat/(...) A nagyállomás felett./ honnan egykoron/ Léda szerelmes szavát// Párizsig vitte a lég,/ egymásba nőtt, lesbikus/ paloták szemét// nyitogatja a kék- / szürke virradat./ Lennebb, a főutcán,/ a piszkos tükörablak előtt/ most balkáni és bizantin/ kerülgeti a koldus szavakat.” (*Parafrázis odaát- Indig Ottónak és Emőd Tamásnak*).

A *Kútbanézők* többszörösen is találó, emblematikus kötetcím, amely a kútfő értelemben a hagyományok tiszta forrását, a nemzeti kultúra kiapadhatatlan mélységeit és az életértékek végtelen gazdagságát foglalja magában. Egy másik megközelítés szerint a lélek titokzatos rejtelmét, az emberi személyiség hozzá- férhetetlen és közölhetetlen rétegeit, a nembeli létezés talányos-tragikus miszté- riumát, a föltárhatatlan és elmondhatatlan mély-világok önmagába zárt megis- merhetetlenségét fejezi ki. (Akárcsak a gyönyörök sötét és mélységes mély kút- jainak metaforája a két ember legintimebb kapcsolatát jelentő szerelemben). A kötetcím a globális kohézió eszközeként teremti meg a különféle tematikájú (váradi, szerelmi, bibliai, filozófiai, kultúrhistoriai, mitológiai) versek közötti szemléleti- hangulati egységet. Egyebek mellet azt a fontos, posztulatív értékű üzenetet is közvetítve, hogy a kútbanéző létforma szükségképpen kockázatokkal, próbatételekkel, ön- és létismereti dilemmákkal, megannyi súlyos kihívással terhes. És ez nemcsak a gyakorta készületlen, gyanútlan köznapi halandóra, eset- leg a naivul jóhiszemű, védtelen olvasóra, hanem a „létezzszakmában utazó”, bizonyos metafizikai tapasztalattal rendelkező író- és költőemberre is vonatko- zik. A kútbanéző létforma ugyanis a pokoljárás és a démonokkal való viaskodás mozzanatain túl a metafizikai tudáshoz való megfelelő viszonyulást is feltételezi. (Voltaképpen ez lenne az örök madáchi-ádami szituáció lényege is, amikor – jelképesen, de olykor valóságosan is – a szakadék szélén állva drámai módon, feketén- fehérén vetődik föl a fizikai és metafizikai világ viszonya, vagyis a lenni vagy nem lenni kérdése).

Barabás Zoltán költészetének gondolati-filozófiai inspirációi között különle- gesen fontos szerepet játszik két német szerző, Nietzsche és Hölderlin. A több nagyváradi kötődésű lírikus, így például Ady Endre és Juhász Gyula önszemléle-

tét és világvilágát is jelentősen befolyásoló Nietzsche az integer személyiség és az intenzív jelenlét összefüggésére rávilágító tanításával a Barabás-versek eszmeierkölcsei mélyrétegében is tetten érhető. Az európai kultúra egyik kulcsmondatát idézem: „Aki nem képes minden múltat feledve a pillant küszöbére telepedni, aki nem tud – akár a győzelem istennője – egy ponton szédülés és félelem nélkül megállni, az sosem fogja tudni, hogy mi a boldogság; s ami még rosszabb: sosem fog olyasmit cselekedni, ami másokat tesz boldoggá”. Függetlenül attól, hogy szeretjük-e Nietzschét, avagy sem, mégiscsak egyet kell értsünk vele, mert hiszen nem úgy tevődik-e föl a kérdés egész életünk során, hogy vajon miként lehetnének őszintén boldogok...?

Az egyre karakterisztikusabb és kiforrottabb jegyeket mutató Barabás Zoltán versvilágának jelentős hányadát uralja az idő és az emlékezés. Az idetartozó művek tanulsága szerint az emlékezés a lélek határtalanul és mérhetetlenül tágas tereit jelenti, az emlékezés tehát visszaidézése az időtlen idők óta magunkban hordozott tudásnak/ őstudásnak. Az emlékezet „végtelennek tűnő némafilmtekerce” a megélt, álmodott és örökölt fizikai és metafizikai tapasztalatok összessége, vagyis a lírai személyiség versekbe kívánczó „fekete doboz”. Az emlékezet „végtelennek tetsző némafilmtekerce” a ’déja vu’ élményén túl a ’jamais vu’ virtuális világát is magába sűríti. A szövegalany emlékezetének strukturált-sága azáltal válik különlegessé, hogy az empiria az álom, a képzelet, a kivételes éberségű belső látás és hallás képességével egészül ki. Ez már a mindent együtt láttató érzékenységformák komplexitását, a létteljesség egységét, magát az őstudást feltételező attitűd. Földi életünk kivételes pillanataiban ez a metafizikai tudás sejlik föl előttünk. Az emlékezés ilyenformán –az álommal és a képzelettel kiegészülve – nem más, mint a kontaktus megteremtése, a dialógus helyreállítása a nagy Egésszel.

Ezen a ponton hivatkozhatunk Hölderlin egyik legfontosabb felismerésére: „A költészetben történik meg a mérték vétele, amely révén az ember mértéket kap létezésének tágasságához. A költés az emberi lakozás alapképessége. Ha megtörténik a költői, akkor az ember emberien lakozik ezen a földön, akkor az ember élete – ahogy a német költőzseni utolsó versében mondja – lakozó élet”. Ez az eszményi vágy- és célképzet – mint a feltétlen Isten-megvalósításra való törekvés – Barabás Zoltán verseinek is lényegi vonása. Ez a fajta „költői lakozásra” (létteljességre és kozmikus pillantásra) irányuló alapmotiváltság egyik imaszerűen stilizált költői hitvallásában (*Egyszerű imádság*) fogalmazódik meg: „Arasznyi/ versesélyt adj, Uram,/ hetente legalább egyet,/ jottányi mélységet/ a hányaveti szavak közé,/ ahova a lélek belát,/ és add az eső nedves ujját,/ mely a ribanc-arcokról/ akaratom szerint letörli/ a festett képmás maradékát./ Amen.”. A másik vezeklésszerű, már-már végső számadásra, létösszegzése készülődő vers (*Maradásom kell-e még?*) üzenete is súlyos létfilozófiai tanulságokkal szolgál: „Mint halálra mérgezett kis életek,/ évtizedeken át finom és elegáns/ mondatok kergetőztek idegpályáimon/ a Márai-arcú rettenettel;// már túléltem Krisztust,/

Adyt és József Attilát,/ Nietzsche, Szilágyi Domokost,/ akik jóval előttem jártak// és a csenddel háltak Jeruzsálem falai között,/ a lápvilágban, Váradon/ s talán még Pesten is;/ (...) Engedd, hogy torzóban maradt/ versemmel végül tisztára/ töröljem kerti asztalodat, Uram.” Ez a nyilvánvaló és tanulhatatlan talentumokkal párosuló emberi igényesség és léleklángra figyelő elhivatottság lehet Barabás Zoltán további fejlődésének és művészi kiteljesedésének legfőbb záloga.

Hitünk szerint Isten nemcsak a világ teremtője, hanem a történelem irányítója is. Az ezredforduló létabszurditását riadalommal vegyes reménységgel megélt ember a világlátás közepette is érezheti a gondviselő kegyelem és megtartó irgalom jelenlétét. Ehhez a hitbéli tapasztalathoz erőt és metafizikai távlatot is adhatnak Barabás Zoltán versei. A *Kútbanézők* című kötet legmaradandóbb darabjai – a kaotikusság és jövőtlenség posztmodern életérzésén fölülemelkedve, egyszersmind a hívő kétely és a kételkedő hit létjogosultságát megőrizve – arra intenek bennünket, hogy ember és Isten párbeszéde változatlanul szükséges és lehetséges. Az imént idézett és kapaszkodót jelentő költői hitvallást megértve a szerző nyomán mi is elindulhatunk az örvénylő mélységek felé, ahol a szavak a szakadékok s a tündöklő gondolatok a hidak.

Széphalom Könyvműhely, Bp. 2006.

(Magyar Napló, 2007. március)

A szonettben megtalált szabadság Lipcsei Márta: Életdicséret

Nagyvárad irodalmi életének egyik meghatározó személyisége a Csillagközi utazás (1997), a *Vertikális álmoterek* (1999), a *Virtuális világ* (2000) és az *Életgyakorlatok* (2005) című versköteteivel vált ismert és megbecsült szerzővé. „Lipcsei Mártát a szavak önmaguk közé fogadták. Erejükkel erősítik” – írja Egyed Emese az *Életgyakorlatok* fűlszövegében. Ugyanerről a kötetről értekezvén (Várad, 2006/2) a pályatárs Barabás Zoltán sem fukarkodik az elismerő szavakkal: döbbenetes, precíz, sallangmentes sorokról, kegyetlenül igaz, hatásos és kiérlelt költészetéről beszél. „Lipcsei Márta kötetének versei elsősorban a megélt/ megszenvedett szituációk, a keményen koppanó szavak, a metaforákat megszégyenítő fordulatok révén rögzülnek az olvasóban”. A Napút című folyóirat Partiumnak szentelt tematikus számában (2007/4) a felvidéki Szászi Zoltán is érvényesen ragadja meg e rokonszenves esztétikai magatartás karakterét: „Lipcsei Márta a figyelő költők egyike. A mindent megmutatni kívánó ember, a pillanat megörökítésének mesterségét mágusi szinten művelni tudó verselő”. Valóban így van, hiszen Lipcsei Márta személyében az értékörző, értékteremtő magatartást magáénak őrző, a hagyomány és újítás felé egyaránt nyitott, éber tekintetű költő a természettudományokban jártas tanárral és a lételméleti kérdésekre fogékony gondolkodókkal folytat állandó és termékeny párbeszédet.

Versői tükrében Lipcsei Márta nemcsak figyelmesen/érzékenyen néző és látó ember, hanem a kozmikus pillantás képességével megáldott költő, aki tanulhatatlan talentumaival teremt újra és varázsolja elénk a sajátos szemszögből láttatott világ káprázatos ornamentikájú, szivárványos színekben tündöklő szötteését. A Lipcsei-féle látás- és kifejezésmód egyediségét az adja, hogy a szerző a filmfelvevő optikájának metszően éles objektivitását egyesíti a lírai részvétre hajló emberi szem szeretetteljes szubjektivitásával, és a kétféle nézőpont ötvözésével radikálisan újszerű minőséget hoz létre. S teszi mindezt a lényeglátó pontosság, a gondolathoz mért maximális tömörség, a létteljességet megcélzó művészi/emberi igényesség és a mind kevesebbekre jellemző írástudói felelősség jegyében. Veszedelemes relativizmusra, jelenlét és emlékezetvesztésre épülő korunkban, amikor a költő szavaival „tudománnyá lesz a káosz”, célszerű észbe vésni, hogy a nemzeti-közösségi horizont mellett az is része az írástudói felelősségnek, hogy jól sáfarkodunk a tehetségünkkel és lehetőség szerint próbáljuk pontosan olvasni önmagunkat.

Lipcsei Márta költészetének egyik gyakori és kedvelt műfaja a szonett. Amikor azt mondjuk a szonetról, hogy kötött, szabályos, körülhatárolt, zárt és kerek, akkor óhatatlanul azt is gondoljuk erről a műformáról, hogy a szükségesnél se nem több, se nem kevesebb; pontosan annyi, amennyi kell. A parnasszisták elő-

futára, bizonyos Theophile Gautier pontos jellemzése szerint a szonett olyan, mint a macska: mindig talpra esik. Lipcsei Márta egyik versében (*A szonett dicsérete*) transzparens módon vallja meg a műforma iránt lebírhatalatlan vonzódását: „Dicsérlek téged mint forma s tartalom/ ahogy a fényt dicséri az atom/ Hullá-mokat kavarsz, mint atomban/ a mag, szépségeid úgy vonzanak.// Kötött formád kényszerít, bevonjam/ szárnyaim, szépség-sziget fényeid/ robbantják falaim, s míg zárul/ energiád, nyílnak erényeid.// Idő tengelyén meghatározott/ így a helyed, s mestereid zengik/ dicsőséged, rendhez szokik az ész.// Álomvilágot ringatva feszítsz/ szabad energiát tűzsugárból/ szellem és lét lelkére ráve-títség.”

A költői lélegzetvétel eme klasszikus és napjainkban reneszánszát élő alakzata a szabadság szülte rend és/vagy a rend szülte szabadság embernyi és világnyi inkarnációjaként, nemegyszer a legszemélyesebben kozmikus és a legkozmuksabbban személyes tartalmak hordozójaként bukkan fel újra meg újra a 20. és 21. század lírájában. Példának okáért Kányádi Sándor *Pergamentekercsekre* című ötrészes szonettfűzésének lírai hőse is ebben a kötött és zárt formában találja meg a szabadság és megmaradás lehetőségét. Vagy ahogyan a *Dachau-i képeslapokra* című szonettciklus beszélője mondja: „kifészkeltem agyamban is/ für alle fülle egy/ szonettnyi-kis/ férőhelyet/ ahol a gondolat/ a zárt formában áttelelhet/ fölszabadul és megmarad/ még akkor is ha agyonvernek”. A radikális költészetfelfogás némely képviselői (Markó Béla, Balla Zsófia) szintén a szonett műfajában látják a szabadság foglatát. Minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából. Mindez fokozottan érvényes a szonettfűzésre, illetve a mesterszonettel záruló szonettkoszorúra, melynek művelői között József Attilától és Dsida Jenőtől kezdve Székely Jánoson és Markó Bélán át Gergely Ágnessel, Orbán Ottóval és Parti Nagy Lajossal bezárólag sok-sok kiváló szerzőt találunk. Korábbi opusaival (*Színek értelmezése, Alternatív csodák*) és két legutóbbi, önálló kötetben megjelent kompozíciójával (*Belső dialógus- A 101 éves József Attila emlékére, 2006, Életdicséret-a 101 éves Dsida Jenő emlékére, 2008*) Lipcsei Márta is eme rangos vonulathoz csatlakozik.

Lipcsei Márta szemléleti világegészre törekvő, nagyszabású szonettkonstrukcióiban nemcsak valamit gondol, hanem elsősorban és kifejezetten verset, verskatedrálisat gondol. Olyan belső szabályszerűségek szerint fölépülő rendet, ritmikai szegmentáltságot és megkomponáltságot, amely bizonyos geometriai elvek jelenlétére, a vers mértanára enged következtetni. A beírtság és be nem írtság, a sorok és sorközök vizualitása, a vers tipográfiai képe már azelőtt közöl valamit, mielőtt a szöveg az értelmünkig elhatolna és jelentéseket rendelnék hozzá.

A komplex hatásmechanizmusokat alkalmazó, a külső-belső történéseket, szimultaneizmusokat leképező Lipcsei Márta meghatározó létélményként fejezi ki a káosz a rendben mindennapi tapasztalatát, miközben minden idegszálával arra törekszik, hogy az általa teremtett világban rend legyen a káosz helyén.

Akárcsak a József Attila előtt tisztelgő kötetében, legújabb, Dsida Jenőt megidézõ verseskönyvében is erre tesz igen reményteljes kísérletet.

Lipcsei Márta a szellemi rokonkeresõ attitűd jegyében fordul a poeta angelicus felé, s a költõ *Kalendárium szonettekben* ciklusából az *Augustus* című darabbal folytat élmény-szerűen reveláló párbeszédet. A vendéglét talányos-tragikus misztériumát s az emberi világ metafizikai távlatból fölsejlõ mélyebb és teljesebb értelmét bölcs derűvel és szelíd elégikusággal kifejező alaptextus igen gazdag inspirációval szolgál ahhoz, hogy a lírai én a Dsida-élményén túl saját ars poeticáját és létbeli pozícióját is megvallja. Így lesz ez a geometriai pontossággal és artisztikus szépséggel fölépülő kompozíció a portré és önportré poétikai-műfai jegyeit egyesítő kettős portré. Hangsúlyoznunk kell, hogy a referenciászöveggel folytatott dialógus során Lipcsei Márta a Dsida-sonett úgynevezett „kitöltetlen helyeire” koncentrálna olvassa és teremti újra a választott hagyományt. Ilyenformán a Lipcsei-féle *Életdicséret* a Dsida-vers tradíciójának újraolvasását, másként értését és fölülírását is jelenti egyszerre.

Jelzésértékű, hogy a Dsida által adott cím (*Az élet dicsérete*) apró módosítással Lipcsei Mártánál is megmarad, ami a két értékvilág közötti lényegi azonosságra utal. Az életet persze hitelesen az dicsérheti, aki ismeri a szenvedést és az imitatio Christi jegyében az áldozattól sem riad vissza, hiszen örök emberi törvény, hogy mindenki a maga keresztyét hordozva, a személyes áldozat révén vállalhat részt a megváltás egyetemes művéből. A fényteli öröklét esélyét kínáló szolgálat s a tiszta szívből hozott áldozat talaján álló lírai alany a beavatottság örömeivel és a létmegértés többletével mondhatja, hogy „igéim vannak, árnak ellenében”, s bukolikus derűvel élheti át a „forró nap” által szétsugárzott és árnyakkal dacoló „nagy, tiszta békét”.

A két költői univerzum jellegzetes élmény-, gondolat- és motívumköreit felvonultató szonettkoszorúban életremény és haláltudat küzdelme zajlik, melyet a rettenetekkel szembenező illúziótlan bátorság és a hittel, reménnyel, szeretettel fölverteztett spirituális emelkedettség avat művészi és emberi értelemben marandóvá és hitelessé. Az *Életdicséret* partitúráját, egész értékstruktúráját az emocionális és racionális tartalmak folytonos érintkezéséből fakadó drámaiság, az egymásnak feszülő minőségek (szakrális és profán, tragikum és idill) egyidejűségéből következő paradoxitás határozza meg.

A sokféle ösztönzésből táplálkozó, változatos élmény- és érzékenységformákból létrejövõ kompozíció kétségkívül a maga transzcendenciájára, a saját növéstermére éberen figyelõ lírai személyiség reprezentatív alkotása. Ha úgy tetszik a létrõl való tudás igen figyelemreméltó darabja s ebbéli minőségében a költõi kiteljesedés felé vezetõ útnak is fontos állomása. Az életörömök és élet szépségek halhatatlan énekesével dialógust folytató Lipcsei Márta a Dsida-sonett születése után majd' nyolcvan évvel, a létrontás és létabszurditás közepette tudatosítja az életértékek és életszentségek nélkülözhetetlen fontosságát. A végsõ idõkben, a „létvégi hajrában” is a kétségbeesés méltóságával hirdetve az

emberi helyállás, a megkapaszkodás és továbblépés archaikus létörvényekből táplálkozó elemi parancsát. A Kürthy Sándor festőművész képei nyomán Kemenes Norbert által kötetbekerült kitűnő illusztrációk is ezt a benyomást erősítik bennünk.

Az *Életdícséret* az olvasót egész egzisztenciájában megrázó, messze ható lét-filozófiai tanulságokkal szolgál. A szemünk láttára végbemenő világlátás idején újfent igazolva láthatjuk Wittgenstein sajnálatosan ritkán hivatkozott mondását: „Nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van”. A riadalom és reménykedés, erkölcs és rémület kettősségében fogant értékvilágok között leginkább az a kagylótürelemmel kihordott felismerés teremt mély és lényegi összhangot, ami talán számunkra is vigaszként és oltalomként szolgálhat a félelmek és fájdalmak idején: „Csak hallgatom a lomb meleg neszt/ s az árnyas fákat bölcsen megmosolygom:/ a tölgyet, hársat, bükköt, gesztenyét// a forró nap vidáman vagy borongón/ nagy, tiszta békét csurgat szerteszt.../ Mégis csak jó e vénhedt, lomha bolygón!”. Az is egyfajta kegyelem, hogy éppen ez lett az utolsó akkord.

(Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.)

(Helikon, 2009. május 10.)

„vers születik behunyt szemeim mögött” Lipcsei Márta: Hullámszünet

A Nagyváradon élő Lipcsei Márta nevét az utóbbi másfél évtizedben sorjázó kötetei (*Csillagközi utazás, Vertikális álmoterek, Virtuális világ, Életgyakorlatok, Belső dialógus, Életdicséret*) tették ismertté. Az alkotói törekvések egyfajta szintéziseként csatlakozik a felsoroltakhoz az idén megjelent *Hullámszünet* című kötet. A szerves és tudatos építkezésre valló verseskönyvek egy kivétellel a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadónál jelentek meg. Ez a tény már önmagában igen figyelemreméltó, hiszen a Tözsér József vezette kiadónál Kozma Mária főszerkesztő éberrel ügyel a minőségre; az ő rostján talmi holmi nemigen mehet át.

Régi esztétikai tapasztalat, hogy az alkotásfolyamat, a költői létforma hullámmozgás-ként, sajátos hullámvasútként fogható föl. Ilyen aspektusból nézve a kötet cím hullámvölgyektől és hullámhegyektől mentes harmonikus kiegyensúlyozottságot és egyenletes színvonalon megszólaló műélményt ígér. A *Hullámszünet* keltette olvasói várakozást a szerző korábbi kötetei is messzemenőig alátámasztják. Ezek tanúsága szerint Lipcsei Márta művészi-emberi portréját elsősorban nem a szélsőségeknek teret engedő kedélyhullámzás, sokkal inkább a fegyelem és rendigény által motivált belső egyensúly kontemplatív nyugalma határozza meg. Ez a sajátosság a költői világképet tükröző értékjelképekben és az esztétikai létmódot (ha úgy tetszik: „a költői lakozást”) kifejező formarendben is tetten érhető.

A 2008-ban megjelent *Életdicséret* méltatásakor a lényeglátó pontosságot, a gondolathoz mért maximális tömörséget s a létteljességet megcélzó művészi-emberi igényességet emeltem ki. A karakterjegyek kapcsán pedig az eddigi életműre kiterjedő érvénnyel hangsúlyoztam a következőt: „A Lipcsei-féle látás-és kifejezésmód egyediségét az adja, hogy a költő a filmfelvevő optikájának metszően éles objektivitását egyesíti a lírai részvételre hajló emberi szem szeretetteljes szubjektivitásával, és a kétféle nézőpont ötvözésével radikálisan újszerű minőséget hoz létre. Versei tükrében Lipcsei Márta nemcsak figyelmesen/érzékenyen néző és látó ember, hanem a kozmikus pillantás képességével megáldott költő, aki tanulhatatlan talentumaival teremti újra és varázsolja elénk a sajátos szemszögből látott világ káprázatos ornamentikájú, szivárványos színekben tündöklő szötteését.” Ez a látélet jelen kötet olvasásakor is helytállóan látszik, de néhány újabb reflexióval egészül ki.

A négy ciklusra tagolt, ízlésesen illusztrált, nagyjából újabb verseket tartalmazó kötet darabjaiban az írás ritmusa és lélegzetvétele, az egyes opusok atmoszférája és belső arányrendje, a lírai algoritmusoknak/átváltásoknak a létezés lüktetését leképező érzékletessége, a poetissa lényegösszefüggésekre fókuszáló, östudást recitáló szemléletmódja egyaránt versben gondolkodó és

versben létező, a formát otthonosan kitöltő szövegalanyra utal. A létrontást és világlomlást illúziótlanul konstatáló szövegsubjektum számára a versbeli való-ságelemek és életvonalakozások egy tágasabb és lakhatóbb univerzum halovány visszfényei, melyek nemegyszer asszociációs bázisként szolgálnak a messze fényekig ellátó látomásokhoz, kozmikusan személyes fantáziaképekhez, a kollektív amnéziával dacoló vágy- és célképzetekhez.

Lipcsei Márta számára 20. századi líránk erkölcsi, szellemi kihívást jelentő klasszikusai (József Attila, Dsida Jenő, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós) szolgálnak a művészi világteremtés kiteljesedését segítő, megvilágosító erejű ösztön-zéssel. Az élményszerű dialógus nem a szokványos és rutinszerű intertextualitás-ra épül, hiszen a négy géniusztól kölcsönvett referencia- és vendégszövegekben, emblematis módon kiugratott idézetekben, ikonikus versszelvényekben, moti-vikus érintkezésekben és gondolatpárhuzamokban a lírai alany legteljesebb eg-zisztenciális érintettsége és érdekelttsége nyilvánul meg.

A kötet egyik szellemi izgalmát az adja, hogy nemcsak a lírai alany folytat párbeszédet a megidézett költőkkel, hanem azok egymással is interakciókba kerülnek. A *Hullámszünet* szövegterében zajló rendkívül intenzív dialógus vol-taképpen a geometriai progresszió elve szerint írható le. Mindenféle előzetes elméleti megfontolás és programszerűség nélkül, ám a biztos értékválasztáson alapuló dialógus lebírhatatlan igényével, a szemlélet tárgyához/ alanyához közel hajoló szeretetlejes meditációval születik meg az inter-, a tranz- és hipertextua-litás sokféle élmény- és érzékenységszínvonalú vegyítő gazdagsága s a jelentésréte-gek szinte kifogyhatatlan bősége.

Lipcsei Márta esztétikai magatartása és létérzékelése számos érintkezést mu-tat a megidézett költőkkel. Leginkább talán az életszépségek és életörömök tisz-telete, a természet s az emberi világ kínálta életértékek feltétlen megbecsülése kap hangot a tárgyiasságot gondolatisággal, a létfilozófiai dilemmákat szenzua-litással, olykor pedig egészséges érzékiséggel vegyítő költeményekben. Ennek megfelelően az évszakokhoz, a szerelemhez, az időhöz, az elmúláshoz, a térhez, a tájhazához, s gyakran Váradhoz kapcsolódó képzetkörök és motívumok uralják a versek világát. A „globális vihar” s a „gazdasági szélfűvás” közepette a régi Váradhoz kötődő kedves emlékek és helyszínek (a Körös tiszta vízében rajokban úszó halak, a hangosan peracet áruló Roth, a hívogató Bémer tér és Kövesudvar, a Pável utcai gesztenyefák) nemcsak a hajdan volt s mindig csodákat ígérő, bol-dog gyermekort idézik, de még ma is bebalzsamozzák a lelket.

Lipcsei Márta valóságviszonyáról, egész létbeli pozíciójáról expresszív ér-zékletességgel, a virrasztó költőket idéző éberséggel beszél a *Vészes sirálysikoly* című vers, amely a létrontás okozta pusztulást, s a katasztrófákat követő szenve-dést a Radnótól kölcsönzött gondolat („sikoltanak akik meghalnak valahol...”) jegyében a mikro- és makrovilág szintjén, globális méretekben fejezi ki. „Havas a föld/ fehér takaró alatt a piszok/ meztelen fák ágai havasan/ merednek az ég felé/ és egyre feketébbek/ e gazdasági szélfűvásban,/ becsukom szemem/ mel-

lemre fekszik/ a globális vihar/ s félálomban/ a szenvedések szigetén/ porló pillanatok/ csapódnak a közöny sebeire,/ az összeomlott csarnok/ teteje is havas/ csak egy ember/ halálhörgése/ hallatszik a hó alól/ s a Körös felől/ vészes sirálysikoly!”

Ezzel rokon létélmény és valóságvízió más versekben (*Fekete rigó; Túl sok itt az autó; Borús napló; Országos felhőszakadás; Az emberek; Már azt gondolom...; Keserű*) is többször megjelenik. Eközben persze egy pillanatra sem feledve az „ember szépbe szótt hitét”, soha föl nem adva a szerzőre olyannyira jellemző értékóvó, életet magasztaló s jövőt vigyázó magatartást. Ez a vox humana által motivált, örök emberi értékeknek elkötelezett attitűd nemcsak a korábbi kompozíciók (*Belső dialógus, Életdicséret*) sajátja, hanem az újabb művekben (*Érik a fény; Zsuzsannának; Körös-part; Hangok, képek; Kövesudvar; Kékiüveg nyár; Májust köszöntő*) is hangsúlyosan van jelen. A költői értékvilág egyik áttetszően szép példajaként az utolsóként említett verset idézem teljes egészében. „Ablakom előtt gesztenye/ májust köszöntő gyertyavirág/ tavaszt kiáltó sejtvarázs/ borzongó, reszkető, nyíló világ./ Zöldellő szerelemillatú fák/ nap szemébe néző csillanó fények/ verstengerben hullámzó felébredések/ isteneknek kiáltó létezés vágy./ Tavasz hajnal derengi fel/ készítsd a dűsgyümölcsű fákat/ tarka halmaít az árvaságnak/ ünneplőbe vond, jöjjön a szép vasárnap.”

(*Májust köszöntő*).

Lipcsei Márta legjobb váradi hagyományokhoz méltó, fényhozó, fényimádó költészetében a természettudományos kifejezéskincs, ha úgy tetszik a reáliákra alapozott frazeológia az egyik legszembeötlőbb vonás. A lírai létérzékelés, a költői világkép természetéről is beszédesen vallanak az olyasféle szövegelemek/szószerkezetek, mint például *fénysziréna, röntgen-szem, radioaktivitás, atommag, haláldagály, a szépség hullámhosszai, a szeretet frekvenciái, szilícium fészke-viskóm, hullámzó fények sugárzó ujjja, membrán univerzum, a sejtek csipkebokra, fénymadár, kerge galaxis, atombomba, égi mértan, szmogriadó, tavaszt kiáltó sejtvarázs*, amelyek az atmoszférateremtésben és a szemantikumképzésben is igen fontos szerepet töltenek be. Ebben a szemléletet tágító és távlatosító lírai paradigmában világnézet és világ nézet azonos súllyal és egyszerre van jelen. (Itt jegyzem meg, hogy a versvilág alapvetően elégikusnak és komornak tűnik, de a játékos, derűs, ironikus partitúra is több helyütt felbukkan.)

Akárcsak a korábbi verseskönyvek emlékezetes szépségű költeményeiben, a *Hullámszünet* verseiben is egy különleges tehetséggel megáldott, finom és érzékeny lélek szokatlan éberségű meditációjának és kontemplációjának lehetünk tanúi. A napjainkban már-már unikumszámba menő érzékenységsforma és alakító erő révén nemcsak az időtlen dereng át az időbeli világba, de – csöppnyi örökléttel kigyöngyözve – talán saját elveszettnek hitt belső végteleneink is fölsejlenek. Mintha csak azt üzennék Lipcsei Márta versei, hogy tengerek és óceánok rejtőznek/ringanak bennünk. És ezek a tengerek – minthogy „a nyugalomban van a működés s a működésben van a nyugalom” – akkor is léteznek és akkor is

munkálnak bennünk, amikor éppen „hullámszünet” van. Meglehet, az értékre-remtő magány lélekmélyre vájt, kerek csöndjében megszülető szép és fontos verseskönyv is ennek köszönheti létét.

Babitscal szólva azt szoktuk mondani, hogy „mindenik embernek a lelkében dal van”, ám a dallamhoz illő formát és szöveget csak a kiválasztott kevesek, az elhívottak és elhivatottak találhatják meg. Jelen kötet szerzője bizonyosan a kiválasztottak között foglal helyet. Lipcsei Márta *Hullámszünet* című kötetét jó szívvel ajánlom a versre fogékony, törekvő, épülésre és szépülésre vágyó olvasók figyelmébe.

Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2010

(Agria, 2011 tavasz)

Nyelvi erő és csillámló játékosság Pataki István: Vétlen és védtelen

Pataki István biztos formaérzéssel és kivételes érzelmi intelligenciával megáldott, fegyelmezett költő, aki saját növéstervére figyelve alakítja líravilágát és szerves tudatossággal építi magánmitológiáját.

Pataki István költészetében elmerülve ezerszer áldott nyelvünk titokzatos hatmáról és az alkotó nyelvteremtő fantáziájáról egyidejűleg győződhetünk meg. A szerző csillámló játékossággal, gazdag humorral átszótt, közvetlen természetességet sugárzó versbeszéde avatja egyedivé és egyszerűvé azt a műélményt, amit Kosztolányi után érzéki csodának mondunk. A magyar nyelvet jellemző és a legnagyobb szellemek által is méltán magasztalt szerkezeti tökély, nyelvi erő és kifejezésbeli gazdagság Pataki István finom nyelvi strukturáltságú és összetett szemantikájú költeményeiben a beavatás élményével és a ráismerés örömeivel ajándékozza meg az olvasót.

Az elmondottak fényes bizonyosságul szolgál a Biharban élő és nagyváradi kötődésű szerző ötödik verskötete. A hattucatnyi verset számláló *Vétlen és védtelen* súlyosságában szerény és szerénységében súlyos könyv, amely újfent igazolja, hogy a mennyiségileg viszonylag kevés a művészi-emberi minőség tekintetében olykor-olykor hihetetlenül sok és súlyos tud lenni.

Legyen szó az életszépségekre rávillantó, egészséges erotikától fűtött szerelmi élménykorról (*vágtás; jótékony bibebibelődő a porzókorzón; a kalóztaxis hölgy fondorlatos kísérlete; szép preszbiter asszony; három népies ráadással; a diószegi szépasszonyhoz; távolsági buszon; dallamok múzsakacajra és doromb-ra*), az életértékekhez természet- és valóságközeli szemlélettel közel hajoló költeményekről (*Isten; alkalmi intelmek biztatással; A csorda; Három galamb; ady sírjánál; Ima*), avagy a mikro- és makrovilágot az életszentségnek kijáró szeretettel és felelősséggel megragadó versekről (*Azokért; rusztikus ének; Várad; Leltár; Tanítások; Isten megszökött*), a lírai alany egzisztenciális érvényű érdekeltsege, a formanívót is a létezési nívónak alárendelő, példaszzerű attitűdje minden egyes alkotásában világosan tetten érhető. Olyannyira, hogy a művek erkölcsi-eszmei mélyrétegét és poétikai arculatát meghatározó esztétikai magatartás végső soron a magatartás esztétikájaként jelenik meg. A felsorolt versek közül idézem az *Azokért* című (szeretteim karácsonyfája alá) ars poétika-szerű költeményt: „azokért jöttem akik sírnak/ gyógyírnek enyhe vigasznak/ s azokért is kik kacagnak/ örülve minden kacatnak// azokért jöttem akik vártak/ ne legyen néma a várta/ s azokért is kik tagadnak/ súlya legyenek a szavaknak// azokért jöttem kik alszanak/ legyenek ébresztő pirkadat/ s azokért is kik éberek/ velük virrasztva kérdezem// mit ér ki vigasztal ébreszt/ ki megtöri a néma félszet/ csak önmagát kérdezni nem meri.../ veri az Isten mert emberi”.

A Pataki-vers hamisítatlan ízét, sajátos karakterét a kortárs lírában unikum-számba menő nyelvi humora és játékossága adja. A szerző őseredeti talentummal megáldott homo ludens, aki a játékot a költői létforma lényegének tekinti, s aki akkor boldog és akkor van elemében, ha játszik. Ennek megfelelően a nyelvi, stílus- és szerepjáték változatos formában és sokféle regiszteren szólal meg verseiben (*vetélő időben; a nemzeti minimumról; nyaloncoknak; tempora mutantur; Helyezkedés; ál; önpusztításomról; a moly búcsúlevele*). Közülük idézem az egyik remekbe szabott lírai miniatúrt: „az üldözött/ kéri az üzöt/ ha már levágta lábát/ adja vissza a cipőfűzőt” (*a nemzeti minimumról*).

A nyelvben rejlő lehetőségeket kivételes leleménnyel mozgósító, dupla- és triplafenekű fordulatokban, furmányosan szellemes szófacsarásokban és szókreatívciókban bővelkedő alkotások között is ritka bravúrnak számítanak a Husselinen, illetve a Doefcoedemus-versek ínycseknek való darabjai (*rajtrilla; ejnebejnem; sámán koromban; az út; Sextertius Maximus első székellyföldi útja*). A kongeniális költő alkotásideálját maradéktalanul megvalósító opusok újfent arról győzik meg az olvasót, hogy az omnipotens nyelv mindig hatalmasabb használóinál, a vers tudása pedig mindig túlmutat a versíró tudásán. Ennek példaként álljon itt a *Doefcoedemus*-ciklusból való *az út* című darab: „az isteni útról könnyen letére a hun/ várá a fűben terülve ledére falun/ hímes völgyében nyíla pelyhének kelyhe/ nyelvi tsücskivel illetett tsókinak helye/ úrvacsorával felérő mennyei lép/ s tompora dombora tombol a hun tenyerén/ szélesebb vágta-ba fognak összefonódva/ így térének egyben az isteni útra”.

A legjobb erdélyi és partiumi hagyományokat követő Pataki István veretes, patinás, ám mégsem korszerűtlen költő, aki számos erénye közül leginkább talán arra lehet büszke, hogy imponálóan tud magyarul, költőül és emberül. Poézise ezáltal lehet a csonkaságainkban is teljességre figyelmező, megtartó és jövőre vezérlő erő. Verseit jó szívvel ajánlom minden reménybeli olvasó figyelmébe és szeretetébe.

Nagyvárad-újvárosi Református Egyházközség, 2009

(Agria, 2009. tél)

III.

A kint- és bentvalók Beszélgetés Csiki Lászlóval

Bár korábban nem találkoztunk, és vajmi keveset tudhattunk egymásról, öt-hat órányi beszélgetésünk alatt végig azt éreztem, mintha egy ismeretlenül is ismerős emberrel (hogy ne mondjam régi jó cimborával) ülnék szemben. Egy meglepően barátságos, figyelmes, közvetlen és jó humorú emberrel. Meglehet persze, hogy a természetes kíváncsiságot, az egymásra figyelő szeretetteljes megértést és nyitottságot a magánemberi tapasztalatok (sorsélmények) bizonyos hasonlósága is erősíthette köztünk. A spontánul és oldottan folyó társalgást mindvégig élveztem, és egy hihetetlenül tartalmas, számomra unikumszámba menő eszmecsere után feltöltődve, jó érzésekkel mentem a vonathoz. Utazás közben örömmel vettem kézbe újabb verseit tartalmazó, kedves dedikációval ellátott kötetét. A *Szótolvaj* – akárcsak a szerző – azonnal utat talált hozzám.

Életének fontos állomásai Sepsiszentgyörgy, Bukarest, Kolozsvár és Budapest. A hely szelleme, lelkiülete és kisugárzása szempontjából igencsak különböző városok emberi és művészi hozadéka bizonyára a reménybeli olvasót is érdekelheti. Milyen szerepet játszottak/játszanak életében és alkotásaiban a felsorolt helyszínek?

Sepsiszentgyörgyön születtem (idő előtt, mert édesanyám megrémült a közelgő, fegyvert fordított román csapatoktól), oda tértünk vissza, amikor őt, aki apámat várta haza a hadifogságból, mint klerikális reakcióst, azaz kántortanítót, kirúgták az állásából; ott töltöttem tehát gyerekkorom egy részét, majd az egyetem után oda szegődtem újságírónak a megyei laphoz. De Sepsiszentgyörgy, a régi sanyarú kedélyével, számomra maga a kisváros. (A falu viszont Csíkszentdomokos, ahol iskoláimat kezdtem, és ahol ötven éve nem jártam, csak hagytam, hogy mitizálódjon bennem.) Bukarest, az említett faluval párban, a *Titkos fegyverek* című regényemben tűnik fel: egy kisgyerek szemével nézve. Valóban ott jártam negyedik osztályba néhány hónapig, egy mukkot sem értve románul, úgy hogy csupán számtanból kaptam osztályzatot. Később, a hetvenes években öt és fél évig éltem ott, a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként, de az már egy másik Bukarest volt! Kedveltem – de mintha egy kissé külföldön lettem volna. Kolozsváron viszont egyetemi hallgató voltam, fiatal házas és apa, több éves szünet után pedig kiadói, majd lapszerkesztő, végül két éven át szilenciumra ítélt „szabadfoglalkozású”. Ez a város a nosztalgiám terepe, talán egyenesen terepasztala. Budapesten több mint húsz éve lakom. Honosodtam, ami azt is jelenti mára, hogy valahányszor nincs munkakedvem, unom ezt a zajossá lett várost. Mostanában nem sokat járkálok benne. Egy kis Nógrád megyei faluban több embert ismerek, mint itt.

Amikor jó húsz évvel ezelőtt kényszerűségből elhagyta szülőföldjét, Erdélyt, milyen érzések és gondolatok kavargtak Önben? A sejtésem szerint nagy traumát és éles cezúrát jelentő áttelepülés előnyei és hátrányai, veszteségei és nyereségei hogyan viszonyulnak egymáshoz? Romániában és/vagy Magyarországon volt-e része abban a fájdalmas tapasztalatban, hogy a „kettős ürbe dobott földönfutók sorsa a szabadesés”?

Az idézett szentenciát csak olyan írhatta, aki sose próbálta, mit jelent a valóságban, ezért aztán azt is leírta: „akik elmentek közülünk, nem is voltak közülünk valók”. Becsületére legyen mondva, utóbb ezt az ítéletét visszavonta. Ami a nagy traumát illeti: az *előtt* ért, mégpedig folyamatosan, mielőtt – harminctödik születésnapomon – meghoztam a döntést: áttelepülünk, mentem a gyerekeimet, akik nem felelősek azért, amit nekem kell elviselnem a „szigorú vállalatnak” becézett politikai rendőrségtől, mely egyszer még hétéves lányomat is külön szobába zárta... Fogalmam nincs, mivel érdemeltem ki a figyelmüket, hiszen nem voltam lázadó, nem írtam kiáltványokat, csak verseket, végeztem csak a munkám szerkesztőként. De négy évet vett el az életemből ez az egy kapura játszott mérkőzés, ráadásul nem láttam a végét. Négy év az áttelepülés intézésével telt el. Ama „legszebb férfikorban”. Jobb lett volna, ha a nyolc év alatt könyveket írok, még ha rosszakat is. Engem akkor már több taszított onnan, mint amennyi ide vonzott. Magyarországot illetően viszont nem voltak illúzióim – így aztán nem is csalódhattam túl nagyot. 1984-ben még kedvelték itt az erdélyieket, már-már divatban voltak, valami honfibúval párban. Az áttelepültekre mégis mint hitehagyottakra néztek egy kissé. Én meg úgy éreztem, és ezért mindegyre ezt is írtam, bizonygattam: az erdélyiek „lényege” nem az, hogy kisebbségiek, hiszen az csak a helyzetük vagy az állapotuk, hanem hogy emberek. Utólag is remélem, hogy nem ragadott el sem a nosztalgia, sem az erdélyieket kötelezően övező mítosz. Nem feleltem meg tehát az itteni kívánalmaknak, „elvárásoknak”: sem hős nem voltam, sem áldozat. Nem tartottam a szenvedést értékmérőnek, mint oly sokan, legfeljebb értékteremtőnek véltem, alkalmilag: a jobb művekben. Az is igaz viszont, hogy míg „odaát” mindegyre azt hangoztattam: nem romániai magyar, hanem egyszerűen magyar író vagyok, „ideát” jó ideig erdélyinek vallottam magam. Csakazértis. Most újra egyszerűen magyar író vagyok. Itt alig ismertem valakit, még a számos rokonomat is alig, miközben több él belőlük Magyarországon, mint Romániában. Annyi csak, hogy itt nem volt sem iskolatársam, sem katonapajtásom. De jól megvoltam a Magvetőnél, majd a frissen indult Magyar Naplónál, később – kilenc éven át – szabadfoglalkozásúként, és most sem panaszkodom a környezetemre. Legfeljebb magamra. '90 után Mészöly Miklós már-már irigyen mondta: az írónak jót tesz a kétlakiság. Nekem ezt csak részben sikerült valóra váltanom. Nem szaladgálok haza, sem siránkozni, sem dicsekedni. „Tapasztalatot szerezni” sem, terepmunkára. A reflexeim viszont Erdélyben alakultak ki, vagyis onnan való a szókincsem. Öntudatlanul is ottani élmények állnak asszociációs bázisom alapjánál. Nem kell felidézniem:

megvannak maguktól. Szeretném hinni, hogy jótékony belső feszültség keletkezik így az írásaimban.

A jó ideje pontatlanul jelölt szomszédos országbeli magyar irodalmak inkább alkotnak határok fölötti, mintsem határokon túli irodalmat. Az országhatárokkal dacoló szellemi haza, a „haza a magasban” napjainkra jelentősen megváltozott körülmények között vajon lehet-e ezután is sokak vigasza, menedéke, a teljesség ígérete és a tisztaság forrása?

Hajdanán a romániai magyar irodalomnak nevezett alakzaton belül kétféle erőfeszítés jelentkezett párhuzamosan, időről időre csatározásokká élesedve: egy annak bizonyítására, hogy az „egyetemes magyar irodalom” részei vagyunk (miközben persze „híd”), egy a „sajátosság méltóságának” érvényesítéséért. Nem árt az, ha két- vagy sokféle szándék és irány van jelen. Csakhogy „kifelé” – és ez legalább annyira a román többséget jelenti, mint a szintén többségi anyanyelvet – a romániai magyar irodalomnak egységesnek kellett mutatkoznia. A kint bent volt. Az anyanyelvet meg kint. A szándékokat, az egység nevében pedig néhányan kötelező feladatként jelölték meg. (Lásd: népszolgálat, önösszeszedés stb.) Ha így nézem: amennyire hősies, annyira abszurd volt az egész. Magyarán: kisebbségi. Tartok tőle, hogy sokáig nem is akart több lenni ennél. Csak az adott kereteket, lehetőségeket igyekezett ki-, illetve betölteni. Ez sem kis dolog, főként hogy a változásra nem sok remény mutatkozott. Tegyem hozzá, a kisebbségi sorban lévő irodalomnak valóban volt-van önmagán túlterjedő feladata, tartalma legalábbis: más híján az egyetlen társadalmi, leginkább azonban anyanyelvi fórum volt. Én magam is elfogadtam ezt, éppen csak a szűk körön belül igyekeztem „más” lenni. De nem igazán tudtam, miféle lehetnék...

Beszélnem kell, nem is először, a „sajátosság méltóságáról”. Gyönyörű eszme, még akkor is – vagy éppen azért –, mert kényszerek között, a túlélés – ha csak nem a méltó halál – érdekében született válasz a fenyegetettségre, és néhány kiváló életmű igazolta. Számomra azonban valaminek, legfőképpen a kisebbségi létformának az elfogadását, eltűrését jelentette, és nem csupán annyit, hogy legyünk büszkéek magunkra. Gyakorlati szempontból sem tartottam hasznosnak. Ugy véltem, megalázó, hogy energiát, erőt, amit az alkotásra, egyáltalán a normális emberi életre kellene fordítanunk, sajátosságunk és méltóságunk – valójában talán a másokkal való egyenrangúságunk – bizonygatására pazarolnunk. Ott, akkor ezt ki nem mondtam volna, nehogy megszegjem a hallgatóságos egyezséget! Nem ezzel szembe, hanem melléje állítottam viszont a „sajátosság természetességét”. Mondhatnám, az alapvető, velem született emberi jogomat, hogy olyan legyek, amilyen akarok, és ehhez ne kellene érveket, indokokat találnom, még ha remekművekben tenném is. Ahogy pedig ma végignézek a fiatal erdélyi írókon, sem a sajátosságért, sem a méltóságért vívott küzdelmet nem vélem felfedezni. Viszont természetesebbek. Lehet, hogy szabadabbak. Veszteség érte őket talán a feladatuk megszűntével, de a magyarságon belüli „globali-

záció” vesztesége ez, és csak annyit bizonyít: a legszebb eszmények fölött is eljár az idő, és a romok között tiszta helyet kell kialakítani. A „haza a magasban” pedig nem egyszerű gyűjtőfogalom, mint amilyennek tűnik, menedéknek is túlságosan költői ahhoz, hogy vigaszról egyébnek használható volna. Aki pedig vigaszra szorul... A hazánk pedig: a nyelvünk. (Igaz, ez is túlságosan költői elképzelés.) A mai összmagyar állapotok szerint hazája kinek-kinek csupán egyénileg van, éppen ott ahol. Egyiknek a szülőhelyén, másinak ott, ahol migrációja közben megállapodik. Hordozható hazák birtokosai vagyunk világszerte. De még otthonainkban is.

Az irodalmi köztudatban a Forrás első nemzedékét leginkább Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár, a második nemzedékét pedig Farkas Árpád és Király László nevével szokás fémjelezni. Az említett szerzőkkel való (tudomásom szerint nagyon is emberközeli, jóbaráti) kapcsolata hogyan befolyásolta személyes életét és költői munkásságát?

Lászlóffy volt az első élő költő, akit láttam: a sepsiszentgyörgyi szövőgyári moziban lépett fel többedmagával, pepita zakóban, valami laza csokorral a nyakában és szürke betétes papucscipőben. Még a versére is emlékszem, amit elmondott, pedig a sajátjaim is kimennek a fejből. Azt hiszem, a szilajsága, a formabontása tetszett leginkább nekem, a kisvárosi gyerekeknek. Szilágyi Domokossal Bukarestben járkáltunk erre-arra, és részt vettem néhány mókájában is, majd Kolozsváron hallgattam vele nagyokat, ahol aztán utolsó estéjén és még két napig kerestem. Szerkesztőjük is voltam. Ők néhányan, a boldogtalan emlékezetű Hervay Gizit is ideértve, akivel kétszer kellett közölnöm fia halálhírét, úgy képelem: feltörték az irodalmi tsz-iroda udvarán a ledöngölt, koszos földet és mindenféle természetes növényt ültettek belé. Oxigént termeltek, de a szédülésig zavarták az eszme hivatalnokait. Az irodalomnak szerintem tulajdonképpen nincs története, csak művei vannak, az első Forrás-nemzedék irodalomtörténeti érdeme mégis, hogy felszabadította a formát és azzal együtt egy gondolkodásmódot. (Velük egyidős például egyik főbarátom, Bodor Ádám, mégsem sorolják be a nemzedékbe, igaz, hogy náluk később és nehezebben, börtön után indult. Páskándi Géza is magányosan áll ebben a sorban.)

A második Forrás-nemzedék Farkasa, Királya, valamint Magyar Lajos a kolozsvári egyetemen és a Gaál Gábor irodalmi körben egy csapatot alkotott, de volt ott egy Kenéz Ferenc és Vári Attila is... Én inkább kibicként tűntem fel abban az időben. Mindig is szerettem kedves dilettánsokkal barátkozni, tekintet nélkül a nemzetiségükre, és akkoriban is azt tettem. Később valódi barátságba kerültem velük, igaz, akkor már közös volt a nyomozótisztünk. Imádtam Farkassal veszekedni (három évig együtt dolgoztunk szülővárosom lapjánál), és vodkázni Királlyal (két évig ugyanabból a szerkesztőségi szobából lógtunk az akkori Utunknál). Olyan metaforikus nyelvet alakítottak ki a magukkal hozott anyagból, melyet mindenki értett, még a cenzúra is, éppen csak nem bírta őket rajta-

kapni a turpisságon. (Miért? – kérdezte a belga Gofin –, a szimbolizmust nem azért találták ki, nehogy közszeméremisértésért perbe fogják őket?) Még az is lehet, hogy egy kissé irigykedtem rájuk, amiért talált a hangjuk az olvasókéval – mégsem akartam követni őket. Talán nem is a szándékaim, hanem az alkatom miatt. Az a közéleti indulat viszont, amely őket hajtotta, közös volt az enyémmel. És sok máséval is, persze. Ráadásul mindahányan vidékiek voltunk – és maradtunk, remélem. Csak valahogy nekem mégsem voltak „népi gyökereim”, szándékosan vagy utólag pedig nem lehet ilyent eresztetni. Meg aztán, én költő, író akartam lenni (erről szól az egész első kötetem), ők pedig már azok voltak. Kár, hogy az utóbbi időben mintha elhallgattak volna.

„Az a legnagyobb dolog: világot teremteni” – mondja egy Tamási-novella hőse. Ráadásul ez a teremtett világ – József Attilával szólva – nem csak „határolt végtelenség”, hanem „szemléleti világegész” is. Több évtizedes irodalmi jelenlétre és költői tapasztalatra támaszkodva változatlanul érvényesnek és pontosnak találja-e a fenti kijegyecsedett formulákat? Saját alkotói gyakorlatára gondolva hogyan árnyalná a hivatkozott (axiómaszerű) véleményeket?

Érvényesnek és pontatlannak találom. Pontos csak egy-egy külön élet(mű) lehet. Amennyiben betölti saját lehetőségeit, a „szemléleti világegészét”. Különben, ha mások már mindent véglegesen megfogalmaztak volna, semmi értelme nem lenne újabb műveket létrehozni: nézhetnénk, akár a televíziót. A „határolt végtelenségnek” pedig ki-ki számára máshol (értsd: másfelé) van a határa éppúgy, mint a távlata. Nem valószínű, hogy előre elhatározott céllal, vagyis kijelölt határral élő, önállóan lélegző művet lehet létrehozni. Én magam legalábbis írás közben jövök rá, mit akarok valójában azzal az éppen készülő művel, amelyről még azt sem tudom, elkészül-e. Azért „csinálok”, hogy megtudjam, mit akarok, abban a pillanatban mire vagyok képes. Az irodalom emberi tevékenység. Mint ilyen: munka.

Mostanában, hogy egy gyűjteményes kötet összeállításához újra kellett olvasnom a verseimet (különben soha nem olvasom el a könyveimet), rá kellett jönnöm, hogy az a valaki, akinek az életművét éppen szerkesztem, egyszerre két dolgot akar: részt venni a mindennapokban, tehát felelős közügyi költészetet művelni, ugyanakkor csak magára, a benne lakozó emberre figyelni, azt megismerni, olyan érzéketesen jelenítve meg a legelvontabb (általánosabb?) emberi ismérveket, amennyire az érzékelés útján el lehet jutni a legtávolibb dolgokhoz: bennünk. Persze, munka közben nem ennyire bonyolult ez, nem elvi, eszmei dolgokra figyelek, hanem a munkámra, legfőképpen a szavakra. Arra a hálóra, szövedékre, amelyben fennakadhat az a valami, amiről akkor tudom meg, mi csoda, ha már foglyul ejtettem. Az pedig a hálóval együtt lesz maga a mű. A szerkezetekre figyelek tehát. Talán azért is, mert mindig kedveltem a matematikát, képes vagyok képszerűen látni magát az elvont konstrukciót. Általában sötét

háttérben ezüstös pontokat és vonalakat... A sűrű rengetegben kifeszített hálót. Amitől az egyre sűrűbb...

Heidegger szerint a lét háza a nyelv. A „létezésszakmában utazó” költő- és íróember számára ez fokozottan igaz. Belakható, kitölthető-e az omnipotens, mindentudó nyelv a versírás révén, s a megszülető mű tudása szükségképpen új minőséget, reveláló tudást képvisel-e a versbeli beszélő tudásához képest?

Igen. Azaz nem. Pontosabban: nemigen. Amit létrehozok, az egyedül az enyém. Magával a nyelvvel (nem a nyelv által) hozom létre. Az sokakéval közös, mégis csak a sajátom abban a bizonyos pillanatban, tehát más. Eddig az „igen” (habár már ez is kérdőjelesen). Amit „menet közben” megtudok, ami tehát létezővé válik, az viszont mindig kétséges, éppen a velem egy nyelvet beszélők számára, és velük együtt számomra is. Sőt, ha kész, egy kicsit már halott. Ez már inkább a „nem”-re válasz, utólagos, már-már posztumusz kérdésként. A kettő együtt: nemigen. Kár, hogy nincs olyan szavunk: igennem.

Afféle „dramoletteknek” is nevezhető verseinek metaforái: Isten, halál, mindenség. Értékjelkép és értéktudat szoros összefüggését feltételezve ezek a konstans szemléleti elemek Csiki László világlátásáról és létbeli pozíciójáról is sok mindent elárulnak. Nem tudom, jól gondolom-e, de mintha kétségek nélkül, töretlenül bízna e gyakran használt metaforák jelentésképző, strukturáló és értékvilágot megnyilvánító szerepében...

Valamibe mégiscsak meg kell kapaszkodni. Egyelőre nem ismerek szilárdabbat a mindenségnél. Ami, ugyebár: megfoghatatlan. Viszont mindenütt jelenvaló. Akárcsak Isten, aki (ami?) nálam inkább metafora: kulcslyuk a mindenségre. A halál úgyszintén. Túl sokszor leírtam ezt a szót. Talán nem is annyira a fizikai elmúlást jelenti az én szóhasználatomban. Hiszen akkor kívül kerülnék a mindenségen, Istenen is. Miközben mindkettőn belül vagyok. Azt hiszem, vagy csak remélem, természetesen, természetesen használom ezeket a szavakat. Nincs bennem olyankor félelem, legfeljebb enyhe dac. Nagyképűség lenne kijelentem, hogy ezek épp annyira elemek, sőt kellékek egy írásban (főként versben), mint amennyire a létem közeget alkotják? Az én kinti-benti állapotomat. Egy régi pályatársam azt írta, a lehetetlent jelölve ki valóságként: „A mindenséggel mérd magad...” Én, szerényebben, a világmindenséget – mondjuk inkább teljeségnek – nem mérceként használom, hanem magamat tartom a részének. Így talán egyszerűbb, minden esetre otthonosabb. A fájdalommal együtt.

József Attila-centenárium lévén aligha megkerülhető, a 20. századi magyar líra egyik legkimagaslóbb életművéhez való személyes viszonyulás megvallása; a versekkel folytatott dialógus, a „virrasztó költő”-től jövő ösztönzések kérdése. József Attila poetikájának és lírai létértelmezésének meg-

ismerése miként érintette költői (írói) pályájának és világgépének alakulását?

Rosszul kezdődött az ismeretségünk: az iskolában, a *Dönts a tőkét* című verssel. Lehet, hogy annak az indulatával még egyet is értettem, de erőltetettnek, egyben méltatlanul kézenfekvőnek tartottam a fa- és a pénztőke szóhasonlóságra épülő „poént”. Juhász Ferenc *József Attila sírja* c. versének kellett elérkeznie hozzám vidékre, hogy ösztönzésére utána nézzek, ki az, akiről lehet és érdemes ilyent írni, és nem is jambusokban. Akkor még tele voltam Adyval. Aztán kiderült, hogy József Attila nekem „éppen megfelel”: a vallomások az azt jelentette, hogy akár rejtetten, zsigerileg is lehet lázadni, a „tapsikoltak a jázminok” pedig a világmindenséget, túl azon – mert benne abban –, amit maga a szó kifejez. Egyszer még hitkeresőnek is neveztem. Szerencsére, idejében rájöttem, hogy nem lehet és fölösleges utánozni: annyira egyedi, „eredeti”. Tanulni sem igazán lehet tőle. Neki sok minden megadatott, amiért mi vért izzadva küszködünk. Mégis ő halt bele.

Ágoston Vilmosssal folytatott 1997-es beszélgetése alkalmával addigi munkásságát reprezentáló válogatásában az alábbi könyveit jelölte meg: *Szombat. A bűvár hazamegy. Verskönyv haladóknak (1977)*, *Kísértethajók. Válogatott és új versek (1986)*, *Titkos fegyverek. Regény (1988)*, *Lépések, kopogások. Versek (1996)*, *A pusztulás gyönyöre. Elbeszélések (1997)*. Tudomásom szerint ez a lista az irodalomtörténeti kánonban is szerepel. Valamelyest a kritikára is figyelő szerzőként – a visszajelzésekkel összhangban vagy éppen velük vitatkozva – hogyan vonná meg az utóbbi nyolc év mérlegét?

Dolgoztam. (Négy könyvem is megjelent.)

Az ön munkássága igen sokrétű, hiszen jó ideje nemcsak költőként és műfordítóként, hanem próza- és drámaíróként is jelen van a kortárs irodalomban. Jelenlétének egyre nagyobb és mind nyilvánvalóbb súlyával miként vélekedik a magyar irodalom folyamatairól, illetve az irodalmi élet különféle jelenségeiről, ilyen-olyan visszasságairól, időnkénti zavarairól?

Nem élek „irodalmi életet”. Ha jól tudom, Hemingway mondta a New York-i írókról: olyanok, mint a giliszták a befőttesüvegben, egymásból és az üveg falából akarnak táplálékot szívni... Annyit azért tudok, hogy nagyjából két nagy tábor létezik. Nem kívánom elfogadni sem ezt a felosztást, sem a másfajta kényszer, még akkor sem, ha szokás szerint az ember így két szék között csak a pad alól beszélhet. Tartok tőle, hogy magyar irodalmi élet nincs is (mint pl. a múlt század elején), csak a zavarai léteznek, a hol jobbra, hol balra osztott díjakkal, ösztöndíjakkal. Szerencsére, alkotó írók léteznek! Szerencsére, a fiatalabbja túljutott már irodalmunk posztmodernnek nevezett legprovinciálisabb jelenségén, amikor egy írásmódot vagy az eszköztárat filozófiává próbálták felfújni, a

részből egészet fabrikálni. Soha jobban nem szolgálta ki az irodalom a kádári rendszert, mint elmúltá után: híven megfelelő az elvárásnak, miszerint foglalkozzon csak önmagával, az ország, sőt az emberek ügyes-bajos dolgait hagyja másra. Mára beérett a vetés, és nincsen aratása. De hagyjuk ezt, és reménykedjünk.

Alkotó ereje teljében lévő emberként nyilván újabb műveket szeretne írni. (Miközben persze az sem mellékes, hogy mit csinál Csiki László, alkalomadtán például mit olvas, amikor éppen nem ír.) Mi foglalkoztatja mostanában, milyen műveken dolgozik, és – amennyire ez publikus – milyen tervei, dédelgetett álmai vannak a jövőre?

Beszélhetek róla, mert már elkészültem vele. Velük. Én nagyjából három-évenként készülök el – három könyvvel egyszerre. (Aztán szerezzen rá egyszerre támogatást valamelyik kiadó, ha tud!) Megjelenik kötetben az éveken át közölt rövidpróza-sorozatomban, *A jóslat*. Baráti ösztönzésre összeszedtem a verseimet. Leadtam egy esszégyűjteményt. Néhány „technikai” kérdés megoldása után kész a hosszasan, nagy szünetekkel írt regényem, az *Ajakír*. Minthogy elsősorban prózaírónak tartom magamat. Közben írtam egy filmforgatókönyvet is, hogy el ne felejtsem. Folyamatosan közlök cikkeket: főként könyvekről. Vagyis mindennek előtt kötelességszerűen olvasok. Megszokásból is. Ha kimegyek a fogadott falumba: újraolvasok, és élvezem, hogyan változtak el időközben a régi könyvek. Vagy én. Szeretek az egyetlen nyilvános fórumon, a falusi kocsmában emberekkel beszélgetni. Addig volt igazán jó – mintegy három éven át –, amíg nem tudták rólam, hogy író vagyok... Rendes embernek tartottak, és nem csak pestinek, mert sokat láttak dolgozni a ház körül. Néha a két unokámmal hancúrozom. (Legutóbbi verseskötetem mottója a nagybiktól származik, négy és fél éves korából: „Műanyag vagyok, gyertya ég a szívemen”.) Közben meg figyelek.

(Magyar Napló, 2005. június)

Jelentés a völgyből **Beszélgetés Farkas Árpáddal**

Farkas Árpád költészetének egyik lényegi üzenete, hogy gyökerek és szárnyak nélkül a létteljességet sohasem célozhatjuk meg. Az *Avaron*, a *Lipovánok*, a *Szerelmek háttországaiban* és az *Alagutak a hóban* költője - az „ember szépbe szőtt hitét” vigyázva s dédelgetve - a „mindenséggel mérd magad” programját tekinti legfőbb életelvnek. A sepsiszentgyörgyi és esztelneki költő líravilágának legeszményibb vágy- és célképzetei mindenekelőtt Ady Endréhez és József Attilához kapcsolódva szüntelenül a létrontás és létabszurditás tagadását, az ember- és jövőérdekű cselekvés méltóságát sugallják. Akárcsak Kántor László *Túlélőképek* című kötetének költőnkéről készített, roppant beszédes portréi, melyek a versekkel (és publicisztikai írásokkal) egybehangzó módon sugározzák a pokol mélységekből is átmentett lélekderű, művészi-emberi következetesség és tisztaságigény példászerű attitűdjét. Önjellemzésnek, ars poeticának kiváló *Kányádi Sándornak* című versét olvasva talán nem véletlenül jut eszembe az a fajta igéző erkölcsiség és létezési nível, amelyet Nagy László hagyott ránk: „...jussomért legjobb részemért hajtok / csonkán e mindig hiánnyal síró, / szimmetriásra tervelt világban”. Az idézetben megszólaló hűség és helytállás, az állandó készenlét és folytonos szolgálat parancsa Farkas Árpád munkásságának is szemebetűnő vonása és sokak által megbecsült értéke.

Az ember életútját, a személyiség önazonosságát a gyökerekhez való kötődés és a szülői házból (jó esetben az iskolában) hozott indíttatás határozza meg. Először tehát a Siménfalván és Székelyszentmiklóson töltött gyermekkorról, illetve az egykoron tarisznyába került útravalókról szeretném kérdezni.

Azt hiszem, hogy erre fogok legterjedelmesebben válaszolni. Erre a nagyon versbe ütő kérdésre. Az én nemzedékem, 1944-es vagyok, az úgynevezett felszabadulás utáni évjárat, amely még bőrközélen, eszmélve élte meg a nagy kelet-európai megrázkódtatásokat; 56-ban 12 éves voltam és kissé másként esett meg ötvenhat Erdélyben. Egyik utolsó nemzedékbéliek volnánk, akiknek gyermek- és serdülő kora, kamaszkora körülhatároltabban, körülkerítettebben, marokba fogottabban, rázkódásokkal teljesebben volt gazdagabb vagy épp szegényebb, mint a későbbieké.

Kis világban születtem, székelyföldi tiszta magyar környezetű és még vallásilag is egynemű unitárius faluban, Siménfalván, de gyermekkorom élményszálai tulajdonképpen a kilométerre fekvő Székelyszentmiklóshoz kötődnek. Viszonyulásom a földtől számított második nemzedékbéli emberé. Földműves nagypám, aki falubírócska is volt, azért bírócska, mert nagyon kicsi volt a falu, alig

negyvenöt házsámot számláló, ugyanúgy nevelte gyermekeit, mint minden igyekvő gazdaember: ha lánya volt kistafirungozta, ha fia taníttatta. A fiúgyermeknek ez volt abban a világban a stafirungja. Ma már a 40 házsámot számláló Székelyszentmiklósról száz valahány – nem számoltam össze – körüli azoknak a száma, akik értelmiségiként élnek szerte a világban. Kisgyermekkorom minden nyarát-telét ott töltöttem, aztán édesapám révén bekerültem a nagyobb faluba, Székelykeresztúrra, majd Székelyudvarhelyre, amelyik ma is Székelyföld szívének mondatik, és meghatározóan magyar kisváros. Ott jártam iskoláimat, de minden vakációmát a faluban töltöttem, nagyapám eléggé bozontos szemöldöke alatt. Nagyon-nagyon sok szemvillanása világít azok közül, melyek az arca nem csordultak le mosoly, kedély formájában. Mogyorva öregember volt, aki egész életében azt tette, amit eleitől tanult, minden esztendőben legalább egy kapavágás földet hozzágyarapított a meglévőkhöz, nyolcholdas gazdaként már kulák lehetett az ötvenes évek közepette. Anyai nagyapám a szomszéd faluból szintén. Nagyon kevés birtokkal lettek kulákok mifelénk az emberek. Két makacs nagyapám volt, az anyai nagyapám soha nem lépett be a téeszbe, az apai még makacsabb volt, neki meg kellett érnie, hogy a tanító fiát ráküldték meggyőzni őt arról, hogy ez a helyes út, illetve zsarolták. Apám értelmiségivé válván kapcsolatba került a kor áramlataival, 49-ben a falu egyetlen tanítójaként beszervezték a pártba, aztán 53-ban kirúgták. Emlékszem megvan a kivágás abból az országos napilapból, melyben megjelent cikknek az volt a címe *Farkas a bárányok között*. Kizárták, mert nem vallotta be, pedig nem pártvonalon dolgozott, hanem a Tudomány és Kultúra Társaságot vezette Székelyudvarhelyen, hogy apjából kulákokat csináltak. A téeszítés 49-ben kezdődött Romániában is, 61-ben fejeződött be, márciusban. Márciusban székelyszentmiklósi nagyapám beadta a derekát, áprilisban meghalt. Én végigasszisztáltam gyermekkorban, amelyet abszolút felhőtlennek éreztem akkor, hogy az, amiben élünk, az a világ rendje, gyermek és kamasz voltam, politika és ideológia mentes. Sajnálatos módon elkerült az, hogy bekerüljek az úttörő mozgalomba, azért sajnálatosan, mert barátkozó gyerkőc voltam, csak integethettem a társaimat tengerpartra vivő vonatok után, nem avattak fel pionírnak, mert két kuláknagyapával nem volt lehetséges. Élénken él emlékezetemben, hogy hatodik osztályt végeztem, amikor az orosz tanárom behívatott és azt mondta: vizsgáztunk minden év végén, fiam, te úgy vizsgáztál, hogy jövőre fel kell vennünk pionírnak. Annak ellenére, hogy nagyapáid kulákok. Nagyon jóindulatú ember volt. Aztán történt, hogy iskolát kellett váltanunk, így kerültem egy másik pionírparancsnok alá, ezt csak azért mesélem, hogy jelezsem, milyen “nehéz” idők vártak rám, mikor ránk kapott, jóval később, az úgynevezett szabadság órája, hisz automatikusan ment a felvétel a pionírmozgalmából a KISZ-be, így ebből is kimaradtam, tehát boldogult úrfikoromban semmiféle szervezeti, közösségi életet nem élhettem. Amit természetesen utólag nem sajnálok, mert azt hiszem mai napig ebből az életre szóló sértésből élek. Ami csak később fogalmazódott meg bennem. Körülbelül 18–19 éves koromban,

mikor tollhoz nyúltam, olyan értelemben, hogy értelmezem is azt, amit írok, ne csak elragadtatottságomban fogalmazzak versikéket, mint a kamaszok általában. Egyáltalán nem sajnálom, hogy végig kellett nézmem, miként lakoltatják ki házából a siménfalvi nagyszüleimet; és egyik rokonuknál kellett meghúzódniuk a nyári konyhában jó néhány évig, ott fogadtak engem, unokát. Akkoriban az udvaron, utcán tyúkok és libák szaladgáltak, és vasárnap levágtak belőle egyet-egyét, nyaranta bőven szórta áldását a föld, telente a padlást itt is leseperték, folyt a víz a Nyikóban, benne gübék, melyekben kézzel halat lehetett fogni, és boldog gyermekkorom volt. És nem hallottam magam körül sápitózást, csak időnként nagyanyám rázta a kukoricacsövet, miközben fejtette, hogy azt a kurva Sztálin apátokat. De azt sem értettem én pontosan. Sőt Sztálin halálakor kilenc évesen is sírtam a többiekkel együtt. Soha azután sokáig nem tudtam, ki él, ki hal meg, be kellett nőnie a versfejem-lágyának ahhoz, hogy megértsem, mennyivel értékesebb egy százötven éve, száz, kétszáz éve halott költő, hogy csak a költészetről beszéljek. De minden sokkal értékesebb a mindenkori evilágban, mint a napi politikai értékekhez kötött gyász és örömindulat. A gyermekkor nekem szűk és bezárt világot jelentett, egy kis falut, ahol a kapukat soha nem zárták, ahol az embereknek a mezőn is volt veteményese, soha egy szál hagymát, egy fej salátát ki nem tépett arra járó. Soha egymás kaszálójába bele nem kaszáltak. Sőt, akik ebből a világból jönnek, tudják a kaláka, az egymást segítő építkezés volt a jellemző. Így épültek fel házaink, az életünk. Abban a kis faluban kultúrházat, iskolát építettek, apám ott tanított négy éven át. Akkor még volt 22 gyermek, négy osztályba elosztva a faluban. Volt tanítói lakás. Viszonylagos jómódnak kellett lennie, ha az én szám nyáron mindig fekete volt a faepertől és fehér az istállóban fejt friss tejtől. Ez a falu rendkívüli közösség volt, ebben a faluban minden ember írástudó volt, nagy hagyománya volt az iskolázottságnak, nemcsak olvasott emberek voltak, de lakói, gazdái a falunak csaknem egy élet-színvonalon éltek. A falu régi papjai tanító szerepet is betöltöttek, könyvtára volt a parókiának, de voltak házak, ahol például teljes Jókai sorozatot tartottak. Nagyapám a tornácfára könyökölve legalább húsz Petőfi verset tudott elmondani. A falu mérlegkezelője, Sófalvi Dénes bácsi Ilosvay Selymes Péterrel traktálta a várakozó szekeresszűkeket. Jellemző volt a falura, hogy az ügynevezett udvarhelyi vidéki őzést nem használták, míg egy kilométerrel arrébb, Siménfalván már azt mondták, *mönyök a högyön lábujjhögyön, hogy hamarabb lögyön*. Szélyszentmiklóson a Szatmár és Szalonta környéki Arany János nyelvén beszélték a magyart. Azóta is mondogatom tréfásan pesti barátaimak: lehet, hogy darabosabban, szikárabban ejtjük a szót, nem tudjuk olyan szépen énekelgetni, mint a Lipótvárosban, de én, aki Udvarhelyszékről származtam át Háromszékre, nem ejtem a nyílt at, de a gyermekeim, unokáim sem. Megtartottuk azt az anyanyelv-lejtést, amit örököltünk.

Természetesen több nagy felfordulás áldozata volt egy század alatt a falu is, de egy ideig nem kellett javait féltetni. Talán azért is, mert versfaragó tanítója a

múlt század végén már megrímelte: Veszett Máté Rebekája, ugye jó a más hagymája? Azóta lopásról nem lehetett hallani, csak közvetlenül a téészesítés után kötötték el Jucika néni szekérkerékét. Meg is bomlott ezzel egy világ morális rendje. Engem a falucskához pedig láthatatlan, erős szálakkal ez kötött, belőle terebélyesedett ki egy olyan erkölcshez tapadó, napraforgó paripán száguldozó, lipinkázgató, le-lehúzó és fel-felemelő világ, meghatározó további életem folyamán, minden gesztusomban, lépésemben és természetesen versbe faragott világomban, melynek gyökerei, természetesen őáltala, e kis közösség által századosak.

Unokáimat elvittem tavaly is, szép látvány volt, mikor a falu köré tölcser formájában hullámozó és alácsurgó, a megművelt és megművelhető földeken körbehordozva tekintetünket, Bálint gazda, gyermekkori barátom, nálam legalább 15 évvel idősebb, s egyben a legfiatalabb embere a falunak, körbemutatott szólván: Árpád, mi sárgát látsz, az mind a ti földek. Sárga a vadrepce volt, a megműveletlen földeket jelentette. Az egykori Hangya szövetkezeti elnök, a Szegeden gyémántoklevéllel kitüntetett, özvegyember édesapám öreg, egy éve ágyhoz kötött. Én földrajzilag nagyon távol élek ahhoz, hogy valahol a környéken embert kereshessek, megműveltetni ezeket a földeket. Ennek ellenére számomra is élmény volt, amit unokáim tapasztaltak, kissé körbesétálgatva az úgynevezett főterén a falucskának, mindenünnen kihajló öregasszonyokkal találkoztak, kik megkínálták egy-egy almával, behívták a kertjükbe, hogy szedjenek gyümölcsöt a fáról, ilyen jellegű kedves gesztusokkal nemigen találkoznak abban a városban, ahol élünk.

Két meghatározó és jelentéktelennek tűnő élményt ragadnék ki gyermekkorból. A nagyanyám kenyérsütését a kemencében, amely szertartásszerű volt, dagasztás előző este, illetve kora hajnalban, délig kellett kelnie a tészának, és a teknőről lekapart maradékból madarat, vakarút sütött. Azt ropogtattuk miközben a pincében komlóból és árpából házisor főtt. Annak a krupliskenyérnek íze végigkísért engem azon a csodálatosan gazdag amerikai utamon is, ahol csak fűrészporból készült kenyeret lehetett enni. Ízetlen, sótlan és gazdag amerikai hölgyek számára fogyókúras recept szerint sütötett.

A másik a gyermekszerelem. Kamaszfiúk, lányok, ma már úgy beszélnek erről a szent dologról, mint akik körülbelül ötven éve túlestek raja. Cinikusan, hányaveti módon. Mind szóban, mind magatartásban. Na, nem bántom őket, mégis övék az eljövendő beteljesült szerelem. De vajon valaki emlékszik-e arra, hogy négyéves korában volt egy gyönyörű kislány, egyidősek és bujkáltatják szerelmüket, mert titokban annyira összejátszodták egymással a világot, hogy bújkálniuk kell, csűrben, udorban, és milyen magasztos élmény, mikor a nagymama az ágy alól kotorásztta ki s ujját az ajkára téve, jelzi, hogy nem árulja el senkinek őket. Nekem azóta a szerelem szent, szerelmes verseket – úgymond – soha nem írtam, csak szerelemtárgyú verseket. Szerelmes verseket azért nem írtam, mert többnyire az szólított fehér papír elé, amit sokakkal szerettem volna

megosztani, a szerelem tartományát magánszférának éreztem. Tudom, nagyon megsértődnének klasszikusaink, ha ezt akár gondolatban rájuk erőltetném, mert akkor hol lenne a gyönyörű magyar szerelmi líra? Persze, szándékom, célom mindig az volt, hogy minden belső titkomat, vívódásomat megosszam a világgal; ezek a vívódások, bármily keveset is írtam, akkor jutottak szóhoz. Attól nekem szerelemtárgyú verseim még vannak, udvarlóverseim nincsenek, udvarolni, úgy gondoltam már kamaszkorom óta, nem verssel kellene, hanem személyes jelenléttel.

Útjának további fontos állomásai: Székelyudvarhely, Kolozsvár, Vajna-falva, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Csíkszereda és Bukarest. Életében és alkotásaiban – műfordítói és publicisztikai munkásságát is ideértve – milyen szerepet játszottak/játszanak a felsorolt helyszínek?

Székelyszentmiklós után a közeli Székelykeresztúron töltöttem két évet gyermekkoromból, öt és hatéves koromban, a dackorszak kezdetét, mikoris egy iskolai téli ünnepségen felrovatott, hogy azt a verset, amit Petőfi Sándor a legenda szerint a Petőfi utca 5. szám alatti lakásunktól háromszáz méterre, a Gyárfás kúriában írt, az Egy gondolat bánt engemet – nem voltam hajlandó előadni. Természetesen, mint minden kisgyermek nagyon jó szavaló voltam, és nagyon lámpalázás, a címen kívül az égegyvilágán semmi eszembe nem jutott. És álltam ott, mint partra vetett hal. Hiába kérleltek az első sorban ülő szüleim, a kulisszák mögül tanítóim, hajoljak meg szépen és távozzam, ha nem tudom; álltam makacsul, úgy döntöttem, mindaddig, amíg eszembe nem jut az első sor, nem hagyom el a terepet. Nos, hát elég kínos helyzet született akkor, de annál szebb volt Székelykeresztúr gyermekvilághoz méretezett atmoszférája, a Jézuskiáltó szőlő-hegy, a kisiparával és csekélyke kultúrtörténeti hagyományaival lélegző kicsi-kicsi városka. Megemlíteném, hogy idejárt gimnáziumba Szabó Gyula, innen tíz kilométerre született Kányádi Sándor. Pontosan tíz-tíz kilométer távolságra születtem Tamási Áron és Kányádi Sándor szülőfalujától, nem mintha ennek valami nagyon-nagyon meghatározó jelentősége lenne, de ha már eszébe ötlük az embernek, nyilván rögtön támad jelentősége. És ez a Székelykeresztúr, a maga ellegendásított Petőfi körtefájával, Gyárfás kúriájával, ahol megszállt a halálba menő utolsó estéjén, vált annyira kultikus hellyé is, hogy nemrégiben, amikor a romániai PEN Club ott tartotta együttlétét Petőfi Sándor halálának 150. évfordulója jegyében, bizony kedves élmény volt számomra, hogy Ana Blandianát, a jeles költőnőt, kinek könyvét is fordítottam, kivel kacér hátsógondolataim is támadtak közös diákkorunkban, amit a kolozsvári egyetemen együtt töltöttünk, becsalogattam a Petőfi utca 5. szám alatti ház még meglévő ribizli bokrai alá, megmutatni, hogy hol papásmamásoztam én hajdanán. Irigykedve sóhajtott föl: furcsa világ ez az Erdély, itt ötven kilométerenként született egy-egy jelentős szellemű ember, itt minden ötven kilométerenként meghalt egy-egy századokon átívelő tehetség, kimagasló értéke a magyarságnak. Amit ki kellett igazítanom,

hogy bizony nem ötven, hanem csaknem húsz kilométerenként buggyan a forrás és domborodik – lám, olykor sírhant nélkül is - a temető.

Székelyudvarhely dombon ülő gimnáziumából messzire lehetett tekinteni. Még most is látni vélem a két világháború közötti költőtriász legendás hórihorgas alakját, Tompa Lászlót, amint ballag fel a ma Tamási Áron nevét viselő gimnázium szerpentinjein, és mi az ablakból lessük, hogy vajon-vajon, ha megmutatjuk neki verseinket, közénk csap-e szigorú ostorával. Végeredményben, ha utána gondolok, nem bántott minket nagyon azért, amiért verseket mertünk írni, nem is kényeztetett szavaival, azt hiszem, ha valami örökséget az ő bozontos szemöldöke alól is hoztam, az a szigorúság, a konok fejtartásra való törekvés, a szavak szinten való méricskélése egy inflációs szótengerben. Udvarhely valóban gyermekkoromat meghatározó volt, olyan értelemben is, hogy társadalmi konfliktusokkal találkozhattam azáltal, hogy tanító, majd később tanár apámat itt degradálták téglagyári munkássá egy esztendőre. Alkalmam volt tízórait vinni neki, s a téglagyári munkásokkal szóba elegyedni. Az ötvenes években is pezsgő szellemi életet jelentett, ott találkoztam a diákszínjátszással is. Udvarhely iskoláit, melyek nemcsak Tamási Áronnak adtak tanulókori szállást, a századelőn ott tanárkodó Szabó Dezső szelleme is belengte, a múlt században Benedek Elek is odajárt kollégiumba, amelynek én elemi osztály végén diákja voltam. Neveket bőségesen sorolhatnék, amelyek nem ötven kilométerenként teremtek, Ana Blandiana kedvesen irigykedő szavai szerint, hanem egy bokorban. Beszélhetnék Baróti Szabó Dávidtól Csiky András színművészig, Maszelka János festőművészig sok mindenkiről. Tompa László görcsös, komor, magányos fenyős, lófűrösztéses, zárt világban való, nem csupán helyben maradásos, de helytállásos szellemiségétől kezdve (mely vers múlt század végi variánsát, epilógusát magam is megkíséreltem megfogalmazni). Tamási Áron egyetemesen nemzeti nyitásáig oly sok minden idekötődik, és innen mutat fűgét a Székelyföld Kakukmarcisos, egyben legromantikussabb humoristájának, Tomcsa Sándornak őshonossága is. Aki minden évben egyszer felült a vonatra, hogy felmegy Budapestre, Segesvárig eljutott, ott beült egy kisvendéglőbe, s a következő járatral visszatért a kisvárosba.

Én valamicskével messzebbre jutottam, érettségi után az első nagyváros, amit megláthattam, az Marosvásárhely volt. Abból az alkalomból, hogy rábeszéltek, felvételizzem a színművészeti főiskolára. Nagyon szép nyár volt, a felvételi előkészítőn megismerkedhettem az idős Kovács Györggyel, a fiatal Héjja Sándorral, Visky Árpáddal, mind a hárman nyugodjanak békében. Szerencsére nem találtattam alkalmatosnak a felvételre, és így nem vagyok kénytelen segítségként tengetni utókoromat. Még aznap éjjel vonatra ültem, és másnap Kolozsváron beiratkoztam a bölcsészkarra. Kalandos felvételik közepette ott találkoztunk Erdély, Székelyföld különböző részeiről érkezett, már versfaragással foglalkozó, kacérkodó diáktársakkal. Ott találtuk ki, hogy van egy közös élményünk a történelemből, pont aminek megírásához veselkedtünk Király László-

val, Magyar Lajossal, Molnos Lajossal, Kocsis Istvánnal, később Kenéz Ferencel, Csiki Lászlóval, Ferenczes Istvánnal és a fiatalon elhunyt Apáthy Gézával. Itt érett oda egymáson verset és igazmondást számon kérő tekintetünk, hogy már másodéves korunkban, sajtóban rendszeresen közlökké váltunk. Itt fogadtak be az idősebb fiatalok, Lászlóffy Aladár, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Fodor Sándor, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, a börtönből szabadult Páskándi Géza, Bodor Pál. És itt kezdtünk hirtelen, gyorsabban ropogósabbá érní az időben, kik ráébredtünk, hogy amire altató szérumokat kaptunk középiskolai tanulmányaink idején, az a maga konkrét valójában rideg bizonytalanság. A szocializmus, amely akkorjában már győzelmét harsogta, a fridzsider- és Trabant- szocializmus formájában már erős volt, mi szegény diákok meg túl hirtelen gazdagok. Nemcsak a hetente csordogáló honoráriumaink folytán, havonta egy bizonyos összegért adott vérünk árán, hanem azért is, mert nagyon-nagyon hazatekintve arra, épp ami történik szüleinkkel, nagyszüleinkkel, ahogy az elmúlás gyomja felvette azt a világot, ahonnan érkeztünk, úgy határozta meg a jelen és jövőképünket.

Az enyémet legalábbis nagymértékben, amely kiteljesedett azzal, hogy 1965. december 8-án el is érkeztek az első tüvétevők, a házkutatók, a boralánézők, az agyban vájkálók, kik közléről akartak megismerni bennünket, mert hírünk a kolozsvári irodalmi körben csak annyi volt, hogy bizony bizony – figyelmeztette a hatalmat Nagy István, korunk akkori meghatározó írófejedelme, be- és feljelentve a pártbizottságnál egy körli látogatása után: – vigyázat, láttunk mi még ötvenhatot. Nos, hát lévén, hogy akkor engedték ki a börtönökből az ötvenhatos magyar értelmiségieket, Páskándi Gézát, Dávid Gyulát, Páll Lajost és annyi mást, a hatalom úgy érezte, hogy intő jelet kell felmutatnia: nem lesz itt több magyar diákmozgolódás. Megvallom őszintén, diákmozgolódás nem is volt, s ha volt, különösképp közös volt. A román diákok akkorjában az egyesülés ünnepén már meg-megülték Mátyás király lovát, fel-felmásztak rá, és tüntettek az ellen, hogy Erdélyt soha vissza, vissza soha! Mi nem nagy lovakat ültünk meg, mi kis verseket írtunk a kor levert és újra fel-feltüremkedő kelet-európai szellemiségének kicsi-kicsi csíráit ébresztgetve, illetve próbálva. Nincs mit szégyellni azon, hogy eszményeink közé tartozott Jevtusenko, Voznyeszevszkij, Vinokurov, Ladányi Mihály, Váci Mihály, manapság rég elfeledett költők, de akkor élesztőként működő, egy olyan szocializmusban, amely még nem találta meg azt sem, hogy tulajdonképpen miként tehetne szert színvonalas ellenzékre. Mi tele voltunk a korszellem iránti csömörrel, a regnáló hatalommal szembeni daccal, s lévén, hogy csordában jártunk, mint a csikók, mert fiatalok voltunk, a nem működő és nem létező ménes legifjabb csikai, ránk biggyesztették a megjelölést, hogy második Forrás nemzedék vagyunk. Legyünk. Sőt akkor még megtisztelő is volt ez a besorolás. Nagyon akartunk valamit, kézzel, lábbal, tollal, kimászni abból a gyermek- és kamaszkorból ránk csontosodott teknőcpáncélból, honnan csak a fejed látszik ki a páncél alól és mozog, mozog körbe-körbe, szédül és szédítené

az állóvízből nagyon-nagyon nehezen kilátszó és igen lassan megmozduló világot. Nem tudom említettem-e már, hogy e körbetekintés már jövőkeresés is volt, illetve élethelyzet-keresés abban a térségben, ahová földrajzilag bezártak, akkoriban, amikor a határátkelés nemcsak fizikailag, még a nyitott égbolton át is megvalósíthatatlannak tetszett. Olvasmányaink is azért voltak válogatatlanul is időnként szerencsések, mert azt olvastuk, amit magyarországi barátaink - bátran félve valami alkalmi riadalmat - átcsempészték. Így Nagy László *Himnusz minden időbenje* épp házkutatásunk másnapján érkezett, de legeltük már Juhász Ferenc *Virágzó világfáját*, így a *Rozsdatemetőt*, a *Próféta voltál, szívemet* vagy Végh Antal nyírségi tudósításait, és így tovább. Tehát amiben mi felnőttünk, csak inger volt arra, hogy továbbnézzünk, és nemsokára már tovább láthattunk egy egyetemi KISZ-gyűlésről, ahol megbüntettek mindannyiunkat, abból az elfojtott hatalmi dühből kifolyólag, hogy nem került jogi alapja különlegesebb elítéltetésünknek. Mert sajnos oly szerencsétlenek voltunk még, hogy sem társadalomellenesek nem tudtunk lenni eléggé, sem nacionalisták eléggé, így például statuálendő az eljövendő kolozsvári diáknemzedékeknek, csak tagokat szankcionáltak vagy zártak ki egy KISZ-gyűlésen. Én szerencsémre vagy szerencsétlenségemre, tag sem voltam, csak azok közé tartozhattam, akiknek egy esztendőre megvonták a sajtóbéli közlési jogát, szilenciumra ítélik, ezért így nem kerülhettem államvizsga után sajtóközelsébe sem, de lehet, hogy akkor az a sajtó még ártozott volna is az embernek.

Nagyon szívesen tanárkodtam egy kis Kovászna nevű fürdőváros melletti falucskában, Vajnafalván, vegyes lakosságú környezetben. Katedra, választási lehetőségem lett volna gazdagabb, bortermő érmelléki falvak között is, város szóba sem jöhetett akkortájt. Természetesen merő romantikából Kisbacont választottam, amely romantika visszaütött, jelezte: ott viszont Benedek Elek utódja nem lehetek, mert nem létezik általános iskola már régóta, s ott tanárnak kenyeret nem adnak. Bevárva a tektonikusmozgást, amely Gheorghiu Dej halála után Ceaușescu Romániájában, 1968-ban megtörtént közigazgatási átszervezés formájában, s amely új megyék térképre való visszarajzolásával járt. Így született meg három magyar megye: Kovászna, Hargita, Maros. Akkortájt rendkívül harsány küzdelmet folytattunk a táj elit értelmiségével karöltve a történelmi közigazgatási örökség megmentéséért, természetesen nem sikerült ez totálisan és teljesen, de mint új megyének új lap is kellett; megalakult Sepsiszentgyörgyön 49 után újra egy sajtótermék, Megyei Tükörnek nevezték el. Mi a Háromszéki Tükör nevet adtuk volna, de nem fogadták el.

És idesereglett egy fiatal csapat, majdnem a kolozsvári irodalmi kör tagjaiból álló, itt már megjelent Czegő Zoltán, Tömöry Péter, Magyar Lajos Csiki László Vári Attila, jómagam, öt-hat már elsőkönyves szerző. Borzolgatta a kisváros kedélyeit, az új megye kedélyeit, olyan szempontból, hogy nem voltak előzetes sajtótapasztalataink, illetve lekötelezett pártsajtó tapasztalataink, és ezért ebben a kis felfordulásban három esztendeig, 1969 februárjától 1971 nyaráig abban az

illúzióban élhettük ifjúságunkat, hogy az szabad, magyar és demokrata. A kommunista igényt valahol a fejléc fölött a 'Világ proletárjai, egyesüljetek' jelölte csak kötelezően. Irigyeink is támadtak széles e kicsi honban, nyilván irodalmi-politikai kantárok, kötőfékeket látott emberek személyében, s joggal. Közben Váradtól errefele folyt városaink elrománosítása, hozzávetőlegesen mondom a számadatokat, hogy tizenévek alatt Nagyvárad 60, Kolozsvár 70 százalékban, Marosvásárhely 51 százalékban vált a századelőtől elidegenített nemzeti közösségű várossá. Akkorjában Sepsiszentgyörgyön volt épp a sor, amikor a kívüllők irigy, jogosan irigy tekintette alatt úgy viselkedtünk, és úgy cselekedtünk, hozzáteszem, kissé gyanútlanul, minthogyha rezervátumban élnénk. Mi bent szabadnak éreztük magunkat, kívülről ezt a szabados világot összehúzott, gyanakvó tekintettel fogadták. Még jó minőségű magyar értelmiségiek is. Sepsiszentgyörgyi helyállásnak aposztrofálva. Szépirodalmat bőséggel közöltünk, mi másutt meg nem jelenhetett, többek között Székely Jánostól, Kányádi Sándortól, Páskánditól és önmagunktól, de e lapnál még nem fogta az éretlen cenzúra. Az is megtörténhetett, hogy egy tényfeltáró riportom nyomán téveszelnököt bocsátottak el, mert lopáson fogták. Ilyen azóta sem esett meg. Nyilván tapasztalhattuk, hogy az újságírásnak van értelme, emellett a versvilág a terepjárás világához kötődött, bármerre jártunk is, találkozóink versbetömörített természetűek voltak. Mindenütt hálás közönséggel találkoztunk, és mindenféle valami olyasfajta fogadtatással, ami azt ígérte, hogy hosszútávon is megéri. Hát akkorjában meg is érte, az én gyermek- és kamaszkori világom, tapasztalatom rendszerre tett szert, igazolva találta magát, igazolva talált minden olyan szkepszist, amely közösségi szájtartást szabott a versben való odafigyelésnek anélkül, hogy a publicisztikával összekeveredhetett volna. Ez az odafigyelés Jevtusenko szónoki versfordulatait már rég elfelejtette, és kezdett tömörülni egy olyan metaforavilág, amely kevészavú emberhez szabott inkább, amely nem megmond, nem kijelent, kinyilatkoztat, üzen, hanem érzékeltet, átvilágít, s marad örök suttagó vagy harsány jelentés a völgyből. Ez az idő persze elmúlt, ez az idő kiringott alólunk, fölülünk, ez a néhány kurta esztendő, melyet – azért ne feledjük el -, hogy jegyzett ebben a pillanatnyi, '68 körüli, nemcsak kelet-európai felszusszanásban a Király Károly pártelsőtítkári személye is. Aki, utólag derült ki, megvédett egy-két meghurcoltatástól bennünket, lévén, hogy első titkárként a szekuritáténak is ő volt a parancsnoka. Elmeséltem már, hogy ő később bevallotta, az első hangágyús lehallgatási engedélyt irányunkban ő engedélyezte, abból a meggondolásból, hogy annyi rossz fát mégsem tudunk tenni a tűzre, hogy azon el is égettessenek bennünket. Inkább legyünk gyanúsítottak, mint koholt vádakkal elítéltek.

Az a szerencse ért, hogy román egyetemi társaim közül, főleg a szegényebek közül nagyon sokat szerveztek be a belüghöz az egyetem alatt, ígervén nekik kényelemes állást, jó fizetést. Az egyik ilyen oltyán fiú, volt szobatársam, ki szerette a csomagokban kapott udvarhelyi disznóköltséget és oroszhegyi szilvapálinkát, aki Bukarestben a központi szerveknél szolgált, 1970-ben már fél-

évenként üzente, hogy vigyázzak, mert gyűlnek a jelentések rólam, s társaimról is. Oly vádakkal illettek, hogy Dubcek-pártiak vagyunk, hogy *Elérhetetlen föld* címmel terjesztünk Erdély-ellenes broszúrát, meg hasonló fajsúlyú dolgokat. Ismeretes, a szóban forgó mű a Kilencek versantológiája volt, a magyarországi KISZ kiadásában. Mind-mind koholmányok voltak, kis, gyenge, házi besúgórendszer működtetésének termékei. Az igaz, voltam oly bátor egyszer a Sugás vendéglőben asztalunkhoz hívni az akkori belügyes főnököt, akit Hanches Ioannak hívtak, s aki magáról azt terjesztette, hogy művészbárát. Elhelyezése előtt a kolozsvári színházzal, magyar színészekkel volt jó barátságban. Megkértem, mondja meg őszintén, miért kell ránk, önmegvalósításra, a magunk elmondására, kiszolgáltatására hivatott emberekre besúgókat állítani? Kérdezzen meg bármikor, persze, be ne hívasson, mert oda, ahol diákkoromban Kolozsváron másfél hónapot eltöltöttem, december 8-tól január 28-ig, olyan helyre magamtól nem megyek, csak ha visznek, de bármikor szívesen feljelentem magam. Ezt szántam mesterségemnek, ezt szántam hivatásomnak, mindent, ami a fejemben megfordul, leírom és közlétegyem. Lévé, hogy már akkor is elég erős volt a cenzúra, hogy ezt megtehessem, bármikor állok rendelkezésére, s minden hátsó gondolatomat, melyet nem sikerült fehér papírra leírnom, nyomtatásban közölnöm, én azt önnel közlöm. Mondtam néhány közéleti indíttatású példát, emlékszem egy bolgár cigarettát szívott, elnyomta, és azt mondta: A jóságos istenit – jól beszélt magyarul, mert csángó volt –, mennyi ebben is a finánciáb. Nos, hát mondom, szabadnak éreztük magunkat, melynek nőtt annyi ára, hogy egyúttal védettekké váltunk, közismert emberek kis magyar lakta vidéken, és ha akkor hozzánk nyúlnak, Szabad Európa másnap már közhírré tette volna. Kapcsolatrendszerünk is volt, ezért hát nem bántottak, csupán baráti körünket. Én a nyolcvanas évek elejétől már nem is fogadtam el meghívásokat író-olvasó találkozókra, megtudván, hogy a szervezőket, művelődési házigazdákat félnapokig székírozták minden ilyen összejövétel után. Számosan jelentkeztek, tisztességes emberek, orvosok, tanárok, papok, akik később Nyugatra is szöktek, elmondván, hogy behívták, és ártalmasságunk méreteiről faggatták őket. Most is csak azért hozom szóba, mert az ügynöktörvény oly nagy port kavart Magyarországon. Mi ezt sokkal intenzívebben és kedvesebben éltük meg, akkor túlságosan nem zavart. Tudtuk, hogy vannak házibesúgóink, ismertük őket, és ilyenformán lezser könnyedséggel ástuk mind mélyebbre magunkat, míg egyszerűen teljes sötétségben találtattunk. Ez a sötétség 1972-ben kezdődött, mikor Ceausescunak kínai látogatása után, annyira megtetszett a kínai egyenruha, a kínai egyenlítés, a kínai egyenlítés, hogy úgy döntött, Romániában meghonosítja a kínai kulturális forradalmat. Én nem sokkal azelőtt támadtam meg egy írószövetségi gyűlésen az Igaz Szó című lap azóta elhíresült főszerkesztőjét, nem mondom ki a nevét sem, dogmatizmusáért és gond nélküli szerkesztői koncepciójáért. Ő azzal szerelte le a támadást, eszes módon, hogy alkalmazni akart főszerkesztőhelyettesének. Amit én természetesen nem vállaltam, maradtam székellyöldi szerkesztő-

je a lapnak. Hozzám tartozott a képzőművészet, publicisztika, irodalom és iskola rovatok, valamint az indulni szándékozó poétákkal való, igen csekély eredményt hozó levelezgetés.

1973-ben akkor tudtam meg, hogy nagy a baj, amikor Domokos Géza egyszer, hosszan együtt utazva, arra kért, Árpí, ha a könyvet akarsz leadni, írd már egy szerelmes verskötetet, mert más itt mostanában nem fog megjelenni. – Ha épp nem vagyok szerelmes, s ha voltam, az nem hozadékos – kérdeztem – akkor én mit csináljak? Akkor is írd, és évődünk, évődünk... Luxemburgig.

Aztán felszálltunk, másfél hónapon át Amerikában voltunk, gyönyörű világban, semmit nem láttam, csak amerikai magyarokat, adtak kézről kézre. Püski Sándor meghívására történt ez a kirándulás, és most ezt a fejezetet máskorra hagynám, egy bővebb, gazdagabb beszélgetésre, mert ez már valóban a hatágú síp egyik sípágáról szólna, mely engem megilletődötté tett, de meg nem hódított. Hiába választottak botcsinálta kedvességgel Miami díszpolgárává is, mert nincs dollárom, hogy a telekvásárlás lehetőségével éljek. Tehát az utazás gyönyörű megmártozás volt egy olyan világban, ahová kirándulni jó, de élni nem nekem való. (Pillanatnyilag egy 900 lélekszámú kis falu, Esztelnek díszpolgáraként érzem otthon magam valahol a világban.)

Aki akkorjában Magyarországról arra járt, Kádár-bérencnek tartották, Romániából legfeljebb Ceaușescu bérencek lehettünk volna. A nemrég kitelepedett, ott könyvforgalmazással foglalkozó Püski Sándor hívott meg többek között Sütő Andrással, Kányádi Sándorral, Domokos Gézával együtt amerikai körútra. Akkor indította be az üzletét, felesége pedig jobb házakhoz járt takarítani abból a célból, hogyha a repülőjegyünkhöz nem is tud hozzájárulni, de New York-i étkeztetésünket legalább fedezze. Azelőtt egy évvel Jancsó Adrient, Csoóri Sándort és Kósa Ferencet hívták meg, akik szintén Kádár bérenceknek találtak nagyon szélsőséges, régi vágású körökben. Alkalmam volt 17 városban, legalább 500-600 emberrel személyesen megismerkedni, az amerikai emigráció különböző köreit megismerni, annak bornírtságát és szépségét, miközben kiváló szellemiségű személyiségekkel kerültünk kapcsolatba.

Visszakanyarodván, nem sokkal hazatérésem után tudtam meg, hogy félállásba kerültem. Ami azért volt Romániában is kellemetlen, mert ott szabadúzásból még annyira sem lehetett fenntartani magad, mint Magyarországon. Semmi máshoz nem értettem, csak az íráshoz, Miután elhagytam a tanári pályát, 1985-ben kicsöppentem a pikszisből, ahogy indokolták később, hogy a folyóiratnál, ahol dolgoztam, nem tettem le a garast. Nem írtam meg a kért – tőlem csak egyszer kértek – alkalmi verseket az elnök születésnapjára, az évfordulókra. Nem tettem le a garast, ugyanis garasom nem volt elég ahhoz, hogy letegyem. Magyarán ez annyit jelentett, hogy az a két-három irodalmi lap vagy központi lapfőszerkesztő, akinek a Román Kommunista Pártot kellett szolgálnia, elvárta volna, hogy ne maradjon egyedül és az íróársadalom is vonuljon föl mögötte. Akadt néhány ember, aki ezt megcselekedte, a többi nem, és teremhetett nagyon szín-

vonalas irodalom, 1970-től és tovább. Jelzem a stációkat: *Sütő András*: Anyám könnyű álmot ígér, *Kányádi Sándor*: Szürkület, *Szilágyi István*: Kő hull apadó kútba, *Székely János* drámái és prózai munkái, *Király László* lüktető költészete, *Szilágyi Domokos*, *Lászlóffy Aladár*. Én egyetlen árva kötettel 8000 példányban jelentem meg 1972-ben. Később átsurgott valahogy, valamiképp a cenzúrán Domokos Géza Kritérion igazgatása jóvoltából még egy verseskötetem, *Alagutak a hóban*, de az én kedvem elment már attól, hogy alagutakat fúrjak vakondként, és tulajdonképpen itt van kérdésedre a válasz, hogy valóban akkor írtam verset, amikor éreztem *a téjét*. Én írás nélkül is sokkal jobban elfáradtam abba, hogy fiatalkorom kerítésein áttörjek, homokgátakat rakjak, és fúrjam az alagutakat a hóban. Emellett meg kell mondanom, hogy az írás olyan, mint a biciklizés, ha egyszer belejöttél, nem tudod abbahagyni. Írok, csöpögtetek a mai napig is, nem jelentetek meg a sajtóban, verseket, de itt ülök Esztelneken, egy kis faluban, mely szülőfalumhoz hasonló, írogatom az őszikéimet, csuklóból, reflexből, de teljes odaadással.

Szeretnék arról is beszélni, hogy az anyanyelvhez való kötődésem nem gátolt meg abban hogy, mikor 1972-ben Szilágyi Istvánnal a Gare de l'Est-en leszálltunk a vonatról, és a Magyar Műhely meghívására ne érezzem magam otthon Párizsban, a világ közepén. Mert mikor megérdeklődtük, hogy ez és ez az utca hol van, és mi magyarul beszélünk, magyarul válaszoltak. Az első ember, akibe belebotlottunk, magyar volt. Én ettől kezdve úgy gondoltam, hogy nekem nem kell a világ minden nyelvét megtanulnom, mert mindenhol vannak eligazító magyarok.

Szilágyi Istvánt nem nagyon ismerik még kollégái sem, komoly jogász és szerkesztő, ráadásul még jó regényeket is ír. Nekem módomban állt, lehetőségem volt arra, hogy egy hónapon át egy franciaágyban aludva vele, megismerjem ezt a különben oly titokzatos embert. Akivel a versailles-i parkban nem Trianont – megnéztük a Trianon Palotát is, ahonnan kezdődik a mi múlt századi nagy romlásunk –, de inkább teknősbékákat fogtunk. És Istvánnak a legnagyobb gondja az volt, hogy a versailles-i parkban fogott teknősbékát hazavigye a kisfiának. Ebben magam is segítettem, én voltam a teknősbéka dobozának kilyuggatója és lapival való ellátója. Közben három hétre lementünk Olaszországba is, persze, hogy a teknősbéka megdőglött, de maga a szándék... Ha én Szilágyi Istvánnak a legnagyobb és legdicsértebb regényeit olvasom, vagy hallok róluk, mindig ez a teknősbéka jut eszembe, ez az alapgondolata mindennek, vigyek a fiamnak egy teknősbékát Versailles-ból.

Nemcsak néztem, de láttam és olvastam. Bejártam fél Európát, az Egyesült Államokat, Kanadát. Igaz, nem azzal a céllal, hogy szállást keressek magamnak. A kultúrának azt a fölényét, hogy megjegyezzük a kávéházi beszélgetések bon-mois-t, kissé idegenként szintén értem.

El szeretném hitetni az érdeklődőkkel, hogy nem vagyok Székelyföld szívébe zárt kis amulett, nemcsak onnan villogok kifelé. Találkozhattam többek közt egy

középiskolás gyermekcsoporttal Lengyelországban, a Nemzetközi Költőtálatkozó vendégeként 1985 novemberében, négy román költő társaságában, akik közül egyik később engem feljelentett. Azért jelentett fel, mert meghívtak mindannyiunkat egy francia középiskolába, ahol a négy román költőt lengyelre fordított verseikkel várták s előadóművészekkel, a romániai írószövetség és a varsói román nagykövetség szervezésében. Én mintha csak odacsapódtam volna. Magyarul – kíméletes voltam – rímelő négy sort olvastam fel, olyan versből, mely hangjaiban is élt. És szereplésünk után, minden virágcsokrot, amit az előadóművészeknek és a négy román költőnek készítettek elő, mind nekem adták. Botrány. Természetesen a botrány fokozódott; az iskolaigazgató, aki történelemtanár volt, téra hívott szobájába, és arról mesélt, hogy ő ismeri Románia második világháborús történelmi szerepét, és milyen jó az, hogy mi erdélyiek vagyunk és nem csak romániaiak. Akkor a kollégák is hirtelen mind erdélyiekké váltak, ez történelmileg is fontos volt; jól hangzott Lengyelországban, ott ahol Báthori Istvánt egy kicsit, vagy nagyon, de valamiképpen ismerik. És akkor beállít az igazgatói irodába két diáklány, kérnek, hogy adjak autogramot. Elém teszik az osztálykönyvet, ráírom azt a néhány szót, amit lengyelül tudok – Polak venger dva bratanki (kérem helyesen írni), s próbálom továbbadni a kollégáimnak, elveszik, megköszönik és elmennek. Nekik a többi aláírás azért nem volt szükséges, mert a román kollégák a lengyelországi francia iskolában szidták, hazáárulással vádolták Eugen Ionescot, a lengyel gyerekek egyik kedvenc íróját. Ezért aztán megsértődtek rájuk, s maradt a lengyel-magyar barátság az én nyakamban, nem tudtam mit kezdeni vele. Aztán otthon hazafi román poéták feljelentettek a pártközpontnál, amiért én a magyar delegációhoz csapódtam; Mezei Andráshoz, Spiró Györgyhez, Kovács István révén Ryszard Kapuscynskihoz. Elárultam hazámat azáltal, hogy csöndben maradtam, miközben lengyel diákok védik Eugen Ionescot a hazaárulás vádja alól. Tényleg félállásomba került volna akkor, a főszerkesztőm – nevét még mindig nem mondom ki – egy hét múlva utazott Lengyelországba, s már ezzel jött haza. Nekem egyetlen védekezési lehetőségem támadt: volt köztük egy jó román költő, Gheorghe Pituțnak hívták, kitől fordítottam is, emberi viszonyban voltunk, és ő védett meg végül. Elmondta, mikor felhívtam és kérdeztem, mi zörög ott Bukarestben, hogy kollégái, akik elnökdicsérő verseket írók volnának, feljelentettek, s ő rögtön írásban tiltakozott ellene. Központi bizottsági szintre került a dolog. Én ezt nem szégyeltem, nem rösteltem, azért meséltem el, mert ebből tapasztalhattam meg személyesen is, hogy tényleg van lengyel-magyar barátság, ifjú szívekig lenyúló. Bujkáló viszony, a forradalmak bujkálnak a föld alatt, időnként kitörnek, időnként embereket pusztítanak, de a lengyel-magyar viszony nemzedékeken át lehullámzott olyan szintre is, ahol én is rátaláltam. Mindezt csak azért mesélem ízelítőül, mert mesélhetnék páneurópai élményekről is, de életem e kelet-európai élményei a meghatározóak. És azóta mosolygok magamban, mikor a népi-nemzeti jelzőt billogként sütögetnék rám.

„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, életem legfontosabb eseménye” – mondja egyik esszéjében Kosztolányi. „Egyetlen batyunk, botunk fegyverünk az anyanyelv – írja Kányádi Sándor Apáczai című versében. Ennek kapcsán adódik a következő téma: a versben, illetve prózában gondolkodó ember viszonya a nyelvhez. Mi mindent tanult a nyelvtől, vajon lehet-e készülni a nyelvből, és bátran rábízhatjuk-e magunkat a mindent tudó anyanyelvre?

Kosztolányi Dezső nagyon szépen fogalmazza élete *legfontosabb* élményét Szabadkáról jövet, amit én Székelyföldről jövén, talán úgy árnyalnék, hogy *legtermészetesebb* élményem az, hogy anyanyelvem magyar. Ne feledjük soha, hogy kisebbségi létben időnként másként ejtjük a szót, és Kányádi Sándor nemcsak azt mondta, hogy egyetlen batyunk, botunk, fegyverünk, hanem azt is, hogy be kell gyűjtenünk mindent, még a tájszavakat is. Nos, hát én anyanyelvem padlásán is szétnézve nem ódzkodtam az archaizmusoktól sem, a nyelvújítás előtti szavaktól sem, és a tájszavakat sem hagytam a szérűkön. Persze igyekeztem takarékosan bánni velük. Elő is fordult, hogy versmondó barátaim, színészek, megkérdezték, mit jelent egy-két versemben a *jonhom* szó? Amiért nyelvújítás előtti, milyen kár lenne lemondani erről a két szótagú komor kifejezésről, megfogalmazását legbensőbb bensőnek, leglényegesebb lényegünknek. És mennyire kár lenne a mai magyar nyelvből kifelejteni fogalmazgatás közben. Vagy kérdezték, mi az a *suvasdásos* domb? Hát, aki a Székelyföld vízmosás partjai és tektonikus rengések rázkódtatta vidékein él, az már nem kérdezi. A nyelvet úgy tartom én a legtermészetesebb életelememnek, mint a levegőt, amit beszívok, és melyet kienged a tüdő magából, figyelembe véve, hogy állandó veszély is fenyegeti. Két fajta is, az, ami a konzervatív nyelvőrök részéről tapasztalható, és az, ami elmosza, szétmossa kötőanyagait. Be kell vallanom, hogy nem áll közel hozzám az a, főleg prózában, de versben is megszaporodott, laza germanizmusokkal szándékoltan terhelt, a kötöttség látszatát és görcsmentességét imitáló magyar beszéd, amely ma eluralkodóban minden rendű-rangú médiában, s amelyet én panyókára vetett anyanyelvnek, inkább vicogva kísért, mint a fogalmazás mélységeiig lenyúló koncentrálnak nevezhetnék. Sétálgató, lófrálgató beszédnek mondanám, arra is célozva ezzel, hogy talán Pest-Buda egyesítésekor, annakidején a XIX. században, Arany János margitszigeti tölgyei alatt nem türemkedett annyi idegen elem az irodalmi nyelvbe – erre Arany János elsősorban a fedezet –, mint manapság. Nem vagyok finnyás, nem vagyok kényes, én mindenféle versbeszédet szeretek, ami mögött pokolra kellett annak menni, aki dudás akart lenni. És fölsüt kinja, keserve, gyötrelme és szépsége a versnek. Ugyanúgy szeretem, csak kortársaim közül, Bella István, Utassy József, Kiss Benedek, Oláh János metaforalombjait, Kovács István szikáran lírai pontosságát, mint Petri György direktebb beszédét és szándékolt sallangosságát, és ugyanúgy becslöm, tisztellem a Juhász Ferenc korai korszakának nagytüdejű erzetűségét, mint Nagy László pontos, erős, szintén hatalmas képzetgazdagságról tanúskodó

tömörebbségét. Vagy hogy egy más példával érzékeltessem: Tandori Dezsőnek azért mégiscsak azok a versei állnak közelebb hozzám, amelyek szinte klasszikus fölénytel jelentik formakésztségét, hatalmas fölényét a nyelvvel, mint az írógépből kiszivárogtatott, szándékos nyelvrontást is felvállaló szövegeit, amelyek természetesen tükrözik e kor ziláltságának, miként a groteszk és paradoxon mellett megférő tiszta forrásból érkező dallamkincs is. A versben kivételes önki-fejezési lehetőséget láttam, még ha ritkán is éltem vele. Olyán ünnepet vélek bele, olyan klarinét- vagy akár tárogató-mentes, sárból, szennyből gyúrt expresz-szivitást, amelyre csak a mélyre néző és mélyből feltörő koncentrált beszéd képes. Természetesen nem soroltam fel az anyanyelvteremtő elődöket és kortársakat Csokonai Vitéz Mihálytól Csoóri Sándoron át Kovács András Ferencig, és nem is áll szándékomban. Csak jelezném, hogy amikor az anyanyelv ünnepére gondolok, akkor két olyan személyiségre is, mint Sütő András vagy éppen Tamási Áron, akiről kevesen tudják, hogy nem posztóharisnyában, nyútt bakancsban rótt a világot. Soha nem ült fehér papír elé, amíg meg nem borotválkozott, s fehér inget nem öltött, megtisztelve ezzel az írott szót. (Egyébként, ha valamiben sikerült utánóznom és követnem, ez az egyetlen külsőség az.) Hogy a magyar nyelvnek milyen erényei vannak, azt igazán csak a műfordítók, érzékelhetik. Például az újlatin nyelvekből fordító vagy átültető, honosító élménye lehet, mennyivel kevesebb szóval lehet visszaadni a bőségebb és szaporábban áramló versbeszédet. Mondom, én nem bíznám magunkat csak a meglévő nyelvre, a pincében, padláson is vannak kincsek, a mező tele, az utca tele, az utcán szemünk láttára romlik és vásik, hígul a nyelv, én úgy érzem, hogy a tudós, kutató emberek mellett költőink feladata igazán őrzése és korszinten-tartása.

Farkas Árpád Másnapos ének (1968), Jegenyekör (1971) és Alagutak a hóban (1979) című kötetivel vált a 2. Forrás-nemzedék meghatározó költőjévé. A kritika eredeti hangú, igen karakteres, sokra hivatott lírikusként köszöntötte, és Féja Gézától Ilia Mihályon, Görömbei Andrásón át Czine Mihállyal bezárólag egyöntetű elismeréssel fogadta költészetét. Erre a dicséretre utóbb A befalazott szószer (1985), illetve A szívárgásban (1991) című versesköteteivel is rászolgált. Az olvasóközönség pedig az erőteljes fiasságot elégikussággal vegyítő, Berzsenyi, Ady, József Attila és Nagy László örökségét követő költőtől joggal várhatta a folytatást. A kilencvenes években azonban a líra rovására publicisztikai és szerkesztői munkássága került előtérbe. Egy Tiszatájbeli interjúban (1997. december) erről így nyilatkozott: „A költészetet eszköznek tartottam arra, hogy egy bizonyos korszakban a közérzetemről tanúbizonyságot tegyek. Csupán ennyit akartam, s nem megváltani a világot. Elég fiatalon rájön az ember arra, hogy a költészet erre alkalmatlan. De azt nem merem könnyű szívvel kijelenteni, hogy többet verset nem írok – mert még most is írogatok –, csak éppen nem látom a helyét a nap alatt.” Amikor egy ereje teljében lévő, nyelvnek és közönségnek elkötelezett költőember ilyet mond, annak nyilván nemcsak egzisz-

tenciális, hanem általánosabb okai vannak. Az utóbbi időben változott-e a verssel, a versírással kapcsolatos véleménye, esetleg remélhetjük-e, hogy rövidesen újabb verskötetettel lepi meg az olvasókat?

Nem szeretnék erről többet beszélni, hiszen önmentegetéssé fajulhatna a dolog, mint versben, amennyit lehetett. Én valóban, mint aki máshoz nem nagyon ért, a költészetet egyetlen eszköznél tartottam arra, hogy jelentsem a kort, amelyben élek. Még hozzá nem is hatástalan eszköznél, és ezért történhetett, hogy a hetvenes évek elején már megfogalmaztam és kijelentettem, mondhatnám utólag, elég nagyképpen: *nem fogadok fölibém rendet, csak mit magamnak én teremtek*. Nos, hát gondolom, ez eléggé direkt beszéd, és juttatnám eszébe azoknak a megítélőimnek is, akik később, nemcsak engem, az egész a kilencven előtti nemzedéket a metaforikus beszédbe való meneküléssel vádolták, és azt állítják, hogy tőlünk talán csak sorok között lehetett volna olvasni. Az igazság az, hogy nagyon-nagyon mélyben, szorongva éltünk és éltük át ezeket az éveket, annak ellenére, hogy magáról a gyermekkorról, serdülőkorról, kamaszkorról az imént meglehetősen derűs képet festettem.

Kilencvenben, a változás hajnalán, Kányádi Sándor azzal nyitott nékem ajtót, Isten hozott, a költők ideje lejárt, most a politikusok következnek. És ez így is történt, annak ellenére, hogy ő sem tudott ellenállni elvarázsoltságának, és ha nem is oly szájtartással, mint a korábbi években, tovább írogatta verseit. Én úgy éreztem, hogy ha valami kis révbé érhettem volna mindazzal, amit magam úgy fogalmazok, hogy *téjje* volt a verseinknek, és érdemes volt megírni őket, akkor tetőre is érkezhettek volna. Természetesen nem történhetett ez meg. Elsősorban azért, mert a rendszerváltással együtt legalábbis Erdélyben, megszületett a szövegek egyfajta új revíziója, anélkül, hogy a szövegeket ismerték, vagy legalább újraolvasták volna. Hogy ma már hiábavalónak érzem mindazt a koncentrált, önmegvalósító szánt s tovaengedett jelentést a völgyből, (Áprily szavaival), meg kell vallanom, annak valóban irodalompolitikai okai is vannak. Azt hittem, mikor a szólás szabadsága az ember felszabadulása előtt robban, némi kis megbecsülés árad majd azok felé is, kik az idáig hozó utat, ha csak gyertyafénnyel is, de világították. Ezzel szemben, mindazoknak, akik csak paradigmaváltás címszó alatt tudtak beszélni az új lehetőségekről, (ahogyan Lászlóffy Aladárral játszadoztunk a szavakkal, paradigmájukba szállt ez irányú bátorságuk). Ők már kevésbé olvasnak visszafelé, mikor egymást is alig. A legfiatalabb nemzedékre vagyok büszke, itt erdélyi lírikusokra, prózaírókra gondolok (Orbán János Dénes, Sántha Attila, Lövétei Lázár László, Fekete Vince, György Attila), akikkel hamar barátságba és szóértésbe tudtam keveredni. De az a néhány kritikus, aki tévedéseivel telehalmozta a kilencven előtti literatúránk megítélését, gondolok Szilágyi Domokos vagy Páskándi Géza megítélésétől Sütő András iránti korai fanyalgásig, azok úgy vélték, ők lesznek majd itt a paradigmaváltás karmesteri pálcájának hordozói. Hát nem így történt.

Nem tudok egyetérteni azzal, hogy úgy kell megújítani a költészetet, hogy rendszerváltásokhoz alkalmaztatjuk rövid szócsűrűseinket és -csavarásainkat. Nem hiszek abban, hogy van rendszerváltó költészetmegújítás, a költészet annyira személyiségfüggő, hogy ha erőszakot vesznek rajta, azt mindenképpen megsínyli. Nem hiszek abban, hogy a magyar líra - de a próza is - egyik legnagyobb erénye, a képes beszéd, a metaforahasználat, rejtegette volna a líra mögötti személyiséget. Tapasztalataim szerint, tessék visszaolvasni, azóta mióta uralkodik, és vándormetaforákkal vagyunk terhesek és gazdagok, a lírának ez a szép tulajdonsága csak felerősíti, csak gazdagabb effektusokkal látja el azokat az erényeit, amelynek a célja mind közelebb és közelebb, és megszólító közelségbe kerülni azzal, aki kézbe veszi és olvassa. A metafora nem arra szolgált a verseinkben, hogy elbűjünk mögé, nem vakondok lét az, amit az *Alagutak a hóban* című versemben kikezdték, hanem valóban az egymást keresés kétségbeesett hangsúlyozásának igénye. A képi kalapálás nem valami újféle bádogosmunka volt, amely vaskerítést vonhat az üldözött és üldöző közé, a kinti és benti világban sínylődés közé, ellenkezőleg, dolga és szándéka, a kétségbeesés, a remény szívhangjait ellátni kellő vitaminnal, felerősíteni s lombosítani. Nos, megvallom, pontosan láttam és tudtam, főleg a kilencvenes években, hogy a költészet szerepe megszűnt annak lenni, amit addig betöltött, hiszen a hetvenes-nyolcvanas években voltak olyan találkozók, ahová nagyobb közösség gyűlt össze, mint a kilencvenes évek friss pártgyűléseire és mozgolódásaira. Megértem, hogy a politikai mozgástér vette át – időlegesen – a szerepét. Amit körülbelül két hónapig találtam helyénvalónak a magam részéről, amiben viszont magam részt venni nem óhajtottam, mert ahogyan annakidején nem fogadtam fölőbém rendet, úgy a rendtelenséget, a rendnélküliséget sem voltam hajlandó elfogadni. Ezért vonultam arra a terepre, amely közvetlen kapcsolatot jelent a lüktető szennyel, sárral teli, de mégis alakulóban lévő napi léttel, az Erdélyben magyar szót, nemzeti igényt hordozó sajtóhoz. S rögtön be kell vallanom: végeredményben nem bántam meg. Kezdetben publicisztikát is írtam, s nem is keveset, annak sem találtam később értelmét, mert hogyha olyan igénnyel szól, ír közvetlenebb hangon a világ dolgairól az ember, hogy annak valami gyakorlatiasult, tárgyiasult értelme is legyen, akkor ez nem történt, nem történhetett meg, ezért maradtam a lapszerkesztésnél. Ez már tizenöt éves dolog, ami magyarán azt jelenti, hogy vállaltam, hogy ízlésemmel, eszmeiségemmel, amely nem szakállszáritón alakult, meghatározom egy lap, nagyon kiváló publicistákkal rendelkező napilap, a Háromszék arculatát és nemzethez való kötődését.

Nos, hát természetesen, amint már említettem, az ember nem tudja abbahagyni a versírást sem teljesen, de már nem azzal a régi lendülettel, már csak szivárogtatva. Ezért válnak egyre kopárabbá, egyre fogak közt szűrtebbekké a soraim. Tehát, azt tudom válaszolni a kérdésedre, lehet, lesz új verseskötetem is, egyelőre öszikéket írok, fogalmazzunk szerényen, melyek kiegészítik az eddigi világot. Szeretném összegyűjteni az első verseimtől kezdve a későbbben születet-

tekkel egy olyan kötetbe, amivel bemutatkozhatnék egy-két újabb nemzedéknek, mely legjobb esetben is csak hallomásból ismerheti versbéli szándékaimat, s mely lehet, nem lepi meg az olvasókat, de nem is óhajtok meglepetéseket szerezni, csak közérzetet jelenteni a völgyből.

A nagy elődök, az egykori és mai pályatársak gyakran felbukkannak műveiben. Az ún. művészportrékban és egyéb idéző-, szólító költeményekben megjelenő minőségszményről és emberideálról beszéljünk egy keveset. Milyen indíttatásokat, miféle ösztönzést kapott például Petőfitől, Adytól, Kós Károlytól, Tamási Árontól, Nagy Lászlótól vagy éppenséggel Sütő Andrástól, Kányádi Sándortól és Lászlóffy Aladártól?

Én, aki megrendelésre verset írni hajlandó soha nem voltam, utólag rá kell jönnöm, hogy minden vers némi alkalomhoz kötődik; például kéretlenül néhány költő-író előd portréját prózában is megrajzolva, de versben is megfogalmazva születésnap alkalmakra, úgy mond transzcendentalitás születésnapokhoz. Soha nem röstelltem azt, hogy kisgyermekként járni úgy tanultam, hogy belekapaszkodtam apám kabátujjába. Azóta is minden oly kis finom mankóba, légyen a Petőfi Sándor szabályja bojtja, melyet nem túl sokat használok, légyen az Arany János kalapja, légyen az Ady Endre vad, szent fején a hajszál, légyen az József Attila például, akinek költészete akkor ért el bennünket, tizenéveseket, amikor sikerült már az iskolai tananyagból kinőve nemcsak proletárköltőként látni őt, hanem véle ülhetett a semmi ágán szívünk. Minden önmagát kereső és minden önmagából kézzel-lábbal kimutogató ember igyekszik megkeresni minden oly lehetőséget, amelyben megfogalmazhatja magát. Így én remélem, hogy e sokaságnak epigonja nem lettem, de ha lettem ily-oly utánzója, azt sem röstellném túlságosan.

Két piciny kitérőm lenne – miként is fogalmazod: a minőségszmény és emberideál keresése kapcsán. Én most csak szóbahozok, mert kifejtteni életem hátralévő részére tartozik, két nevet, az Illyés Gyuláét és a Sütő Andrást. Annak idején, mikor még arról beszéltem egy asztaltársaságban, hogy nem szeretnék nagyságok fényudvarában sütkérezni, saját glóriámat mondataik fényénél szidolozandó, akkor a Százéves vendéglő asztalánál, még a hetvenes évek elején, fölállt Oláh Jancsi, elballagott a telefonfülkéig, és visszatért odavetvén: délután öt órakor Illyés Gyula vár. Egy órát töltöttünk Illyésnél, és ebből a szűkre fogott beszélgetésből beigazolódott, hogy valóban azzal a személyiséggel találkozhatam, akinek költői és emberi lényé egyfedelű. Erről később többször is meggyőződhettem. Nos, hát ezt azért hozom szóba, mert alkalmam volt a napokban megtapasztalni Magyarország-szerte, hogy mily kemény, igazságtalan, leszámolási támadások érik Illyés Gyulát már csak azért is, mert egy korszak, egy hosszú-hosszú, két rendszeren átívelő időszak költőfejedelme volt. Azt, hogy miként vész el a magunk kis zsákvarró tűjének keresése a hatalmas kazlakban ma is, és hogyan akarjuk nagygyá fészkelődni magunkat a porból, a semmiből, azt az

is igazolja, hogy korunk másik nagy szellemi teljesítményét fölmutató íróját, Sütő Andrást pontosan most akarják bakancsal, lábbal tiporni, abszolút ideológiai és nemzeti-nemzedéki (már ilyen is van!) meggyőződésű kis kullancsok. Hát természetesen nem félttem, mert, ugye amikor a kullancs bakancsot visel, abból kilépik a lába. Nem én találtam ki, hogy vadászatok jöttén a kisvadak fűbe, avarba lapulnak, a madarak felhessenek, csak a nagyvadakat teríti le a golyó. Vitázni sem itt óhajtok, hátralévő éveim feladatává válik végignézni ezt a gyalázatot, és elemző szóval majd hozzászólni.

Ami a névsorunkat illeti, nagyon rögtönzött. Én valóban, mintha születésnapjaimra írtam volna másoknak verset. Legegyszerűbb talán, hogyha megpróbálok belőlük kapásból idézni egy-egy mondatot, s ezzel jellemezni azt, hogy ilyenkor a magamfajta ember tulajdonképpen rendkívül önző poéta módon mindig magáról beszél, és magával óhajtja kitüntetni a szóbahozottat, így hát, hogyha azt mondom, hogy *Petőfi Sándor*, akkor: „*Elég kín így is, hogy szomorú fű nő Segesvárnál a koponyádból, s még dúl a mélyben az a háború.*” *Ady Endréről* szólva: „*Nem kell már lant sem cimbalom, tornázó vágyaknak tora, csak Ady Endre ostora, csak Ady Endre ostora.*” *Tamási Áron* pedig „*egyszer csak fönnmaradt egy felhőn, ezernyi színből font kötele fordított, homorú szívárványként ragyogja be a tájat, s fekszik Ő állára könyökölve, hogyha fellegek árnya tévedne faluja fölé, elfújja. Hát, Istenem.*” *Kós Károly* kilencvenötödik születésnapján a szembejövőnek szólt a biztatás, magamra is rászólva: „*Szegd fel fejed, szótlan fejed, a jódos fényben lesütöttet. Még zúg a szél körötted, még zúg a szél körötted.*” Ötvenedik születésnapján Szovátán *Nagy Lászlónak* adtam át azt a néhány soros verest, miszerint „*voltam én harmadfű csikó, a csihadó időben*”, megdöbbenet és megkérdezte tőlem ez a lovas ember, hogy mit jelent az, hogy harmadfű csikó? Azóta sem hiszem, hogy ne tudta volna. De tőle azt idézném: ami ama időre vonatkozik, amikor a *Himnusz minden időben* című kötetét tőle megkaptam. „*Nem zabra ment a játék, megfontolt vihanc volt, midőn jászol elé kötni jövének ők, jó szűgyelős hámmal, nyereggel, zablával, csikóbőr kabátban a tívvétevők.*” És *Sütő Andrást* arra biztattam: „*Sürgess hát létben megeredt, megváltó hajszálereket, kitessek minden megőriző szándék*”. Ez persze a versnek nem a legjobb sora, de kapcsolódik Kós Károllyal való magam biztatásához. És természetesen, megszólítottam *Lászlóffy Aladárt*, aki történelmet járt emberként többet tud annál, hogy „*nem lehet élni jelen időben*”. *Kányádi Sándornak* írt összekacsintó és örökkön összebékülő sorokat szántam, miszerint „*Volnánk csak jámbor hegedősök, kórémuzsikával, pici furulyával, szorongó torokkal, elkékülő szájjal, görcsberándultan is fújjuk, ugye bátyám, végső pillanatig, miként ama zenekar a Titanic fedélzetén.*” Érdekes módon, mikor új antológiák jelennek meg, akkor mindebből egyetlen egy darab nem kerül be. Például *Weöres Sándorhoz* is írtam verset, könnyedet és játékosat, jelezvén, hogy tőle is sokat tanultam, azt antológiadarabbá avatták, de ezt a többi, ezt a komor számon kérő és

önmagam/önmagunk iránt dörömbölő hangot már kortársaim, ifjú antológiaválogatók, nem óhajtják figyelembe venni.

„Amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat” – olvashatjuk József Attilánál. Egy Önnel készült beszélgetésben mintha erre rímelve a következő gondolat: „A vers tulajdonképpen arra való, hogy tisztítsa az ember érzelmi és szellemi járatait.” A versbarátnak legkevésbé sem nevezhető 21. századi létabszurditás idején vajon miben áll a költészet, ezen belül pedig az abszolút viszonyítási pontnak tekinthető József Attila-líra különleges tudása és jelentősége?

Az idézet, amelyet József Attila szavaival nagylelkűen egybefűztél, mai napra szóló meggyőződésemet juttatja eszembe, miszerint, hogy az ember sok érzék-szervét ki is cserélhetik, teljesen újjávarázsolhatják az ajkait plasztikai sebészek, új fogsort teremthetnek neki, de ha a szíve nem tiszta, ha szíve és tudata történelmi meghasonlottságban szenved, mert a történelem áldozataként beszélünk egy életkor után magunkról, akkor bizony tisztíthatjuk mások érzelmi és szellemi járatait, harapni és csókolni már nem tudunk.

Egyik írástudó barátom nemrég azt találta mondani, hogy manapság egy számítógépes alapkursus nagyobb jelentőséggel bír, mint hét évszázad magyar költészete. Ennek apropóján kérdezem, hogy ami Janus Pannoniustól kezdve Balassin, Csokonain, Petőfin, Vörösmartyn, Arany Jánoson és Nyugat-lírán át Szilágyi Domokosig, Király Lászlóig avagy Kovács András Ferenc tegnap született verségi fölépült, az Farkas Árpád számára milyen értéket képvisel? A teljesítmény nagyságát és minőségét tekintve a kápolna, a templom, avagy a katedrális lehet-e a találóbb metafora?

Nemzetben gondolkodó ember lévén, magam is könnyedén meghatározom azt a szellemi vonulatot, amely nevekkélfémjelezhető. Ezt a névsort szoktam mondani, persze kissé bővebbé kiegészítve, és mindig szorongva attól, hogy hány s hány maradt ki belőle. A kérdésed nagyon-nagyon izgalmas, mert eszembe juttatja, hogy Ady szerint még a templomot sem építettük meg. Nos, hát eltelt annyi idő, és vannak középkori templomaink, sőt Szent István koriak is, Makovecz Imrének is hála, sokat építettünk mostanában, de Ady Endre temploma a nemzet egészét jelenti. Nem épületet keresünk, hanem István király templom-álmát. Vagy ahogyan mi addig visszaálmodunk. Megtekintvén Európa-szerte annyi katedrális, szülőföldemen annyi épülő új, hál Istennek nagy ívű templomot, és szerzetesek kis kápolnáit is látván, mégiscsak a legnagyobb gondolat mögé szegődnék, miszerint nem egyetlen ember munkája egyiknek sem a megépítése. Vannak elszánt poéták, akik mély öniróniával káromkodásból óhajtottak katedrális építeni; sikerült is nekik, sajnos egyre kevesebben látogatják. Pedig nem tartoznak az építők közé azok, kik csupán önmaguknak állítanak oltárt, a ezért hosszú távon hívőkre nem találnak. Kápolnában valóban lehet egyenként imád-

kozni. Én a nemzet templomáról álmodozom, arról a talán soha meg nem épülő építményről, amely téglák és kövek nélkül is összeáll egyszer, mert pillanatnyi-
lag még a templomot sem építettük meg. Ady Endre óta sem. Tessék egy pillan-
tást vetni, a magyar társadalomra s az egész Kárpát-medencében szétszakadt
nemzetrészekre, magyarságunkra szanaszét a világban. Megvallom őszintén, én
azért cincogok, azért pengetek-pengetek húrokat, hogyha a templom majd meg-
épül, én legyek a templom egere, ha már morzsa amúgy is oly kevés hull.

**Miközben Kányádi Sándorról írott disszertációm vége felé jártam, egyik irodalomban is jártas színművész ismerősöm (Sziki Károly) azt a teljesen jogos észrevételt tette, hogy ilyen erővel az igencsak megkerülhetetlen Far-
kas Árpádról is értekezhettem volna. Magam is úgy gondolom, hogy a rápil-
lantó tanulmányok ideje lejárt, és meglehet, valaki már monografikus
igénnyel foglalkozik az Ön életművével. Ezen a ponton nem kerülhetem meg
a kérdést: fontosnak tartja-e az olvasói/kritikusi véleményeket és esetleges
bírálatokra? Fokozottan figyel-e, otthoni és itthoni író- és költőtársai (Sütő
András, Ferencs István, Czegő Zoltán, Csiki László, Csoóri Sándor és
Nagy Gáspár) visszajelzéseire?**

Hogyne, a poétaember, ha nem vallja is be, narcisztikus lény, nézi a saját tó-
tükrében és más tavak tükrében magát. Középkorú lehettem, mikor váratlanul
összeszámoltam, hogy több verset dedikáltak nekem például nagyon kezdő és
nagyon jelentős tollak, mint amennyit én magam írtam. Mondottam is nagyké-
pűen, *én költő szerettem volna lenni, nem múzsa*. Hát ezt csak épp az álszerény-
ség elkerülése végett adom át, a lényeg mégiscsak az, hogy magam azóta, szinte
nem hiszik el barátaim, csak örömet érzek, ha jó teljesítményre látok, és soha
irigységet – annak ragadozó formáit legalábbis – nem tapasztaltam. Amennyire
tudom, követem társaim munkáját és útját, és most felsorolhatnék, illenek is
megtennem, félszáznyi nevet. Nagyon-nagyon fontos számomra, hogy például
meg is testesüljön a költő. Hatvanadik életévemre ajándékba a Székelyföld szer-
kesztőitől, Ferencs Istvánék jóvoltából, és a fiatal Fekete Vince szerkesztésé-
ben kiskönyv-amulettet kaptam ajándékba, mostanság jött divatba, egyetlen
példányban készül a címzett számára. *Hatvan Farkas* a címe telis tele barátaim
írásaival, legszebb könyvem. Tulajdonképpen gyászjelentés helyett szállítják a
szerzőnek, aki túlélte önmagát. Unokáim kiharcolták, hogy nyomjanak nekik is
egy-egy példányt. Én is, mint minden hiú lény, lesütöm szemem, ha dicsérnek,
de az igazi kritikát, ami elemző tanulmány formájában jelentkezett, Kis Pintér
Imrétől kaptam, azt hiszem, pályám közepén, és Görömbei Andrástól, akinek
elemzésében kevesebb volt a kritikai elem. Az egyik megbolygatott és tollal egy
kissé földhöz szegezett, hadd hanykolódjam, nézzek dolgaim után, a másik szár-
nyakat adott, és sajnos a szárnyaim leégtek a napban, és úgy látom, hogy Kis
Pintér Imre elvárásai annyira teljesültek be rajtam, mint amennyire ő tudta kriti-
kusi pályáját kiteljesíteni. Tehát elégtételérzés nélküli vagyok, mikor viszontdi-

csérem kritikusaimat, élöket és eltávozottakat – Féja Gézától Czine Mihályig – és mindig azt mondom, mindenképp magunknak kell végigjárunk utunkat, nagyon-nagyon segít a sövényszerű odafigyelés és a tághatár-nyitogatás körülötünk, de mégiscsak magára utalt az ember. Magam bőrén megviseltek árán tudom megbecsülni az értékteremtő társakat, de mégis magányos aréna ez, amelyben partner nincs, ha bokszt, akkor önmagaddal bokszolsz, ha küzdőtér, teljesen önmagadra vagy hagyatkozva. S miként barátom jegyzé meg jó fiatalon: magadat eszed és abból élsz.

A tisztaságban, hűségben és igazmondásban Farkas Árpáddal mélységesen egylényegű Nagy Gáspár, a hetvenes évekbeli „botránversei”-re vonatkozó, személyes bátorságát, illetve félelmeit firtató kérdésre válaszolva mondta: „Nem voltam bátor, csak nem mertem félni.” Egy másfél évtizede született versében (Ha sírokon hajt ki a remény) mintha lényegileg azonos magatartás fogalmazódna meg: „...énekeltem csak félelemből a rettenet ellen, / tizenkét sírásó ember verejtékhitével, / az együvértartozás ribanc reményével / állva meg itt a Temetődombom, / zúgva szemben a széllel: / félni kell bátran! S élni. Élni.” A nyilvánvalóan ars poeticaként is olvasható sorokat utóbb hogyan árnyalná, s mivel egészítené ki a szerző?

Nem szívesen árnyalnám még így, meghitt beszélgetésben sem tovább, inkább világibb, anekdotikus történettel emlékeznék a vers fogantatásának körülményeire, hisz ez az a vers, az egyetlen alkalmi versem, amelyet a szóban sem forgó szerkesztő a felszabadulás 40. születésnapjára kért az akkor negyvenéves romániai magyar poétától. Ez tehát 1944–84-es dátumot jelent. És belőlem ez bukott ki, friss és nagyszülőt temető élményként. Akkor a főszerkesztő ezt a verset hozzávágta rovatvezető kollégámhoz, aki gyanútlanul közlésre javasolta. Természetesen valamivel később egy másik irodalmi lapban megjelent, és mondhatnám csonkítás nélkül, csak egyetlenegy betű vészelt el a kanyarban, amely az egésznek értelmét hordozta volna. Az a bizonyos sor így hangzott: „*Én költő nem voltam, én csupán féltem, énekeltem félelemből a rettenet ellen.*” Nos, az innen lenyisszantatot f betű nélkül így hangzott: „*Én csupán éltem ...*” Micsoda különbség egy sírok közt füttyörészgető legény és egy hedonista férfi magatartása között! Érdekessége továbbá az, hogy ezt a félelmet én úgy vállaltam fel, mint aki nem a bőrét, hanem mindannak, ami értéket teremtett, termelt, vagy annak elvesztését félti. Sok tanulsága egyéb nincs is, köszönöm, hogy Nagy Gáspár nevével együtt hoztál szóba.

Farkas Árpád egyebek mellett Balassi-emlékkarddal kitüntetett, József Attila- és Petőfi Sándor Sajtószabadság-díjas költő. Legutóbbi kitüntetése viszont nem az eltervezett protokoll szerint zajlott. Miután a kormányfő előterjesztésére Önnek odaítélt Magyar Köztársaság Középkeresztje kitüntetést ez év februárjában visszautasította, utóbb a Mádl Ferenc által alapított A Magyar Köztársaság Elnökének Érdemérme kitüntetést elfogadta, és

a díjat március 29-én a Sándor-palotában át is vette. Kérem, szóljon röviden a történetek háttéréről, illetve arról, hogy milyen okok és körülmények miatt került sor ezekre a lépésekre?

Díjak dömpingjét éljük, egyik-másik közülük olyan, akár a nátha, ha az ember egy kissé megérdemli, előbb-utóbb meg is kapja. Nincs ebben semmi különös, minden alkotó lény elismerésre vágyik, és én mindig nagyon örvendtem, ha ez az elismerés onnan érkezett, ahova néztem, akár olvasók, de különösen pályatársak részéről. Igenis büszke vagyok olyan díjakra, amelyek alkotóműhelyektől, szellemi műhelyektől származtak, legyen az a Berzsenyi-díj, legyen az a valamikor írószövetség által ajánlott József Attila-díj, legyen az különösképpen a Ballasi-kard, amelyet velem egy szándékú, toll- és kardforgatású emberek, költők ítéltek meg nemrégiben számomra. Az állami, a kormánykitüntetésektől mindig viszolyogtam, ha lehetett háritottam, tudniillik nem én szeretnék dédelgetve babrálgatni kormányok és állami hivatalnokok díjakban megfogalmazott nyugtalanító lelkiismeretén. Így esett ez legutóbb is, mikor ez év január közepén, közvetlenül december ötödike után tudomásomra hozták, hogy a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje magas kitüntetésben óhajtanak részesíteni. Akkor kénytelen voltam, csaknem gondolkodás nélkül Mádl Ferenc elnök úrnak ezt a gesztusszándékot levélben megköszönni. Igyekeztem lehetőleg udvariasan megfogalmazni azt, hogy köszönöm szépen, de lévén, hogy felkerestem a kitüntetések honlapját, s abban állva vagyom, hogy a miniszterelnöknek, a kormány hozzájárulásával tett előterjesztésére adományozzák ezt az érdemjelt, és ugyanakkor ismervén Mádl Ferenc affinitását nemzetünk határmódosítás nélküli egyesítése iránt, álláspontját a népszavazás ügyében, ezt mégsem fogadhatom el. Azért nem fogadhattam el, hiszen december ötödike nagy mértékben megbolygatta a határon kívül, azaz innen élők lelki nyavalyáit.

Amivel indokoltam az elutasítást, az érvényes marad mindörökre. A pillanatnyilag regnáló kormány nem a népszavazással, hanem az azelőtti kampányával megvádolta a határon túli magyar nemzetközösségeket Magyarország és állampolgárai kifosztásának szándékával. Nemcsak a miniszterelnök, de az egész miniszteri kar, azzal riogatott és fenyegetett, hogy jön egy állampolgársággal rendelkező juhnyáj és felhabzsolja az országot. A pillanatnyi magyar kormány, pontosabban annak fője, ebben a kampányban olyasmire is bízott bennünket, hogy őrizzük meg kettős identitásukat, azért szeretné kissé távolabb tartani országát tőlünk, hogy fejlődhessék szabadon a mi kettős identitásunk, amivel eddig valóban nem rendelkezünk. Nem tudom, nem is lényeges, mit képzelt az identitás szó tartalmi, fogalmi jelentésköréről a miniszterelnök úr, de azt feltételezem, nem tudja, hány sorstársammal együtt küzdünk több mint ötven éve önazonosságunk megőrzéséért. Megmondom őszintén, s ezt írtam a levélben is, nevétségesnek tartottam, éreztem volna egy kitüntetés örvén kiemelkedni ezek közül az emberek közül, fölmagasztalódván e tudathasadásos igényhez. Ezért háritottam el, miközben elnézést kértem, mert amikor Sepsiszentgyörgyön talál-

koztunk Mádl elnök úrral, futólagos kézszorítása valóban többet jelentett számomra minden jelenlegi kormány által javasolt és érintett érdemrendnél. Aztán ebből lett egy kis cirkusz, ahogy ebben a térségben lenni szokás, ahol az érdemrendeket lesik, és nem visszautasítgatják. Ez is nagyon kellemetlen volt, miközben jól esett, hogy körülbelül háromszáz levél, elektronikus üzenet, telefonhívás érkezett a világ minden sarkából, jelezvén, patetikusan fogalmazva, hogy egységes még ilyen kis dolgokban is a magyar nemzet. San Franciscótól Ausztráliáig, Magyarországról és a régi Magyarország különböző pontjairól érkeztek az odafigyelés bátorító tekintetei. Ezért aztán, amikor a Mádl úr vagy környezete kitalálta a megoldást és megismételte a kitüntetés szándékát, ezúttal az elnök úr által alapított érdemérme odaítélését, amely nem akkora koszorú és nem akkora babérlevél, de számomra mégis többet jelent, azt nem utasíthattam vissza.

Egy játékba csöppentem, és meg kell mondanom nagy öröömre szolgált személyesen részt venni – bennem is van egy kis proccra való hajlam – a Sándor-palotában, egy olyan társaságban, mint a Mount Everest-hegymászó vagy a buffalói orvos, aki névsor szerint éppen mellettem ült a feszengető palotai székben, és jelezte, hogy 35 évvel ezelőtt Amerikában már személyesen megismerkedtünk. Én nem tudtam a Himaláját megmászni és nyolcvan magyar gyermeket sem tudtam az életbe átsegíteni, miként ez a magyar orvos cselekedett, úgyhogy nagyon kicsi fiúnak éreztem magam, mégis átvettem, és igenis tiszta szívvvel köszöntem meg a gesztust, amelyet ne ragozzuk tovább, bizonyára csakis azzal érdemeltem ki, mert a másik kitüntetést visszautasítottam. Ez már összekacsintás is volt a jövő felé, amely felé én egyenesen akarok nézni érdemrendeket és érdemermeket teljesen félretéve és unokáim játszószerévé avatva, csak arra koncentrálni, hogy van néha értelme annak, hogy az ember felemelje a tekintetét, kisimítsa időnként gögtől is ráncos homlokát és gondolkodjék higgadtan és egyszerűen magyar nemzetben is, ami ha még nem is működik jól pillanatnyilag, de léssen majd egyszer.

A „műveld a csodát, ne magyarázd” intenciójára gondolva kérdzem, hogy milyen gondok és feladatok foglalkoztatják jelenleg, és milyen tervei, dédelgetett álmai vannak a jövőt illetően?

Amikor barátom nagyanyjától időnként megkérdezték és megkérdezhették volna az enyémet is, most épp min gondolkodik, Erzsí néni? Röviden, tömören csak ennyit válaszolt: én biza ezen a kicsi széken, amin ülök. Hát ülök én is itt egy kis padon, a Keleti-Kárpátok karéjában, egy Esztelnek nevű falucska tornácán, a völgyben. Aki látott már futószőlő levélfonákján megpirkadni napfelkeltét és megvillanni naplenyugtát és szőlőlevél-réseken át tudott nagyon-nagyon messzire látni, mert jövés-menései közben megtanulta, az elhiszi nekem, hogy csupán annyi foglalkoztat: küldhessek némi jelentést időnként a völgyből.

(Magyar Napló, 2005. augusztus)

„A nyelv nékem a hazám” Beszélgetés Ferenczes Istvánnal

Ferenczes István, a Csíkszeredában élő József Attila-díjas költő több mint három évtizedes alkotói pályára tekinthet vissza. Műveinek élmény- és témavilága – mintegy a szülőföldhöz való hűség és ragaszkodás reprezentációjaként – a lehető legszorosabban kötődik a tájhaza múltjához és jelenéhez. Korábbi és újabb kötetei is a létrontással és létabszurditással viaskodó, értékóvó, sorsvállaló, gondúzó író pozíciójában mutatják föl Ferenczes Istvánt. A versek partitúráját nagyobbrészt uraló elégikusság az otthontalanság, az idegenség, a hazátlanság és védtelenség élményéből kiindulva végső soron az ezredvégi ember fogódzók nélküli létbevetettségét, kozmikus árvaságát, totális kisemmizettségét kifejezi. Az archaikustól a posztmodernig ívelő asszimilációs törekvés, az ősi folklórtól Nagy Lászlóig és Kányádi Sándorig, a jokulátor-énekektől Szilágyi Domokosig és Kovács András Ferencig terjedő szintézisreemtő igény Ferenczes István sokszínű és sokszólamú költészetének talán legszembeötlőbb sajátossága. A kritika is úgy tartja, hogy egy szokatlanul erős sodrású, sokféle forrásból táplálkozó, elementálisan tiszta líravilágot hozott létre. Ami leginkább egyénivé és elevenné teszi őt, az a látás- és kifejezőmódbeli összetettség, a jelentésrétegeket tágító és távlatosító intertextuális lelemény, valamint az alapvetően komor lét-élményt ellenpontoszó nyelvi humor és csillámló játékosság. Az egzisztenciálisan és kollektíve elszenvedett sorsrontó borzalmakat, tragikus sugallatokat oldani képes transzszilván derű és mélységes létbizalom Arany Jánosra és Mikes Kelemenre valló bölcsessége Ferenczes István költészetétől (és prózájától) sem idegen.

1. Gálfalvi Györggyel folytatott 1987-es beszélgetéséből és a közelmúltban Elek Tibor által készített interjúból (Hitel, 2005/3) egyaránt kiderül, hogy az összes iratában Ferencz Salamon István Imre néven szerepel. Első két kötete (*Nyári vándorlások*, 1972, *Utolsó kenyér*, 1978) még Ferencz S. István, a harmadik (*Ki virággal megveretett*, 1984) viszont már Ferenczes István néven jelent meg. Kérem, avassa be az olvasókat a névadás történetébe, illetve abba, hogy ez a radikálisnak tetsző névrövidülés miként ment végbe?

Írói nevem eredetét megmagyarázandó vissza kell menni a huszadik század elejére, de talán a tizenkilencedik század végére. A pontos időpontot nem tudom, de ekkor, a századforduló táján adták, vették apai nagyapámat, Salamon Lászlót örökbe. Ők hatan voltak testvérek, három lány, három fiú. A lányok férjhez mentek, szétszóródtak, még Brăilába is jutott belőlük (ezt egy fényképről tudom, amelynek a hátára rá van írva – sajnos nevek nélkül –, hogy a brăilai rokonok,

tehát a mi családkból is elnyelt egy ágat a Regát), a fiúk közül nagyapám volt a legkisebb, őt vették örökbe a gyermektelen nagynénje és férje, nevezett Ferencz István, nemcsak a birtok öröklése miatt, hanem azért is, mert nagyapám roppant jó kedélyű legény volt, akinek híre volt az egész Közép-Csíkban. Így lett hivatalosan a neve: Ferencz Salamon László. Vér szerint tehát Salamonok vagyunk. A bajok azután kezdődtek, miután megnősült, feleségül vette Csíkszentkirályról drága, kicsi nagyanyámat, Balló Juliannát, és jöttek a gyermekek. Nagyanyám hat gyermeket szült, három már csecsemő korában elhalt, hanem nagyapám mámoros állapotától függően, hol Salamon, hol Ferencz vezetéknevvel anyakönyvezette gyermekeit. Nagynéném és nagybátyám Salamon vezetéket kapott, apám pedig legnagyobbként a Ferencz Salamon Imre néven íratott be a nagy könyvbe. Tehát 1944 karácsonyának másodnapján, amikor megszülettem, szinte természetes volt, hogy a szülőfalunkban honos névadási szokások szerint ezt a nevet kapom. Csak ez a karácsony másodnap feltett egy kérdést, ugyanis Szent István napja is, azt nem lehet kihagyni, hisz ezt jelnek vélték: hoztam magammal nevemet! És Szent István, és az első magyar király! Születésem, amely a kocsmá mögötti szobában történt – nagyapám nevének volt a Hangya Szövetkezet kocsmája, anyám vitte, ott is laktak – a fáma szerint egy csapra vert hordóval hozatott a falu tudomására. Nagy esemény volt, nemcsak apám számára, nagyapám talán még jobban mulatott, hisz én voltam az első fiú unoka, aki bizton vezeti majd szántáskor a teheneket. A László keresztnév csak azért nem került az István és Imre mellé, mert betelt a rubrika. Nem hiszem azonban, hogy a háromnapos mulatás és a névvita miatt nem anyakönyveztek rögtön, inkább a háború végi állapotok számlájára írható, hogy születésem dátumaként nem 1944. december 26., hanem 1945. január 1. szerepel. Akár ironikusan is szemlélhetném én ezt a névadást, hisz tulajdonképpen elébe mentünk az akkor beözönlő divatnak: a népek felszabadítói ugyanis már az udvarunkon voltak, s náluk ősidők óta szokás volt a halmozott névadás. Lásd: Joszif Visszarionovics Sztalin Dzsugasvili Koba.

Engem nem zavart a sok név, legfennebb a román hivatalnokokat, rendőröket, katonatiszteket imitt-amott, de őket is nem annyira a kiejtése, inkább a hosszúsága zavarta, tessék elképzelni a Mária Radna melletti kaszárnyában az Appelplatzon a névsorolvasó őrmestert...

Írói nevemnek már egyszerűbb a története. Első két kötetem az addig hivatalosan is használt Ferencz S. István névvel jelent meg. Elég semmitmondó volt így, mintha két keresztnévet egy kötőszóval mondani ki az ember. Aztán valamikor a hetvenes években, amikor Szilágyi Domokossal először és utoljára találkoztam, ami egy csíkszeredai kocsmázásból állt és a lakásunkon egy hosszú délutáni hallgatásból, miután arra kért, hogy első kötetemből – ha még van –, dedikáljak egyet neki. Én ezt irulva-pirulva, megilletődötten meg is tettem, mire fel ő levette a könyvespolcra *Sajtóértekezlet* című kötetét és dedikálta: „Ferenczes haveromnak baráti szeretettel, Szisz”. Tehát ő írta le először így a nevemet.

A harmadik kötetem *Aki virággal megveretett* már ezzel a névvel jelent meg. Azóta ez a nevem.

2. „Ahol eszmélni kezdünk: számunkra ott a szülőföld, ott a szűkebb haza. Ide szólít – ha öregszünk – az emlék, itt a gyökér, a konok, a megtartó, bár a növekedés, a gyümölcsstermés mámorában föld és ég között kapaszkodóban ez a gyökér olykor elfeledett” – írja *Alakító tájak* című esszéjében Jókai Anna. Hogy a szülőföld abszolút viszonyítási pontként és a létezés centrumaként él bennünk, Kányádi Sándor egyik lírai vallomásában is megfogalmazódik: „...minden más táj csak óceán / ez itt a föld / a föld nekem”. A Csikpálfalváról induló valamikori gyermekember milyen útravalókat kapott a szülői házból, miféle szellemiségnek és lelkiiségnek lett az örököse és továbbvivője?

Gyermekkoromat két végletességgel jellemezhetem. Egyik felől maga volt az éden, a már-már idillikus, a romlatlan természeti környezet, másfelől a gyehennás emberi, társadalmi viszonyok, amelyek mérhetetlen szenvedéseknek tették ki családjunkat. Már magzati életemben veszélybe kerültem.

Negyvennégy őszén, talán szeptemberben, miután a felszabadítók áttörték a Kárpátokat, szülőfalumból is menekültek. A mi családjunk a Hargita platóján lévő Kápolnásfalui jutott el csupán, itt értek utol az oroszok. Apámat, akit gyomorfékelye miatt nem vitték ki a frontra, felmentették a katonai szolgálat alól, tehát ő is a családdal menekült, egy rossz elszólás miatt (a davaj cigárra nix-el válaszolt) németnek hitték, s máris a kivégzőosztag előtt találta magát. Egy félnapig orosz ruletteztek vele, aztán egy besszarábiai, románul tudó katonának köszönhetően valahogy kimagyarázták, hogy ő nem fasiszta, hanem csak itteni székely. Anyám szerint ekkor adtam az első életjelt, hatalmasakat rúgtam a méhében. Apám azon a délelőttön megöszült. Aztán jött a negyvenhatos hatalmas szárazság. Apám a falu megbízásából leutazott a Bánságba, ott leütötték, kirabolták, a gabona ára, a pénz szerencsére kabátja bélésébe volt belevarrva. Hozott is a falunak gabonát, aminek a szétosztása nem kis rumlival járt, nekünk semmi sem maradt. Utólag tudtuk meg, hogy apám öccse, aki ferences szerzetes volt úgy úszta meg a Biharban a Maniu gárdisták rémtetteit, hogy huszonnégy órát derékig állt a vízben egy híd alatt, örökre beteg lett, alig negyvennyolc évet élt. De róla később még szólok. Aztán jött negyvenkilenc. A két háború között leégett falunk temploma, új kellett volna helyébe. Építész apám vezetésével neki is kezdett a falu, '49 júniusában szentelte fel Márton Áron püspök úr két héttel letartoztatása előtt. Ez egy csoda volt, azt hiszem akkor az egész, a világ egy hatodát kitevő béketáborban ilyen nem történt. Ez apám megszállottsága mellett a székely faluközösség csodálatos életerejét, az azért sem hagyni magunkat, hogy letapossanak, megalázzanak erkölcsi krédójáról is lehetne példázat. Apámnak ez a tette kihívta az osztályharc dühét. A levéltárból kivettem kulákká nyilvánításának az iratait, az egyik „ajánlásban” azt írja a csöcselékből feltűnt pártit-

kár, hogy „nagy papbarát és visszasírja a horti regyimet”. A végső lökést a kulákságunkhoz egy 1952 augusztusában történt kocsmai beszélgetés adta meg, amikor is apám rákérdezett a kocsmárosra, hogy miért nem veszi le a falról a vén gazembernek a képét, mert légszarus, s különben is azt beszélük, hogy megdöglött. Nekem erre mindig a Svejkbeli kocsmáros jut az eszembe, a különbség csak annyi, hogy 1952-ben nem Ferencz Jóska, hanem Sztálin képe függött a falon. Édesapámat nem vitték el rögtön, másnap érkezett meg falunkba a fekete autó, amit időben megtudott, s irány az erdő. Egészen véletlenül én édesanyámmal s anyai nagyapámmal, Gál Dezsővel akkor voltam először az erdőn, tehénőrzés közben úgy eltévedtem, hogy estefele találtak rám. Meg is kaptam ezért életem első verését. Estefelé már hazafele tartottunk, amikor a Várdombnál szembeállított apám azzal, hogy utána jöttek. Akkor úgy eltűnt, hogy valamikor 1955-ben került elő. Három hónapig a környéken bujkált, aztán bement Moldvába, a csángók közi, később rangrejtve, egy román mérnök jóvoltából egy Szovrompetrol nevezetű vállalatnál dolgozott, és röhej: Sztálin halála után sztahanovista lett! Miközben itthon továbbra is keresték. Sztálin halálakor akkorra gyászjelentést ragasztottak ki a kapunkra, hogy attól röhögött a fél falu. Én pedig a gyászmisén, amelyre kiharancsolták egész Csikpálfalvát, ministráltam és sírtam. Ellentétben kortársaimmal én nem a nagy vezért sirattam, hanem édesapámat, akiről azt mondták csúfandárosan a faluban, hogy elment Sztálin temetésére. Ezalatt kulákok voltunk (1,90 hektárnyi birtokkal), anyámat naponta idézték a vörösposztós asztal elé, állandóan közmunkára kényszerítették, közcéct ásattak vele a szérún, s ráadásnak ott volt a mérhetetlen nagyságú beszolgáltatási kötelezettség. Nem is tudom, hogy éltük túl, édesanyám hogyan tudta fenntartani a háromgyermekes családot. Ettünk mi árpapuliszkát is, de ha csak egy szem cukorkát is vagy diót, húgomnak rongybabát hozott is, a Mikulás, az Angyal mindig eljött, tehát mégis boldog volt a gyermekkorunk. Boldog volt, mert ott voltak az erdők, a mezők, a patakok, a madárfészkek, a mesék, a népdalok, a balladák, az akkor még létező „serkék” táncháza. Anyai nagyanyám egy csoda volt. Ő még énekelte a balladákat, most így *Endre báró leányára, Fehér Lászlóra, Barna Jancsira, Júlia szép leányra* emlékszem. De a környezeténél olvasottabb is volt, a padlásokon itt-ott megtalált könyveket először ő olvasta el, mesélte el nekünk. A két háború között, amikor Szentimrei Juditék, Nagy Imréék elindították a székely népi textíliáért a mozgalmat, nagyanyám tanította a székely rakottas szövésére őket. Ő készített a papi pályára is, a latin liturgiát – akkor az volt – ő tanította meg, hogy jó ministráns legyen belőlem, ferences szerzetes nagybátyám nyomán engem is a csiksomlyói barátoknak szánt. Különben a régi időben a falunkban szinte gyakorlat volt, hogy a családból egy fiút papnak szántak. A tágabb rokonság is tele volt papbácsikkal. Öcsém keresztelőjén 49-ben még táncoltak is. Csodálatos emberek voltak. Nagybátyám kívülről tudta a Toldit, bizonyára a gyűjtőtábor alatt tanulta meg. Vakációim alatt, amikor nála voltam, mindig azt mondta, mondatta. De édesapám sem hagyta magát, ő tanított meg a *Talpra magyarra*,

Tompa Mihály *Gólyához* és *A madár fiaihoz* című verseire, Arany János balladáira. Az utóbbiak esetében külön élmény volt a színpadra alkalmazott változatuk előadása. Apám ugyanis nemcsak megszállott építész ember volt (ő volt többek között a Kós Károly tervezte csíksomlyói KALOT-ház építésvezetője is), hanem színjátész is. Negyvenkilencben a templom építéskor, a tetőzet bádogmunkáira már nem jutott sehonnán pénz, erre fel édesapám betanította a falu színjátészóinak *Az obsitost*, s addig „tájaltak” a Csíki-medence falvaiban, amíg a torony befödéséhez s a bádogkeresztekre összegyűlt a pénz. De soha nem feledem Arany János *Rákócziné* balladájának a színpadi változatát sem, amelyet szintén édesapám tanított be, azt hiszem ’56 telén, elevenen él bennem a nyitókép: ülnek a kurucok a tábortűz körül és énekelik: *Nagy Majtényi síkon eltörött a zászló...* Napestig mesélhetnék ezekről a gyermekkori élményekről, de ennyi is elég annak illusztrálására, hogy nemcsak ingergazdag, katartikus, de varázslatos is volt... S nem az iskola volt a meghatározó, hanem a család, a környezet. Az tanított mindenre, el is döntötte örökre a sorsomat...

Azért válaszoltam ilyen bőbeszédűen ezekre a kérdésekre, mert tulajdonképpen 13 éves koromig minden lényeges megtörtént velem. 13 éves koromban véget is ért a gyermekkor. Ekkor a csíkszeredai állomáson felültetettek a gőzösre, menj fiam próbálj szerencsét – jelszóval. Mint kulákfiókat ugyanis nem vettek fel a székelyföldi középiskolákba, így jutottunk többen sorstársaimmal a dél-erdélyi középiskolákba, ahol gyermekhiány miatt felvették a magunkfajtaikat is. A mi lugosi osztályunknak a fele székely volt. Hát, azt ne tudja meg senki, hogy az első évben 500 kilométerre a szülőföldtől mennyi székely kölyök hullatta a könnyeit...

3. „A nyelv ma néktek végső menedéktek” – írja Reményik Sándor. „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” – mondja Sütő András. Az anyanyelv kiemelkedő fontosságát és pótolhatatlanságát a határok fölötti magyar irodalom számos képviselője hangsúlyozza. Közülük most álljon itt a felvidéki Rácz Olivér riadalom és reménykedés kettősségében fogant eszméltetően szép vallomása: „Nem is a nyelvet féltem: a tudatot féltem. A tudat nevében fohászok a nyelvhez, amelyet a mécsvilágnál görnyedő Bessenyei épített, Katona József lúdtollal szépített, amelyhez Berzsenyi fohászokott (...), amelynek szárnyán Ady, Kosztolányi, Radnóti a szirtek és az iszonyatok fölé emelkedett – nyelv, te megtartó és megőrző erő, ébredj, védj magad, szólalj meg!” A nyelvnek, az irodalmi hagyománynak és a közösségnek elkötelezett alkotóemberként hogyan árnyalná, milyen tapasztalatokkal egészítené ki a fenti vallomást?

A nyelv nékem a hazám. Erre a kérdésre csupán Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus*ával tudok csak válaszolni. Ebben a kérdésben ennél többet egy Erdélyben élő magyar író nem mondhat. Nem is féltem én itten az anyanyelvünket, de még a tudatot sem. A múltkor elkövettem azt a bornírtságot, hogy elmentem egy bu-

dapesti elefánttemetőbe, egy ilyen plázába, teszkóba, vagy mi az ördögbe, negyedóra teltén jobban elfáradtam, mint az egész napi kaszálástól. Kínomban leültem egy sör mellé. Mögöttem két hölgyike beszélgetett, illetve egyfolytában maroktelefonozott, elége hangosan, tehát hallhattam. Ha akarnék sem tudnék beszámolni, miről szövegeltek, ti. egy kukkot sem értettem az egészből... Mít mondjak? Ezért döbbenek meg, amikor több mint nevesnek és óriásnak mondható politikusok a mi – vagyis a határon túliak – kettős identitásáról nyilatkoznak, országgyűlésileg szónokolnak. Nekem soha nem volt kettős identitásom. A felmenőimnek sem, mi több az egész szülőfalumnak, s azoknak a székely-magyar falvak lakóinak sem, amelyeket újságíróként bejártam. De még a szülőfalumban lévő hősök szobrán felsoroltak között lévő, a Bukarestben megesett székely lány fia, Kopacz Mircsea is magyarként halt hősi halált valahol a Piávénál vagy a Don-kanyarban. Kettős identitása legfentebb a vegyes házasságban születetteknek lehet. Különben a mellékelt írásom eléggé beszédesen magyarázza az anyanyelvhez való viszonyomat. Akár az oktan jóság, időnként mi is belepusztulhatunk az anyanyelvbe...

4. Életvilág és értéktudat, valóságtapasztalat és Nagy László-i minőség-eszmény, determináló sorsélmény és József Attila-i teljességigény állandó kettőssége jellemzi Ferenczes István versvilágát. Nyilvánvaló persze, hogy ezek nem abszolút módon szembeállítható és főként nem egymást kizáró kategóriák. Érdekes és izgalmas lehet az érintkezések és kölcsönhatások problémája, vagy másképpen fogalmazva az a párbeszéd, amely a költői és tapasztalati én, a lírai alany és az emberi személyiség közötti átjárhatóságot biztosítja. A mindennapok során hogyan működik, milyen tanulságokkal szolgál és miféle haszonnal jár ez a dialógus?

Abban, amit eddig alkottam, mindez bizonyára benne van. A Nagy László-i minőség-eszmény s a József Attila-i teljességigény is, hisz mindkettőjük eszményképem. Bár meg kell vallanom, hogy Nagy Lászlót jóval első kötetem megjelenése után fedeztem fel (ez abszurdnak tűnik, de az akkori állapotokat minősíti, hogy a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején alig ismertük az anyaországi irodalmat, legfentebb annyit, amennyit barátaink átcsempészttek), József Attilát sem a középiskolai tananyag nyomán fedeztük fel, amit akkor tanítottak belőle (ötvenes évek vége, hatvanas évek eleje), azt nem lehetett szeretni. Egyáltalán, azt az irodalmat, amit nekünk tanítottak (csak néhány cím: *Legmagasabb hőfokon, Szél fúvatlan nem indul, Hósnél többek, Egy földműves társulása, Török a parlagot, Vitézek és hősök, Foggal és körömmel, Meztlábasszony, Döntsd a tőkét, A proletárfiú verse*), azt nem lehetett szeretni, tanulni. A lugosi középiskola után ezért is választottam a biológiát. De visszatérve a kérdés lényegéhez: nem tudom a kettőt szét lehet-e választani, de őszintén szólva soha nem gondolkodtam ezeken a kérdéseken, nem vagyok én annyira tudatos szövegíró ember. Szerintem nem beszélhetünk átjárhatóságról ezek kö-

zött a fogalmak között, ugyanis érzéseim szerint nincs külön költői és tapasztalati én, csak az egyetlenegy egy kín, a vers, amibe előbb vagy utóbb behülyül az ember. Vagy, ha léteznek ezek a kategóriák, akkor valahogy úgy, mint az egy Istenben a három, bármelyik érint meg: az a kegyelmi állapot. De ez sem minden, mert ettől menybe is szállhat, vagy a sánc mélyére is kerülhet az ember. Esetleg megszólal vagy elhallgat. Talán jobb lenne időnként hallgatni. Hát, volt idő, amikor ez volt az életformám...

5. Egymást követő kötetei (*Megőszülsz, mint a fenyvesek*, 1988, *Hó hull örök vadászmezőkre*, 1992, *Sekler songs*, 2001, *Minerálnája pesznya*, 2004) és ezek kritikai fogadtatása azt a véleményt erősíti bennünk, hogy Ferenczes István költészete alapvetően transzszilván beágyazottságú, bizonyos poétikai eljárásokban a posztmodernnel is érintkező, a nyelvi, történelmi, kulturális sokféleségből táplálkozó, sokirányú tájékozódást mutató líravilág, amelytől az experimentáló jelleg sem idegen. Az egyes recenziókban persze máshová kerülnek a hangsúlyok; némelyek például kiemelik költészetének posztmodern jegyeit, mások viszont ezt kevésbé ítélik fontosnak. Hogyan viszonyul a kritikához, miként fogadja az olvasói visszajelzéseket? (Gondolom, a személyes találkozások alkalmával sok szép élményben és derűs pillanatban volt már része...)

Minden íróember autodidakta. Én többszörösen az vagyok. Annakidején, huszonéves koromban (más költők ennyi idősen már rég meghaltak), amikor rádőbbsentem elpusztítható voltomra, s eljöttek a kétségbeejtő szerelmek is, szóval, amikor eldöntöttem, hogy írni fogok, az első dolog amire rájöttem, az az volt, hogy milyen rettenetesen keveset tudok, abból ami irodalom, szakma, mester-ségbeli tudás. Azaz: kiderült, hogy semmit sem tudok. Mintha az égből pottyantam volna a földre, úgy ültem nemzedéktársaim, Csíki Laci, Kenéz Feri, Vári Attila mellett. Farkasék, Király Laciék már nem voltak Kolozsváron. Érték is ezért némi frusztrációk. Gyermeki botorság kellett, hogy e tapasztalatok után csak azért is elkezdjek írni. Ömlött belőlem a tinta. Égtem, de legfőképp égtem. Rájöttem, hogy bizony itt tanulni kell. Attól a pillanattól nem is érdekelt többé a biológia. Első kötetem megjelenése után ilyen-olyan kritikák jelentek meg, amiket eléggé zokon vettem. De ezzel el is múlt minden, többé nem nagyon érdeklődtem a visszhang természetéről. Amikor Szilágyi Domokos nevet adott azon a délutánon, annyit mondott csak: haver, rá se b..., te csak az írással törődj, a lehetetlenbe is vágj bele, legfentebb belepusztulsz. Tudta ő, amit tudott, mert belepusztult. Én nem, dehát hogyan is mérhetném magam őhozzá? Az olvasó sem érdekel különösebben, hisz ez az egész, amit eddig elműveltem, az én bőrömről szól, kizárólag személyes ügy. Magamat sem tudtam, hát hogyan is tudnék én bárkit, világot megváltani. Az irodalom nem is erről szól. Voltak azért csodálatos élményeim a különböző találkozásokon. Csak egyet mesélek el: valamikor a nyolcvanas években, első gyermekeknek írt könyvem megjelenésekor

meghívtak Cseres Tibor szülőfalujába, Gyergyóremetére. Hatalmas tél volt, re-
csegett-ropogott. De akkor már este sem volt villany. Két petróleumlámpa pislá-
kolt a kultúrház nagytermében, vörösen izzottak a dobkályák, csak egymásnak
az árnyékát láttuk. De olyan bensőséges találkozón azóta sem voltam. Jóval el-
múlt éjfél, s még mindig kérték, hogy olvassak. Na, mondja, mondja még. Aztán
azzal vettem végét az egésznek, hogy megkértem: énekeljünk. Először halkan,
aztán moderátóban, több mint egy órát énekeltem együtt a remetei székelyekkel.
Olyan volt ez, mint a Kányádi versben a fától fáig lopzkodó gyermek füttyöré-
szése a félelem ellen. Hát ezért kell a vers, az ének. Fogságot megjárt öregek,
ártatlanul bebörtönzött, kényszermunkára vitt papok és világiak mesélték, hogy
az imádság mellett, az ének, a vers mentette meg őket a pusztulástól. Ha másért
nem, azért a gyergyóremetei éjszakáért is megérte élni.

**6. Közel három évtized munkásságát bemutató válogatott versgyűjtemé-
nye (*Bacchatio Transsylvania*, 2002) a kisebbségi létezés szorongató gondja-
it, az erdélyi identitás lassú felmorzsolódását, a pusztulástudat állandósult
tapasztalatát az illúziótlan bátorság csöndes heroizmusával, a szürkületbe
takart, halovány reménység atmoszférájával állítja elénk. A determináló
sorsélmény (a groteszk-tragikus kisebbségi létezés) azonban egy másfajta
szemléletben, oldottabb, játékosabb partitúrában is megjelenik az ún. gy-
erekverseket tartalmazó kötetekben. (*Mikor Csíkban járt a török*, 1986, *Indi-
án a Hargitán*, 1989, *Pepita hangya*, 1998) Az adott közeg részéről mutatko-
zó igény (Napsugár, olvasóközönség, társadalmi megrendelés) és a belső
indíttatás (kísérletező kedv, menedékkeresés, hiánypótlás) milyen módon és
milyen arányban befolyásolták a gyermekversek megszületését?**

A közeg, a társadalmi megrendelés, kísérletezőkedv, hiánypótlás, mindez lé-
tezett. Valószínű azonban, hogy a gyermekhiány – feleségem korán jött, súlyos
betegsége miatt – is belejátszott abba, hogy gyermekeknek, illetve szülőknek,
nagyszülőknek alcímezett verseket írtam. Kenéz Ferenc barátomat idézve, én „a
világ összes romániai magyar gyermekének” írtam verseket. A nyolcvanas évek
végére már a magyar helynevek beírása is tétje lett ezeknek. A *Mikor Csíkban
járt a török* című kötetemben valaki megszámlolta, száznál több erdélyi hely-,
helységnevet szerepelt. Amikor készült az *Indián a Hargitán*, hoppá, valakinek
szegyet ütött ez a fejébe, leszóltak főntről, hogy nem megy: a helyneveket csak
románul lehet megnevezni! Ki velük a könyvből! Így aztán olyan megoldásokra
kényszerültem példának okáért, hogy Sáromberke helyett Járomberkét írtam.
Sáromberke létezik Marosszéken, románul Dumbrăvioara, de olyan falu, hogy
Járomberke nincs se magyarul, se románul. De már a magyar személynevek
leírása is merényletnek számított. Talán ezért kezdtem el, játszva a magyar sze-
mélynevekkel, írni a *Nevedet Nevemmel* című ciklust, amit aztán a kilencvenes
években el is feledtem. Az elmúlt télen tisztogatás és papírégetés közben rátalál-
tam néhányra, rájuk is csapott az egyik csíkszeredai kiadó, szép, színesen illuszt-

rált könyvecske sikerült belőlük. Kénytelen leszek megkeresni a többit is, esetleg tovább írni. Hisz annyi csöppség van köröttem (Csak a *Székelyföld* szerkesztőségének holdudvarában az utóbbi másfél évben hat kicsi született, egyik gyönyörűbb a másikonál), hogyan tudnám a legjobban szeretni őket, ha nem verssel?

7. A magyarság peremterületén élő csángók sorsa régóta foglalkoztatja versben (*Csángó bölcsődal*, *Töredék egy csángó eposzból*, *Didergés*) és prózában (*Gyásztól gyászig*, 1994, *Ordasok tépte tájon*, 1997) egyaránt. Ráadásul a Székelyföld mellett 2000-től a Moldvai Magyarság című folyóiratot is főszerkesztőként jegyzi. A csángó sorsot szívszorító szemléletességgel kifejező *Didergés* című poémájából idézek: „volt voltam / izé / lett lettem ez az / talán talán / sem nem ez / sem nem az / (...) volt voltam mogyariféle / lettem lett / sem nem ilyen / sem nem olyan / egynek es másnak az széle / (...) futnák bé Bukarest / azt mond бүдös oláh / ha mond mocsok bozgor / futnák ki Budapest / hol hát lenne haza / (...) hol volna hát hazám / talán cédrus fába / talán a tengerbe”. A versbeli identitásvesztés és hazátlanság nyilvánvalóan példázatként olvasható, és mintha az erdélyi (székelyföldi) magyarságot is fenyegető modellt látna és érzékeltetne a csángók sorsában...

Egyik méltató szerint ez a vers népies párja Domonkos István *Kormányeltérésben* című poémájának. Ő a Nyugatra szakadottak megsemmisülését, én a Keleten maradottakét írtam meg. S ha már erről esett szó, el kell mondanom, hogy a Nyugat sokkal több magyart emésztett el, mint Kelet. De nem egyszerűsíthető le ennyire az említett vers, hisz az identitásvesztés sokkal kozmopolitább jelenség, mintsem hinni lehet. Nálunknál nagyobbak is tűntek el a süllyesztőben. De a mai világban szinte óráról órára tűnnek el kisleányok, nyelvjárások. Tehát a csángót nyugodtan behelyettesíthetem mondjuk a hantival, lívvel, vóttal, vepszével vagy egy amazonasi indián törzs nevével is. Visszatérve a csángókra: én nem féltém őket annyira, ugyanis legtöbbjüknek, a javának, vagyis azoknak, akik annak vallják magukat nincsen kettős identitása. Közülük még az is, amelyik nem beszéli az anyanyelvét, bizton mondja ki, hogy ő nem román. Legfentebb annyit tesz még hozzá, hogy római katolikus. Náluk tehát a vallás lett az identitásképző. A fenyegető modellről pedig már szoltam előbb. A globalizáció áldás is lehet, de átok is.

8. „Amikor verset ír az ember, / mindig más volna jó, / a szárazföld helyett a tenger, / kocsi helyett hajó. / Amikor verset ír az ember, / nem írni volna jó” – olvassuk József Attila *Töredékeiben*. Máshelyütt prózai vallo-másként ugyanő írja a következőt: „Amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat.” A Forrás 2002. július-augusztusi számában megjelent Ferenczes-opus (*Hiányaimnak összege*) a vers mibenlétét sejtetve-megragadva, a költői létforma már-már kibeszélhetetlen kínjait artikulálva úgy szól egy Nagy Lászlóval remélt találkozás elmaradásáról, hogy a „versben bujdosó” példakép mel-

lett József Attila alakja és költészete is fölidéződik. Bizonyára jól gondolom, hogy a két nagy művészelőd meghatározó módon befolyásolta az Ön pályáját. Milyen ösztönzéseket kapott és mi mindent tanult tőlük?

Kettejük mellett szinte felsorolhatnám az egész magyar költők tárát, de a világirodalomból is sorolhatnék (hirtelen Lorcát, Apollinaire-t, Arghezit, Nichita Stănescut, Jeszenyint említem), azokat akik hatottak rám, akiktől tanultam. De visszatérve a kérdés lényegére, sok minden mellett József Attilával és Nagy Lászlóval kapcsolatban egy dolgot kiemelnék, amivel nagyon meghatároztak, tanítottak, s ez pedig nem más, mint a metafora fontossága és tisztelete. Véleményem szerint metafora nélkül nincs igaz költészet. Az átkosban nem is lehetett, szerintem, nélkül gondolkodni. Ana Bladianának van egy tanulmánya, amely ezt járja körül, ő mondja ki, hogy a diktatúrát csak a metafora által lehetett túlélni, mi több, kimondani. Legalábbis annak, aki még élni akart. Aki nem, az felgyújtotta vagy megöngyilkolta magát.

9. A *Hiányaimnak összege* – katartikus és eszméltető jellege miatt – számomra az utóbbi tíz év egyik legnagyobb élménye. Hamisítatlan misztériumvers, amely úgy avat be a lírai személyiség privát világába és a költői teremtés titkaiba, hogy eközben – nyűszítő és rendre elhazudott félelmeinket, kishitűségeinket is tudatosítva – mélyebb létfilozófiai tanulságokkal is szolgál. Ráadásul mintha a versről szóló tudásunkat, illetve a vers tudásáról szóló eddigi ismereteinket is izgalmasan újszerű összefüggésekbe helyezné. Verseket elsősorban ma is azért írunk és olvasunk, mert az emberi fajhoz tartozunk, de – amint a *Hiányaimnak összege* is példázza – a vers tudása szükségszerűen túl is mutat a versíró tudásán. A magamfajta „holt költő” ezt a többlettudást az alkotás közbeni révületszerű, kegyelemteljes állapottal és a nyelv omnipotens jellegével hozza kapcsolatba. Kérem, erősítsen vagy cáfoljon meg ebbéli vélekedésemben...!

Így van. De azt az írást legjobb lenne idemásolni. Egy-két embert kivéve, az anyaországban úgyszemsem ismerik, talán még a Nagy László rokonok, illetve az ő bűvöletében élők sem.

10. „Mert a vers mámor is, a vers öröm is, a vers boldogság is. Kellene legyen. / Fékezhetetlen, önpusztító körtánca a gyönyörűségnek. Halálatáncoltató / pirosa a szerelemnek, az elragadtatásnak” – mondja a *Hiányaimnak összege*. Óhatatlanul Kányádi Sándor híres zetelaki tézise jut eszünkbe: „A vers állandó hiányérzetünk ébrentartója”. Ugyankor Szilágyi Domokos heveny hiányérzetekből táplálkozó, jelenlét- és emlékezetvesztéssel perlekedő versének (*Ballada éjjel*) emlékezetes sorai is fölidéződnek bennünk: „...Merre sodor / az idő? eljutok oda, ahol / az anyag létformája a mosoly?”. És miközben a Kányádihoz és Szilágyihoz fűződő viszonyáról és személyes élményeiről akarom kérdezni, a hiányeltár kapcsán

újfent József Attila kínálja magát: „Ami hiányzik a világból, azt az ember önmagában kell, hogy megteremtse, mert máskülönben elpusztul”. Mintha a Kényszerleszállás költőjének nagyszabású létkísérlete is ezt a lényegi üzenetet hordozná...

Porból lettünk és a hiányainkból élünk, mint az adomabéli szatócs. Valóban így van, amint a József Attila-idézetben megfogalmazódik. Az ember önmagában próbálja megteremteni azt, ami hiányzik. Már amit meg tud teremteni. Itt van mindjárt a szabadság kérdése. Kívülálló, vagy messziről jött valaki úgy gondolhatta, úgy hihette, hogy a diktatúra éveiben – na jó a kilencvenes években is némiképp – itt Erdélyben én nem voltam szabad. Fizikai értelemben véve, élet-körülményeinket nézve valóban így néz ki, hisz számlálhatatlan volt korlátainknak az összege. Például nem szabadott egy hónapban, csak két csirkét venni. De szabadságomban állt, hogy vásárolok például egy kengurut, de mivel az nem volt az üzletekben megvásároltam a két csirkét, akkor is, ha nem szerettem a húszakat. Komolyra fordítva: én a fehér papír előtt teljesen szabadnak éreztem magamat. S a koponyám mögött is szabad voltam. Engem soha nem kényszerítettek arra, hogy azt írjam, amit nem tudok, vagy nem akarok. Hangzottak el apropók bizonyos alkalmakkor ilyen olyan ódák, himnuszok megírásáról, de mindig arra hivatkoztam, hogy megrendelésre, ihlet nélkül nem tudok én írni. Ezért is nagyon jó dolog az ihletnek nevezett micsoda, az embert a leghelyetlenebb helyzetekben gyötri, illetve menti ki a bajból. Hogy a világból hiányzó halmazok sokaságából még mit tud önmagában újrateemteni az alkotó, nem tudom. József Attilát épp ez a paradoxon – a hiányzó világok teljes megteremtésének a lehetetlensége – vitte a sínekre. Ebbe valóban belepusztul az ember. Ki előbb, ki utóbb. Nekem ezzel a pusztulással az a gondom – különben magát a halál gondolatát, bár biológiai értelemben meg tudom érteni, de magyarázni, elfogadni képtelen vagyok, a transzcendesben való lemerülés sem tud feloldani – , hogy alapvetően nem az egyéni, kisebb vagy nagyobb közösségek megsemmisülése tesz engem neuraszténiássá. A csehovi dramaturgia értelmében, az első felvonásban falra akasztott puska, a harmadik vagy a negyedik felvonás végén biztos, hogy el fog sülni. Köznapi nyelvre lefordítva: az emberiség annyi fegyvert, annyi mérget legyártott, hogy nincs az a valószínűség-számítás, amelyből ki ne derülne, hogy az a puska bizony el fog sülni. Hogy azok a bombák, azok a mérgek, azok a mérhetetlenül önző civilizációk végzetesen robbanni fognak. Szeretném azt hinni, hogy még csak a második felvonás végén vagyunk, épp a színházi szünetben, a büfében egy viszki mellett. De lehet, hogy ez a hit is csak illúzió.

11. Ferenczes István sok más kitüntetés mellett Berzsényi- és József Attila-díjas költő, aki 2005. február 14-én a Balassi Bálint-emlékkardot is megkapta. Nagy Gáspárnak a kitüntetés átadásakor elhangzott laudációjából idézek: „...a szerelem boldog-boldogtalanságában csörtet a férfi, aki lég-

szomj-elégiákkal, nagy erdélyi havazások ködmönébe menekíti a reményt. A szabadság-reményt, a be nem teljesült szerelem-just. Bizony, mintha csak önkéntelenül is Balassis bujdosást rajzolna a hóba a poéta-kéz, de a büntetés és bűnhődés titkos mérlegén a számlát gyönyörű versekkel egyenlíti ki.” Balassi meg a többiek öröksége persze kötelez, de vajon az önsorsrontó és szégyenletes december 5-e ismeretében mit várhatunk, mit remélhetünk, miben bízhatunk? A papír fölé görnyedő íróként, illetve a szellem jelzőfőnyeit követő olvasóként reálsan mit kívánhatunk magunknak és a határok fölötti magyar irodalomnak?

Humorérzék. December 5-öt is csak azzal lehet elviselni. Csíkszereda és Székelyudvarhely között a Hargitán, az országút mellett, egy sehová, illetve a sűrű rengetegbe vezető út, vagy ösvény mellé valakik kitétt egy táblát: DECEMBER 5 utca. Olyan felszabadultan kacagtunk szerkesztő kollégáimmal, hogy az mindent megért. Különben megnyugtatom az anyaországiakat, akik az általunk való kifosztásuktól rettegetek, akik a nyugdíjacskáikat féltették egy évvel előbb, hogy nem özönlünk át 23 millió románnal együtt. Tudniillik, nincs amiért. Sört, virslit, gulyást, halászlevet, jó borokat itt is ihatunk, ehetünk. A lányaink, asszonyaink is szépek, halálosan megélhetjük szerelmeinket. Meg van minden ahhoz, hogy teljes életet éljünk, akkor minek elmenni? S egyelőre még jobb a levegő. És jobb az élet. És igazabb. Jaj, nem a színvonala, hanem a metafizikai minősége miatt. A közérzetünk miatt. Erdélyben a felemelt főnek s a szeretetnek egyelőre még nagyobb a hitele. Jó itt élni. Ennyi. Az irodalomnak – a határok fölött-alatt, ilyen azt hiszem azért már nincs – sem kívánhatok mást, mint ezt az olyan amilyen, csülökért való könyökléstől mentes, jobbacskának tűnő közérzetet. Áldást a bemenőre, békét a kijövőnek – amint kapuinkra írva vagyon.

(Magyar Napló, 2006. március)

Felparcellázható-e a comberdő? (Élet és művészet labirintusában) Beszélgetés Szakolczay Lajossal

Korunk arctalansága és személytelensége miatt gyakran megkísért a gondolat, hogy eltévesztettem a századot. Ugyanakkor a predesztinációban hívó emberként jól tudom, hogy a számomra adatott térben és időben pontosan jelölve van az utam. A helyes irány és a testre szabott feladat megtalálásában az őszinte törekvésen túl nemegyszer a sorsszerű találkozások is segítenek. Az új évezred talán leginkább meghatározó és reveláló élményszerűségével halottnak hitt rétegeket megmozgató találkozása kétségkívül Szakolczay Lajossal történt. Az Írószövetség 2001. novemberi tisztújító közgyűlésén, a pesti Vigadó lépcsőkörletjének támaszkodva éppen Kányádi Sándorral diskuráltam, amikor Szakolczay megjelent, és egyszer s mindenkorra belépett az életembe. Kapcsolatunk azóta is töretlen, a kettőnk közötti kommunikáció – minő ritkaság ez manapság – lélektől lélekig, harmonikusan zajlik.

Szakolczay Lajos köztudottan öntörvényű, szuverén, a Német László-i lélek-lángra és saját növéstervére figyelő ember, aki a misszióként megélt munkavégzés közben a konfliktusokat is becsülettel föl vállalja, nemegyszer rálépve némelek tyúkszemére is. Férfias keménysége, karakán személyisége és szókimondó bátorsága miatt valószínűleg még a másként gondolkodók is irigylik, sőt tisztelik őt. Sokak számára imponáló lehet, hogy Szakolczay sokirányú érdeklődésének és tájékozottságának köszönhetően mindig képben van, de – igazságkereső szenvedélye, következetes erkölcsisége és egyéni látásmódja miatt – igen gyakran ki is beszél a képből. A trendi, a divat, a kánon és a kultúrpolitikai elvárás hál? Istennek őt legkevésbé sem érdekli; megszólalásai talán épp ezért számítanak mindig érvényesnek és hitelesnek. És ami legalább annyira fontos: szeretetteljes elmélyültség és egzisztenciális érintettség nélkül nemigen szokott megszólalni. Még esetleges, nem túl gyakori melléfogásait, vitára ingerlő meglátásait is ezt teszi izgalmassá és érdekessé.

Jellemző, hogy a *Dunának*, *Oltnak*, az *Ötágú síp*, *A csavargó esztétikája*, a *Korfordaló*, a *Kötél homokból*, a *Kikötő* meg az *Erdélyi ősz* című kötetek szerzője ugyanolyan megszállott sportrajongó, mint jómagam, ráadásul páter Bulányiról is nagyjából egy időben írtuk meg a magunk hosszabb-rövidebb vallomását. Persze a Dsidától ismerős életimádat, az életszépségek és életértékek megbecsülése, a derűs, tartalmas emberi pillanatok, a nyíltszívű örömök keresése is összeköt minket. Akárcsak a számtalan tokaji és nagyváradai találkozás irodalommal, költészettel és jóféle borokkal körített emberi melege, valamint a pesti és egri együttlétek oldott beszélgetésekkel, góbéságokkal és gasztronómiai élvezetekkel teli alkalmai. A párbeszéd rendszerességét és folyamatosságát az utóbbi másfél

évben közös vállalkozásunk, az Agria még inkább indokoltá teszi. Szakolczay Lajosnak köszönettel tartozom azért, hogy törekvéseimet kezdettől fogva támogatja, biztos értékrendet tükröző tanácsaival és kiváló írásaival hathatósan segíti a munkámat. A lap pozitív fogadtatásáért és eddigi sikereiért Eger városa is nagy – nagy hálával tartozik neki. Számomra szinte evidencia, hogy Szakolczay Lajossal találkozáva mindig feltöltődik az ember, hiszen az ő társaságában valamilyen jótól több az oxigén, s ezáltal élhetőbb az élet. Maradjon így még sokáig!

A humor halandó létünk cukrozott epéje – mondja Arany János. Akinek van humora, mindent tud, akinek nincs, mindenre képes – tartja a régi bölcsesség. Évtizedek óta a művészetek, a kultúra és az irodalmi közélet sűrűjében élő és a világ számos helyén megforduló emberként miben látod a humor, a belső derű és a szeretetteljes irónia konkrét helyzeteken jóval túlmutató szerepét, jelentőségét?

Azért szeretem tudós barátaimat, mert *tudós* kérdéseket tesznek föl. Nem számolnak avval, hogy – miként az utóbbi idők bemutatkozásaiban kinyilvánítottam – én csak *öreg gavallér* és *üstfoldozó* vagyok. Nincs kiszidolozott fejem, amelyben a hermeneutika – különös nász – táncot lejt az elvárás-horizonra taszított diskurzus önagságával. Hiszen, ha a lábára lép – nézzél bokát, ne csak térdet, ezzel is a békét véded! –, aligha lesz megkülönböztethető az intermediális struktúra szubsztanciája a poétika jelentéspotenciáljában imperszonális bőséggel szűkített paradigma hatástörténeti dinamikájától, nem beszélve a narratíva posztstrukturalista, mi több, a kultúraalkotó instanciák autoritását kigőzölgő éjszakája és a transztemporális konstans hajnala (ilyen időben jó a dinnye!) közötti – az ókor elvtársai szerint áthághatatlan – távolságról. Ha Kolozsvári Papp Lacinak (ne feledjük, hogy milyen kitűnő író volt) eladtam volna *Comberdő* című regényemet (detektívregény paródiámat) – pedig nagy pénzt kínált érte –, megszabadulhattam volna a tehertől, hiszen a fejezetek mosolya simogató tonnáival (*Palacsintásütés ledéren; A gemkapocsban való ülés mint utolérhetetlen világcsúcs*, stb.) ma is nyomja a vállamat. A kézirat – vajon hol bujkál? – azonban hiányos, hiszen az első fejezetet az anyósom eltűzelte. (Jó kis papír volt.) Minthogy a paksaméta valamiképp leesett a padlóra, önkéntelenül is kínálta magát gyújtósnak. A regényben humor nem volt, csak röhögés. Az volt a röhögés, hogy bele mertem fogni. Kábultan mászkáltam *örök* agglegényként a comberdőben (öt gyermekemet valószínűleg a postás csinálta), s amikor egy angol úr képében (ez volt alteregóm) rászántam volna magamat a házasságra, rám dőlt egy fa. A hozzárendelhetőség hatástörténeti dinamikája földhöz vert. Azóta is ég s föld között vergődöm, a modális lehetőségek szubjektív zavarosában kalandozva.

Komolyan beszélsz vagy hülyéskedsz? Ilyen indítással hogyan jutunk el az életművedben központi helyet kapó ötágú sípához? Ne kortársaid idézgesd – mára én is megtanultam olvasni –, hanem inkább a pályád alakulásáról

beszélj! A szülőföldről, vagyis a családból hozott elemózsia – láthatóan nem üres tarisznyával szálltál föl a vonatra – hasznosságáról.

Nem akarom megkerülni az első kérdéset sem. Hogyne számítana a humor, a derű abban a rendszerben – nemcsak a *fatökűeké* a világ! –, amely először a kommunizmusba való felhőtlen meneteléssel *kínálta meg* áldozatát (magyarán: a népet), aztán meg a *kirekesztős* szabadság poklával. Amikor ajándékadást imitálva elszívják előled a levegőt – Tito, a láncos kutya partizános büszkeséggel ott toporgott gyermekkorom városának, Nagykanizsának határában, most meg *átke-resztelkedett* utódai vigadoznak a kinti s benti zavarosban –, akkor kötelességed megtanulni *másképp* lélegezni. Úgy, hogy – Karinthy kalapját félre csapva – benne legyen az egész világ. Miért Karinthy zseniális humorát említem? (Kis-öccse, Bajor Andor mindmáig ismeretlen.) Mert az első olvasmányélményem – jó kis társaság volt Petőfivel, József Attilával kiegészítve – hozzá kötődik. A tolószékben életét leélő Totola bácsi Teleki utcai, pár forintért mindenki előtt nyitva álló magánkönyvtárából kölcsönöztük a könyveket. Miután végigolvastam a kék márványkockás fedelű Karinthy-életműsorozat darabjait, elkezdtem tíz-tizenkét évesen *konferanszié-szövegeket* írni. „Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Csak fordítsák ki belsőjüket...” Kikiáltó voltam vagy bohóc? Ma sem tudom, Azt viszont igen, hogy a könyv és az írás – a szegénység megpróbáltatásait elviselni segítő *álmom* – a cudar gyermekkort megszépítette. Édesanyám hajnaltól éjfélig mosott – nem volt mosónő, de valamivel ki kellett egészíteni a szűkös kenyeret –, én meg a konyhában a teknő mellé húztam a sámlit, és vég nélkül József Attilát olvastam neki fennhangon: „Harminchat fokos lázban égek mindig / s te nem áposz, anyám”. Magamat sajnáltattam, attól vártam szeretettel teli könyörületet – egyszer már játsszon velünk! –, aki izzadságát könnyel dúsítva görnyedt a lúg s a szappan áztatta ruha fölött? Négy gyermek, négy éhes száj követelte az ennivalót, s apám – a szorgos és mindig vidám géplakatos – nem keresett annyit, hogy megéljünk belőle. Anyámnak az iszonytató munkától – no meg a rossz táplálkozástól (mindenét nekünk adta) – kilyukadt a tüdeje, szanatóriumba került, apám meg – motorbicikli, Hévíz, Balaton – stresszoldóként a nőket hajtotta. Hová is menekültem volna otthonról? Ki a focipályára! Közel volt az NTE – az ország legrégebbi, 1866-ban alapított egyesületének – pályája, reggeltől estig ott kergettem a bőrt. Gyakran mezítlábasként is összerúgtam a stoplis cipőben játszó ifistákkal. Bár félig-meddig analfabéta voltam a gömb megszélidítésében, pár év múlva Nagykanizsa serdülőválogatotójába is bekerültem. A ZTE pályáján a Zalaegerszeget megvertük 6:3-ra, nem sokkal rá pedig a Keszthelyt 1:0-ra. Az utóbbi meccsen jobbfedezetként (ma már így mondanák: jobboldali támadó futóként) a 80. perc környékén egy visszagurított labdából én szenteltem föl az ellenfél hálóját. Góloom után a közönség azt ordította, hogy „szakállas úttörő” – még nem borotválkoztam, napfényben különösen világított a szőrzetem –, erre én megsértődve kirúgtam a labdát a Balatonba. Amíg a sás között millióan keresgéltek, addig állt a meccs. (Akkori csapatunkból Mihalecz

Boldizsár később az MTK első gárdájának oszlopos tagja lett.) Így futottam magam elöl – elsöbben azért, hogy *utolérjem* magamat.

Különös futás lehetett...

Az is volt. A sok minden miatt térdre kényszerített helyzetből föl akartam állni. Ha mezítlábasan az egyik úttörőcsapat-gyűlésen rajvezetőként Rákosi pajtást üdvözöltem – szüleim féltettek bennünket, s ezért ezer dologban nem árulták el, hogy mi is az *igaz* –, hogyan köszöntöttem volna a tízévesek ugyanilyen vidámságával a Luca-napi kotyoláskor a háziakat. „Luca-luca kitty-kotty, galagonya kettő, nekem is van kettő” – énekeltük a kezünkben hozott kis szalmacsomó fölé guggolva, s nem gondoltunk arra, hogy a kis „dohányzacskónkban” ide-oda himbálódzó golyócskák (végtére a Luca-nap egyfajta termékenységnep is) később mily fontos részei lesznek későbbi, felnőtt életünknek. Kolozsvári Papp alighanem ezért akarta továbbírni, mintegy szinopszisként tekintve a *Comberdőt*, a férfi-nő kapcsolat *boldogságos* kálváriáját. Tehát a világot *rendező* – az ellent meghátrálásra készítő – humor (bár csak így lett volna a háborúk esetében is), ott volt bennünk. S ott volt azokban a Potyli partjáról vágott fűzfavesszőkben is, amelyet korbácsra fonva forgattunk: *egészségesre* ütöttük Mindenszentekkor – szabad-e korbácsolni? – a minket befogadó ház népét. (Friss légy, jó légy, / kelésses ne legyél, / vízért küldnek, borért menj, / borért küldnek, vízért menj!) Atlétizálni is azért kezdtem el – Kollmann Pál tanár úr fölfedezte bennem a középtávfutót –, hogy megmutathassam a *felnőtteknek*, milyen az, ha egy kamasz komolyan veszi magát. Nem volt jó ruhám (és buci-fejem sem volt annyira vonzó), s így a lányok *túlnéztek* rajtam. Viszont ha futni kellett, pipaszár lábaim röpítettek. Minden reggel öttől hatig – esőben, hóban, fagyban – tíz kilométert lenyomtam a Kiscserfő felé vezető erdei úton, gyors tisztálkodás a lavórban, hétre iskola (Kőolajbányászati- és Mélyfűróipari Technikum), majd délután négy után újból 10 kilométer az NTE salakján. A megyében úr voltam, és serdülőként is tündököltem (a „nagyoknál”, az országos ifibajnokságon – BEAC-pálya, fekete salak, később a Skála Áruház foglalta el a területet – 1500 méteres akadályfutásban, közvetlen Schirilla György után, 5. lettem). De kiderült, hogy a keresztcsontom (hozzáért valaminő idegszál) nem bírja a terhelést, s a hatvanas évek elején hiába nyomtam le pár évet a Tatabányai Bányászban, a sok pihenés miatt (a menők akkor már napi harminc-negyven kilométert gyűrtek maguk alá) abba kellett hagynom a versenyzést. Pedig egyszer Salgótarjánban az Országos Bányász Mezei Futóbajnokságon 2999 méterig még a később világhírűvé lett Mecser Lajos előtt is vezettem, de az azt követő egy méteren rajta kívül még egy másik fickó is megelőzött. Csúnyán lemerevedtem – Swift alakjai fagytak úgy bele a *miskolci* kocsonyába, ahogyan én a bányászváros külső domboldalán a ködbe –, s ezzel a „helyben futással” odalett a győzelem is. (Holott pár évvel azelőtt a Népligetben rendezett Országos Vasutas Mezei futóbajnokságon – cím-

lap voltunk az akkori Képes Sportban – utcahosszal megelőztem a 69 tagot számláló mezőnyt, többek között a Törekvés válogatottját, Pixet. A később íróvá lett Munkácsi Miklós is a vert mezőnyben végzett.)

Az olvasás Himalájája

Tapasztalatom szerint a sporthoz (sakk, tenisz, vívás) hasonlóan az életben is az a sikeresebb, aki a kikényszerített és ki nem kényszerített hibák relációjában az utóbbit a minimálisra tudja csökkenteni. A költészet, a színház, a zene és a képzőművészet hogyan segíthet, miként kondicionálhat bennünket abban, hogy ezt a húsbavágó üzenetet jól megértsük, és munkánkban, emberi kapcsolatainkban kamatoztatni tudjuk?

Látom figyelemmel kíséred Anand és Lékó lépéseit, Nadal, Federer és a Williams-nővérek ászait vagy rövidítéseit, s nem utolsósorban Montano, Ferjancsik vagy netán Nagy Tímea pengeforgatását. Kikényszerített hibák? Mindig, mindenkor a Sors állt velem szemben, de annyira sosem tudta a kártyáit kavargatni – pedig igencsak próbálgatta –, hogy bedőltem volna a *keresztüteseinek* vagy *rövidítéseinek*. Ami történt, az a saját hibámból, saját süketségemből – dacosságomból vagy önfejűségemből? – történt. Meg egyenességemből. Kovács Sándor Iván, a pártkatona talán nem rúg ki a Kortárstól, ha sunyiságát elfogadom – arra akart rávenni, hogy mondjam: engedély nélkül mentem el 1975-ben a kassai Fábry-napokra. (A dicső történetet, a 6 órás raboskodást és az ő beszariságát és aljasságát – levélben azt közölte a Pártközponttal, hogy hazajövetelem után *ott* és *akkor* azért ordítottam rá a szerkesztőségben, mert ezzel is az aznap kezdődő MSZMP ki tudja hányadik kongresszusa ellen akartam tiltakozni – megírtam a *Kikötő* című könyvemben.) Juhász Ferenc is békén hagyott volna az Új Írás szerkesztőségében – melőban általában 1000 %-ra teljesítettem mindent; például 1975 decemberében pár hónapos előkészület után a Zeneakadémián Új Írasmatinét szerveztem Nagy László, Déry Tibor, Pilinszky János, Sánta Ferenc, Kormos István, Bella István, Kardos G. György részvételével, Latinovits Zoltán Ady-verseket mondott –, ha nem írtam volna Nagy László könyvéről (miután ő az ajánlatomat elhárította – mondván „majd én írok róla” –, az *Adok nektek aranyvesszőt*-kritikámat a Magyar Nemzet közölte), ha nem hangoztattam volna mindannyiszor, hogy Mátyás Ivánnak, Csoóri Sándornak és Mészöly Miklósnak éppúgy a folyóiratban a helye, mint bárkinek. Ami Csoóri legzseniálisabb esszéjével, a *Tenger és diólevél*lel történt – Juhász, jóllehet az írásban költészete (joggal!) agyon volt dicsérve, több mint fél évig fektette, s úgy eltüntette, hogy a szerzőnek még vissza sem tudtam küldeni a kéziratot –, az megmagyarázhatatlan (talán csak Aczél bácsi tudja a titkot), az gyalázat. Ennek a történetnek természetesen semmi köze – minthogy a kortárs magyar irodalom csúcsa, nem is lehet – Juhász Ferenc költészetéhez.

Szép buktatók, mondhatom.

Várjál, még nincs vége! Az Új Írásból kipendenderítettén Vargha Balázs a Budapesthez vitt, amelyet azzal háláltam meg, hogy jó interjúkat (Korniss Dezső, Csorba Győző) és valóságfeltáró szociografikus riportokat írtam. (Ez utóbbiakból egy sem jelent meg könyv alakban.) Pár évre rá a Száraz György-féle Kortárs munkatársat keresett, és Tárnok Zoltán javaslatára – Száraz: „Szokolczay? ezt a nevet meg ne halljam!” – valahogyan képbe kerültem. A főszerkesztő azért haragudott rám, mert korábban nyílt levelezőlapon a folyóirat egy-két botlását szóvá tettem: „Kedves Gyuri! Ha a Kosztolányi–Weöres levelezésben – a facsimilében közölt kézírás árulkodik – az *iffúság* helyett *napsugárt* olvastok (valami ilyesféle blódség árválkodott a lapokon), kérjétek vissza az iskolapénzt!” Vagy: „Ha Kós Károly századik születésnapját köszöntvén nem veszitek észre, hogy a közreadott tizenkét linómetszetről az egyik nem az övé, dugjátok a tollatokat a földbe, hátha kivirágzik!” Tárnok Zoli azt mondta: „nem épp ilyen munkatárs kellene nekünk?” Száraz egy hónap próbaidőre odavett a laphoz, és két hét után bocsánatot kért, hogy velem ilyen bizalmatlan volt. A Kortársnál húztam ki – hogy mennyi erőt beleadva, arról talán a költők tudnának regélni – egészen a nyugdíjaztatásomig.

El kellett jönnöd?

Örülök, hogy eljöttem, mert azóta – mint említettem, öreg gavallérként és üstfoldozóként, vagyis a szellem mindeneként – szárnyalok. Nem kell mások (rosszul fogalmazó akadémikusok, stb.) szövegeit átírnom, javítani, a saját hülyeségemnek élni. Nem kellett volna eljönnöm – hányadszor is? – a Kortárs-tól, ha a nyílt színen, az Írószövetség választmánya előtt – szemtől szemben Kis Pintér Imrével – nem szorgalmazom a főszerkesztői munkakörre való pályázat kiírását. Az *elpihedő* folyóiratot akartam volna friss erővel fölrázni. Kis Pintér, amint a fölkeresett delikvensektől megtudtam, a választmányi ülés előtti napon telefonon fölhívta a barátait, hogy támogassák újraválasztását. Az én erkölcsömtől idegen az ilyesfajta játék. Mondta is valaki, „mért nem csörögtél ránk, hogy főszerkesztő akarsz lenni, rád szavaztunk volna”. Nem akartam főszerkesztő lenni – mikor jó pár évvel azelőtt a Hitelnél lett rá volna mód (mind a hat munkatárs rám szavazott), akkor sem vállaltam –, csupán a Kortárs megpezsdítését akartam. Amelyhez az aluszékonnyal szemben dinamikus személyiség kell. Aki a vállára tud venni olyan terheket is, amelyet – sajnálatos betegségénél fogva – a jelen vezetője elhárít magától.

Érthetetlen, hogy miért nem akartál főszerkesztő lenni.

Mert kibírhatatlan vagyok. Elsőbben azért, mert csak olyanokkal tudok tisztességesen dolgozni (barátra, ellenségre áll ez), akik komolyan veszik – *szolgálatnak* tekintik – a szakmát. S ehhez egy életben legalább két élet kell. A főszerkesztőnek is, meg a munkatársaknak is. Csaknem mindent ismerni, mindenütt

jelen lenni – a fiatal tehetséget éppúgy megtámogatni, mint a több könyves alkotót –, életpróbáló feladat. Aki fejét adja az egyetemes magyar irodalom istápolására, annak – ha tisztességesen végzi a dolgát – se éjjele, se nappala, se családja nincs. Csak *feladat* van. Csak ezer-millió oldalak vannak, az olvasás Himalájája. S aki ezt nem tudja – akár idő híján, akár kényelemszeretetről, akár nemtörődömségből – megmászni, az ne vállaljon ilyen szerepet. Ne vállaljon, mert istennek és embernek is vét. Megakasztja azt a kereket, amelynek hűség, odaadás a neve. Rákényszeríthető-e bárkire is, hogy a kortárs magyar művészetet (rengeteg munkával!) egyetlen *glóbusznak* lássa? Pedig az, hiszen a képző- a zene- és a színházművészet, akárcsak az irodalom, ugyanabból a valóságból – a huszadik és huszonegyedik század magyar valóságából, s nem utolsósorban *álmából* – táplálkozik. Azt teszi – mit teszi, fölkenként *avatja* – élvezhető, esztétikailag leírható-megfogható gyönyörre. Aki – csak egy példát az ezerből – nem veszi észre, hogy a Vidnyánszky Attila rendezte opera, a *Jenufa* jég-kereszt-építése – benne a megölt csecsemő –, nemcsak Pilinszky *Harmadnaponjához* áll közel, hanem Deim Pál ötvenhatos bábujához és a szakralitása révén izzó valamelyik Hager Ritta-gobelinhez is, az keveset (pontosabban, nem eleget) tud a műfajok és műformák közötti közlekedvények – a hatalmas befogadóképességű vívőerek – hasznos, olykor bámulatra méltó tevékenységéről. De ne ragozzuk tovább: hány írótt láttál az operában, a színházban, a Zeneakadémián vagy a kiállítóteremben? Szinte egy kézen meg lehet számlálni. Hány szerkesztő-kritikus érzi feladatának, hogy hónapról hónapra a művészeti ágak legfontosabb folyóiratait átlapozza (negyvenötöt veszek havonta, s a velük való bíbelődéstől – sajnos már nincs Lipótmező – befelé nő a hajam), s esetleg jó részét el is olvasa? Pedig az *egészre* való rálátás csak így lehetséges. Tudom – mert ezerszer a bőrömnön éreztem – hogy Szeged, Pécs, Debrecen, Szombathely, Kaposvár messze van, és még messzebb Kolozsvár, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Kassa, Újvidék, Ungvár, Bécs, Bukarest, London stb. De az ott folyó, az egyetemes magyar művészetet gazdagító tevékenység nélkül lehet-e érvényes képet adni arról az *élő* és *lüktető* értékfolyamról, amelynek megismerésére és továbbadására születtünk? Egy pehelykönnyű Alföldi Róbert – a szellemi emberek által *támogatott* politika mesterkedései révén jelenleg a Nemzeti Színház első embere – mérhető-e ahhoz a Harag Györgyhoz, akinek totalitásra törekvő agresszív látványszínháza úgy volt ékes, utolérhetetlen, hogy benne a gondolat komplexitását csak erősítették a járulékos elemek: a történelmi s *emberi* mögöttes?

Föllázadt szavak

Kérdezed a kérdezhetetlent, épp ezért a dühödért irigyellek. Nyilván te is tudod, hogy a szimultán az irodalom mellett elsősorban a sakkból ismerős kifejezés. Mindig csodáltam például Portisch Lajost, Ribli Zoltánt, Adorján Andrást, Lékó Pétert meg a többi hírességet Bobby Fischerrel és

Kaszarovval bezárólag, hogy egyszerre 40-50 táblán adtak/adnak szimulánt, és csak nagyritkán csúszott be egy-egy döntetlen vagy ne adj' Isten vereség. Ezerféle elhívásból és elhivatottságból táplálkozó munkásságot és utánozhatatlanul egyedülálló létezés technikádat ismerve téged is egy olyan szenvedélyes és abszolút felkészült „játékosnak” látlak, aki egyidejűleg több tucat mezőn képes áttekinteni az állást, ráadásul a tét nem hat rá bénítóan, és ki nem kényszerített hibát szinte alig-alig szokott elkövetni. Ennek kapcsán kérdezem, hogy mit gondolsz az idő, a szorgalom,, a fegyelem és a tehetség dolgairól s mindezek összefüggéséről?

A kérdéseid úgy záporoznak, mint a géppuskalövedékek. Ha nem volnék edzett, alighanem leterítenének. Jó is lenne a szellemnek ilyesféle, a rohanásból való kivonása, hiszen a nem létezőt kiváltképp nem érdeklik az összes létező ügyes bajos dolgai. Megpihenhetne. De ez – legalább is számomra – az önfeladást jelentené. Más szóval, a megfutamodást. Most már nem magam elől – örülten zakatoló agyam elől –, hanem a *rám váró*, a velük való megismerkedést kínáló problémák elől. Ezek a „problémák” persze nem problémák, hanem gyönyörök. A megsejtett szép, a megsejtett igaz továbbadásának az öröme. A *kikiáltó* kiáll a sarokra, s akár kérik, akár nem a hangot, úgy véli, hogy neki kötelessége *énekelni*. Sütő András-i szóval, a sötétség ellen? A bármikor bekövetkező tél ellen, az embersorsunkból következő félelem elleni hangos gyónást mímelve? Ki hatalmasított föl arra – a kritikusnak Diderot dobja a lasszót: „Követelhetik tőlem, hogy keressem az igazságot, de nem követelhetik, hogy megtaláljam” –, hogy mindent megmérjek, s mint *szent kincset* továbbadjak? Mért gondolom azt, hogy a világ csak úgy teljes, ha Szécsi Margit lírájának, a bécsi KunstForum Braque-kiállításának, Szilágyi István zseniális *Hollóidőjének*, a Galgóczy Judit rendezte *Figaró házasságának* és a szentpétervári *Ruszlán és Ludmillának* ismerete mellett (Netrebko a Marinenszki Színház másfél évtizeddel ezelőtti produkciójában kezdte *élesíteni* a szárnyait), azt is kell tudnom, hogy Károlyi Andrea, az MKB-Euroleasing Sopron csapatának a profi létet nemrég abbahagyó, vajkezü játékos a közelmúlt meccsein hány közép-távot és hárompontosat dobott az ellenfél kosarába? És akkor még az atlétikáról – kanizsai diákként ott voltam a Népstadionban, amikor fél évszázad előtt az amerikai Glain Davis 400 méteres gátfutásban világcsúcsot futott –, a teniszről, az ökölvívásról, az úszásról, a cselgáncsról, a vívásról, a birkózásról, az asztaliteniszről, a labdarúgásról, a súlyemelésről, a sífutásról, a tornáról, a kézi- és vízilabdáról nem is beszéltem. Átok az emberen az érdeklődés tovább alig tágítható *tonnája*, de akkor még el is hallgattam a lexikonolvasói buzgalmamat, ami gyakran méreggel tölt el. Talán meg tudom írni – sajnos, eddig még csak pár betű címszavát olvastam el – a *Ki kicsoda 2009* hiányosságait. (Egyetlen mákszem a zsákból: ha egy-két performanszt rendező „szobrász” a kézikönyv szerint öröklétre ítéltetett – persze az illető „művészi munkássága” mellett valamely város SZDSZ-ének ügyvivője –, akkor hogyan maradhatott ki a súlyos életművet magáénak mondható, de a díj-

adók figyelmét mindvégig elkerülő kolozsvári doyen, Kós András?) Felkészült játékos volnék? Nem hiszem. Inkább szorgos. S ha több évtizeden keresztül nézed a mezőt, nem csupán a virágot veszed észre, hanem az irdatlan szálfák által elhullajtott kórót is. A tisztesség – sokan elfelejtik – pénzen nem megvehető; de még egy karakteres jelző sem megvásárolható. Mi a tehetség? Ki tudja? Főképp, ha az értékítéletek tótágast állnak, akkor nehéz rá felelni. Németh László, a kitűnő író és gondolkodó nem vette észre – jóllehet a verssel (rosszul!) maga is foglalatostkodott – József Attila lírájának zsenialitását, ugyanakkor ez a költészet Bálint Györgyöt, a publicistát és Gaál Gábort az esztétát nagyon is megérintette. Ki volt közülük a jobb kritikus, az elaluvó vagy az éber? Minden bizonnyal az utóbbi. Ma sem tudom, hogy mi – nyilván az általa érzékelt „hiba” kimondhatósága – hajtotta a süvölvény kritikust, aki szembemenvén a könyvből csak jót kiolvasó derékhaddal, 1971-ben Sütő Andrásnak levélben megírta, hogy az *Anyám könnyű álmat ígér* című regénye sokkal jobb lett volna, ha nem húzná le a „farok”, a kissé didaktikus *Epilógus*. És annak is már negyven éve, amikor Szilágyi Domokost az Élet és Irodalom dilettáns, a verset csak *ugató* kritikásától megvédtem – aki *A láz enciklopédiája* című könyvnyi poémát *süketen* értékelve mindig a *láp* enciklopédiájáról beszélt –, már a düh hajtott. A szakmaiatlanság mint ártó zsványség megsemmisítése. (A *Föllázdadt szavak* című írásomat – amely tulajdonképpen ellenkritika volt – az irodalmi hetilap nem közölte.) A fegyelem nem más, mint érzékenység, odafigyelés és *munka*. Aki sokat ír, könyveiben évtizedekre visszamenőleg látható értékítélete, s az is, hogy belőle mi tűnik „tartósnak”? (Viszont van a kortárs irodalomkritikában olyan könyv is, amelynek írásai csak úgy állnak meg a talpukon, ha mindenik értékítéletnek a fordítottját vesszük.)

Jómagammal együtt sokan dicsérik a szemedet, a sokfelé néző, mindent pontosan leltározó, éberen számontartó és együttlító képességedet, melynek révén a szinkronicitások magasiskoláját valósítod meg oly módon, hogy eközben a keresztmetszeti és hosszmetzeti elvet is érvényesíteni tudod. Jól gondolom-e, hogy a nézés és látás praktikája és filozófiája téged már gyermek- és ifjúkorodtól foglalkoztató kardinális kérdés?

A *Magasiskolát*, sajnos, nem én valósítottam meg, hanem Mészöly Miklós. Nem ezért, de folyamatosan magas szinten művelt „magasiskoláiért” kapott is tőlem – ez volt életében az első művészeti díj – egy (Szakolczay-féle) *10 forintos József Attila-díjat*. Amely nem más volt, mint egy kis szoborba belefoglalt pénzérme, a hozzá tartozó levél-indoklással. (Kiigazítván a kommunista díjosztást, Aczél György legnagyobb öröme – aligha szívlelte az ilyesféle bajuszhúzogatót – másokat ugyancsak kitüntettem. Ilyen kis szoborral dicsekedhettem még többek között – szegény Csíkszentmihályi Robit mennyit zaklattam ez ügyben – Kardos G. György, Utassy József és Tandori Dezső is.) Minthogy nem vagyok (csak a magam érvényessége szerint: *tág látóhatár*) liberális, ez irányú –

vagyis *fogható* – kritikai munkásságomról (jókedvű értébecslésemről) mindezidáig mindenki hallgatott, és magam sem nagyon forszíroztam, hogy „lököttségem” (ha már a díjazottak nem *díjaztak*) napvilágra kerüljön. Hosszmetszet? Keresztmetszet? A *szó* el nem metszhet! Csak meggyötörhet, munkára sarkallhat. Mint ahogyan sarkallt is. Ennek a *csavargó* szellemi létéről tanúskodó filozófiának – lásd Kassák Lajos öntörvényű barangolásait – nem volt „filozófiája”, gondolati szerkezete, csak ízlése és tartása. Igazat szólva, a véletlenek segítettek erre a pályára. Kanizsán, másodikos középiskolásként a Főtéren sétálva akadtam rá arra a KIOSZK-ra, amelynek kirakatában megpillantottam egy fehér borítójú folyóiratot, az Igaz Szót. Megvettem, és nem értettem, hogy mi köze van ennek Románia Szocialista Köztársasághoz. Édesapám és édesanyám sosem szólt arról – de az iskolai tanáraink sem –, hogy másutt is élnek magyarok. Erdély, Trianon, szétszakított – a nagyhatalmak által bűnös módon megfeszített – magyarság? Mind-mind fehér folt volt előttem. De a marosvásárhelyi folyóirat kinyitotta a szememet, s arra ösztönzött, hogy – 1956 októberében-novemberében jártunk – egy *egypéldányos* iskolai újságot írjak és szerkesszek. Az igazgatónő behívatott bennünket, megdicsérte munkánkat. S arra kért, hogy adjuk neki, szeretné megőrizni. (Tisztességes kommunista volt, alighanem – mert később nem esett bántódásunk – védeni akart minket.) A másik véletlen? Talán épp segédmunkás voltam (vagy még a csepeli Központi tervezőirodában rajzoltam?), amikor valahol olvastam, hogy az Írószövetség konferenciát rendez (1968!) *Kettős kötődés* címmel. A szomszédjainkban élő magyar írók helyzetét kívánták neves előadók részvételével megvilágítani. Belopóztam a szövetség klubjába – mindenki nem ismerhet mindenkit, gondoltam, így rólam sem derülhet ki, hogy nem vagyok író, csak *érdeklődő* –, s végighallgatván a szövegeket, azzal jöttem ki, hogy ezt én sokkal jobban tudom, mint ők (ti. akkorra már annyira ismertem ezen irodalmak íróit és műveit, hogy senkit nem kevertem össze, és nem tévedtem el a művek labirintusában, mint egyszer-kétszer az általam istenített „nagyok”). Magyarán: kinyílt a csipám. S a szegedi Tiszatájban és a miskolci Napjainkban elkezdem publikálni. (Olyannyira sikerrel, hogy írásaim alapján hívott meg Kovács Sándor Iván a Kortárs szerkesztőségébe.) Boldog-boldogtalan szidja a foximaxit, mint elítélendő oskolát. Holott az esztétika szakosítón ugyanazok tanítottak – például Poszler György, a kitűnő Szerb Antal-kutató, irodalomtörténész és kritikus –, mint az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. (Nagy bűnöm, hogy sem a politikai gazdaságtant, sem a tudományos szocializmust nem végeztem el, hiába kapacitáltak rá, így a Marxista-Leninista Esti Egyetemen is csak *féloldalas* maradtam.) Máig sem tudom – szünetlen éget a szégyen –, hogy miért nem vettem föl (már huszonhat éves vén számár voltam) az Eötvös magyar-népművelés szakára. Két ötöst és két négyest kaptam a felvételin – a négyeseket egy Sántanovella elemzésére és egy tájékoztató (népművelés!) beszélgetésre –, s ez a kevés pont nem volt elég az üdvösséghez. (Mikor a népművelésből fölvetelített tanár megkérdezte, hogy milyen folyóiratokat ismerek, s én az feleltem, hogy a

hazaiakon kívül a marosvásárhelyi Igaz Szótól a pozsonyi Irodalmi Szemlén át az újvidéki Hídig és a párizsi Magyar Műhelyig mindet, a velem szemben ülő egy kissé meghökkent. De nem annyira, hogy ötössel jutalmazott volna.) Megfogadtam, egyetemre legközelebb csak akkor megyek, ha tanítani hívnak. (Szerencsére nem hívtak és így nem derült ki – holott ebből-abból valamicskét ismerek – az *alultápláltságom*.) Ám mindezek ellenére – szemem volt – megtanultam látni és *nézni*. Hogy minél többet segíthessek azoknak, akik számára – ez idő tájt különösen a határon túli magyar irodalomnak volt sanyarú a sorsa – nem adatott meg (vagy csupán nagyon kis mértékben) a fénybe való kerülés élménye. Illyés Gyula *ötágú sípját* s a sípok összehangolását tartottam példának, illetve feladatnak. Cs. Szabó László először hazatérve majdnem elájult, amikor megtudta – két órát sétáltunk a Szerb utca környékén, s a disputát majd egy Duna-partra néző (IBUSZ?) lakásban folytattuk –, hogy nem egyetemi oktató vagyok („melyik egyetemen is tanítasz?”), hanem csak olajipari technikus. (Merem hinni, hogy ebből az „eltévelyedésből” következett a *Cs. Szabó László, az esszéíró* című, évekig minden folyóiratban letiltott, de mindmáig legkedveltebb tanulmányom mélyfúrása.) A látás praktikája – minthogy nem verték ki a szememet, látnom kellett – és filozófiája – a fönt és a lent ontológiájában létezik-e olyan szőlőkaró, amelyre fölfuttatható a *bent* – valóban kardinális kérdés, de ilyen emelkedettségekkel még gyermekkoromban sem foglalkoztam. (Röhejesnek hangzik, hogy Kálmán *Zsuzsi kisasszonya* – a laktanyában lévő étterem tető(világító)ablakán keresztül néztem a kaposvári színház előadását – vezetett el Bartókhoz és az operákhoz. Az operett után meg – az úttörő legyen szorgos – a laktanyaudvaron föllelhető csontot szedtük össze, melynek kilójáért a Hulladékgyűjtő Vállalat 20 fillért fizetett.)

Kisúgás, besúgás avagy Mao-papa a padláson

A téged szinte egyenértékűen és intenzíven foglalkoztató területek (irodalom, színház, opera, képzőművészet) kapcsán gyakran szóba kerül a kozmikus pillantás képessége, amit picit leegyszerűsítve metafizikai érzékenységnek, fokozott éberségnek is szoktunk mondani. De ez még nem minden! Számomra ugyanis az élménycsúszda stációi (koncentráció, meditáció, kontempláció) közben az Isten-problematika mindig megkerülhetetlen mozzanat. Rilke és Ady, Mozart és Bartók, Michelangelo és Melocco, Munkácsy és Csontváry műveinek befogadása végső soron ugyanazt az evidencia- és ráismerés-élményt erősíti bennem: minden mögött ott rejtőzik Isten. Ady Endre, József Attila, Pilinszky János és Utassy József versei ezt az élményt változatos formában és egyetemes érvénnyel fejezik ki. Akárcsak Reményik Sándor („Istenben az ember sír fel, / Emberben örül az Isten) vagy Weöres Sándor („Isten rajtad végtelen könny, / Isten benned végtelen mosoly”) megvilágító erejű üzenetei, melyek emberlétünk alapmotíváltásá-

gán túl a párbeszéd fontosságára is figyelmeztetnek bennünket. Életed és munkád során hogyan alakult és milyen tanulságokkal szolgált ez a párbeszéd?

Zakatóló agyad rám világító *lámását* – véletlenül nem a te tolladat dicséri a *Valaki jár a fák hegyén* című Kányádi-vers egyik leginvenciózusabb elemzése? – csak úgy tudnám *benső fénné* tenni, ha kötetnyi terjedelem állna rendelkezésemre (megtisztulhat-e az ember egy tekenőnyi Balatonban?) a kérdéssor megválaszolására. Nem is olyan régen, csak honi és mai példáknál maradva, írtam egy tanulmányt az *égi titok* irodalomban-művészetben betöltött szerepéről, mi több, *jelenvalóságáról* (*Valaki jár a fák hegyén – A szakrális a kortárs magyar művészetben*). Régóta készültem erre a parttalan – mert minden jó szándék ellenére szinte befoghatatlan – téma (minden szimbólum egyetemes jelkép, ha úgy tetszik „világmodell”) kibontására. Hogy a gyerekkori Munkácsy-élmény katalizátorként működött-e, ma sem tudom – ugyanis az ágyam mögötti falon évtizednél hosszabban gyönyörködhettem az *Ecce homo* és a *Krisztus Pilátus előtt* című olajképek nagyméretű reprodukcióiban –, de abban bizonyos vagyok, hogy az *elegáns* megjelenítés ellenére is kínzó szenvedés-élmény mint az átvállalt bűn föloldhatatlan *földlása* (az élet önkéntelenül méretik ki, ám a halált mindig a „rendtevő” szorgosság – akár hatalmi eszközökkel – *súlyozza*), nagyon is ott állt a tengelyben. Hiszen a művek – s ebben nincs különbség a vers, a plasztika, az olajkép, a grafika, a gobelin, stb. között – ugyanazt az emberben *megteremtett* Isten-arcot tükrözik. Mindig – ez megtisztulásunk legfőbb ígérete – az Olajfák hegyéről *gurul* le az az irdatlan „hólabda” (a fekete némaság gyásza ezúttal mért ne változnék *fehérré*), amelynek vállra vétele (így növekszik bennünk a *kereszt*) érző emberségünk próbája is. Nem az Istent cipeljük – lásd Pilinszky komor fényben égő csipkebokrát –, hanem annak *hiányát*. A betölthetlent? De akkor mi végre Weöres - még „politikai” drámáiban is föltűnő – orfikus mosolya, Ady átok-imája, József Attila tapogatózó, önmagát profán módon az Úrral azonosító istenkeresése, Csontváry Napút-riadalma? Ám a kozmosz harangszava, a bennünk-bennünk formálódó istenkép, nemcsak a figurális művészetre esküdök sajátja (ebből a szempontból a „lépcsős” Michelangelo és az „indás” Melocco édesestvérek), hanem elvontságuk ellenére a térformákat plasztikai *erővé* avató, jobbára absztrakt művészeké („hitértelmezőké”) is. Aki látta már a franciává lett román paraszt, Brancusi Tirgu-Jiu-i szobor-együttesét, benne is az *égi lajtorjaként* aposztrofálható *Végtelen oszlopot* – a föld fogságából kitörni akaró intellektus bronzból (és hitből) fogant ima-palástját –, az tudja miről beszélek. Ez a borostyánnal koszorúzott *csönd* összeköthető-e (ha Mozartot említeném, könnyebb volna a dolgom) Sosztakovics láz-zenéjével? Bizony összeköthető. Mert a *Kisvárosi Lady Macbeth* főhősében toronylő bűn és az attól való szabadulás – megnyugvást csak a Tajga halálmenete és a meglelt *verem* hoz –, nem más, mint az égbe tekeredő élet-halál-ösvény (a megváltott élet, és az étellel megváltott halál) *dosztojevszkiji* mélységű szimbóluma. Sztálin tudta, hogy az ilyen *istenkeresők-*

nek mihamarabb el kell harapni a torkát, és magyar tanítványai is mindent megtettek azért, hogy az ilyenek – közöttük megannyi *látnok* – torka a hallgatás sötétjével betömtesse. Ha Nagy Szent Baszileiosz egyik művét idézem – az embernek nemcsak a mai meggazdagodók katekizmusát, a *Kommunista Kiáltványt* érdemes olvasgatni, hanem néha az ókeresztény írók egyikét-másikat is –, rögtön érezni a hitben fogant szépségeszmény (a bennünk belül mosolygó Isten) egyetemességét. „Üdvözítőnk és Istenünk emberre vonatkozó üdvrendje visszahívás a bukásból és visszatérés az Istennel való bensőséges kapcsolathoz, akitől az engedetlenség következtében elidegenedtünk. Ezért jött el testben Krisztus, ezt a célt szolgálják az evangéliumi életforma mintái, a szenvedés, a keresztség, a sír, a feltámadás, hogy a *megváltott ember* (kiemelés – Sz. L.) Krisztus utánzása révén visszakapja a kezdeti fogadott fiúságot. A tökéletes élethez tehát Krisztus utánzása szükséges, nemcsak azokban a példákban, melyeket életében megmutatott, a szelídségben, alázatosságban, türelemben, hanem magában a halálban is, mint ezt Pál, Krisztus utánzója mondja: 'Így hozzá hasonulok a halálban, hogy ezáltal eljussak a halálból a feltámadásra is' (Fil. 3,11).” Nagy Szent Baszileioszt olvasva kétségkívül melegség tölt el, mégis restelkedem, hiszen – nemrég elhunyt barátommal, Nagy Gáspárral ellentétben – én nem utánoztam, jöllehet megérintett, Krisztust. Dsidát és Tűz Tamást szerkesztve, no meg Fáy Ferenc nagy versének, a *Keresztútnak* az elemzésekor el kellett gondolkodnom az Istennel való párbeszéd fontosságáról, ám dühös természetem miatt idegen tőlem a szelídség és az alázatosság. Amíg a *Koronatűz* szerzője, szegény Gazsi, az összes besúgójáért – nem kevesen voltak – naponta kétszer imádkozott, jómagam Bornemisza Péter-i fullánkkal és *kiátkozó* keservvel pokolra küldtem a patkányfajzatját. Számomra a korbácsütést nem a fizikai szenvedés, hanem az *erkölcs* – sajnos korunktól nem is annyira idegen – porba hullása jelenti.

Akárhogy is van, azt nyilván te sem tagadod, hogy Isten kegyelme leginkább embereken keresztül nyilvánul meg. A „csavargó esztétikája” természetesen eredményezi az utazásokkal, találkozásokkal és élményekkel teli életet. Miközben a sokirányú nyitottság és intenzív jelenlét szakmai és emberi hozadékáról kérdezek, eszembe jut a 60. születésnapodra készült emlékkönyv, amibe annak idején én is belelapozhattam. Amikor leplezetlen örömmel beavattál a könyvbe, egyfolytában azt érezhettem, hogy számodra ez egy olyasféle, titokban sem remélt megtiszteltetés, ami minden kitüntetésnél százszorta fontosabb és becsebb. Vélhetően azért, mert nyereségeidet és veszteségeidet egyaránt embereken méred.

Negyven év alatt, 1967-ben kezdődött ez a Kárpát-medencében való császárkálás, valóban ezer emberrel találkoztam. Minthogy többnyire „kéziratgyűjtő” vagy tárlat- és színháznéző utakra mentem – nem volt az évnek olyan hónapja, hogy ne történt volna valami érdemleges –, *munkaalkalmak* voltak ezek a kiruccanások. A barátságok is így szövődtek, a lázas semmittevés helyett a lázas min-

dent-tevés jegyében. Amilyen marha voltam, Kolozsvárra megérkezvén nyilvános telefonfülkéből így köszöntem be barátaimhoz: „Jó reggelt! Itt van Ceausescu!” Az öregeket – Kós Károlyt, Szabó T. Attilát és Balázs Pétert, a festőt – szinte minden alkalommal meglátogattam. Egyszer úgy esett, hogy nagyon el voltam foglalva, és nem kerestem fel Kóst, a szent embert. Alig értem haza, már itt volt zsörtölődő képeslapja: „Hallom itt voltál, és elkerülted házunkat. Máskor ne tedd!” Az ilyesféle simogatásoktól dagadt a begyem, de mindent meg is tettem – akinek kellett, gyógyszert vittem, a betűre éheseknek könyvet, a vigaszra váróknak jó szót –, hogy kegyeikbe fogadjanak. Szégyellem leírni, szinte beleépültem az életükbe. És ők is az enyémbé. Volt úgy, hogy szerkesztőként – az írónak nincs kedvesebb, mint a munkája iránti érdeklődés vagy egyszerűen csak a „hogyan vagy?”-gyal kezdődő simogatás – kétszáz levelet írtam kézzel (úgy fogyott a drága töltőtoll, mint kocsmában az üveg pohár). Becsültem az írókat, a képzőművészt, a színészt, hiszen az igazi tehetség csak az ő iszákjukat nyomja, mi – kritikusok – csupán az értékörzés és -továbbadás fontos, de nem egetverő élményéért élünk. Az elmúlt két-három évtizedben kilenc olyan egypéldányos, kézzel írott-rajzolt könyvet-albumot szerkesztettem (hordtam össze) – fatábla, barna marhabőr, aranyozott csattok –, amelyekben a szakma hajtott fejet, egy-egy, kerek születésnapját ünneplő író és képzőművész előtt. (Egy ilyen unikum létrehozása 4-5 hónapig is eltartott.) Kik voltak az általam kitüntetettek? Korniss Dezső (1), Csorba Győző (1), Csoóri Sándor (1), Határ Győző (2), Sütő András (1), Deim Pál (2) és Nagy Gáspár (1). Hatvanadik születésnapomra barátaim – a költő Nagy Gáspár és Szepesi Attila s a grafikus Muzsnay Ákos és Püspöky István – a „közösség nevében” ezt viszonzták. Szinte leültem a meglepetéstől – miért?, mert ilyen értékes ajándékot nem érdemeltem –, amikor az Írószövetség klubjában egy kis rögtönzött ünnepség keretében átnyújtották a föliánst. Vincze Laci, a szentendrei papírmerítő – mint minden alkalommal – adta a papírt, és fizette Takács Ferencet, az aranykezű könyvrestaurátort-könyvkötőt, s a költők és képzőművészek meg a munkáikat. Szinte röstellem – szívémből mondom – felsorolni a nekem kedveskedőket, hiszen a költők-írók hada (Határ Győzőtől Bella Istvánig, Orbán Ottótól és Tözsér Árpádtól Ferenczes Istvánig, Csoóri Sándortól Nagy Gáspárig és Pintér Lajosig, Rába Györgytől és Gyurkovics Tibortól Kalász Mártonig és Restár Sándorig, Marsall Lászlótól és Czigány Györgytől Nagy Gáborig, Vasadi Pétertől és Tornai Józseftől Szepesi Attiláig, Hárs Ernőtől Kovács András Ferencig és Villányi Lászlóig, Ébert Tibortól és Tarbay Edétől Veszélka Attiláig és Botár Attiláig, Kolozsvári Papp Lászlótól és Rózsás Jánostól Ács Margitig és Gálfalvi Györgyig, Gál Sándortól Tamás Menyhértig és Fábrián Lászlóig, Ágh Istvántól Bogdán Lászlóig és Cukor Györgyig, Tandori Dezsőtől Kiss Benedekig és Kemsei Istvánig, Kiss Dénestől Prágai Tamásig, Lászlóffy Aladártól és Tandori Dezsőtől Veress Miklósig és Lackfi Jánosig, Gergely Ágnesztől és Bertók Lászlótól Csiki Lászlóig és Döbrentei Kornélig, Pék Páltól Szigeti Lajosig és Agócs Sándorig, Pécsi Gabriellától és Kerék

Imrétől Béki Istvánig, Zsávolya Zoltánig, Lelkes Máriáig és Kelemen Lajosig) olyan változatos, hol ünnepi, hol cirkuszos hangulatot produkált, hogy ilyen gesztust alig lehet szemlesütés nélkül elviselni. A nemrég meghalt barát, Csiki Laci verséből egy kiemelt versszak: „fogódkodj azért délibábba / mert hátha mégis hátha / szellemi valóság / lesz a maradt ország / valamikor holnap”. S képzőművész-barátaim (Gerzson Pál, Schéner Mihály, Balogh László, Deim Pál, Németh Miklós, Sulyok Gabriella, Csíkszentmihályi Róbert, Ágotha Margit, Kovács Péter, Kő Pál, Földi Péter, Krajcsovics Éva, Szentgyörgyi József, Bencsik János, Aknay János, Kárpáti Tamás, Muzsnay Ákos, Móser Zoltán, König Róbert, Orosz István, Korányi Gábor, Kurucz István András, Keresztes Dóra, Eszik Alajos, Kelemen Marcel, Ács István, Csabonyi Klára, Parádi Tamás, Rékassy Eszter), nem beszélve a kottával megörvendezett zeneszerzőről, Balázs Árpádról, ugyancsak kitétek magukért. A különféle világlátásokat és irányzatokat egybefogó *értékvonulat* – Istenem, hányan haltak meg azóta! – számomra fölöttébb azért volt kedves, határozott és sokszínűségében bámulatos, mert kutakodásom érrendszerét tükrözte: a sok irányból összejövő (épülő!) *határtalanságot*.

Egy emlékezetes interjúban Faragó Laurának nyilatkozva (2003) olvasható tőled egy igen fontos mondat: „Dicselkedjek azzal (netán röhögjek rajta?), hogy az évtizedek alatt szorgos munkával összegyűjtött Nagy Gáspár-dosszié több száz oldalra rúgó följelentéseinek első oldalán szerepel a neved?” Tudva azt, hogy a Securitate is mindig a nyomodban volt erélyi útjaid során, a hazai titkosszolgálat éberségének köszönhetően bizonyára van neked saját dossziéd is. Feltételezem, hogy már volt alkalmad beletekinteni, és utólag sok minden megvilágosodott számodra.

Feleségemet, Faragó Laurát „végzetes” találkozásunknál csaknem húsz évvel korábban megismerhettem volna, ha nem dönt le lábamról valaminő betegség. Tehát a hetvenes évek elején a Marcibányi téri Művelődési Központban rendezett *három fiatal művész* – Nagy Gáspár költő, Szokolczay Lajos kritikus, Faragó Laura énekművész – találkozója teljes egészében ezért nem jött létre. Viszont a szövegemet előre megírtam – mindmáig közöletlen –, s a besúgó, nem ismervén engem akkor még, csak a plakáton látott névvel tudott azonosítani, s azt hitte hogy én ágálok a közönség előtt, holott szerkesztő-társam, Jankovics József olvasta föl a bevezetőmet. (Tehát a *hármast* csak távolról erősítettem.) Naiv vagy gyagya lévén Cs. Szabó sárospataki temetésén is azt gondoltam, hogy a „fotóművész” – nyíltan szembeállva a delikvenssel – azért fényképezett le mindannyiunkat, mert irodalomtörténeti esemény részesei voltunk. Dehogy, a *szolgálat* volt ránk kíváncsi. Hetvennégy nyarán Marosvásárhelyen a Securitate embe-re napokig követett – kiegészítvén a közelemben lévő élő vagy holt (lehallgató-készülék) *fület* –, és fotómasináját is sűrűn kattogtatta. Amikor észrevettem, hogy a lógó kezében lévő géppel alulról fényképez, különböző pozókba vágtam

magam. (Gálfalvi Gyurit ezért be is hívták a *hivatalba*: „mondja meg a barátjának, máskor ilyet ne csináljon”. Azt felelte: „nincs mit tenni, a barátom vidám ember”). Félreértés ne essék, nem voltam én ilyen bátor, de hogy igazán sosem ütöttem meg a bokámat, *kint* és *bent* is fölszabadultan ficáncoltam. Sütő András írja *Szemet szóért* című könyvében, a barátoktól kapott (a forradalom alatt a sárból fölszedett) paksaméta kapcsán: „NOTA – 1974. 06. 12-én. Terjedelmes jelentés *Szakolczay Lajos* budapesti kritikus erdélyi útjáról, találkozásairól a helyi írókkal, szerkesztőkkel. Egy *De Gaulle*, egy *Nixon* iránt sem tanúsíthattak volna odaadóbb figyelmet. A beszámoló minden találkozását, úgyszólván minden mondatát rögzíti. Két eset lehetséges: a vele folytatott beszélgetéseinket magnószalag rögzítette, vagy besúgó jegyzetelte. Kiderül ilyenformán, hogy Kolozsvárról jött, majd városunkból Csíkszeredába és Sepsiszentgyörgyre igyekszik. A *Kortárs* szerkesztőjeként kéziratokat próbál gyűjteni, amit viszont párthű kollégánk nem helyesel, sőt tiltakozik is az efféle *törvénysértések* ellen. Kéziratokat kizárólag a cenzúra engedélyével lehet külföldre juttatni. Magyarország pedig az erdélyi magyar írók számára: *külföld*. Ugyanolyan, mint *Anglia*, *Pakisztán*, vagy a *Fidzsi-szigetek*. Beszélgetéseink egyik fontos témája: a romániai magyar irodalom ún. *kettős kötöttsége*. Az tehát, hogy részint a hazai kultúrához, részint az összmagyar irodalomhoz kapcsolódik. Párthű emberünk ez ellen ugyancsak tiltakozik. Ez a felfogás arról árulkodik, hogy Magyarország bele akarja ütni az orrát Románia belügyeibe. Részletes helyszíni közvetítés arról, hogy Szakolczay meglátogatott engem az *Új Élet* szerkesztőségében. Sőt, novellát is kért folyóirata számára” (*Meghallgatás helyett lehallgatás – Irodalmi szakemberek a kémelhárításban*). Csak mosolygok az egészen. Sütőt Bukarestben fölszólították arra is, hogy határozottan közölje velem (Kolozsvár, Bábszínház, y év, y hónap, q nap, jobboldal, 8. sor, harmadik szék) a *hivatal* kívánalmát: „tartózkodjék a nyílt színi tetszésnyilvánítástól” (Egy szenzációs, Kovács Ildikó rendezte *Karnyónét* láttam, amelyben a kopasz Péter János – később Harag a Magyar Színház előadásain is fölléptette a színészt – alakította a címszerepet.) Ha hiszed, ha nem, az itthoni dossziém még nem volt a kezemben. Ki fogom kérni – csak most is annyi ügyben foglalatoskodom, hogy sajnálom az utánajárásra az időt –, hiszen *emlékezetfrissítőnek* (mikor, hol, kivel, mit csináltam, mit beszéltem) alighanem a legkitűnőbb dokumentum. Természetesen engem is be akartak szervezni, s mint-hogy naiv voltam – aki a határon túli magyar irodalom iránt egy kicsit is érdeklődött, azt mindenben segítettem –, a *Kortárs* akkori, Duna-parti szerkesztőségéből (Széchenyi u. 1.), ahol a nagy nyüzsgés miatt nem lehetett hosszabban beszélgetni, engedvén a hívó szónak, kimentem a közeli Gerbeaud-ba. Gipsz Jakab (nem volt ilyen karakteres neve) bemutatkozott, és a kárpátjai irodalom dolgai felől érdeklődött. S egyszer csak előállt az ötlettel: barátaimnak sokat tudnék segíteni, így a *gennyember* (aki elmondása szerint természetesen az Eötvösön végzett magyar szakon), ha bizonyos dolgokról tájékoztatnám őket. Csak akkor esett le bennem a tantusz, hogy milyen helyzetbe kerültem. „Megvetem az er-

kölcsstelenséget, s különben sem vagyok besúgó alkat, mert ahogyan innen ki-megyünk, telekürtölöm a világot, hogy mire akartak rávenni”. Kíváncsiskodó csönd. „Egyetlen szervezetnek vagyok tagja, az Irreálnak.” (Ha jól emlékszem, ez volt „jogutódja” az írók hajdani híres focicsapatának, a Szocreálnak.) „Kérem, nálunk is lehet sportolni, jól fölszerelt a BM tornaterme” – volt a válasz. „Nem mondtam?, nem leszek besúgó.” A szolgálat embere egy kicsit értetlenkedett. S minthogy nem volt miről beszélni, hallgatással múltattuk az időt. „Ha nem, hát nem, de azt megengedi, hogy félvényként fölhívjam telefonon?” „Nem. Viszont, ha kíváncsiak a véleményemre, kérjenek meg egy, a Belügyminisztériumban tartandó előadásra. Ott lehet mindenki az érdeklődők között, a felettesektől kezdve a közkatonáig.” „Kérem, ez nem megy.” Csöndben elváltunk egymástól. Telt-múlt az idő – közben én fűnek-fának elmeséltem a kalandomat –, s lassan feledni kezdtem csöbehúzásomat. Ám egyszer csak csöng a szerkesztőség telefonja – a porta melletti kis szobában Takács Imrével, a jobb sorsra érdemes költővel (ismeri-e valaki e nevet?) rontottuk a levegőt –, s a titkárnő mondja, hogy engem keresnek. Bemutakozom, az idegen is bemutatkozik, Zavarodottság. (Elég jó memóriám van – jó, de nem az ügynökök nevének őrzésére –, ám a túloidali beszélőt nem tudtam hová tenni.) Még egyszer megmondta a nevét, s akkor is hallgattam. Majd: „Nem tudom, ki ön, segítsen ki! Legalább azzal, hogy árulja el, prózát küldött be vagy verset?” „Micsoda?” „Ha tudom, hogy milyen műfajú írást kaptam, talán fölfrissül az emlékezetem.” S akkor fölidézte a Gerbeaud-beli találkozásunkat. Erre én, hangomat jól kieresztve: „Elmész a bűdös kurva anyádba, te tetves!” „Barátunk” hajlott a szóra, és letette a kagylót. S egy perc múlva már, leszaladva a félemeletről, két És-nél dolgozó kolléga nyitott ránk, hogy megtudakolják, ki az a magyar író, akivel a Kortársnál ilyen hangon beszélnek. (Az egyik érdeklődő, azt hiszem, Varjas Endre volt.) Pár év múlva két gyanús alak megint megkeresett a szerkesztőségben, s minden előzmény nélkül nekem szögezték: „Tudja, hogy a feje fölött szaladgál Vízl Eduárd?” „Nem hiszem. Kérem, én ilyen nevet nem ismerek!” „Jó lesz, ha vigyáz magára, valamilyen Mao-összesküvést szerveznek, nehogy belekerüljön.” Bolond buk-sim nem tudta, hogy Vízl Eduárd azonos Varjas Endrével – én csak az írói nevét ismertem az És-nél dolgozó publicistának, költőnek –, s minthogy nem, vagy alig-alig halottam a *maoista csoport* tevékenységéről – Kós Károly nem volt maoista, Páskándi Géza nem volt maoista, a környezetemben (minthogy nem belvárosi úrificsur voltam) seki sem volt maoista –, tudatlanságomat a „küldöttek” enyhe mosollyal és fejrázással jutalmazták.

Életerő, erkölcs

A korábban említett beszélgetésben a kritikusi, szerkesztői munkádat meghatározó, állandó készenlét és folytonos szolgálat magas hófokon lobogó szenvedélye, a belső tűz hihetetlen munkabírással és mélységes felelősség-tu-

dattal párosuló igézete is hangsúlyos elem. Mondanál valamit azokról az életre szóló élményekről, ösztönzésekről és emberi példákról, amelyek elementáris módon beléd égették a „ kozmikus éhségérzetet”, a számodra halhatlan élvezetet, sőt gyönyörűséget jelentő „ kultúrlibikóka hullámzását”!

Hogy milyen volt – milyen most, hiszen ma is állok a vártán – a szerkesztői, kritikusi munkám, arról már sokat beszéltem. A legegyszerűbben: mindig nagy odafigyeléssel és erőbefektetéssel tettem a dolgomat; ahogy lehetett. Ezért nem jár dicséret. (Ha a politika is ilyen szorgalmasan vakargatná a *hónalját* – különben is, olyan, mint a púpos ember, aki álmában elfelejti a púpját, és szüzlánynak képzelet magát –, nem állnánk ott, ahol.) De térjünk vissza a saját gyönyörhöz. Ezer felől zuhantak rám az élmények, s ha mindet elmesélném, alighanem itt is kéne aludnod nálunk (van tiszta ágy, törülköző, és éteknék egy kis bőrke az egérfogóból). Csak egy párat! Kós Károly zseniális alakja lenyűgözött – életem legnagyobb, legmeghatározóbb élménye volt, hogy megismerhettem a *renewalszansz embert* – hiszen művésze (építőművész volt, emellett grafikus, író, szerkesztő, mezőgazda, politikus) nem mindennapi bátorsággal párosult. Oda hagyván a budapesti műegyetemi katedrát, hazament Erdélybe, mert érezte, Trianon sokkjából ki kell vezetni az embereket. A mi igazságunk, a mi erőnk, építeni kell – vallotta. Egymaga volt a *cselekvő* ethosz. S Szilágyi Pityók Szamos menti barlangjában ülvé – egy nap beszélgetés, és úgy fölfüstölődtem, mint a sódar –, ráláthattam azokra a „miniatúrákra”, kézzel írott lapokra (hangyányi betűk), amelyekből Nobel-díjat érdemlő regénye, a *Kő hull apadó kútba* összeállt. (Tessék megfogódzkodni, a németre fordított könyv, nem ötszáz, nem is ötezer, hanem ötvennégyezer példányban jelent meg. Ilyen előzmény után nem kéne a *Hollóidőt* benevezni valamelyik *frankfurti* könyvvásárra?) A londoni Határ Győző, az örökös harlekin – drámái miért nem tudnak érvényt szerezni maguknak a magyar színpadon? – filozofikus búskomorságában is maga volt a *Golghelóghival* burjánzó életerő. Gyermekeim kívülről fújták a *Libegőből* a Popmester három hadarórigmusát: „Ugat a világ, ugat, / ugat a világ, ugat, / haláli jó a hangulat”. Ha Kassák vagy Nagy László – nemrég ünnepeltük Egerben az *ezüstfejűt* – ruháját megsimogathattam, már nem éltem hiába. 1976-ban úgy éreztem, hogy végleg letettük a vállunkról az öngyilkos Szilágyi Domokos tölgyfa-koporsóját – ti. Kolozsvárt az Egyetemek Házából (Szisz ott volt fölra vatalozva) nyolcan hoztuk ki és emeltük a gyászhintóra deszka-öröklébe zárt barátunkat –, de miután kiderült, hogy ez a tündökletes tehetség besúgó volt, úgy érzem, halálomig képtelen vagyok ledobni ezt az irdatlan terhet. Lepkecsontváz alakja behemóttá nőtt, s mindmáig nem tudom, hogy lesz-e mód a *házsongárdi halott* – tisztának csak a tisztát őrizhetjük meg – rehabilitálására. (Ha másra igen, rá mért nem szórok kénköves nyilakat, csak nem itt akarok megbocsátóvá, „Krisztus követővé” válni?) Harag György – miért nem emlegeti a magyar színház sűrűbben ezt a nevet – maga volt a csoda. Egyetemes varázslat. Olyasvalamit tudott a rendező – a töprengő gondolkodó – művészetéből, amit talán senki.

A színész és a dráma, a múltba gyökerező *ma* iránti alázatot. Sütő-ciklus (Kolozsvár), Csehov-ciklus (Újvidék), *Tarekin halála* (Szabadka), *Csongor és Tünde* (Kolozsvár), *Három nővér* (Marosvásárhely) – mind-mind mérföldkövek – és még mennyi kitűnő rendezése maradt említetlenül – a modern (nemcsak magyar!) színházművészetben. Ezt a gyönyört élvezni és értéktovábbadással szolgálni, kell-e ennél fölemelőbb érzés?

A Korunk szerkesztősége (Kántor Lajos és Balázs Imre József) 2001 tavaszán körlevelet juttatott el az egész magyar nyelvterület több mint száz irodalmárához, arra kérve őket, hogy nevezzék meg a 20. század tíz leg-szebb magyar versét, és rövidebb-hosszabb esszében indokolják is választásukat. Végül is 104 költő, irodalomtörténész, kritikus válaszolt a kérdésre, így született meg az a különleges, félig komolynak, félig játékosnak tekinthető kötet, amely Pilinszky nyomán a Teremtmények arca címet kapta. Te kétségekkel és okos megfontolásokkal teli, elegáns válaszleveledben (Dadogós levél a versről, avagy az egymással összemérhetetlen értékeket listázó boldog keservei) egy hatszor tízes listával rukkoltál elő, de jellemző módon még ezt is kevésnek és töredékesnek érezvén a benned sajtó hiányérzetekre utaltál. Az általad akkor megjelölt és a köztudatban kevésbé ismert versekhez fűződő személyes viszonyodról és ezek kánonban betöltött szerepéről kérdeznék most.

Egy ilyen játék, hiszen *játék* volt ez a szavazás, arra legalább jó, hogy megtapasztaljuk a strigulákat összegző statisztika – torzító? csak nagyjából helytálló? – véleményformáló erejét. Ha a végeredményt vesszük, magam elégedett lehetek, hiszen a *találatok* alapján a 104 líra-bolyongó közül négyes holtversenyben a második helyet csíptem el. „A végső sorrendhez a szavazók közül Orbán Ottó járt legközelebb, hét vers esetében szavazatai egybeestek a konszenzuálisan ’tíz legszebb’ verssel. Öt-öt verset ’találtak el’ Elek Tibor, Szokolczay Lajos, Tornai József, Tózsér Árpád.” De a *tudós tömeg* hiába hajtja a malmot, ha nem tud választani – mert kinek-kinek más az ízlése – az egy gazdától való 10 legjobb gabona közül (kettőnek ezt tetszik, háromnak az, stb.), könnyen meglehet, hogy a nagy szórásban az viszi el a pálmát, akinek csupán egy igazán lisztre *érett* búzája leledzik a kocsiderékban. Magyarán: egy nagy költő nagy versének saját (*másik nagy*) verse az igazi ellenfele. Így maradt hoppon ebben az igazságos-igazságtalan játékban a huszadik század talán legnagyobb költője, Ady Endre. Minthogy több nagy (szép) költeménye van, egyik a másikat kioltotta. Az *eltévedt lovas* (7), *Az ős Kaján* (7), a *Kocsiút az éjszakában* (7), az *Elbocsátó, szép üzenet* (5) és az *Intés az őrzőkhöz* (5) szerzője – noha a költők említésének a sorrendjében József Attila (103) után a második helyet foglalja el (73), nem került bele abba az *arany tízesbe*, amelynek sorrendjét Kosztolányi Dezső *Hajnali részegsége* (35 szavazat) vezeti és Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* (11) zárja. A statisztika mint mérőeszköz tehát az élbolyból kipenderítette Adyt, de ez nem

jelenti azt, hogy költészete csak egy fikarcnyival is elmaradna a „legnagyobbakétól”. S hogy a *tizennyolcszor* említett Kassák Lajos – mert az *A ló meghal a madarak kirepülnek* joggal-jogtalanul tarolt – a képzeletbeli pódium hatodik lépcsőjén foglal helyet, és a *huszonnyolcszor* szóba hozott Nagy László remek versei, a *Ki viszi át a Szerelmet* (5) és a *Menyegző* (5) a költemények rangsorában épphogy csak beleférnek a *harmincba*, az ilyesfajta *értéklibikóka* – jórészt az emlékezet *elevenségétől* függő – megbízhatatlanságára utal. Több mint feledékeny az a *tudat*, amely nem *tud* elszakadni a szekértáborhoz való tartozás örömétől-gyötrelmétől – ennek olyan jelentős költők is megitták a levét, mint Hajnal Anna vagy Szécsi Margit (a maga egy említésével *Csokonai Lili*, a kései „Vitéz rokon”? mindkettőjüket megelőzte) –, s fényesíti a tarlót, ahelyett hogy a zöld vetést pártolná. Korkép ez is, kóros kinövésekkel tarkítva; s a lajstrom inkább vall egy humán beállítottságú szakmai közönség *pillanatnyi*, a kánonképzéstől ugyan idegenkedő, de a „saját tábor” akarva-akaratlan erősítő *ítéletéről*, mint a valódi líraérték megbecsüléséről. Érted-e zavarodottságomat és elkeseredettséget? A „slágerek” természetesen – természetesen? – kimaradtak (elég legyen csak Gyóni Géza, a *nem nagy költő nagy* versét, a *Csak egy éjszakára* címűt említenem) – a megfeddés természetesen magamnak is szól –, mintha a művészeket nem az hajtaná, hogy legalább egy olyan *slágert* írjanak (ebből a szempontból Juhász Gyula *Milyen volt szőkesége* című költeménye és Donizetti *Szerelmi bájjitalából* Nemorino híres románca édestestvérek), amely nagy körben, s föltehetően az időből nem kiesve megőrzi nevüket.

Az eltérő ízlésirányok (szekértáborok) közötti párbeszéd hiányáról, az áldatlan helyzet hátulütőiről nemcsak irodalom- és művészetkritikusként, hanem könyv- és folyóirat-szerkesztőként is gazdag tapasztalatokkal rendelkezel. A legutóbbi időszak nevezetes évfordulói (József Attila, Ady, Babits, Kós Károly, Nyugat, A Holnap, Wass Albert, Dsida) kapcsán, továbbá a Kulcsár Szabó-féle irodalomtörténeten jócskán túltevő Szegedy-Maszák-féle háromkötetes papírhalm tükrében hogyan ítéled meg a további párbeszéd és a konszenzuson alapuló kánonképzés esélyeit?

Ez utóbbira feelve szomorúan állapítom meg, hogy sehogy. Mert az esélytelenségénél nincs borzasztóbb állapot. Egy Ágh Istvánnak, egy Csoóri Sándornak, egy Tornai Józsefnek, egy Szilágyi Istvánnak megadatott-e, hogy a százéves Nyugat kapcsán, akár a folyóiratról, akár egy-egy szerzőjéről a TV 1 műsorfolyamában – ebben az artisztikus hebehurgyaságban – valamit szóljon? (A posztmodern – ez ám a szenzáció! – önmagát ejtette teherbe.) A legnagyobb Karinthy-szakértőt, Szalay Károlyt, aki idestova fél évszázada foglalkozik Karinthy Friggyessel – s egyben a filozofikus humorral ábrázolt világ és a magyar satíra fölkenntje (ezer más dologról – például a *Karikatúra és groteszk a magyar közép-korban* című szenzációs könyvéről – most ne is beszéljünk) –, egyszer is képernyőre, a *szidolozott fejűek* képernyőjére került-e a nagy ünnepi hacacárában,

akkor, amikor féltehetségek, pösze és gurgulázós, akár irodalmi-művészeti szakértőként is megnyilvánuló média-sztárok uralják a liberális és kommunista *pénzverde* kegyéből a terepet? (Némelyikükből, mert inspirálja őket a konc, talán tévéelnök is lesz.) Fel kellene végre ébrednünk, hogy lássuk: a politika kézből eteti az embereit (az önmagukat függetlennek-liberálisnak tartó írók harapják, szinte az *adó* kéz ujjait veszélyeztetve, a legnagyobb darabot), s ezért meg is követeli a lábhoz való simulást. Esterházy Péter *Orbán Vik* című cikke – olvasunk csak egy kicsit visszafelé az időben! – csupán akkor lenne hiteles, ha a bátor *leleplező* utána megírta volna a *Horn Gyu*, a *Gyurcsány(i) Fer* című szellemes eszmefuttatásait is. De a nép vesszőfutását nem látván hallgat – akárcsak a többi, korábban *vagdalkozó*, ma a nemzetvezetőt dicsérő írástudó –, mint a sír. Nem bolond a száját a forró (jóllehet egyre hűlő) kásával megégetni. Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetéről kérdeztél? Hiányai – mert a szerző láthatóan keveset olvasott – ordítóak. De az összefoglaló mégis egy karakteres vélemény, hiszen az irodalomtörténész jóhiszeműségét aligha lehet kétségbe vonni. Ehhez képest a Szegedy-Maszák Mihály *felügyelte* – a köz pénzén *vigadó* – *Magyar irodalom története*i mélyrepülés. Értékhibbantsága már-már gyalázat. Lesz-e konszenzuson alapuló *kánon-képzés*? Csak akkor, ha a *nagy fejek* legalább egy dologban meg tudnak állapodni: Rejtő Jenő, az új „mesterségesen csiholt” érték-rangsor *futtatottja*, csupán harmadlagos író Móriczhoz, Krúdyhoz, Karinthyhoz, Füst Milánhoz képest. (És vég nélkül sorolható volna a nála értékesebb derék-had, a maiakkal kiegészítve.) Hogyne tudnám értékelni a *Stux, maga párizsi lett* és a *Löwinger, óh Löwinger*, nagy benned a löwinger (orfeumi) báját, de ha egyszer is a *Jónás imája* vagy Zelnk Zoltán remeke, a *Sirály* elé teszem a két kuplét, nyugodtan húzzanak karóba. (Bár el is tudom énekelni a ledér szövegeket, akárcsak Verdi rabszolga- vagy Musszorgszkij forradalmi kórusát.) Tagadhatatlan, hogy a Piszkos Fred és a Stux úr a magyar irodalom és a magyar művészet része, sőt gazdagítója, de mégsem állhat az utóbbi a hatalmas alkotmánynak azon a lépcsőjén, amelyen Erkel *Hazám, hazámja*, s Rejtő sem sütkérezhet azon a teraszon, ahol egy Tersánszky Józsi, egy Karinthy vagy egy Tamási foglal helyet. (Addig pedig fölöttébb érdemes, jóllehet itt-ott biceg, a régi *spenót* köteteit olvasni, amíg nem készül – nem a külföldi, jól megkonsruált gyagya elvárásokra kacsintva, nem posztmodern álorcában a nemzet értékeit kiirtva – egy újabb, a *nagyképüsködés* helyett szakmailag helytálló irodalomtörténet.)

Miközben a korszakos alkotók (Illyés Gyula és Csoóri Sándor, Tamási Áron és Sütő András, Juhász Ferenc és Kányádi Sándor, Nagy László és Nagy Gáspár, Márai Sándor és Gion Nándor, Szilágyi Domokos és Páskándi Géza, Németh László és Szilágyi István) életművére gondolva hagyomány és modernség, magyarság és egyetemesség összefüggéseiről elmélkedünk, óhatatlanul adódik a kérdés: Mit ér az ember, ha magyar, és mit az irodalom, amely épp a magyarságot, a nemzeti jelleget tagadja meg?

Mit ér az ember, ha magyar? Sokat. (Mint ahogyan – lasszózzunk csak be más nemzeteket is! – hasonló kérdés tüzeiben sokat ér az orosz, az angol, a spanyol ember is.) Mit ér az a magyar irodalom, amely megtagadja a magyarságot és a nemzeti jelleget? Semmit vagy legalább is nagyon keveset. De hát Puskinban, Tolsztojban, Dosztojevszkijben nem az a legértékesebb, ami orosz, és Cervantesben, ami spanyol, s Tennessee Williams-ben, ami amerikai? A magyar író, így volt ez évszázadok óta, elsősorban a magyar olvasónak ír. Nyelve is a népet szolgálja. (Ösztövért kútágas, hórihorgas gémmel – lefordítható-e ez bármely nagy nyelvre?) Ebből a kalitkából bele lehet ugrani a globalizáció nápolyijával etetett ösztövművészet hatalmas tengerébe – itt-ott talán még a csobbanás is hallik (fizetett hangkonstrukció) –, de nem nagyon érdemes, mert a siker csak pillanatnyi. Hiszen a magyar irodalom – legalább is az *értékőrző* emlékezet így működött eddig – a kétesen csillogó műveket kiveti magából. Viszont a jól megírt magyar mű – gondoljunk csak a *Hollóidő* örökérvényű szimbolikájának a varázslatára – úgy magyar, hogy egyúttal egyetemes is.

A kolozsvári Szilágyi István, láthatóan, a kedvenced. Megértelek rajongásodért. De ezzel a történelmi példázattal közelebb jutunk-e a jelen gondjaidhoz?

Bizony közelebb. Mert a századokkal ezelőtti történetben életerő van, erkölcs van, a gonosszal szembeni stratégia van. A regény annak is sokat mond, aki csupán a történetet, a fordulatos cselekményt élvezi, ám aki szimbólumvilága mögé lát – semmiképpen önfeladás, hanem valaminő egyetemes szeretet (ez az egyénre éppúgy vonatkozik, mint a nemzetre)! –, az olyan értékekkel fog gazdagodni, mintha az *Emberi színjátékot* olvasta volna. A legmaibb mű. Gondozd a magyarodat – mondotta volt jó pár évvel ezelőtt Esterházy, én annyit tennék hozzá, hogy gondozd – nem durvasággal, hanem *szívjósággal* – a négeredet, cigányodat, zsidódat, hottentottádat is. Ez a közelség – a regény összes hegyvonulatának a csúcán különösen megülő *emberszeretet* – arra készíti az olvasót, hogy nézzen magába. Én nyugodtan kiélhetem a „háztáji rasszizmusomat”, és szégyellnem sem kell magamat akkor, amikor így udvarolok a néger menyemnek (kedvel is): „Gyere ide, te fekete gyönyörűség!”. Viszont a tőkét (osztalék, jutalék, potyadék) a hóna alatt hordó politikai elit – már-már veszély a kisebbedés – csak akkor papoljon az idegengyűlölet mielőbbi megszüntetéséért, ha legalább *gondolatban* maga mellé vesz egy „idegent”. Evvel – no meg az *érte való tevéssel* (nem dumával, hanem cselekedettel!) – sokat fog tudni változtatni áldatlan állapotainkon.

Szilágyi István kapcsán jól kikerekítetted a mondanivalódat. Minthogy az idő jócskán elmúlt, engedj meg még egy utolsó kérdést! A kortárs magyar kultúrát szinte teljes spektrumában átlátó és sokféle nézőpontot ismerő emberként látsz-e olyan biztató jeleket, egészséges megnyilvánulásokat,

reményteljes törekvéseket, amelyek feledtetve rosszkedvünk telét bizakodásra adhatnak okot?

Az értelmiség (így az íróársadalom is) lassan bele fog unni – választott?, reá testált? – szerepébe, és lassan közeledni fog a kizsigerelt néphez. Problémáihoz, gondjaihoz is. Mihamarabb ki fogja tüntetni – a Kossuth-díjjal és annál nagyobb elismerést is adva – azt a Fekete Gyulát, aki írói szociográfiájában sok évtizeddel ezelőtt megjósolta a nemzethalállal csaknem fölértő *fogyásunkat*. Még egyszer nem fog bekövetkezni az az állapot, hogy egy liberális szabadcsapat (benne nem kevés író) azzal harcol az idegengyűlölet ellen, hogy gyilkosoknak ad fölmentést-menlevelet. A remény itt van. S föltehetően a művek tükrözni fogják ezt a – korábbi koloncoktól (kommunista beidegződés, liberális nagyvonalúság) megszabadult – helyzetet: a drámai módon kivívott szabadságot. Számomra a kérdés nem az, hogy a magyar irodalomban bekövetkezett-e a paradigmaváltás – valamennyire minden bizonnyal igen, hiszen az „igazi”, pontosabban *jól futtatott* író ma már nem népben-nemzetben, hanem alanyban és állítmányban gondolkodik –, hanem az (*személyesen* általánossá téve a couleur locale-on túlmutató gondot), hogy fölparcellázható-e a comberdő? A felelet egyszerű: aligha. Mert egység, mert a világot szülő asszony benne a szálfá. Mert létünk, szeretetünk terepe, meghalt barátunk kozmikussá emelt példázata, az esztétika és az etika közötti, minden ártó gonoszságot és sunyiságot kizáró senki földje (a senki földje, amely mindannyiunké!), a magunkban kivívott és másoktól sem irigylendő boldogság. Simogató konstans az egymásra úszuló eszmék zavarosában

(Magyar Napló, 2009. június)

„Meghallani a magyar Atlantisz harangszavát” Beszélgetés Bertha Zoltánnal

Bertha Zoltán a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávolabbi vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik emblematisz személyisége. Nagy formátumú és tág horizontú irodalomtörténeti, kritikusi munkásságát az össznemzetben való gondolkodás, az egyetemes szemléletmód, a magyar és világirodalmi kánonnal folytatott állandó párbeszéd határozza meg. Tehetségével csak tudása, felkészültségével pedig csak tisztessége kelhet versenyre. Az egy kezemen megszámolható ajándékemberek egyike ő, aki kárpát-medencei összekötő és értékközvetítő szerepében is élő cáfolata a szétszabdaltságnak, a csonkaságnak és a kishitűségnek. A Gondviselés különös kegyelmének tekintem, hogy egyetemista korom óta ismerhetem és a barátomnak tudhatom őt. Az egyebek mellett Kölcsey-, Petőfi Sajtószabadság-, Tamási Áron- és József Attila-díjjal kitüntetett Bertha Zoltánt sok vonatkozásban útmutató és példaadó személyiségként tartom számon. A „szellem jelzőfényei” között számomra ő az egyik legfontosabb és leghitelesebb pályatárs.

Pár hónappal ezelőtti közös utunk alkalmával – Szegedre menet – szülővárosodat, Szentest is útba ejtettük. Megható volt, amilyen otthonossággal kalauzoltál bennünket az alföldi kisváros utcáin, a kedves szülőház környékén. A kötődések, a gyökerek, az indíttatások fontosságáról kérdezlek hát először, ami – különösképpen fölnevelő városod, Sárospatak vonatkozásában – a helytállásra képesítő emberi tisztességet, az értékválasztásainkat életre szólóan meghatározó milió hagyományvilágát jelenti.

Az Ikrék jegyében születtem, s csak ebben a pillanatban villan belém, hogy talán ezért tudhatok tulajdonképpen két szülővárost is a magaménak? Eddig is boldogító érzéssel töltött el, hogy egészen távoli és különböző, mégis együvé tartozó magyar tájakon igazi életélményi melegséggel lehetek egyaránt otthon, de a kettősség jelképi kitégíthatósága csupán most, a magyarázatadás közben ötlött fel bennem. Amikor tehát elmondom, mi is történt pontosan. Édesanyám tősgyökeres dél-alföldi, szentesi tanyás gazdálkodó családból került hódmezővásárhelyi, kiskunfélegyházi iskolákba, majd Pestre az egyetemre is, ahol találkozott édesapámmal, aki viszont egy poroszlói (szintén Tisza-vidéki) hatgyermekes tanító családból indult a pályáján: a mezőtúri gimnázium után a sárospataki református teológiát végezte el a harmincas évek derekán (évfolyamtársként és jó barátságban például az irodalmár-filozófus Vatai Lászlóval, a nevezetes Dosztojevszkij- és Ady-könyvek szerzőjével), majd két évig Amerikában szolgált segédlelkészként ottani magyar gyülekezetekben és tanult tovább Pittsburgh Western Theological Seminary-jén, azután hazatérve a Pázmány Péter Tudo-

mányegyetemen szerzett magyar, angol és latin szakos diplomát, magyar irodalomtörténetből Horváth Jánosnál ledoktorált (Justh Zsigmondról szóló monográfiája 1941-ben jelent meg Budapesten), s az ekkori háborús időszakban örömteli főnyereménynek számított, hogy ezután rögtön Patakon előbb internátusi, majd hamarosan rendes tanári állást kaphatott. Összeházasodtak, s csaknem hatvan évig, az ezredforduló körül bekövetkezett halálukig éltek a pataki tanárcsaládokra jellemző puritán, értéktudatos, szellemi, erkölcsi, érzelmi gazdagsággal telített életüket. A háború után nem sokkal megszületett a nővérem – Bertha Csilla, aki szintén irodalmár, a modern ír irodalom elismert kutatója és szakértője lett, s a debreceni egyetem angol tanszékén tanít (a férje pedig Donald E. Morse, ugyancsak irodalomtörténész amerikai és debreceni egyetemi tanár – Vonnegut monográfusa –, akivel közösen magyar irodalmat is fordítanak és adnak ki külföldön) –, én meg aztán 1955-ben jöttem a világra. A nyarakat a család rendszerint Szentesen töltötte – Patakról a nagy távolság miatt (egy teljes napi utazást jelentett a három-négyszáz kilométer) év közben édesanyám nemigen látogathatta szüleit, rokonait –, s én június elején ott, nagymamáméknál érkeztem meg. Édesapám még Patakon volt azokban a napokban, zajlott az érettségi bankett, amikor megérkezett a távirat: az osztályfőnök úrnak fia született! Ünnepelni kezdett ám az üdvívalgó diáksereg – ma is vidáman elemlegetik, ha meglátnak (híresek a nagy pataki öregdiák-találkozók), akik ebbe az osztályba jártak. A nyári szünet aztán már velem is mindig Szentesen telt, miközben alapvetően Patakon élve ez a csodálatos hely nevelt iskoláival, történelmi levegőjével, egész környezetével. A Bodrogot övező jegenyékkel, a hegyaljai dombokkal és az ezer színben tarkálló szőlőhegyekkel. Vannak vidékek, ahol „véremmel rokon a patak” – vallja a Kányádi-vers olyképpen a költő székelyföldi bölcsőhelyéről, hogy azzal minden olvasó azonosulhat a sajátjára gondolva, s köztük én is közvetlenül ugyanezt érezhetem a „Bodrog-parti Athént” idézve. De ráadásul úgy, hogy ezzel a mélyseges és bensőséges szeretetvisztonnyal gyökeresen nőhetett és nőtt össze bennem a másik táj: a nagyalföldi síkságok, a tiszai nyárfák, a termő gyümölcsösök és a hatalmas kerek kék ég igézete. Egyszerre és együtt: kertek és mezők, artézi kutak és dinnyeföldek, locsolás utáni nyáresti petúniák és estikék illata és hangulata – és a vulkáni csipkészetű zempléni hegyvonulatok, a tengerszemek sziklatornyok, az éles levegő, a korcsolyázásra alkalmassá fagyott folyókiöntések varázsa és atmoszférája. Ahogyan a bodrogközi rétek a Kárpátok felé nyúló magaslatokkal a Hegyalján találkoznak.

Életedet és pályádat leginkább a pataki szellemiség, azon belül is a szülői ház mikrovilága, legfőképpen csodálatos talentumokkal megáldott édesapád életpéldája határozza meg. A Laczkó András által készített beszélgetésben (Confessio, 2003/1.) az interjú elején olvasható az a vallomásszerű, már-már ars poetica érvényű mondat („Olyan környezet vett körül, amely egy kisgyerek számára is érezhető módon árasztotta a lelki üzeneteket sűrítő szellemi kultúra levegőjét”), amelyet talán bővebben is ki lehetne fejteni.

A természeti változatosság és a sokfajta szépség egymásba hullámzó megtapasztalhatásának közvetlen ajándékát csak bővítette, amit azután tanításként, tudatosítható formában is megkaphattam: a nyitottság és a szeretet parancsát. A biztatást és az ösztönzést a szülőfölkök egymásba láncolódásából, szférikus összefonódásából kifejlő láthatár egészének a körbetekintésére. Rosszul mondom: nem parancs volt ez; hanem még a kövekbe, a történelmi falakba is beleivódott természetessége, tapinthatóan példasugárzó életessége a mindennapoknak. Olyan élményközeg, amely szavak nélkül is mosolyogva szólított, intett a hűség, a ragaszkodás, a tiszta emberiség örömeinek megbecsülésére, létigazító lehetőségének kihasználására. A humán kultúra mint szerves közösségi hagyományvilág – minden érzelmileg és értelmileg felfogható morális sugallatával – nem valamiféle elvont tananyagként, hanem a köznapok meghittségében empirikusan átélhetővé váló tényvalóságként övezte eszmélkedésem meghatározó mozzanatait. A pataki szülői lakás például voltaképpen az ősi református kollégiumhoz tartozó egyik úgynevezett tanári házban (a református templom tövében, közel a Bodroghoz) foglalt helyet – egy XVIII. századi műemlék-épületben. Ez a ház – csaknem egyméteres vastag falaival, boltíves mennyezeteivel, hatalmas borpincéjével, kőkeretes ablakaival, alacsony és díszesre faragott faajtóival – szinte várszerű erődítményként hatott. Itt működött a XIX. század első felében a pataki főiskola nyomdája, amelyben az úgynevezett pataki bibliát is nyomtatták, s itt lakott Kövy Sándor jogászprofesszor, aki Kossuth Lajos és nemzedéktársai nagy tanítómestere volt és aki megjósolta, hogy Kossuthból még „nagy országháborító” lesz. Mindezt emléktábla is jelzi a kapu mellett. Később, már a XX. század derekán az Ablonczy tanár család élt benne (gyermekként a neves színikritikus, aki a kilencvenes években a Nemzeti Színház igazgatója lett: Ablonczy László), majd Laci édesapjának, Gyuri bácsinak a tragikusan korai halála után a mi családunk költözött ide. És a szobák falait édesapám festményei díszítették. Mert az ő életműve nemcsak lelkész- és tudós-, hanem művész-tanárként is kiteljesedett. Gimnazista kora óta rajzolt és festett, később pedig – a Művészeti Alap, az észak-magyarországi és a hegyaljai festőkörök tagjaként is – munkáit Tokajtól Miskolcig, Debrecenről Budapestig, Szegedtől Győrig állította ki egyéni és csoportos tárlatokon. Táj-, arc- és életképek, csendéletek, folklorisztikus motívumokban kifejezett személyes és közösségi sorsproblémákat absztraháló, expresszív-szimbolikus kompozíciók sokaságából álló művészetébe az 1998-ban a miskolci Felsőmagyarország Kiadónál megjelent (Dobrik István és Turi Gábor szerkesztette) *Életfa – Bertha Zoltán festői világa* című monografikus album is betekintést nyújt. Ennek méltató fülszövegéből idézem: a „sárospataki festőművész lenyűgözően gazdag életműve a hegyaljai, zempléni táj és az ősi iskolaváros szépségeinek ihletett újraköltésétől az egyetemes erkölcsi és nemzeti sorskérdések jelképes megjelenítéséig ível. Esztétikai és gondolati világának egyéni eredeti minősége, sugárzó erejű látomásokban megnyíló képi fantáziája a 'pataki szellem' és a gyökeres magyar kultúra új távlatait teremti. Egy olyan pálya alko-

tásaira villant rá e kötetnyi válogatás, amelyben művészi és nemzedékeket fölnevelő tudós tanári értékállítás együtt tartozik az emberi műveltség és a hiteles lelki-szellemi magyarság örökségahagyó, eleven törzskéhez. Ahogy bevezetőjében Pap Gábor művészettörténész hangsúlyozza: 'Bertha Zoltán képei mernek szépen szólni hozzánk, ma, az ezredvég eszeveszett metál-zsivajában, amikor a szép magyar szónak minden megelőző korszakot alulmúlóan alacsony az árfolyama nálunk.'" Kevés a pataki család vagy intézmény, amelynek a birtokában ne lenne tőle egy akvarell vagy olajkép. (Virágh Sándor tiszteletes úr jóvoltából ma a templomudvaron álló Lorántffy Zsuzsanna gyülekezeti teremben állandó tárlatszerűen látható a képek egy része.) És ez a millió nevelt engem is – egy olyan lakhely, amelyben szüleim könyvtára, a ma már múzeumba illő faragott bútorok, a zongora s az egyéb muzeális értékű tárgyak üzenték számomra az életreszóló spirituális értéktartalmak jelentőségét. Vagy olyan kincsek, mint amilyenek az irathagyatékából kerültek a felszínre: édesapám harmincas évekbeli értekezése az amerikai protestáns magyar egyházi gyülekezetek életéről. Ma a szolgálati lakás üresen áll, csak tervezgetés folyik esetleges alapítványi múzeummal alakításáról. A pataki református temetőben, ahol ő is nyugszik – a huszadik századi nagy tanári generációk képviselői között, és a pihenni éppen a „pataki Házsongárdba” vágyó Cs. Szabó László szomszédságában –, a pataki diákság emlékműve, kopjafája hirdeti ezt a szellemiséget. Hasonlóképpen lehetne ez az épület a pataki tanárság sok-sok jeles alakjának az együttes, közös múzeuma is. Mert az a szabad szárnyalású polihisztori magatartás, amely egyidejűleg az elkötelező és kötelességteljesítő lelkiismeretesség maximumával párosult (a diákdolgozatok legapróbb vesszőhibáinak is az éjszakákba nyúló javítgatásáig), amit testközelből láttam tehát: az másokra is jellemző volt. Sorolhatnám a neveket – szerencsére Benke György, Pólos László, Szabó Csaba összeállította a *Pataki tanáraink (1931–1952)* című kötetet (Sárospatak, 2005), amelyben mintegy félszáz nagyszerű tanáregyéniség portréja olvasható. Ezért csak Újszászy Kálmán professzort említem, akit a róla szóló (Benda Kálmán beszélgetőtársi részvételével készült) tévéfilmben Mr. Sárospataknak aposztrofáltak, aki kiemelkedő szerepet vitt a népi mozgalomban, a harmincas évek falukutató és népfőiskola-alapító törekvéseiben (Koltay Gábor adott ki róla – Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály szerkesztésében – impozáns emlékkönyvet 1996-ban), s akinek a credoja ez volt: „három fáklyám ég: hit, haza, emberiség”. Egy másik kiváló teológiai tanár – a keresztyén egzisztencializmus tudósa, Koncz Sándor (fia, Koncz Gábor ma a Magyar Kultúra Alapítvány elnökeként a világ magyarságának összeszervezésére törekvő kulturális közéletünk egyik vezető személyisége) – a hit mellett a jó humort is irányadónak tekintette. És valóban, a pataki diákság kedélyvilága legendás, s közismertek a pataki anekdotagyűjtemények. Amiket én magam is sokszor hallottam személyesen elmesélve, azok közül az egyik arról szól, hogy egy diák-ikerpár közül az egyik rossz fát tett a tűzre, s a tanár később meg akarja dorgálni. Kezdi is szidni, mire kiderül, hogy az egyforma

gyerekek közül annak beszél, aki mit sem tud a dologról. Elképed erre a tanár: Hát te nem az öcséd vagy?! Vagy egy másik: a túl sokfelé tájékozódó gyerekek mondja a mértantanár: fiam, te olyan sokoldalú vagy, hogy maholnap henger leszel! S még a harmincas évek egyik tehetségvizsgáján történt – az egyházi iskolák tehetségmentő mozgalma a népi értelmiségképzés Németh László-i eszmények szerinti törekvéseihez kötődött szorosán, s Patakot amúgy is a „szegények iskolájaként” tartották számon –, hogy a kis tízéves parasztfiútól megkérdi a szembenülő professzori kar: na, fiam, tudsz-e ahhoz a szóláshoz hasonlót mondani, hogy nem mind arany, ami fénylik? A gyerek végignéz a sok komoly tanáron, s kivágja: nem mind tudós, aki szemüveget visel! Azonnal fel is vették (sértődés nélkül) – akinek ilyen esze van, az nem kallódhat el. (Világhírű matematikus lett belőle.)

Plebejus, demokratikus szellem; Isten-, ember és népszerűség; rebellis hajlam, kurucos-szabadságharcos igazságtudat (Adyval szólva: „protestáló hit s küldetéses vétő”); a történelmi örökség fenntartása és mozgósító megelevenítése; hazafiság és humanista progresszió; vallás, műveltség, hit és tudás elsőbbsége bármiféle kultúraellenes értékvesztéssel szemben – csak jelzésként próbálom az engem is irányító eszmei támpontokat megfogalmazni. (Megint átvittem és analogikusan egy Kányádi-részlet – bár a sár-motívum még véletlenül konkrétan is passzol! –: „Becsületből, akit innen / tarisznyáltak, azt egykönnyen // nem fogja az élet piszka, / mert itt még a sár is tiszta.”) Hogy kellően nyomatékosíthassam: a tradíció itt sohasem megköthető korlátozást, ellenkezőleg, éppenséggel felszabadító inspirációt jelentett. A „szabadság oroszlánjai” is itt tanyáztak – hadd utaljunk Petőfi úti jegyzeteire –, a Perényiek, a Lorántffyok, a Rákócziak örökül hagyták elkötelező, akár lázadó igazságtévesztésre indító magatartáspéldájukat. A nemzetépítő életszemléletet. Olyan iskolakultúrában megtestesítve, amelyre csak egy példa – merthogy közlőül ismertem ennek is a részeseit –, hogy az angol internátusban a tizenhét-tizenkilenc éves fiatalok Shakespeare-drámákat játszottak eredetiben. Kilátó és őrtorony, végvár és menedék szerep volt ez minden tekintetben. Távlát a világkultúrára és felelősségérzet a saját nemzetért. Ezt szolgálta a peregrináció; külföldön tanulás fiatalon pár évig, azután az elmélyült itthoni munkálkodás. Magasságok és mélységek összekötése: népiség és európaiság összekapcsolásával (a bartóki szintézis mintájára). Nyitott szemmel járnivaló a nagyvilágban, majd hazajöve néprajzi gyűjtőmunkába, faluszemináriumok, regőscserkész-csapatok szervezésébe, közösségnevelő intézmények létrehozatalába fogni. De mindig az egészséges élet velejárójaként, és nem nyugós, önsajnáló áldozathozatalként. Gyerekkorom lelki biztonságérzetét, illetve felhőtlenességét – s ezt igazán csak jó sorsomnak, szüleimnek és körülményeimnek köszönhetem – az is fokozta, hogy nem a korabeli igen nagy szegénységen való siránkozás és az elégedetlenkedés állt a középpontban, hanem az élményi és szellemi lehetőségek bőséges kihasználása. A futballozást (utcagyerekekkel is), a bodrogi fürdőket, a gombfocizást vagy a szénbehordást, a fűskamrai favágást

és egyéb házi munkát rögtön kiállításra, hangversenyre vagy valami előadásra rohanás követte a családdal és a barátokkal. Semelyik program sem szenvedett csorbát, s később fogtam fel ennek is a hatását. Hogy a szellemi kultúra nem különül el a legközvetlenebb életvalóságtól. Hogy nem okvetlenül áhítattal vagy ünneplőbe öltözve lehet a magaskultúrához viszonyulni, nem aszkézissel vagy kötelességteljesítő rutinnal, hanem elemi érdeklődéssel és evidens életszerűséggel. Normális életviteli tájékozódásvágygal. Gimnazista korombeli íráskísérleteim – valami vers és próza határán mozgó próbálkozásaim, esetleg gyarló abszurd-dráma-utánzataim – is talán olyanfajta otthoni könyv- és olvasmányélményeimből táplálkoztak, amelyek ezt az elkülöníthetetlen szervezést sugallták; az avantgárdizmusról szóló festészeti albumok, amelyekből az élet és a művészet közötti határok lebontásának a szenvedélye sugárzott, vagy Lükő Gábor remekműve, *A magyar lélek formái* (ott volt a polcon Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Németh László, Veres Péter, Sinka István, Karácsony Sándor és a többiek eredeti kiadású kötetei mellett), amely pedig az archaikus népművészet szimbolikus jelentésvilágának komplex funkcionális és esztétikai egységét értelmezte.

A történelmi csapások (háború, megszállás, kezdődő és kifejlő bolsevik rémuralom, az '56-os forradalom leverése) azonban nem kímélték ezt a látszólag háboríthatatlanul idilli, voltaképpen a lélek morális autonómiájából és ellenállásából teremtődő alternatív világállapotot. Az iskola utcai falain, de a mi udvarunkon is (gyerekként csak néztük, mik azok), a padlásfeljáró vasajtaján a lyukakat a Bodrog felől támadó oroszok puskagolyói ütötték, akik aztán kifosztották a kollégium könyvtárát, s jó részét, közte a felbecsülhetetlen értékű régi lengyel Bibliát a mai napig nem adták vissza (még visszavásárlással és rongáltan sem, ahogyan újabban valamennyit kegyesen visszaszolgáltattak). Az ötvenes évek elején felszámolták a teológiai akadémiát (Karl Barth tiltakozása ellenére is), államosították a gimnáziumot, a professzorokat és főképpen a lelkész végzettségű „pap-tanárokat” szétkergették, száműzték (édesapámat is, aki néhány évig szerencsére a közeli Sátoraljaújhelyben kapott állást, s aztán egy kissé enyhülő időszakban visszakerülhetett). A Debrecenbe átkényszerített lelkésznevelékek legendás akciója volt (az újabb fordulatig emlegetni se volt szabad, ma az iskolamúzeumban fényképek láthatók erről) a nevezetes „exodus”, hogy tiltakozásképpen a szeptemberi iskolainduláskor visszajöttek Patakra és a tanárok magánházainál elkezdték az órákat. Nemcsak lefűlelték, hanem egész életre kiható retorziókkal csapták ki őket mindenünnen. A hetvenes-nyolcvanas években az öregdiákok találkozóin (édesapám ezeknek is vezetője volt) a régiek (a „reakciós” jelzőt persze jól magukra vonva) már meg-megpendítették, hogy miért nem lehet visszaadni az egyháznak az iskolát. És Csoóri Sándor is, aki Fekete Gyulával, Czine Mihállyal, Béres Ferencsel, Püski Sándorral és megannyi nagysággal karöltve el-eljött előadást tartani, saját pápai tapasztalata alapján sürgette a „bagolyvárakként” szétvert régi kollégiumok ügyének jogos revízióját. Miközben a Rákóczi-kultuszt újraélelítő rangos akadémiai konferenciák idején az öntuda-

tos pataki párttitkár állítólag azért tartotta távol magát az ünnepektől, mert-hogy ő földesurat nem koszorúz. (A rendszerváltáskori restitúcióval azután az iskola ügyében mégis helyreállt a világ rendje.) De a diktatúrát a szentesi család is megszenvedte: nagyszülei földjét-házát elvették, államosították, s a nyomorúságon az sem segített, amikor évtizedek múlva visszavonták a kulákminősítést, mert kiderült, hogy még a saját alávaló szabályaik szerint is törvénytelenül jártak el.

Ahogy mondani szokás: Patak a „Bodrog-parti Athén”, Debrecen pedig a „kálvinista Róma”. A két város között nagyon sok a történelmi, vallási, történelmi, kulturális párhuzam, ráadásul a több évszázados lényegi hasonlóságot és sorsközösséget a folyamatos és kiterjedt személyes és mindenféle (szakmai, tudományos, pedagógiai, egyházi) kapcsolódások még élőbbé s még nyilvánvalóbbá tették. Minthogy 1973-tól életed fő színtere Patakról Debrecenbe tevődött át, kérdezlek, hogy a cívisváros kisugárzása (azon belül a KLTE patinás világa) hogyan formálta tovább az egyetemista, az intézeti könyvtáros, az aspiráns és tudományos kutató, illetve a bölcsészdoktori oklevelet, majd PhD. fokozatot szerzett tanárember szemléletét és mentalitását?

A hit és a tudás fellegvárai ezek valóban – a „magyar Cambridge” és a „magyar Genf” –, s én csakugyan azt az ismerősséget és bensőségeséget élhettem át, amit az alföldi és felföldi szimbiózis kapcsán emlegettem, hogy érzelmileg sem idegen tőlem semmi, ami áthatja a keleti reformátusság egymásba nyúló régióit, s tovább, az egész keresztyén magyar kultúrkör egymással ölelkező tájhazáit a Kárpátaljáig, Erdélyig, a Dunántúlig, a Bácskáiig, a Felvidékig. (Egyáltalán nem rivalizáló öntudattal, sőt az összetartó szolidaritás kedves és büszke melegével töltött el, amit legutóbb Bölcskei Gusztáv püspök úr is felemlített Patakon; hogy Révész Imre miképpen vélekedett egykor a pataki és a debreceni diák közötti különbségről. Eszerint a debreceni, amikor jön a jó idő, kinyitja az ablakot és nagyot lélegzik a friss tavaszi levegőből. A pataki diák pedig kinyitja az ajtót és elébe megy a tavasznak.) Még diákkoromban megmutatták tanárim (olykor nem is annyira lehalkított kommentárral) Újhelyben a Ronyva patak esőlefolyó szélességű medrét, hogy íme, ezt számították hajózható határfolyamnak a rosszindulatú és félrevezetett trianoni békecsinálók-békediktátorok, hogy magát a kisvárost is kettészakíthassák. (S hány szegény bátor felvidéki diákgyerekek szökdösött át Patakra tanulni a második háború után, a „hontalanság éveiben”, Dobos Lászlótól Koncsol Lászlóig és Jakab Istvántól Mács Józsefig!) A debreceni iskola aztán tovább nevelt erre az együvé tartozást tudatosító határok fölötti összmagyar szemléletre. Olyan fenyegető időkben, amikor Görömbei András óráit az erdélyi irodalomról besúgó rendőrtisztek figyelték, sőt némelykor látogatták. De ő és nemzedéktársai – Imre László, Bitskey István, Abádi Nagy Zoltán, Cs. Varga István, vagy az *Alföld* folyóiratnál Márkus Béla –, s az

idősebb mesterek – Barta János, Bán Imre, Kiss Tamás, Julow Viktor, Kovács Kálmán, Tamás Attila és még többen – olyan légkört teremtettek, amelyben nem lehetett kérdéses az egyetemes magyar irodalomban való gondolkozás. Jelentős részben erdélyiekről írtam első dolgozataimat, könyvkritikáimat, majd Görömbei András maga mellé fogadott társszerzőnek a hetvenes évek erdélyi irodalmáról szóló (és 1983-ban megjelent) monográfia és bibliográfia elkészítésében.

De forrongott akkor már az értelmiség java része, lázadózott minden szabadságfosztás és nemzetszűkítés ellen, szembenézve minimum az állás- és egzisztenciavesztés veszélyeivel. A fiatal írók, a József Attila Kör országos vezetőségében olyanokkal szervezkedtünk különféle tabudöntőgető tanácskozások, ösztöjlevelek megvalósításában, mint Lezsák Sándor, Csengey Dénes vagy Elek István. Önálló, cenzúramentes folyóirat lehetőségét is követeltük a fiatalok számára. Ezt már csak az évtized végén engedélyezték, de a JAK-füzetsorozatot (amelyben 1988-ban első önálló tanulmánykötetem is megjelent), már előbb. Éppen az első darabokat a *Mozgó Világ*ban ismertető írásaim után néhány hónappal tiltották be a folyóiratot, majd '86-ban a *Tiszatáj*at és így tovább. Mi nem győztünk eleget háborogni, terjesztettük a valamivel nagyobb nyilvánosság számára főként a Szabad Európa Rádió által híresztelt tiltakozó aláíró íveket és gyűjtöttük a szimpatizánsokat (ezekről az akciókról is szép sorjában beszámolnak a rólam készült besúgó-jelentések, ahogy a Történeti Hivaltól kikérve mostanában nézegetem őket), és egyre-másra fogalmaztuk a demokratikus kiáltványokat és memorandumokat. Ott igyekeztünk erősíteni az írószövetségi szellemi szabadságharc hadállásait a választmányi és közgyűlések csatározásai során (amikor például Páskándi Géza a szemébe vágta a hatalom képviselőinek, hogy Romániában folyamatosan szüntetik meg a magyar lapokat, s most itt is betiltanak egyet-kettőt?!), amikor ominózus '56-os verse miatt Nagy Gáspár elvesztette irodalmi titkári állását (s Csoóri Sándor kijelentette, hogy pedig ez a költemény az első csokor virág a mártír Nagy Imre törvényes forradalmi miniszterelnök leendő síremlékénél), vagy amikor '86-ban – tényleges forradalmi hangulattal és lendülettel – sikerült igazán hiteles írószövetségi vezetőket választani (a rendeleti feloszlítás veszélyét is vállalva). Érelődött az erkölcsi-politikai ellenzékiesség Debrecenben is – a nyolcvanas évek eleji lengyel demokratikus törekvésekkel párhuzamosan és azok eltiprása után is –, egyetemi diákmozgalmak indultak autonóm klubokkal és vitakörökkel, hol tiltott, hol alig tűrt közéleti fórumokkal vagy csak szűkös nyilvánosság elé engedett diáklapokkal. Csengey Dénes a motorja – úgyszólván karizmatikus vezére – volt ezeknek az egyetemista vagy az Alföld Stúdió (ebben az időben egyik vezetője is lehettem), a folyóirat köré csoportosuló ifjú tollforgató tehetségeket aktivizáló mozgolódásoknak. Az ő albérleteiben szorongva szövögettük „világmegváltó” terveinket, s találkoztunk Csoóri Sándortól Balassa Péterig sokakkal a mértékadó vezéregyéniségek közül. A Debreceni Irodalmi Napok is ilyen radikalizálódó hangnemben zajlottak – gyakran az érdeklődő tolongó fiatalok rendőri, karhatalmi kilökdösésével az

épület kapuján. Az egyik felszólalásomban – megint csak protestálva a szellemi életet sújtó erőszakos retorziók ellen – egyenesen a szabad társadalmi választások jogát kértem számon – nagy sikerrel ugyan, de a tanácskozás anyagát mindig leközlő *Alföld* ezt már nem hozhatta le (csak megjegyezte a korhúség jegyében, hogy elhangzott ez a konferencia szorosabb témájától eltérő beszéd is). A hatalmasat képviselő nagyokos pártkorifeusok hipokrizisére jellemző volt, ahogyan ilyen körülmények között – látszólagos jovialitásba burkolt fenytéssel – együttműködésre, partneri viselkedésre intettek bennünket. Erre jegyezte meg Dénes szellemesen, hogy olyan ez, mint amikor a jó partnerség és a közös cél jegyében odarikkantja a horgász: na, giliszta, gyerünk horgászni! (Ez jut eszembe, amikor mondjuk adóhivatali reklámplakátokon manapság is olvasom – félnapokat sorban álló, elcsigázott kisalkalmazottak sűrűjében – a nemesen dorgáló figyelmeztetést a teherviselés közös ügyére, hogy ugyebár „egy hajóban evezünk”; gondolom, azokkal a multicégekkel, nagybankokkal és pénzüligarchákkal, akik nyilván roskadozva vállalnak szintén tetemes részt a közterhek elhordozásából.) Nyitogatta alaposan a szemünket az országjáró Nagy Gazsi is, nemcsak ’56 vonatkozásában, amikor vidéki irodalomszervező titkárként Debrecenben is részletesen beszélt többek között a magyar parasztság tönkretételéről: a hagyományos, organikus kisparaszti gazdaságok szétveréséről, a kolhozosítás brutalitásáról, a közösségi életerő megroppanásáról. És felgyorsultak ekkor az események. ’87-ben a lakiteleki találkozóra Ratkó Jóska Trabantjával siettünk néhányan Debrecenből, a rendőrök már az úton igazoltattak, de ellepték a Lezsák-portát övező kukoricást is, viszont katartikus felszabadító élménnyel térhettünk haza. Hamarosan az egyik kocsmából ki, a másik alagsori sufniába be: és gombamód szaporítottuk az alternatív szerveződések, demokratikus pártcsírákat; és következtek a Jurta színházbeli „egységfrontos” tömegrendezvények, a szárszói ifjúsági gyülekezések, az utcai demonstrációk. Mindenütt szervezkedtem, szórólapoztam, beszédeket mondtam. Az egész debreceni „ellenzéki kerekasztal” képviselőjében az új választások menetét tisztázó tárgyalásokon vagy például a Nagytemplomnál, Kossuth Lajos szobra mellett, sokezer ember előtt az első eltűrt ’56-os ellenzéki megemlékezésen. Valódi hőskorszak volt, tele lázas, reményteli, romantikus hevülettel, szent meggyőződésekkel (például hogy a többpártiság jobb, mint a zsarnoki önkény, a magángazdaság célszerűbb, mint az állambürokratikus parancsuralom) – azzal a szándékkal, hogy csakugyan megdöntjük az emberidegen rendszert. És azzal a felismeréssel, hogy a történelem néha, kivételes pillanatokban akár hasonlíthat is az igazsághoz. Beszámítva Karl Jaspers maximáját, miszerint a történelem nem ítélőszék, nem a végső fórum, nem a transzcendenciában gyökerező igazság megtestesülése. Mégis, nem lehetett érzelmek és eufória nélkül mindezt – a véres romániai rémuralom bukásával együtt – átélni.

Kitűnik mindebből, hogy a nyolcvanas évek elejétől-derekától a társadalmi-politikai közélet sűrűjében (arcvonalban avagy harc vonalban) talál-

tad magad, s az első szabad választás nyomán 1990-től 1994-ig országgyűlési képviselő lettél. Kívülről nézve úgy tűnt, hogy ennek a feladatnak is imponáló felkészültséggel, nagy-nagy alázattal és a nobilis jellemekre valló felelősségvállalással tettél eleget. Ezeket – az utóbb talán kitérőnek is minősíthető, de semmiképpen sem haszontalan éveket – hogyan élted meg belülről, a parlamenti időszakról milyen mérleget készítettél magadban?

Az elemi társadalmi és nemzeti elkötelezettség hajtott sokakat a politikába, a jellegzetes magyar sorsirodalmi tradíciót is átszínező erkölcsi felelősségérzet, s nagy íróink példája. Hemzsegték az országgyűlésben és körülötte akkoriban az írástudók, az irodalmárok, történészek, papok – egyszóval lelkes humán értelmiségiek széles rétegei. A csalódás, a kiábrándulás azonban hamar elért engem is. Először is a politikából általában elpárolgott a közbizalom és az erkölcsi tartalom. Azután kiderült, hogy olyan neoliberais kurzus hatalmasodott el, amely a legkevésbé sem az értékközpontú szabadelvűségen alapult, s amelynek álságosan propagált szabadságideológiájából „csupán” a magyarság szabad önrendelkezésének, önértékének, szuverenitásának, a sajátos magyar kultúra megbecsülésének, s a kisebbségi magyarok kollektív autonómiájának az eszméje hiányzott. Az igazi „magyar szabadság” tehát. A közvetlen politikai elnyomás helyébe pedig a tőkeuralom fojtogató korlátlanlansága lépett, a társadalom egzisztenciális kiszolgáltatottsága. A magyarság tulajdoni kifosztásának második etapja következett: az évtizedekkel ezelőtti bolsevik államosítás után a rablóprivatizáció nagyjából ugyanazon kommunista – s most kapitalistának átkeresztelt – haszonélvező rétegek által. Hatalomátmentés, restauráció, csaknem totális szociális méltánytalanság és nemzeti igazságtalanság. Németh László megjósolta, illetve leszögezte 1943-as szárszói beszédében: a szovjet, keleti despotizmus internacionalizmusa ugyanúgy a magyarság vagyoni alárendelését és rabszolgasorba süllyesztését hozza, mint a nyugati típusú globalista tőkeuralom. A rendszerváltásnak nevezett fordulat igazolta ennek a másik fajta – s így folytatólagossá állandósult – nemzetcsönkítő gyarmatosításnak a veszélyét. Nemcsak a parlamentben, hanem a legkülönbözőbb fórumokon (köztük a Benedek István, Nemeskürty István, Kósa Csaba vezette Magyar Újságírók Közösségének vagy a Pozsgay Imre, Medvigy Endre szervezte Szent László Akadémiának a rendezvényein), s Kisújszállástól Balatonszárszóig (’93-ban, a hajdani legendás találkozó ötvenedik évfordulóján) tartott konferenciák sokaságán kiáltották el a visszarendezés veszélyét az autentikus magyarság szellemi vezetői – hiába. A minőségelvű saját úttjáról letérített magyar nép újból, lényegében újabb másfél évtizedre alávetett az érdekei ellenében működő erőknek.

A politikai mókuserékből kikerülve a kilencvenes évek derekától még az esetleges ellendrukkerek részéről is megsüvegezendő sorozatot produkálva egészen elképesztő szellemi teljesítménnyel rukkoltál elő. Túlzás nélkül mondhatom, hogy külön polcot töltenek meg gondosan dedikált, ragyogó

könyveid, melyek nap mint nap segítik a munkámat. A szellem jelzőfényei (1988) és a Bálint Tiborról szóló monográfia (1990) nyomán jelentek meg az egyetemes magyar irodalom alkotóit és műveit mindig a magyarság és emberség összefüggésében, a nemzeti sorskérdések és kollektív létesítmények horizontjában bemutató köteteid: Gond és mű (1994); Sütő András, monográfia, (1995); Sorstükör (2001); Sorsbeszéd (2003); Világképteremtő enciklopédizmus – Tanulmányok Németh Lászlóról (2005); Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor (2006); Sorsjelző (2006); Erdélyiség és modernség (2006). Tudva azt, hogy a Kárpát-medencei szellemi élet minden számottevő rendezvényén jelen vagy, az összes hazai és határon túli konferencián majd' mindig előadóként szerepelsz, fölteszem a kérdést: hogyan és miféle logisztikai bűvészműtattal van minderre időd? Kérlek, avasd be az olvasókat, hogy az egyetemi tanárság mellett miféle munkamódszer, milyen időbeosztás és létezés technika teszi lehetővé ezt az ezerfelé figyelő, univerzális létmódot?

Az irodalmi életbe történő úgymond visszatérésemet igen megkönnyítette az, hogy valójában el sem távolodtam tőle. A politikai tevékenységem is szorosan összefüggött a határokon átívelő kulturális erőfeszítésekben való részvétellel, de ebben az időben voltam szerkesztőségi munkatársa a Márkus Béla vezette *Alföldnek*, a Serfőző Simon-féle *Holnapnak*, majd a Beke György fémjelezte *Magyar Életnek* is. (Jelenleg az *Agria* folyóirat szerkesztésében működöm közre.) Hogy életformámmá vált az örökös utazás, az nyilván adottságból, alkatból és sorsból fakad; születésünk és halálunk fölött sem mi rendelkezünk. Receptet sem szeretnék ajánlani ilyesmire, mert talán tényleg túl sok lemondás és áldozat kíséri az efféle állandó szellemi munkát és készenlétet – a magyar kultúra legkiemelkedőbb szolgálatosai és utazó nagykövetei, önzetlen „kultúrdiplomatai” (a magyar irodalom „vándorprédikátorának”, Czine Mihálynak a nyomdokán járva) Pomogáts Bélától Szokolczay Lajosig és Görömbei Andrásig a leghitelesebb megmondhatóit ennek. Tőlük is tanultam azt az ember- és tárgyszeretetet, amit, kedves Gábor, Te is annyiszor szoktál emlegetni, hogy anélkül nem lehet igazán érteni sem azt, amivel foglalkozunk. Rengeteg élmény, emlék, barátság fűz azokhoz az eseményekhez, amelyek a fordulat után robbanásszerűen kiteljesedtek az elszakított területek magyarságának körében. Emléknapok, szoborállítások, egyesület-alapítások ezrei élesztették hirtelen a sokáig kíméletlenül elfojtott kulturális identitás- és értékőrzést; Kós Károlyról Sztánán, Reményikről Kolozsvárott, Dsidáról Szatmáron, Tamásiról, Nyirőről a Székelyföldön kezdődtek az emlékkonferenciák (és így tovább bővíthető a jelzésszerű felsorolás), s ha a nyomorúságos hetvenes-nyolevanes években, a hátizsákos „nomád nemzedéki” Erdély-járás sodrában annyit csempésztem én is odaátra a könyveket, gyógyszer, sőt élelmet (vonatról-leszállításokat, könyvelkobzásokat is hányszor átélve; sokak között viszont még Tamási Gáspár bácsival vagy Gy. Szabó Bélával is beszélgethetve), hát hogyan kapcsolódtam volna be immár a szellemi felszaba-

dulás örömteli pillanataiba is. Ma az egyik héten mondjuk egy kolozsvári doktori vitára igyekszem vagy Szabédi-napokra, a másikon Sütő András szülőházához Pusztakamarásra, aztán Szatmárra Móriczra, Páskándira vagy Szilágyi Domokosra emlékezni, a Kárpát-medencei irodalmi társaságok vándorgyűléseire Aradtól Lendváig, de felavathattam Tamási Áron büsztjét a vésző-mágori népi írói szoborparkban, tanácskozást szervezhettem a debreceni református kollégiumban Wass Albertről, vagy nagyszabású találkozókön szólhattam a Felvidék és Kárpátalja irodalmáról Kassától Beregszászig. Sütő-monográfiám Pozsonyban jelent meg, egy másik tanulmánykötetem Csíkszeredában (s vagy százötvenféle lapban, folyóiratban publikáltam mindenféle) – úgyhogy valóban szinte „belakom” a Kárpát-hazát ebben az értelemben, de mindez csak a magyar nemzeti kultúrórökség thesaurusának a végtelen távlataira eszméltet, s a pusztulásnak kitett szellemi kincsek megmentésére ösztönöz. A süllyedő „magyar Atlantisz” hangjainak – halkuló harangszavának – meghallására. Ezért hiszem azt, hogy jelentősége van a legapróbb faluban is minden tettek és akaratnak, amely ezt az etnikai sorvadással és felmorzsolódással szembeszálló közösségi értékmentést segíti elő, s ezért találkozom szívesen a magyar glóbusz bármely pontján a sok-sok kevésbé neves, egyszerű, de annál áldozatosabb szolgálattevővel is: lelkészekkel, néprajzosokkal, kultúraszervezőkkel.

A tehetség, tudás, tisztesség pillérein fölépülő példászerű munkásságod mélyebb motivációinak, egzisztenciális természetű mozzatórugóinak megértése kapcsán a hitbéli mozzanat és a Gondviselés szerepe aligha kerülhető meg. Úgy gondolom, hogy a Tiedhez fogható, egészen kivételes formátumú életmű létrehozásához elhívásra és elhivatottságra van szükség. Akár „mozdulatlan elkötelezettség”-nek is nevezhető transzcendens irányultságod, a teremtett világra a kreatúratudat lélekteljes odaadottságával tekintő beállítottságod – mintegy az Istennel folytatott párbeszéd állandó szükségességét demonstrálva – megannyi írásodban jelen van. Az sem véletlen, hogy a Debreceni Egyetemen, 2007 decemberében lezajlott habilitációd egyik katarikus hatású, megvilágosító erejű előadása (Vallásélmények az újabb erdélyi magyar lírában) éppenséggel transzcendencia és egzisztencia viszonyát vizsgálja. A sok-sok irodalmi élmény valamelyest biztosan árnyalta és gazdagította személyes Isten-képedet, de vajon a lényegét illetően változtott-e rajta?

Legkevésbé se szeretnék a hivalkodó magabiztosság látszatába keveredni, de valahogy mindig úgy éreztem, hogy a személyes és teremtő Istentől kegyelmi ajándékként kapott hit és az olvasmányaimtól megerősödött értelmi meggyőződés csak egymást fokozta bennem. A vallásos viselkedésszabályok soha nem kényszerként hatottak rám – a kommunizmus sötét éveiben nem is lett volna tanácsos ezeket erőltetni –, mert valami ösztönös vagy elemi ragaszkodással fogtam fel hovatartozásomat. (A fiam is a legcsekélyebb erőltetés nélküli kedv-

vel és hivatásérzettel végezte el most a debreceni hittudományi egyetem teológus–lelkész szakát.) Gyerekkoromtól kezdve borzongok bele a csillagos ég titkaiba és végtelenségébe – kamaszként egy időben csillagásznak készültem –, s azóta izgat például az a paradoxon, hogy az emberi elme számára mind a végeség, mind a végtelenség tökéletesen felfoghatatlan, ésszel felérhetetlen. („Mysterium tremendum”: Rudolf Ottoval mondva.) Az anyagi mindenség legkisebb részei és leghatalmasabb dimenziói (az atommag belsejétől az univerzumok széléig) – ma már talán fizikailag is igazolhatón – anyagi hordozó nélküli energiával és információval érintkeznek; tehát mintha még anyagi (nemcsak metafizikai) vonatkozásban sem lenne megragadható semminek a vége. Maga az egész teremtett világ létezhetetlen teremtője nélkül, mivelhogy nem képzelhető vagy gondolható el olyan érzéki jelenség és megvalósulás, amelynek előbb ne lett volna meg a szellemi lehetőségi feltétele. Minden kizárólag előzetes okra, végül a feltétlen végokra vezethető vissza; a relativum feltétlenül a mindekfeletti abszolútumra mutat, onnan nyeri létét és értelmét – ahogyan kristálytiszta logikával mondjuk egy Pauler Ákos is fejtegeti. A világot telítő és bonyolító ennyi árnyalat összerendezése, ennyi titokzatos törvényszerűség létszerű és működőképes fenntartása egy felsőbb, magasabb intelligencia nélkül számomra lehetetlennek látszik. Ez pedig a világtéremtést fakasztó teljes szellemi szabadság és teljes szeretet abszolútuma („mert az Isten szeretet” /1 Ján. 4:8/; s az „Úr pedig a Lélek; és ahol az Úrnak Lelke, ott a szabadság” /2 Kor. 3:17/). Ennél világosabban semmit sem hiszek és tudok, mert viszont az élet szövevényes sűrűjének átlátásában nemhogy én, de alighanem senki sem lehet okosabb a másiknál. S ha Wittgenstein szerint nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van, én azért nemcsak a mindenség létét, hanem fennállásának mikéntjét is misztériumszerűnek sejttem. Benne tényleges és valóságos csodának az egységes megtestesülés, az „unio hypostatica” egyszeriségét – azt a krisztusi tüneményt, amelyben nem demiurgoszi közvetítő, hanem a teljes Isten és a teljes ember egyesül, nyilatkozik meg és jelenti ki magát. Demonstrálva azt is, hogy minél több az önfeláldozás, annál biztosabb az igazság. („Népek Krisztusa, Magyarország” – az ebben a Márai-axiómában foglaltakra is vonatkozóan.)

A magyar költészet egyébként – minden lefokozó közhiedelemmel ellentétben – mélységesen filozofikus jellegű. A „teológus Ady” (Németh László kifejezése) tézisszerű verssoraiban komplex teodíceák sűrűsödnek, Szent Tamás vagy Szent Anzelm istenérveivel, istenbizonyítékaival egybevethetően (itt „van egy legnagyobb Valóság”; „egy nagy Valaki kormányoz”; „Ő: a folyásnak akarója”). Ráadásul a keresztyén magyar hit- és sorsköltészetben a hit- és a létprobléma, az Isten- és az életkérdés égető, traumatikus elevenséggel és egymást feltételező kölcsönösséggel fonódott egybe évszázadokon át. A folytonos és tragikus magyar megmaradásküzdelem – s aztán a modern kisebbségi magyar vallásos líra – ékesen tanúskodik arról, hogy hit nélkül nincs létezés (sem személyes, sem nemzeti) és viszont: a hitet is csak a létezés tarthatja fenn. Az életharcban az Isten

kapaszkodó és mentsvár, minden földi hatalmasság felett, egyedül övé a dicsőség (Soli Deo Gloria). Tartom magam a pataki kollégium ősi jelmondatához: „Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget” (Jel. 14:7).

Ebben az évben irodalmunk számos kiválósága (a 125 éve született Kosztolányi Dezső, a 110 éve született Márai Sándor, illetve Szabó Lőrinc, a 100 éve született Faludy György, továbbá a 100 éve meghalt Mikszáth Kálmán) mellett Trianon 90. évfordulójára is emlékezünk. A mindmáig kibeszéletlen és feldolgozatlan trauma mélyebb okait és összefüggéseit kutatva teljes joggal juthat eszünkbe Sütő András örökbecsű reflexiója: „Teli van a hasunk rozsdás patkószeggel, az idő mégis azt kívánja tőlünk, hogy virágcsokrokat öklendezzünk”. A szellem emberei, az írástudók és a felelős értelmiségiek vajon mit tehetnek azért, hogy az erdélyi irodalom égtartó emberének akár testamentumként is felfogható hitvallása („Ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra”) ne maradjon írott malaszt, s ne legyen pusztába kiáltott szó? És legfőképpen mit tehetünk közösen azért, hogy ne legyenek újabb és újabb belső trianonjaink?

Szellemi ébredés és feleszmélés. Kötődés és emelkedés; „emelkedő nemzet”-ként (Németh László), „arcunkat / minden népek arcával / egy magasságba emelni” (Gál Sándor). Erre van szükség, s a biztonságtudatra, hogy a nemzeti-közöségi értékvilág kultúranropológiai szükségszerűség, sőt a minőségi emberélet legfőbb garanciája. Az anyanyelvi, történelmi, kulturális hagyományfolytonosság nem leszűkíti, hanem kiteljesíti az ember morális és spirituális képességeit. Ahogy a fiatalok kezdték évtizedekkel ezelőtt a Trianonon felülemelkedő kollektív összetartozásérzetet fölerősíteni például az Erdély-barangolásokkal és a táncházmozgalommal (egyáltalán a népi-nemzeti kulturális reneszánsz megindításával), most is csak örülhetünk az egyre gyarapodó ifjúsági nemzeti találkozóknak, fesztiváloknak, programoknak. S ha majd csakugyan még tovább szaporodnak a hivatalos tanrendi iskolai kirándulások az elcsatolt területekre! Talán 2004 „fekete adventjének” borzalmas sebei is gyógyulhatnak. S minden téren megmutatkozik ma már ez a tiszta, fesztelen és új szempontokat felvető kritikus magyarságszemlélet. Legtehetségesebb, már publikáló, doktoráló diákjaim közül is jönnek a Károli Gáspár Református Egyetemre mindenünnen a tágabb hazából, s barátaikkal folyóiratokat, ankétokat szerveznek (Koncz Tamás, Borbély András, Fráter Olivér, Feltizi-Veress András, Soltész Márton, Suhajda Péter, Koltai Dóra, Váradi Ferenc, Kusztoz Györgyi, Liktör Katalin, Berkó Helga, Ivanics László). Egyikőjük – Szöllősi Mátyás – ezt írja egy üdén éleslátó útirajzos esszéjében: „valahogy az mégsem helyénvaló, hogyha valaki hagyományokról beszél, az a társadalom peremére szorul. (...) Nemrég Erdélyben jártam. Nem okozott nagy meglepetést számomra, hogy az ottaniak, akik kis falvakban élnek, sokkal tisztábban látják a magyarországi helyzetet, mint nagyon sokan itthon. (...) Büszkék a múltjukra, a jelenükre, velünk ellentétben, pedig sokkal nehe-

zebb helyzetben vannak, mint mi.” A reményt – mint annyiszor – nem kis részben táplálják az elfogulatlan új nemzedékek.

A magyar irodalom nem igazán bővelkedik hosszú életű költőkben. A nagyok pedig (Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila, Radnóti, Dsida, Szilágyi Domokos) különösen hamar ellobbantak. Annál örvedetesebb, hogy az utóbbi években három korszakos jelentőségű költőt (Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor) köszönthettünk 80. születésnapja alkalmából. Az általuk képviselt líraeszmény azonos színvonalon aligha folytatható, de talán másfajta esztétikai létmódokban/írás technikákban tovább élhet az ő hagyományuk és inspirációjuk. Miként látod a jelenkori líra mozgásfolyamatait, fejlődésirányait, s hogyan ítéled meg a nagyok (és Nagyok) utáni költészet lehetséges útjait és távlatait?

Általában az utókor sem okosabb, mint a jelenbeli; Nagy Gáspár átképzéletes emlékműsében a jelképesen is a *Nyugattól a Kelet Népeig* széttekintő enciklopédikus Németh László is „jobb és értőbb utókort” remélt”. Ezért tehát ami a mai kánonok eklektikus egymásmellettségében érvényesül, olyasmi várható később is. A nyelvi megformáltság felértékelődött prioritásának szempontjából úgy vélem, hogy elsősorban mögöttes érdekharcok – és nem értékelvű irodalmi-esztétikai érvek – generálják a különféle szekértáborok közötti háborúságokat; mert ami komoly és maradandó irodalmi teljesítmény, az sohasem szűrhet ki erőszakkal magából semmifajta nemzeti, társadalmi, politikai, bölcséleti tematikát. Merthogy az irodalomba minden belefér, az irodalomtól sohasem lehet idegen semmi, ami a létezéshez hozzátartozik. Vagyis például a közérthetőbbnek vélt nemzeti sorsköltészetéhez sem rendelhető egyfajta régies poétika, mint ahogy az újabb irányok posztmodern kontextusából sem rekesztődhet ki elvileg a történelmi önreflexió. A nyelvjáték azt is valóságos mozgásba hozza, amit a játék felidézett (hogy Wolfgang Iser megállapítására utaljak). Remek példa a groteszk persziflázs szójátékos sokértelműségére Szöcs Gézának csak az a karikatúraszzerű bökverse is, amely nagy historikus tragédiánkat asszociálja a szellemi fölény nyelvi-intellektuális pozíciójából: „Libát vettem Libanonban / haj, haj, haj. / El is lopták Trianonban / baj, baj, baj. / Non, non, non. / Liba / non / non / non”. A magyar irodalom sokágú perspektíváihoz legáltalánosabban mindenkor a költői intelligencia ilyenfajta magaslatairól férközhetünk közelebb.

Esetekben a szellemi jelenlét intenzitását növelő és nagy mértékben hitelesítő tényező, hogy állandóan mozgásban vagy, a Kárpát-medence mind-egyik régiójában gyakorta megfordulsz, hihetetlen energiával, töretlen hittel téve tanúságot a „haza a magasban” Illyéstől ismerős realitásáról és szükségességéről. A sok-sok áldozattal és erőfeszítéssel járó szellemi kalandozások számodra épülést jelentő, valamiként a csonkaságainkból (vereségeinkből, veszteségeinkből) is energiát csiholó örömteli pillanatairól kérdezlek végül. Gondolom, hogy például az író táborok (Nagyvárad, Tokaj, Magyarkanizsa,

Berekfürdő) különös vonzereje, sajátos atmoszférája, szakmai és emberi hozadéka talán másokat is érdekelhet.

Illyés Gyula még „összehangolatlan” „ötágú sípként” jellemezte a teljes magyar literatúrát, ma egyre inkább összehangolódik ez a sokágúvá vált síp, s elkövetkezett az (Elek Tibor Bánffy Miklósról utaló szavával) „darabokra szaggatott” magyar kultúra szerves összeépülésének, integrációjának az időszaka, amelyben a sajátosság méltóságával bíró regionalitások karakteres értékei csak gazdagítják az alapjaiban egységes mozaik-nemzet sokszínűségét. Tokaj – mint a magyar irodalom legnagyobb évenkénti találkozóhelye – ezt a szemléletmódot bontakoztatja ki. De a többi író tábor is mint afféle „magyar sziget” („a népek óceánján” – Dsidát idézve) tölti be hivatását. A nyolcvanas években székelyföldi vendéglátó barátainknál a faluban közismert szekus még vacsorázni is odaült mellénk, a házigazdák kedélyes biztatására. (A félelmetesebb jelenetek regényt tennének ki.) S ehhez képest most például Váradon, a várhoz közeli, nevezetes Góbé csárdában a történelmi erdélyi címerek alatt vitatjuk meg szabadon Ady, Babits és a Holnaposok kapcsán jövőnk esélyeit. (Szívmelengető megtiszteltetésként kaptam meg a Partiumi Író tábor idei díját; a székelyudvarhelyi központú Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány tavalyi Hídverő-díja után.) A félévszázadnál régebbi hagyományú bácskai, Tisza-melléki (magyarokanizsai) délvidéki írótalálkozó ugyancsak arról tanúskodik, hogy a minden egyoldalúságtól mentes írásművészeti értékteremtés egyetemességéből a jellegzetes és markáns nemzeti önismeret továbbra sem iktatható ki. A gyógyító termálfürdő Berekfürdőn a Nagykunság áldott emléké szellemi mindenese, Körmendi Lajos alapította a különféle szépművészeti alkotótáborokat; s a négy égtáj felől odagyűlő írók a „genius loci” jegyében róla s Csokonaitól Sinkáig, Erdélyi József, Kiss Tamásig még másokról is műsoros estekkel szoktak emlékezni. Szövídik tehát a háló: hogy megmaradásunk etikája és esztétikája szerint mégse hulljunk ki az „Idő rostájából”.

Csodálatosan gazdag, roppant sűrű, kivételesen tartalmas, sokágú életet élsz, melynek az egyetemi tanári (oktatói, tehetséggondozói) munka éppúgy része, mint a folyóirat- és antológiászerkesztés, avagy a doktori és habilitációs eljárásokban való részvétel. Ez a Németh László-i léleklángra és rendező nyugtalanságra emlékeztető szellemi izzás, az állandó készenlét és folytonos szolgálat ethosza számomra rendkívül rokonszenves, ugyanakkor valamiféle benned munkáló (talán néven is nevezhető) hiányérzetekre utal. Mintha Te is a „szent lehetetlenség zsoltárait” megéneklő Adyval, a „mindenség”-re tekintő József Attilával, illetve a „jussá”-ért és „legjobb részé”-ért küzdő Nagy Lászlóval vállalnál közösséget. Miközben persze Szilágyi Domokos tanítását („mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás”) szintén magadénak tudod. Az ilyen tettek jegyében élő emberre igen sok elvégeznivaló hárul. Túl az 55. születésnapodon miféle remények-

kel és várakozásokkal vágsz neki a következő évtizedeknek, milyen terveid, dédelgetett álmaid vannak a közeljövőre vonatkozóan?

Újabban összegyűlt tanulmányaimból, kritikáimból telne még ki egy-két kötet, a kárpátaljaiakról külön is, s majd szeretném monográfiában összegezni eddigi Tamási-elemzéseimet. A terv és a törekvés a miénk, de hát amit mondtam, hogy születésünk és halálunk nem a mi kezünkben van, ahhoz most hozzáteszem: lényegében az életünk sem.

(Magyar Napló, 2010. október)

